T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

HOCA AZİM İŞAN'IN HİKMETLERİNİN TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ ÇERÇEVESİNDE DİL, METİN VE SÖZ VARLIĞI YÖNÜNDEN ÇALIŞILMASI

Ummegulsom MURADİ

(Yüksek Lisans Tezi)

İstanbul 2026

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

HOCA AZİM İŞAN'IN HİKMETLERİNİN TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ ÇERÇEVESİNDE DİL, METİN VE SÖZ VARLIĞI YÖNÜNDEN ÇALIŞILMASI

THE STUDY OF THE WİSDOM OF HOJA AZİM İSHAN İN TERMS OF LANGUAGE, TEXT, AND VOCABULARY WİTHİN THE FRAMEWORK OF TURKİSH LANGUAGE AND LİTERATURE EDUCATİON

Ummegulsom MURADİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman

Prof. Dr. Mesut ŞEN

İstanbul 2026

Tüm kullanım hakları
M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü'ne aittir.
© 2026

ONAY

Ummegulsom MURADİ tarafından hazırlanan "Hoca Azim İşan'ın Hikmetlerinin Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Çerçevesinde Dil, Metin ve Söz Varlığı Yönünden Çalışılması" konulu bu çalışma, 10/06/2026 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda aşağıdaki jüri üyeleri tarafından başarılı bulunmuş ve yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı Soyadı	**İmza**
TEZ DANIŞMANI	**Prof.Dr. Mesut ŞEN**	
JÜRİ ÜYESİ	**Prof.Dr. Mehmet AÇA**	
JÜRİ ÜYESİ	**Doç.Dr. Ümit Özgür DEMİRCİ**	
YEDEK JÜRİ ÜYESİ	**Prof.Dr. Uğur GÜRSU**	
YEDEK JÜRİ ÜYESİ	**Dr. Mahmut BABACAN**	

ÖZ GEÇMİŞ

2013 Afganistan İslam Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Öğretmen Eğitimi Bölümü Jowzjan Öğretmen Yetiştirme Koleji Edebiyat Fakültesi Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden ön lisans mezunu olma.

2016 Afganistan Yükseköğretim Bakanlığı Amir Ali Şir Nevai Yükseköğretim Enstitüsü Özbek Dili ve Edebiyatı Lisans Programı'ndan mezun olma.

2024 Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Yüksek Lisans Programına giriş.

ETİK BEYANI

Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım çalışmamda;

- Sunduğum bilgileri, dokümanları ve verileri akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Çalışmamda yararlandığım eserlerin tamamına atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Elde ettiğim verilerde ve sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı bildirir, aksi bir durumda aleyhimde doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

10/06/2026

Ummegulsom MURADİ

ÖN SÖZ

Türk tasavvuf edebiyatı, sahip olduğu köklü kültürel miras ve derin manevi zenginlikle yüzyıllar boyunca milletimizin ruhsal gelişimine katkıda bulunmuş, düşünce dünyasına yön veren önemli bir alandır. Bu edebiyatın en özgün ve anlamlı dallarından biri olarak kabul edilen hikmet geleneği, Hoca Ahmet Yesevi'nin öncülüğünde şekillenmiş, onun izinden giden pek çok mutasavvıf şair tarafından yaşatılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Türk dilinin ve kültürel kimliğinin oluşum sürecinde belirleyici bir rolü olan bu gelenek, Hoca Azim İşan tarafından da başarıyla temsil edilmiş; o, Yesevi'nin öğretilerini ve tasavvufi anlayışı kendi özgün üslubuyla yorumlayarak önemli bir tasavvufi şahsiyet olarak öne çıkmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, Hoca Azim İşan'ın *Hikmetleri* adlı eserini, Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış orijinal metin üzerinden Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi perspektifinden dil, metin özellikleri ve söz varlığı bakımından incelemektir. Eser, Yesevi tarafından temelleri atılan hikmet geleneğinin özgün ve değerli örneklerinden birini teşkil etmesiyle birlikte, hem dilsel hem de kültürel açıdan büyük bir öneme sahiptir.

Hikmet türü, Hoca Ahmet Yesevi ile başlamış, onun dervişleri ve takipçileri tarafından nesiller boyunca geliştirilerek sürdürülmüştür. Bu türde kaleme alınan dini ve tasavvufi nitelikli şiirler, İslamiyet'in Türkler arasında yaygınlaşmasında ve tasavvuf düşüncesinin toplum nezdinde kökleşmesinde etkili olmuştur. Hoca Azim İşan da Yesevi'nin düşünce dünyasını ve öğretilerini, yaşadığı dönemin kültürel ve dini koşullarına uygun biçimde eserlerine yansıtmış, geleneksel yapıyı korurken kendi bakış açısını da metinlerine katmıştır. Onun eserlerinde dini öğretilerin ötesinde, insanların ruhsal olgunlaşmasına katkı sunmak ve ahlaki değerleri pekiştirmek amacıyla kaleme alınmış derin anlamlar ve öğüt verici mesajlar yer almaktadır.

Türk dili ve edebiyatı eğitimi, toplumların kültürel ve dilsel birikimlerini gelecek nesillere aktaran en önemli alanlardan biridir; edebi eserler ise bu aktarım sürecinin temel kaynağını oluşturur. Özellikle tarihi metinler, ait oldukları dönemin dil özelliklerini, kültürel unsurlarını ve toplumsal değerlerini günümüze taşıyan canlı belgeler niteliğindedir. Bu bağlamda *Hoca Azim Hikmetleri*, yalnızca tasavvufi şiir geleneğini yaşatmakla kalmamış, aynı zamanda yazıldığı dönemin Türkçesinin yapısal özelliklerini, ses sistemini ve edebi dil anlayışını yansıtan önemli bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma kapsamında öncelikle eserde görülen dil özellikleri ayrıntılı biçimde ele alınacak, dilbilimsel çözümlemeler yapılarak eserin Türk dili ve edebiyatı eğitimi açısından taşıdığı değer ortaya konulacaktır. Bu doğrultuda eserin imla özellikleri, ses ve biçim bilgisi

nitelikleri incelenecek; metnin günümüz alfabesine transkripsiyonu gerçekleştirilecek, metinde geçen sözcük grupları ve bunların anlam dünyası üzerinde durulacaktır. Ayrıca eserin yazıldığı dönemin genel dil özellikleriyle karşılaştırmalar yapılarak, Türk diline ve kültür dünyasına yaptığı katkılar değerlendirilecektir.

Bu araştırma, eserin dilsel, kültürel ve eğitsel yönleriyle taşıdığı değeri ortaya çıkarmayı hedeflemekte; aynı zamanda bu özgün eserin Türk dili ve edebiyatı eğitimi alanında nasıl bir kaynak olarak kullanılabileceğini tartışmaktadır. Eserin, geçmişin birikimlerini bugüne ve geleceğe taşıyan değerli bir kültürel miras olarak ele alınması ve gereken önemin verilmesi gerektiği inancındayız.

İnceleme sürecinde esas alınan temel nüsha, Mahmut Bey Basımevi, İstanbul Dârü'l-Hilâfe baskısıdır. Bu baskının kayıtlarında yayının İşan Salih Hoca Buharayı Kitablar Taciri'nin çabalarıyla gerçekleştirildiği ve ruhsat mektubu numarasının 332 olduğu belirtilmektedir. Nüshanın basım tarihi: 15 Akrab 1279 (Hicri Şemsi), 12 Receb 1318 (Hicri Kameri) ve 6 Kasım 1900 Salı olarak kayıtlıdır.

Çalışma kapsamında karşılaştırma imkânı sunmak amacıyla Prof.Dr. Kemal Eraslan tarafından hazırlanan *Azim Hoca'nın Hikmetleri* adlı neşirden faydalanılmıştır. Söz konusu çalışma, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt XIX'den ayrı basım olarak 1971 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.

Yapılan karşılaştırmalı inceleme sonucunda, Kemal Eraslan neşrinde toplam 28 hikmetin yer aldığı, temel alınan nüshada ise 27 hikmetin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durumda Eraslan neşrinde yer alan XXVIII. Hikmet'in incelenen nüshada bulunmadığı görülmüştür. Bununla birlikte iki metin arasında bazı dize eksiklikleri, sözcük farklılıkları ve okuma biçimi farklılıkları da saptanmış; tespit edilen tüm bu farklılıklar çalışma içerisinde dipnotlar aracılığıyla belirtilerek değerlendirilmiştir.

Araştırmanın bulgular bölümünde ise eserin adı, içeriği ve farklı nüshaları hakkında bilgi verildikten sonra tenkitli metin oluşturulmuş, detaylı dil incelemesi yapılmış ve eserin eğitim açısından taşıdığı önem üzerinde durulmuştur. Hazırlanan tenkitli metin, ülkemizde kabul görmüş transkripsiyon standartları gözetilerek Latin harflerine aktarılmıştır. Metin içerisinde yer alan ayet ve hadisler, orijinal yazımlarına sadık kalınarak Arap harfleriyle gösterilmiştir. Farklı nüshalar arasında saptanan ayrımlar dipnotlarda sunulmuştur. Metin oluşturulurken eleştirel bir bakış açısı benimsenmiş; nüshalarda geçen sözcük ve ifadelerden filolojik ve dilbilgisel açıdan doğru ve güvenilir olduğu değerlendirilenler asıl metne alınmış; hatalı, eksik ya da farklı biçimde okunan unsurlar ise dipnotlarda belirtilmiştir.

Metin kısmının ardından, eserde geçen sözcük ve sözcük gruplarını içeren açıklamalı bir dizin hazırlanmıştır. Sözcüklerin anlamları, metin içindeki kullanım bağlamları esas alınarak çeşitli sözlük kaynaklarından yararlanılarak verilmiş; birden fazla anlamı olan kelimelerin farklı kullanımları da gösterilmiştir. Böylece sözcüklerin tarihsel süreç içerisinde gösterdiği yapı ve anlam değişimleri ortaya konulmuş ve bu alandaki yazıma katkı sunulması amaçlanmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise elde edilen tüm verilerden hareketle ulaşılan bulgular ve değerlendirmeler yer almıştır.

Tez çalışmam boyunca benden desteğini esirgeyen, engin bilgi ve tecrübesiyle her sorumu sabırla yanıtlayan; Türk diline duyduğum sevgiyi ve sorumluluk bilincini daha da derinleştirmemde bana yol gösteren, değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Mesut ŞEN'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak eğitim hayatımın her aşamasında yanımda olan, sevgi ve destekleriyle bana güç veren kıymetli aileme, anneme ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, hayatım boyunca yanımda olan, aldığım kararları daima destekleyen, bu çalışmanın hazırlanma sürecinde moral ve motivasyonlarıyla bana güç veren sevgili eşime ve çocuklarıma en içten teşekkürlerimi ifade ederim.

Ummegulsom MURADİ

İstanbul, 2026

ÖZET

Bu tez, Hoca Azim İşan'ın *Hikmetleri* adlı eserini Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi kapsamında dil, metin ve söz varlığı açısından incelemek amacıyla kaleme alınmıştır. Hoca Ahmet Yesevi tarafından temelleri atılan hikmet geleneğini başarıyla sürdüren Hoca Azim İşan; eserlerinde tasavvufi düşünceleri, dini öğretileri ve ahlaki değerleri işleyen önemli mutasavvıf şairler arasında yer almaktadır. Çağatay Türkçesiyle yazılmış olan bu eser, Türk tasavvuf edebiyatının en değerli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Araştırmada öncelikle eserin dilsel, kültürel ve edebi nitelikleri ortaya konulmuştur. Bu bağlamda eserin ses bilgisi ve şekil bilgisi özellikleri ayrıntılı olarak incelenmiş, söz varlığı tespit edilerek değerlendirilmiştir. Metin, günümüz transkripsiyon kurallarına uygun olarak Latin harflerine aktarılmış; eserde geçen kelime grupları ve bunların anlam dünyası üzerine durulmuştur. Bununla birlikte, eserin Türk dili ve edebiyatı eğitimindeki yeri ve önemi vurgulanmış, Türk dilinin tarihsel gelişim sürecine sunduğu katkılar ele alınmıştır.

Çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde araştırmanın amacı, kapsamı ve önemi açıklanmıştır. İkinci bölümde Çağatay edebiyatının genel nitelikleri, Türk edebiyatında dini-tasavvufi içerikli eserlerin yeri ve önemi ile ilgili önceki çalışmalar değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde araştırmada kullanılan yöntem, model, evren ve örneklem hakkında bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde eser hakkında genel bilgiler, dil incelemesi bulguları, transkripsiyonlu metin ve açıklamalı söz dizini yer almaktadır. Beşinci ve son bölümde ise elde edilen tüm bulgular yorumlanmış ve varılan sonuçlar paylaşılmıştır.

Çalışma sonucunda, Hoca Azim İşan'ın *hikmetlerinin* hem dilsel hem de kültürel özellikleri bakımından önemli bir kaynak niteliği taşıdığı görülmüştür. Eserin, Türk tasavvuf geleneğinin gelecek nesillere aktarılmasında, Türk dilinin tarihi gelişim evresinin daha iyi anlaşılmasında ve edebiyat eğitimi alanında hem akademik hem de pedagojik açıdan önemli katkılar sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hoca Azim İşan, Hikmetler, Çağatay Türkçesi, Türk Tasavvuf Edebiyatı, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, Tasavvufi ve Dini Şiirler, Hoca İşan'ın Hikmetlerinin Söz Varlığı.

Abstract

This thesis aims to examine Hoca Azim İshan's work *Hikmetleri* (Wisdom Poems) in terms of language, text, and vocabulary within the scope of Turkish Language and Literature Education. Hoca Azim İshan successfully maintained the tradition of hikmet, the foundations of which were laid by Hoca Ahmet Yesevi, and stands among the significant Sufi poets who dealt with mystical thoughts, religious teachings, and moral values in his works. Written in the Chagatai Turkish language, this work is regarded as one of the most valuable examples of Turkish Sufi literature.

In the research, primarily the linguistic, cultural, and literary characteristics of the work were revealed. In this context, the phonological and morphological features of the work were analyzed in detail, and its vocabulary was identified and evaluated. The text was transcribed into the Latin alphabet in accordance with modern transcription rules; word groups in the work and their semantic world were explored. Furthermore, the place and importance of the work in Turkish language and literature education were emphasized, and its contributions to the historical development process of the Turkish language were discussed.

The study consists of five main chapters: In the first chapter, the purpose, scope, and significance of the research are explained. The second chapter evaluates the general characteristics of Chagatai literature, the place and importance of works with religious-mystical content in Turkish literature, as well as previous relevant studies. The third chapter provides information on the method, design, population, and sampling used in the research. The fourth chapter includes general information about the work, findings from the linguistic analysis, the transcribed text, and an annotated index. In the fifth and final chapter, all obtained findings are interpreted, and the conclusions reached are presented.

As a result of the study, it has been observed that Hoca Azim İshan's *Hikmetleri* serves as an important source in terms of both linguistic and cultural features. It is concluded that the work makes significant contributions, both academically and pedagogically, to the transmission of the Turkish Sufi tradition to future generations, to a better understanding of the historical development stages of the Turkish language, and to the field of literature education.

Keywords: Hoca Azim İshan, Wisdom Poems, Chagatai Turkish, Turkish Sufi Literature, Turkish Language and Literature Education, Mystical and Religious Poems, The Vocabulary of Hoca Azim İshan's Wisdom Poems.

KISALTMALAR VE İŞARETLER LİSTESİ

a : Her bir yaprağın ön yüzü

Ar. : Arapça

b : Her bir yaprağın arka yüzü

Bk : Bakınız

C. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

Ed. : Editör

Far. : Farsça

H. : Hicri yıl

Hz. : Hazreti

hzl. : Hazırlayan

Krş. : Karşılaştırınız

M. : Miladi yıl

mec. : Mecaz, mecazen

Çağ. : Çağtayca

Skr. : Sanskritçe

S. : Sayı

s. : Sayfa

TDAY : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı

TDEA : Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi

TDK : Türk Dil Kurumu

TDTEA : Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

\- : Fiil tabanına gelen ekten önce kullanılır.

\+ : İsim tabanına gelen ekten önce kullanılır.

/ : Eklerdeki şekilleri gösterir. Dizinde yaprak numaraları ile satır numaralarını ayırmak için kullanılır.

>/< : Kelimenin hangi yöne değişim gösterdiğini belirtir.

~ : Değişik iki şekli gösterir.

[] : Yazmada okunamayan, olmayıp eklenen veya onarılan yerleri gösterir.

() : Yazmada yanlışlıkla yazılan tekrarları göstermek için kullanılır.

(?) : Okunamayan kelimeleri veya şüpheli durumu belirtir.

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ء	ʾ
ا	a, e
آ	a, ā
ب	b, p
پ	p
ت	t
ث	s̲
ج	c, ç
ح	ḥ
خ	ḫ
د	d
ذ	z̲
ر	r
ز	z
ژ	j
س	s
ش	ş
ص	ṣ
ض	ż
ط	ṭ
ظ	ẓ
ع	ʿ
غ	ġ
ف	f
ق	ḳ
ک	k, g
نک	ŋ
ل	l
م	m
ن	n
و	o, ö, u, ū, ü, v
ه	a, e, h
ی	é, ı, i, ī, y

İÇİNDEKİLER

ÖZ GEÇMİŞ i
ETİK BEYANI…….....ii
ÖN SÖZ.....iii
ÖZET.....vi
ABSTRACT.....vii
KISALTMALAR VE İŞARETLER LİSTESİ.....viii
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ x
İÇİNDEKİLER xi
BÖLÜM I: GİRİŞ.....1
1.1. Problem.....2
1.2. Amaç.....3
1.3. Önem.....4
1.4. Sınırlılıklar 5
1.5. Sayıltılar.....7
1.6. Tanımlar.....8
1.6.1. Dil ve Dil Eğitimi.....8
1.6.2 Edebiyat (Yazın) ve Edebiyat Eğitimi (Yazın Eğitimi).....9
BÖLÜM II: ALANYAZINI.....11
2.1. Çağatay Edebiyatı.....11
2.1.1. Sosyal ve Siyasi Durum 11
2.1.2. Çağatayca 13
2.1.2.1. Çağataycanın Devirleri.....15
2.1.2.1.1. Klasik Öncesi Devir 15
2.1.2.1.2. Klasik Devir.....15
2.1.2.1.3. Klasik Sonrası Devir 15
2.2. Hokand Hanlığı 16
2.2.1. Siyasi Durum.....16
2.2.2. Hokand Edebiyatı 17
2.2.2.1. Ömer Han……..…18
2.2.2.2. Nadire…….....18
2.2.2.3. Üvesysi…….19

2.2.2.4. Gülhani…….……19
2.2.2.5. Mahmur……...…19
2.2.2.6. Mukimi…….……19
2.2.2.1.7. Zevki…….……20
BÖLÜM III: YÖNTEM.....21
3.1. Araştırmanın Modeli.....21
3.2. Evren ve Örneklem.....21
3.3. Veri Toplama Araçları.....22
3.4. Verilerin Toplanması.....22
3.5. Verilerin Çözümlenmesi.....22
BÖLÜM IV BULGULAR.....24
4.1. Giriş 24
4.1.1. Divan'ınTanıtılması.....24
4.1.1.1. Eserin Adı ve Yazarı.....25
4.1.1.2. Yazıldığı Tarih Kimin Yazdığı ve Kime Sunulduğu 30
4.1.1.3. Eserin Telif Sebebi.....31
4.1.1.4. Eserin Nüshası ve Özellikleri.....33
4.1.1.5. Eserin Beyit Sayısı.....34
4.1.1.6. Eserin Nazım Şekli, Vezni ve Ölçüsü.....36
4.1.1.7. Eserin İçeriği.....38
4.1.1.8. Azim Hoca Hikmetleri'de Hikmetlerin Özeti.....77
4.2. Azim Hoca'nın Hikmetlerinde Yazın Dili…….....38
4.3. Azim Hoca Hikmetleri'nin Türk Dili ve Edebiyatı Eğitiminde Kullanımı……..43
4.4. Hoca Azim Hikmetlerinin Günümüz Değerler Eğitimi Yönünden İncelenmes….50
4.5. Dil ve Yazım Özellikleri 109
4.5.1. Yazım Özellikleri.....110
4.5.1.1. Ünlülerin yazılışı.....110
4.5.1.1.1. a ünlüsünün yazımı.....110
4.5.1.1.2. e ünlüsünün yazımı.....111
4.5.1.1.3. é ünlüsünün yazımı.....112
4.5.1.1.4. ı, i ünlülerinin yazımı 112
4.5.1.1.5. o, ö, u, ü ünlülerinin yazımı 113
4.5.1.2. Ünsüzlerin yazılışı 114

4.5.1.2.1. ç ünsüzünün yazımı....114
4.5.1.2.2 p ünsüzünün yazımı....115
4.5.1.2.3. g ünsüzünün yazımı....115
4.5.1.2.4. ŋ ünsüzünün yazımı....116
4.5.1.2.5. t ünsüzünün yazımı....116
4.5.1.2.6. s ünsüzünün yazımı....117
4.5.1.3. Bazı ek ve şekillerin yazılışı....117
4.5.2. Ses Bilgisi....118
4.5.2.1. Ünlü değişmeleri....119
4.5.2.1.1. e ~ é değişikliği....119
4.5.2.1.2. u > ı değişikliği....119
4.5.2.1.3. e > ü değişikliği....119
4.5.2.1.4. ı > u değişikliği....119
4.5.2.1.5. ü > e değişikliği....119
4.5.2.1.6. e > ö değişikliği....119
4.5.2.1.7. i > ü değişikliği....119
4.5.2.2. Ünlü uyumu....120
4.5.2.2.1. Kalınlık-incelik uyumu....120
4.5.2.2.2. Düzlük-yuvarlaklık uyumu....121
4.5.2.3. Ünlü türemesi....122
4.5.2.4. Ünlü düşmesi....123
4.5.2.5. Ünlü birleşmesi....123
4.5.2.6. Ünsüz değişmeleri....123
4.5.2.6.1. b > m değişikliği....123
4.5.2.6.2. b > v değişikliği....123
4.5.2.6.3. b > p değişikliği....123
4.5.2.6.4. d > y değişikliği....124
4.5.2.6.5. p > f değişikliği....124
4.5.2.6.6. t > d değişikliği....124
4.5.2.6.7. ķ > ḫ değişikliği....124
4.5.2.6.8. ķ/ġ > v değişikliği....124
4.5.2.6.9. g > y değişikliği....124
4.5.2.6.10. z > s değişikliği....124

4.5.2.6.11. ŋ > ġ değişikliği....125
4.5.2.6.12. hemze > v değişikliği....125
4.5.2.7. Ünsüz düşmesi....125
4.5.2.7.1. b düşmesi....125
4.5.2.7.2. r düşmesi....125
4.5.2.7.3. l düşmesi....125
4.5.2.7.4. g/ġ düşmesi....125
4.5.2.8. Ünsüz türemesi....125
4.5.2.8.1. y türemesi....125
4.5.2.8.2. n türemesi....125
4.5.2.9. Ünsüz Benzeşmesi....126
4.5.2.10. Ünsüz ikizleşmesi....126
4.5.2.11. Göçüşme (metatez)....126
4.5.2.12. Hece düşmesi (haploloji)....127
4.5.3. Şekil Bilgisi....127
4.5.3.1. Yapım ekleri....127
4.5.3.1.1. İsimden isim yapma ekleri....127
4.4.3.1.2. Fiilden isim yapma ekleri....128
4.5.3.1.3 İsimden fiil yapma eki....129
4.5.3.1.4. Fiilden fiil yapma eki....129
4.5.3.2. İsimler....130
4.5.3.2.1. İsim çekim ekleri....130
4.5.3.2.1.1. Çokluk ekleri....130
4.5.3.2.1.2. İyelik ekleri....130
4.5.3.2.1.3. Hâl ekleri....131
4.5.3.2.1.4. Soru eki....132
4.5.3.2.2 Sayı isimleri....132
4.5.3.3. Sıfatlar....132
4.5.3.3.1. Belirtme (tayin) sıfatları....132
4.5.3.3.1.1. İşaret sıfatları....132
4.5.3.3.1.2. Sayı sıfatları....132
4.5.3.3.1.3. Belirsizlik sıfatları....133
4.5.3.3.1.4. Soru sıfatları....133

4.5.3.3.2. Niteleme sıfatları.....133
4.5.3.3.2.1. Karşılaştırma sıfatları.....133
4.5.3.3.2.2. Pekiştirme (berkitme) sıfatları.....133
4.5.3.3.2.3. Küçültme sıfatları 133
4.5.3.4. Zarflar.....133
4.5.3.4.1. Yer zarfları.....133
4.5.3.4.2. Zaman zarfları.....133
4.5.3.4.3. Durum (hâl) zarfları.....133
4.5.3.4.4. Miktar zarfları 134
4.5.3.5. Zamirler.....134
4.5.3.5.1. Şahıs zamirleri.....134
4.5.3.5.2. Dönüşlülük zamirleri.....134
4.5.3.5.3. İşaret zamirleri 134
4.5.3.5.4. Soru zamirleri.....134
4.5.3.5.5. Belirsizlik zamirleri.....135
4.5.3.5.6. Bağlama zamiri 135
4.5.3.6. Edatlar 135
4.5.3.6.1. Ünlem edatları.....135
4.5.3.6.2. Bağlama edatları.....135
4.5.3.6.3. Son çekim edatları.....136
4.5.3.6.4. Tekerrür edatları.....137
4.5.3.7. Fiiller.....137
4.5.3.7.1. Şahıs ekleri.....137
4.5.3.7.1.1. Zamir kökenli şahıs ekleri.....137
4.5.3.7.1.2. İyelik kökenli şahıs ekleri 138
4.5.3.7.1.3. Şahıs eki görevinde kullanılan iyelik ekleri.....138
4.5.3.7.1.4. Emir şahıs ekleri.....138
4.5.3.7.2. Şekil ve zaman ekleri 138
4.5.3.7.2.1. Bildirme kipleri 138
4.5.3.7.2.2. Tasarlama kipleri.....140
4.5.3.7.3. Cevheri fiil ve bildirme ekleri.....141
4.5.3.7.3.1. é(r)-.....141
4.5.3.7.3.2. -dur/-tur (durur/turur…….....142

4.5.3.7.4. Fiillerin birleşik çekimi 142
4.5.3.7.4.1. Hikâye birleşik çekimi.....142
4.5.3.7.4.2. Rivayet birleşik çekimi 142
4.5.3.7.4.3. Şartlı birleşik çekim.....142
4.5.3.7.5. Fiillerde soru 142
4.5.3.7.6. Birleşik fiiller.....142
4.5.3.7.6.1. İsimlerden yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiiller 143
4.5.3.7.6.2. Tasvir fiilleri.....144
4.5.3.7.7. Fiilimsiler.....145
4.5.3.7.7.1. İsim-fiiller 145
4.5.3374.7.7.2. Sıfat-fiiller.....145
4.5.3.7.7.3. Zarf-fiiller.....145
4.6. Hikmet Azim Hoca İşan 147
4.7. Açıklamalı Dizin 192
BÖLÜM V: SONUÇ ve ÖNERİLER 311
KAYNAKÇA.....315
EKLER.....318

BÖLÜM I: GİRİŞ

Ahmet Yesevi tarafından ortaya konulan Hikmet tarzı, yalnızca edebi bir tür olmanın ötesinde, İslâm tasavvuf düşüncesinin Atlı konar göçer Türk toplumları arasında yayılmasını sağlayan en etkili araçlardan biri olarak tarihi bir işleve sahiptir. Yesevi'nin ölümünün ardından, bu özgün edebi ve düşünsel geleneği yaşatmak ve geliştirmek üzere yetişen dervişler, yüzyıllar boyunca hikmet söyleme geleneğini kesintisiz bir biçimde sürdürmüşlerdir. Nitekim gerek Divân-ı Hikmet'in çeşitli nüshaları, gerekse bu tür manzumeleri bir araya getiren mecmualar incelendiğinde; Ubeydi, Kul Süleyman, Kul Şerifi, Garibi, Fakiri, Şuhûdi ve Hâlis gibi birçok şairin Yesevi izinden gittiği görülmektedir. Ne var ki bu metinlerin birçoğu, zamanla Ahmet-i Yesevi'ye atfedilmiş, onun adıyla anılır hâle gelmiştir; bu durum da geleneğin ne denli güçlü ve yaygın olduğunun en somut kanıtıdır.

Hikmet geleneğinin temel nitelikleri incelendiğinde, bu eserlerin tasavvufi derinlikten ziyade, şeriat ahkâmını ve tarikat erkânını öğretme, toplumu dini ve ahlâki kurallar çerçevesinde yönlendirme amacı taşıdığı dikkat çeker. Yunus Emre'nin ilahileriyle karşılaştırıldığında, Yesevi geleneğine ait hikmetlerin daha kuru, öğretici niteliğin ağır bastığı ve gönül dünyasına hitap eden duygusal derinlikten uzak olduğu kolayca fark edilir. Bununla birlikte, bu özellikleri onların işlevini azaltmaz; tam tersine, İslâmiyet'in Türkler arasında hızla yerleşmesinde ve tasavvuf anlayışının yaygınlaşmasında bu öğretici niteliğin belirleyici bir rol oynadığı kabul edilmektedir.

Yesevi geleneğini temsil eden isimlerden biri de Azim Hoca'dır. Onun eserlerinde izlenen dil, üslup ve işlenen konular dikkate alındığında, Ahmet-i Yesevi'den uzun yıllar sonra yaşadığı, onun yolundan giden bir Yesevi dervişi olduğu ve hikmet geleneğini sürdüren önemli temsilcilerden biri olduğu kesinlik kazanmaktadır. Azim Hoca'nın bilinen toplam yirmi sekiz hikmeti bulunmakta ve bu metinler, Divân-ı Hikmet'in farklı yazma ve basma nüshaları içinde yer almaktadır.

Azim Hoca'nın hikmetlerinde işlenen konular, Yesevi'nin çizdiği çerçeveyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Şeriat hükümlerinin açıklanması, tarikat kurallarının öğretilmesi, nefsin terbiye edilmesi ve öldürülmesi, dünya hayatının geçiciliği ve terk edilmesi gerekliliği, şeriat ile tarikatın birbirinden ayrılmaz bütünlüğü, mürşit-mürid ilişkilerinin önemi, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şefaatine sığınma ve hac ibadetinin erkânı gibi konular,

onun şiirlerinin temel eksenini oluşturur. Bu yönüyle Azim Hoca, geleneğin biçim ve içerik özelliklerini tam olarak yansıtan, geleneğin devamlılığını sağlayan bir halka konumundadır.

Bu çalışma, Azim Hoca'nın hikmetlerini edisyon kritik yöntemiyle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında öncelikle, Divân-ı Hikmet'in farklı nüshaları taranarak Azim Hoca'ya ait metinler tespit edilmiş ve bir araya getirilmiştir. Metinlerin karşılaştırılması ve değerlendirilmesinde, 1900 yılında İstanbul'da yayımlanan Mahmut Bey Basımevi / Dârü'l-Hilâfe baskısı esas alınmıştır. Karşılaştırma unsuru olarak ise Kemal Eraslan tarafından hazırlanan ve 1971 yılında yayımlanan Azim Hoca'nın Hikmetleri başlıklı neşir kullanılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda, Kemal Eraslan neşrinde yirmi sekiz hikmet bulunurken, çalışmanın esas aldığı nüshada yirmi yedi hikmetin yer aldığı; bunun yanı sıra iki metin arasında dize eksiklikleri, kelime farklılıkları ve okuma çeşitlilikleri gibi farklılıklar saptanmıştır. Tüm bu farklılıklar, metnin güvenilirliği ve doğruluğunu ortaya koymak amacıyla çalışma içinde dipnotlarda ayrıca gösterilmiştir.

Elinizdeki bu çalışma, Ahmet Yesevi'nin açtığı yolda ilerleyen ve Türk-İslâm edebiyatının oluşum sürecinde önemli katkıları olan Azim Hoca'nın bilinmeyen yönlerini aydınlatmayı, onun eserlerini bilimsel ilkelere uygun olarak okuyucuya sunmayı ve bu yolla Yesevilik geleneğine dair mevcut bilgileri zenginleştirmeyi hedeflemektedir.

1.1. Problem Durumu

Türk dili ve edebiyatı eğitimi, milletin ortak kültürel mirasının, tarihi birikiminin ve dil bilincinin gelecek nesillere aktarılmasında temel ve belirleyici bir işleve sahiptir. Dilin yalnızca iletişim aracı olmanın ötesinde bir kültür unsuru olduğu gerçeği göz önüne alındığında, bu alanda verilecek eğitimin niteliği büyük önem taşımaktadır. Ne var ki, mevcut uygulamalar ve yapılan değerlendirmeler Türk dili ve edebiyatı eğitiminde önemli eksikliklerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle tarihi metinlerin öğretim sürecindeki konumu incelendiğinde; bu eserlerin dil özelliklerinin yazın dili perspektifinden yeterince derinlemesine incelenmediği, dilsel zenginliklerinin, söz varlığı potansiyelinin ve dilin gelişim sürecine ışık tutan niteliklerinin yeterince vurgulanmadığı görülmektedir.

Oysaki tarihi metinler, Türk dilinin geçirdiği evrimi, farklı dönemlerde kazandığı biçimsel ve anlamsal özellikleri, söz varlığının zenginliğini ve kullanım çeşitliliğini yansıtan en güvenilir tanıklardır. Bu bağlamda mesneviler, Türkçenin yazın dili olarak sahip olduğu gücü, ifade imkânlarını ve estetik değeri en iyi şekilde sergileyen edebi türlerin başında gelmektedir. Ancak günümüz eğitim müfredatı ve öğretim programları incelendiğinde, bu tür değerli eserlere gereken önemin verilmediği, içeriklerin genellikle sınırlı tutulduğu ve bu

metinlerin dil özelliklerinin sistematik ve derinlikli bir analizinin yapılmadığı fark edilmektedir. Tarihi metinlerin, özellikle de mesnevilerin, dil öğretimi ve edebiyat eğitimi açısından taşıdığı büyük potansiyel, mevcut yaklaşımlar sebebiyle yeterince değerlendirilememektedir.

Bu genel sorun çerçevesinde, Hoca'nın önemli eserlerinden biri olarak kabul edilen *Azim İşan'ın Hikmetleri* özel bir öneme sahiptir. Eser, barındırdığı geniş söz varlığı, dil yapısının özgün nitelikleri ve edebi değeriyle birlikte, Türk dilinin belirli bir dönemdeki kullanım özelliklerini yansıtması bakımından eşsiz bir kaynak niteliği taşımaktadır. Buna karşın, ilgili literatür ve eğitim materyalleri incelendiğinde; bu eserin dil, metin ve söz varlığı boyutlarının yeterince analiz edilmediği, Türk dili ve edebiyatı eğitimindeki potansiyel yerinin ve katkısının ortaya konulamadığı görülmektedir. Bu durum, hem eserin bilimsel düzeyde tam olarak anlaşılmasını engellemekte hem de benzer nitelikteki tarihi metinlerin eğitim-öğretim süreçlerinde nasıl daha etkin ve verimli kullanılabileceği konusunda önemli bir bilgi ve uygulama boşluğu yaratmaktadır.

Özetle, tarihi metinlerin eğitimdeki rolünün yeterince anlaşılamaması, dil özelliklerinin öğretim sürecine dâhil edilememesi ve *Azim İşan'ın Hikmetleri* gibi değerli eserlerin dilsel ve edebi potansiyelinin ortaya çıkarılamaması, Türk dili ve edebiyatı eğitiminin en temel sorunları arasında yer almaktadır. İşte bu çalışma, söz konusu sorunlardan hareketle, belirlenen bu eksiklikleri gidermek ve tarihi metinlerin eğitimdeki işlevini daha etkin hâle getirecek çözüm önerileri geliştirmek amacıyla planlanmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada;

- Hoca Azim Hikmetlerinin dil özelliklerinin,
- Hoca Azim Hikmetlerinin söz varlığının,
- Hoca Azim Hikmetlerinin yazın dilinin,
- Hoca Azim Hikmetleri'nin Türk dili ve edebiyatı eğitimindeki yerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, Hoca Azim İşan'ın Hikmetleri eserini Türk dili ve edebiyatı eğitimi bağlamında dil, metin ve söz varlığı boyutları kapsamında derinlemesine incelemektir. Bu doğrultuda eserin dilsel özellikleri, söz varlığı zenginliği ve yazınsal nitelikleri detaylı bir şekilde değerlendirilecek; elde edilen bulgular ışığında bu ve benzeri tarihi nitelikli metinlerin Türk dili ve edebiyatı eğitim-öğretim süreçlerine nasıl daha etkin ve işlevsel bir biçimde entegre edilebileceği ortaya konulacaktır.

Çalışmada ayrıca, tarihi metinlerin dilin gelişim sürecini yansıtma özelliği, yazın dilinin oluşumu ve çeşitlenmesi üzerindeki etkisi ile zengin söz varlığının dil eğitimi açısından taşıdığı önem üzerinde durularak, bu tür eserlerin eğitim ortamlarında hangi yönleriyle öğretim aracı olarak kullanılabileceği belirlenecektir. Bununla birlikte, araştırma, Türk dili ve edebiyatı eğitiminde tarihi metinlerin sahip olduğu dilsel ve kültürel zenginliklerin daha fazla dikkate alınması, bu metinlere gereken önemin verilmesi ve potansiyellerinin daha iyi değerlendirilmesi gerektiğine dair akademik ve uygulamalı düzeyde bir farkındalık oluşturmayı da hedeflemektedir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu araştırma, Hoca Azim İşan'ın Hikmetleri eserinin dil, metin ve söz varlığı boyutlarıyla incelenmesinden elde edilecek bulguların hem teorik hem de uygulamalı düzeyde çok yönlü katkılar sunması bakımından değer taşımaktadır. Eserin dil kullanımı, Türkçenin tarihi gelişim sürecini yansıtan önemli nitelikler taşımakta; dilbilgisel yapıları, dilsel unsurları ve ifade zenginliği, Türk dili ve edebiyatı eğitiminin temel unsurları arasında yer almaktadır. Yapılan analizler, öğrencilerin dilin derinliğini ve imkânlarını kavramasını sağlayarak dil öğrenimini daha etkili hâle getirecek, tarihi dönem dil özelliklerinin öğretiminde somut bir örnek oluşturacaktır.

Hoca Azim İşan'ın hikmetleri, Türk edebiyatında hikmet türünün en seçkin örnekleri arasında yer almakta ve edebi nitelikleriyle dikkat çekmektedir. Bu araştırma kapsamında metinlerin analitik olarak incelenmesi, öğrencilerin edebi metinlere bakış açılarını geliştirecek; metin çözümleme, yorumlama ve metinler arası ilişki kurma becerilerinin ilerletilmesine katkı sunacaktır. Eserin yapı ve içerik özelliklerinin ortaya konulması, edebiyat eğitimi sürecinde tür bilincinin yerleşmesinde ve edebi zevkin oluşumunda önemli bir işlev üstlenecektir.

Söz varlığı açısından zengin bir birikim sunan eser, yazarın kelime seçimleri, anlamsal derinlikleri ve özgün anlatım tarzıyla Türkçenin ifade gücünü en iyi şekilde yansıtmaktadır. Araştırma sonucunda elde edilecek veriler, öğrencilerin kelime haznelerinin gelişmesini ve söz varlıklarının genişlemesini destekleyecek; daha etkili ve doğru iletişim kurma becerilerinin kazanılmasında temel bir kaynak niteliği taşıyacaktır. Bununla birlikte, hikmetlerin içerdiği derin felsefi mesajlar, insan hayatı, ahlâki değerler ve evrensel ilkeler üzerine düşündüren nitelikler taşımaktadır. Bu eserlerin eğitim sürecine dâhil edilmesi, öğrencilerin yalnızca dil ve edebiyat alanında değil, düşünsel ve felsefi açıdan da

gelişimlerine olanak tanıyacak, olaylara ve olgulara daha geniş bir perspektiften bakma yeteneği kazandıracaktır.

Türk dili ve edebiyatı eğitiminin en önemli işlevlerinden biri de kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasıdır. Hoca Azim İşan'ın eserleri, Türk kültürünün, inanç dünyasının ve geleneksel yapısının izlerini taşımakta; geçmişle bugün arasında köprü kuran bir nitelik taşımaktadır. Bu araştırma, eserin kültürel ve tarihi bağlamının ortaya konulması yoluyla öğrencilerin kültürel değerleri daha iyi kavramalarına, tarihi bilinç ve aidiyet duygusu geliştirmelerine katkı sağlayacaktır.

Bunların ötesinde, bu çalışmadan elde edilen sonuçların;

- Türk dili ve edebiyatı eğitiminde tarihi metinlerin kullanımı ve öğretimine ilişkin yeni yaklaşımlar sunarak alandaki uygulamalara yön vereceği,
- Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının program geliştirme ve güncelleme çalışmalarına bilimsel veri ve örnek uygulamalar açısından katkı sağlayacağı,
- Türk Dil Kurumunun dilin tarihi gelişimi, söz varlığı ve yazın dili konusundaki çalışmalarına destek olacağı,
- Üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, Türkçe Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı gibi ilgili bölümlerinde yürütülen öğretim ve araştırma faaliyetlerine kaynak ve model teşkil edeceği,
- Çağatay Türkçesi alanında yürütülen filoloji araştırmalarına yeni veriler ve değerlendirmeler kazandıracağı,
- Konuyla ilgilenen bilim adamları, araştırmacılar ve öğrenciler için yeni perspektifler sunarak ileri çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, Hoca Azim İşan'ın Hikmetleri eserinin Türk dili ve edebiyatı eğitimi bağlamında incelenmesi sürecinde çeşitli sınırlılıklar taşımaktadır. Bu sınırlılıklar, hem eserin niteliğinden ve günümüzdeki durumundan hem de eğitim-öğretim sürecinin yapısal koşullarından kaynaklanmaktadır.

İlk olarak, eserlere erişim konusu önemli bir kısıt oluşturmaktadır. Hoca Azim İşan'ın hikmetleri büyük ölçüde sınırlı sayıda basılmış nüshalar, yazma eserler veya orijinal dil özelliklerini koruyan metinler olarak mevcuttur. Bu durum, eserlerin geniş kitlelere, eğitimcilere ve öğrencilere ulaşmasını zorlaştırmakta; çalışma kapsamında kullanılacak metin seçiminde ve karşılaştırma yapma sürecinde belirli kısıtlamalara yol açmaktadır. Özellikle el yazması nüshaların sınırlı erişimi ve bazı metinlerin günümüz yazım

kurallarından uzak oluşu, inceleme sürecinde dikkate alınması gereken temel değişkenler arasında yer almaktadır.

Araştırmanın bir diğer sınırlılık kaynağı dil ve anlatım özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Eser, yazıldığı dönemin dil niteliklerini, eski Türkçe sözcükleri, dilbilgisel yapılarını ve ifade biçimlerini taşımaktadır. Bu durum, metinlerin modern Türkçe ile yetişen öğrenciler tarafından anlaşılmasını güçleştirebilmektedir. Dildeki bu tarihi farklılıklar, hem araştırma sırasında dil çözümlemesi yapmayı hem de eğitim ortamlarında metinlerin anlaşılır hâle getirilmesini zorlaştırmakta; çalışma kapsamında yapılan değerlendirmelerin, bu dil farklılıklarının oluşturduğu anlaşma güçlüğü çerçevesinde yorumlanmasını gerektirmektedir.

Hikmetlerin içerdiği felsefi, tasavvufi ve derin anlam katmanları da bir başka sınırlılık olarak öne çıkmaktadır. Soyut kavramlar, metaforik anlatımlar ve alegorik ifadelerle kurulan bu içerikler, her düzeyden öğrenci için aynı derecede anlaşılır olmamakta; anlamın doğru ve eksiksiz biçimde kavranması, belirli bir düşünsel ve kültürel birikimi gerektirmektedir. Bu durum, hem araştırma sırasında yapılacak içerik çözümlemelerinde hem de eğitim sürecinde öğrencilere kazandırılmak istenen kazanımlarda belirli sınırlar oluşturmakta, anlam katmanlarının her birey tarafından aynı düzeyde özümsenemeyeceği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Müfredat ve zaman kısıtlamaları da araştırma kapsamını etkileyen önemli etkenlerdendir. Türk dili ve edebiyatı öğretim programları, geniş bir tarihi süreci, farklı türleri ve çok sayıda eseri kapsayacak şekilde yapılandırılmıştır. Bu yapı içinde Hoca Azim İşan'ın eserlerine ayrılacak süre oldukça sınırlı kalmakta; bu durum, metinlerin derinlemesine ve ayrıntılı bir biçimde incelenmesini engellemektedir. Araştırma boyunca oluşturulan eğitim önerileri ve içerik düzenlemeleri, mevcut müfredatın genel çerçevesi ve zaman kısıtlamaları ile sınırlı kalmakta, bu bağlamda uygulanabilirlik düzeyi belirli koşullara bağlı bulunmaktadır.

Eserlerin doğru anlaşılması için gerekli olan tarihi, kültürel ve sosyal bağlamın yeterince bilinmemesi de bir diğer sınırlılık noktasıdır. Hikmetlerin yazıldığı dönemin inanç anlayışı, toplumsal yapısı, kültürel değerleri ve edebi geleneği hakkında yeterli bilginin edinilememesi, metinlerin yalnızca dilsel özellikleriyle sınırlı kalmasına, içerdiği anlam ve değerlerin tam olarak kavranamamasına yol açabilmektedir. Araştırma kapsamında bu bağlamı açıklamak üzere yapılan çalışmalar, mevcut tarihi ve kültürel verilerin imkânlarıyla sınırlı kalmaktadır.

Son olarak, bireysel farklılıklar ve yorum çeşitliliği de göz önünde bulundurulması gereken sınırlılıktır. Manevi ve düşünsel derinliği yüksek olan hikmetler, her okuyucunun kendi birikimi, dünya görüşü ve algı düzeyi doğrultusunda farklı şekillerde yorumlanmaya açıktır. Tek ve kesin bir yorumun belirlenmesinin güçlüğü, hem araştırma sürecinde yapılacak değerlendirmelerde hem de eğitim ortamlarında izlenecek yol ve yöntemlerde belirli esneklikleri ve çeşitlilikleri beraberinde getirmekte; bu durum, araştırmanın sunduğu sonuçların evrensel ve kesin yargılar olmaktan ziyade, belirli yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilmesini gerektirmektedir.

1.5. Araştırmanın Sayıltıları

- Örneklem, evreni temsil edici niteliktedir.

- Hoca Azim Hikmetler'nin dil özellikleri, yazın dili ve söz varlığının Türk

Dili ve Edebiyatı öğretimine kaynak oluşturabileceği, bu alanın öğretiminde eserden yararlanılabileceği varsayılmaktadır.

Bu araştırma, Hoca Azim İşan'ın Hikmetleri eserinin Türk dili ve edebiyatı

eğitimi bağlamında incelenmesi sürecinde, aşağıda belirtilen temel varsayımlar üzerine kurgulanmıştır:

- Hikmetlerin içerdiği temel değerlerin, insanlık deneyimi, ahlâki ilkeler ve

yaşamın anlamına dair mesajların zamandan ve mekândan bağımsız olarak evrensel bir nitelik taşıdığı, bu nedenle her dönemde ve her toplumda anlaşılabilir ve anlamlı olduğu varsayılmaktadır.

- Eserin dil ve içerik özelliklerinin ortaöğretim ve yükseköğretim

düzeyindeki öğrencilerin bilişsel düzeylerine, ilgi alanlarına ve eğitim hedeflerine uygun nitelikler taşıdığı; metinlerin eğitim-öğretim süreçlerinde kullanılmaya elverişli olduğu kabul edilmektedir.

- Metinlerde geçen tarihi dil unsurları, deyimler ve ifade biçimleri ile tasavvufi ve felsefi içeriklerin, gerekli dilbilgisel ve içeriksel açıklamalar yapıldığında öğrenciler tarafından anlaşılmasının kolay ve mümkün olacağı varsayılmaktadır.

- Türk dili ve edebiyatı eğitimi sürecinde öğrencilerin, metinleri çözümleme ve yorumlama aşamasında ortak dil ve edebiyat birikimine sahip oldukları; bu doğrultuda eserlerden benzer doğrultuda anlamlar çıkarılacağı ve ortak kazanımlar elde edileceği öngörülmektedir.

- Hikmetlerin mevcut eğitim-öğretim programlarının hedefleri, ilkeleri ve

yaklaşımları ile öğrenci ihtiyaçları, çağdaş eğitim anlayışı ve ölçme-değerlendirme sistemleri ile tam bir uyum içinde olduğu; güncel eğitim gereksinimlerini karşılayabilecek nitelikte olduğu kabul edilmektedir.

- Eserlerin yazıldığı döneme ilişkin dilsel özelliklerin, kültürel kodların,

tarihi koşulların ve toplumsal yapının, öğrenciler tarafından doğru bir biçimde kavranacağı; bu bağlamın metnin anlaşılmasında gerekli yorumlamalara temel oluşturacağı varsayılmaktadır.

1.6. Araştırmanın Tanımları

Bu bölümde, araştırma kapsamında ele alınan temel kavramların bilimsel literatüre dayalı tanımları yapılmış, kavramların içerikleri ve birbirleriyle olan ilişkileri açıklanarak çalışmanın teorik çerçevesi netleştirilmiştir.

1.6.1. Dil ve Dil Eğitimi

Dil, insanların düşünce, duygu, bilgi ve isteklerini başkalarına iletmek amacıyla semboller, işaretler ve kelimelerden oluşan bir anlaşma sistemidir. Şükrü Hâluk Akalın (2011, s. 664) dili, "insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma" biçiminde tanımlamaktadır. F. de Saussure ise dili, "kendi başına özgün bir düzeni ve yapısı bulunan bir dizge" olarak nitelendirir (Uçan, 2008, s. 12). Aksan'a (2015, c. 1, s. 11) göre dil, çok yönlü yapısıyla farklı açılardan farklı nitelikler sunan, zaman zaman gizemli ve derin özellikler taşıyan canlı bir varlıktır.

Ergin (2009, s. 3) dili, "kendine özgü kanunları olan ve yalnızca bu kanunlar çerçevesinde gelişim gösteren canlı bir varlık" olarak değerlendirirken; Korkmaz (2003, s. 67) onu, toplumlara özgü değer yargıları çerçevesinde biçimlenen ortak kurallar aracılığıyla duygu, düşünce ve istekleri aktaran temel araç olarak tanımlamaktadır. Saussure (1976, s. 36) onu "kavramları gösteren bir işaretler bütünü" olarak ifade ederken, Özünlü (1997, s. IX) onun toplum içi ilişkileri düzenleyen ve sürdüren işlevsel bir yapıya sahip olduğunu vurgulamaktadır. Kavcar'a (1987, s. 261) göre ise dil, "milli kültürün temel öğesi" ve "milleti oluşturan bireylerin ortak paydası" konumundadır. Dil, toplumsal ruhu besleyen, geçmiş ile gelecek arasında köprü kuran; toplumların kültürünü, birikimini ve bilincini geleceğe taşıyan yapı itibarıyla yalnızca iletişim değil, aynı zamanda ortak değerleri yaşatan ve geliştiren bir unsurdur.

Dil eğitimi, bireylerin dil becerilerini geliştirerek etkili ve sağlıklı iletişim kurmalarını amaçlayan eğitim sürecinin tamamıdır. Karakuş (2002, s. 63) dil eğitiminin, "örgün ve

yaygın eğitim kurumlarında verilen tüm derslerde başarıya ulaşılmasında birinci derecede etkili olan temel süreç" olduğunu belirtmektedir.

Bu eğitim süreci, bireyin kendini doğru ve anlaşılır biçimde ifade etmesini sağlarken; aynı zamanda toplumsal birlik, beraberlik ve anlayış ortamının güçlenmesine katkıda bulunur. Dil eğitimi, milli ve kültürel değerlerin, ortak tarih ve bilincin gelecek nesillere aktarılmasında kilit rol üstlenir. Sadece dilbilgisi kurallarının veya iletişim tekniklerinin öğretilmesinden ibaret olmayıp; bireyin kendini toplumsal ve kültürel bağlam içinde ifade etmesini sağlayan, edebi metinlerle desteklenen bir yapıya sahiptir. Edebi metinler, toplumun değerlerini yansıtan en önemli kaynaklar olarak dil eğitiminin etkililiğini artırır; geçmişin birikimini bugüne, bugünün deneyimlerini geleceğe taşıyan bir köprü işlevi görür. Bu doğrultuda dil ve dil eğitimi, bireylerin düşünce, duygu ve kültürel mirasını etkili biçimde aktaran, toplumsal düzeni ve sürekliliği sağlayan temel unsurlar olarak tanımlanmaktadır.

1.6.2. Edebiyat (Yazın) ve Edebiyat Eğitimi (Yazın Eğitimi)

Edebiyat, insanların düşünce, duygu, hayal ve gözlemlerini dil aracılığıyla estetik bir biçimde sözlü veya yazılı olarak ifade etme sanatıdır. Sözlük anlamıyla edebiyat, "insan ve toplum hayatını yansıtan duygu, düşünce ve hayallerin etkili bir anlatıma kavuşturulması" olarak tanımlanır (Akalın vd., 2011, s. 754). Bu yönüyle edebiyat yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda estetik ve sanatsal nitelikler taşıyan özgün bir sanat dalıdır. Temel işlevi, insanın iç dünyasını, yaşantılarını ve toplumsal değerleri yansıtmak; bireylerin estetik duyarlılığını ve düşünsel dünyasını şekillendirmektir.

Kökeni Arapça "edb" kelimesine dayanan edebiyat, "terbiye, nezaket, ölçülülük" anlamlarını taşır ve bu nitelikleriyle insan ruhuna hitap eden bir sanat olarak kabul edilir. Uçan'a (2008, s. 63) göre nitelikli bir edebiyat eğitimi, bireyin insani, entelektüel ve toplumsal davranış biçimleri ile mesleki yeterliliklerinin gelişimine katkı sağlar. Edebiyat kavramı, şiir, roman, hikâye, tiyatro gibi türlerle sınırlı kalmayıp; dilin ve kültürün izlerini taşıyan sözlü ve yazılı her türlü anlatımın taşıdığı kültürel anlamları da kapsar (Taşdelen, 2018, s. 15). Bu özelliğiyle edebiyat, dilin yalnızca iletişim amacıyla kullanılmasının ötesine geçerek onu bir sanat formuna dönüştüren özgün bir ifade biçimidir.

Edebiyat dili (edebi dil), günlük konuşma dilinden ve bilimsel dilden farklı olarak, dil malzemesinin estetik ve sanatsal amaçlarla kullanıldığı özel bir dil yapısıdır. Çetişli (2008, s. 154-155) edebi dili, "dilin yalnızca iletişim aracı olma işlevinin ötesine geçerek, hem bir amaç hem de sanat nesnesi hâline gelmesiyle oluşan dil biçimi" olarak tanımlamaktadır. Günlük dil ile aynı dilbilgisi unsurlarını ve söz varlığını kullanmakla birlikte, edebi dil bu

unsurları sanatlı bir yaklaşımla yeniden kuran, anlamı derinleştiren ve duygusal etkiyi en üst düzeye çıkaran özelliğiyle ayrılır. Edebi dilin en belirgin niteliği, dilin sıradan işlevinin ötesine geçerek okuyucuda estetik bir deneyim ve izlenim uyandırmasıdır.

Edebiyat ve eğitim arasında güçlü ve ayrılmaz bir ilişki mevcuttur. Kavcar'a (1994, s. 2) göre "edebiyat" kelimesinin kök anlamı "terbiye ve eğitim"dir; bu durum edebiyatın insanın gelişim ve dönüşüm sürecindeki belirleyici rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Edebiyat eğitimi, bireylerin düşünsel ve estetik kapasitelerini geliştirmeyi, toplumsal ve kültürel değerleri kavramalarını ve içselleştirmelerini amaçlayan bir eğitim sürecidir.

Edebiyat eğitimi, bireyin estetik ve kültürel duyarlılığını artırarak onu duygusal ve düşünsel açıdan olgunlaştırmayı hedefler. Bu süreç, öğrencilerin yaratıcı düşünme, empati kurma, eleştirel bakış açısı geliştirme ve dil becerilerini üst düzeye taşıma niteliklerini destekler. Çetişli (2008, s. 353) edebiyat eğitimini, "sanatkârın dil malzemesine hayat vererek oluşturduğu estetik değere sahip edebi metni; varoluş amacı doğrultusunda anlama, anlamlandırma, duyma ve sezme sürecine dayalı eğitim faaliyeti" olarak tanımlamaktadır. Edebiyat eğitiminin temel hedefi, bireyin doğuştan sahip olduğu güzellik duygusunu ortaya çıkarmak, bu duyguyu geliştirmek ve olgunlaştırmaktır.

Önemine gelindiğinde, edebiyat eğitimi, yalnızca dil becerilerini güçlendirmekle kalmaz; aynı zamanda bireyin toplumsal bilinç kazanmasına, kültürel değerleri kavramasına ve bu değerlere sahip çıkmasına olanak tanır. İnsan duygu ve düşüncelerinin etkili ifadesi için araç olan edebiyat, eğitim sürecinde bireyi açık fikirli, yaratıcı ve duyarlı bir kimlik olarak yetiştirmeyi amaçlar. Bunun yanı sıra edebiyat, toplumların tarihini, kültürünü ve ortak değerlerini geleceğe taşıyan en önemli köprü niteliğindedir. Edebiyat, insanın iç dünyasını ve toplumsal gerçekleri estetik bir düzlemde ifade eden sanat dalı; edebiyat eğitimi de bu sanatın öğretilmesi, anlaşılması ve içselleştirilmesi sürecidir. Bu bağlamda edebiyat eğitimi, bireyin estetik zevkini geliştiren, dil bilincini güçlendiren ve toplumsal değerlere ilişkin derin ve kalıcı bir anlayış kazandıran temel eğitim alanı olarak tanımlanmaktadır.

BÖLÜM II: ALANYAZINI

Bu bölümde, araştırmanın kuramsal ve tarihsel arka planını oluşturmak amacıyla Çağatay Türkçesi ve edebiyatı ile bu geleneğin son temsilcilerinden biri olan Hokand Hanlığı edebiyatı incelenmiş; ayrıca çalışmaya konu olan Hoca Azim İşan ve eserlerinin yer aldığı edebi ortam, Uzlet ve eserleri özelinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

2.1. Çağatay Edebiyatı

Çağatay edebiyatı, 13. Yüzyıldan başlayarak Orta Asya coğrafyasında gelişim gösteren, Timurlular dönemi ile altın çağını yaşayan ve 19. Yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdüren köklü bir edebi gelenektir. Bu edebiyatın oluşum ve gelişim süreci, bağlı bulunduğu siyasi, sosyal ve kültürel ortamla doğrudan ilişkili olup; dil, üslup ve içerik bakımından kendine özgü nitelikler taşımaktadır.

2.1.1. Sosyal ve Siyasi Durum

13. yüzyılın başlarında Cengiz Han (1206-1227) önderliğinde kurulan Moğol İmparatorluğu, kısa zamanda Doğu Avrupa'dan Orta Asya'nın iç kesimlerine kadar uzanan geniş bir coğrafyaya hakim olmuştur. Cengiz Han'ın vefatı üzerine imparatorluk toprakları, dört oğlu arasında paylaştırılmıştır. Buna göre en büyük oğlu Çüçi, Deşt-i Kıpçak bölgesini alırken; ikinci oğlu Çağatay'a Uygur bölgesinden başlayarak Semerkant ve Buhara'yı içine alan topraklar verilmiştir (Yuvalı, 1993a, c.8, s. 176). Üçüncü oğlu Ögedey, 1229'daki Moğol Kurultayı'nda Büyük Kağan seçilmiş ve Tarbagatay bölgesine; en küçük oğlu Tuluy ise Moğolistan merkezli yönetime sahip olmuştur.

Cengiz Han'ın yasalarına göre iktidar babadan oğula geçmemekte, hükümdar ancak kurultay kararı ile seçilmekteydi. Bu ilkeye sıkı sıkıya bağlı olan Çağatay, küçük olmasına rağmen Ögedey'in hanlığını desteklemiş; devlet yönetimi, vergi düzeni, posta teşkilatı ve kamu hizmetleri gibi temel konularda söz sahibi olmuştur (Yuvalı, 1993a, s. 176). İmparatorluğun 13. Yüzyılın ortalarında tek merkezden yönetilemeyecek kadar büyümesi, hanedan üyeleri arasındaki anlaşmazlıkları artırmış ve yönetimin parçalanma sürecini başlatmıştır. İlk neslin iktidarı sırasında büyük sorunlar yaşanmazken, Tuluy'un oğlu Möngke (1251-1259) döneminden sonra ayrışma belirginleşmiştir. Möngke'nin ölümü üzerine kardeşi Arığ Böke'nin hanlığı, diğer kardeşi Kubilay tarafından kabul görmemiş; bu süreçte imparatorluk İlhanlılar, Altınordu ve Çağatay Hanlığı gibi ayrı yönetimlere bölünmüştür.

Çağatay'ın 1242 yılında vefatıyla yönetim, torunu Kara Hülegü'ye (1251-1252) geçmiş; onun ölümüyle eşi Ornaga Hatun (1252-1260) devleti idare etmiştir (Şen, 2021, s. 152).

Çağatay'ın bir başka torunu olan Algu, Ornaga Hatun ile evlenerek Batı Türkistan yönetimini ele geçirmiş; onun ölümüyle yönetim Ornaga Hatun'un oğlu Mübarek Şah'a (1266) kalmıştır. Mübarek Şah, İslamiyet'i kabul eden ilk Çağatay hükümdarı olurken, onu tahttan indiren Barak Han (1266-1271) da İslamiyet'i benimseyerek Gıyaseddin adını almıştır.

Bu dönemde Ögedey topraklarının yönetimi Kaydu'nun eline geçmiş; Kaydu, Barak Han'dan sonra gelen Nikibey (1271-1274) ve Buka Timur (1274-1277) dönemlerinde Çağatay Hanlığı üzerinde hakimiyet kurmuştur. Kaydu'nun ölümünden sonra Barak Han'ın oğlu Duva Han (1291-1306) dönemi ile hanlık yeniden bağımsızlığını kazanmış, devlet teşkilatı yeniden düzenlenmiş ve yönetim biriminin adı resmi olarak "Çağatay Ulusu" olarak vurgulanmıştır. Buna karşın hanlık, tarihinin büyük bölümünde iç çatışmalar ve taht kavgaları nedeniyle istikrar sağlayamamıştır (Şen, 2021, s. 152).

Türk unsurların yoğun olarak yaşadığı bu coğrafyada 14. Yüzyıldan itibaren Türkleşme ve İslamlaşma süreci hız kazanmıştır. Duva Han'ın oğlu Tarmaşirin (1326-1334) İslamiyeti kabul ederek Alaaddin adını almış; ancak Cengiz yasalarını değiştirdiği gerekçesiyle muhalefetle karşılaşmış, doğu bölgelerindeki ayaklanmaları engelleyemeyerek 1334 yılında öldürülmüştür (Şen, 2021, s. 153). Tarmaşirin döneminde hanlık idari olarak ikiye ayrılmış; bir tarafta Maveraünnehir, diğer tarafta Isık Göl çevresi ve Moğolistan bölgeleri yer almıştır (Canpolat, 2002, s. 769). Yaşanan gelişmelere rağmen Kazan Han (1345-1346) döneminde Maveraünnehir'deki Karşı kentinin başşehir yapılmasıyla İslami etki belirgin şekilde artmış; nihayet Tuğluk Timur'un (1360-1363) iktidarı ile İslamiyet, Çağatay Hanlığı'nın resmi ve hakim inanç sistemi haline gelmiştir (Şen, 2021, s. 152).

Tuğluk Timur'un ölümünden sonra devlet, Türk beylerinin etkisi altında kukla hanlar tarafından yönetilmiş; 1370 yılında Aksak Timur'un yönetimi altına girmiştir. Timur döneminde devlet adı ve askeri birliklerin adı olarak "Çağatay" ibaresi korunmuştur. 1402 yılında Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i yenerek Anadolu beyliklerine hakim olan Timur, yaklaşık 35 yıllık iktidarı sonrasında 1405 yılında öldüğünde, devlet yeniden iç karışıklık ve parçalanma sürecine girmiştir. Timur'un ölümüyle veliahtı Pir Muhammed, oğlu Şahruh ve Miranşah'ın oğlu Halil Sultan arasında iktidar mücadelesi başlamıştır (Aka, 2012, c. 41, s. 177). Bu süreçte Türkmen ve Özbeklerin baskısıyla birlikte Horasan'daki Hüseyn-i Baykara dışında Timur soyundan Orta Asya'da varlığını sürdüren hükümdar kalmamıştır. Hüseyn-i Baykara'nın ölümü sonrasında 1507 yılında bölge Özbeklerin

egemenliğine geçmiş; yalnızca Timur soyundan Babür tarafından Hindistan'da kurulan Babür Devleti (1526-1858), birkaç yüzyıl daha varlığını sürdürebilmiştir.

2.1.2. Çağatayca

Çağatayca, adını Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'dan alan; 15. ve 16. Yüzyıllarda Timurlular dönemi altında gelişerek klasik seviyesine ulaşan, Orta Asya'nın yazı ve edebiyat dilidir. Bu adlandırma, ilk olarak Duva Han döneminde devlet adı olarak kullanılmış; zamanla Maveraünnehir bölgesindeki Türk ve Türkleşmiş göçebe toplulukları ile bu toplulukların oluşturduğu kültürel birimi ve bu kültürün ürettiği edebi dili ifade etmek için kullanılır hale gelmiştir (Eckmann, 2017, s. 16; Eraslan, 1993, c. 8, s. 168). Timur Devleti döneminde özellikle saray ve aristokrat çevrelerinde geliştirilen sanatlı ve estetik edebi dile de devletin adından hareketle "Çağatayca" denilmiştir.

Dönemin metinlerinde bu dil için Çağatay tili, Çağatay Türkisi, Türki tili gibi ifadelerin yanı sıra doğrudan Türkçe ve Türki terimleri de kullanılmıştır (Şen, 2021, s. 155). İslamiyet öncesi Uygur eserlerinde ve İslami dönemde yazılan Divanü Lugati't-Türk'te geçen "Türkçe" ifadesi de aynı bağlamda değerlendirilmelidir. Nitekim ilk Osmanlı yazarları da kendi dillerini tanımlamak için Oğuzca yerine Türkçe adını kullanmışlardır (Köprülü, 1988, s. 271-272).

Çağatay Türkçesinin en büyük temsilcisi Ali Şir Nevai'dir (15. yüzyıl). Nevai, (Muhakemetü'l-Lugateyn) adlı eserinde bu dil için "Çağatay lafzı" ifadesini kullanmış; onun ünü ve etkisiyle Çağatay Türkçesi yalnızca Orta Asya'da değil, Osmanlı ülkesinden İran ve Hindistan'a kadar geniş coğrafyalarda tanınmış, anlaşılması için sözlükler hazırlanmış ve örnek alınarak şiirler yazılmıştır (Şen, 2018, s. 379).

Ali Şir Nevai ve klasik dönemin diğer yazarları Çağatayca'yı genel anlamda Türkçe ile eşdeğer kullanırken, Ebulgazi Bahadır Han (17. yüzyıl) bu ifadeyle saray çevresinin geliştirdiği, Arapça ve Farsçanın yoğun etkisiyle ağırlaşmış sanatlı dili kastetmiştir. Ebulgazi, (Şecer-i Türk) adlı eserinde "Türkçeyi öyle kullandım ki beş yaşındaki çocuk dahi onu rahatça anlasın; anlaşılır olsun diye Çağatay Türkçesinden, Farsça ve Arapçadan bir kelime bile almadım" sözleriyle bu ayrımı netleştirmiştir (Şen, 2018, s. 380).

Çağatayca kavramı, 19. Yüzyılda Batı Türkoloji çalışmalarında da geniş bir ilgi görmüş ve farklı tanımlamalara konu olmuştur. E. Bérézine bu dili en eski Türk lehçesi olarak kabul etmiş; Vambéry (1867) (Çağataische Sprachstudien) adlı eseriyle terimi Avrupa'da yaygınlaştırmış, Çağatayca'yı tarihi metinlerin yanı sıra Orta Asya'daki Özbek, Kazak, Türkmen, Kırgız gibi yaşayan bütün ağızları kapsayacak şekilde kullanmıştır. Fransa'da É.

Marc Quatremère ve Abel Pavet de Courteille, Almanya'da J. Theodor Zenker bu alanda çalışmalar yapmış, zaman zaman "Doğu Türkçesi" terimini de kullanmışlardır (Eckmann, 2014, s. 77).

19. yüzyılın sonlarında Radloff ve Korş gibi Rus Türkologları, Çağatayca'yı Uygurcanın bir devamı olarak değerlendirmiş; "Doğu Türkçesi" başlığı altında Orhun, Uygur ve Çağatay dillerini gruplandırmışlardır. Borovkov ise bu görüşe karşı çıkarak; Uygurcanın dini ve resmi sınırlı bir alanı etkilediğini, Çağataycanın ise tamamen Orta Asya Türkçesi temeli üzerinde geliştiğini ve Uygurcanın devamı olmadığını savunmuştur. Ona göre Ali Şir Nevai, dili canlı konuşma diline, özellikle de Özbekçeye dayandırdığı için aynı zamanda Özbek yazı dilinin de kurucusu sayılmalıdır (Eraslan, 1993, s. 168). Ahmet Caferoğlu da bu görüşe yakın durarak Çağatayca'nın, Eski Türkçe ile Orta Asya yazı dilinin kaynaşmasından oluşan yeni bir dil yapısı olduğunu belirtir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Türkologları, Orta Asya'daki İslami-Türk yazı geleneği için "Çağatayca" yerine "Eski Özbekçe" terimini kullanmışlardır. M. A. Şçerbak (1953) bu dönemi üç evreye ayırır:

1. İlk Devir (10.-13. yüzyıllar)

2. İkinci Devir (14.-17. yüzyıllar)

3. Üçüncü Devir (17.-18. yüzyıllar): Bölgesel dil özelliklerinin edebi dile girdiği dönem (Eckmann, 2017, s. 20).

V. Reşetov ise "Kadim Özbekçe" ve "Eski Özbekçe" ayrımı yaparak Eski Özbekçe'nin 14.-15. Yüzyıl edebiyat dili olduğunu vurgular. A. N. Baskakov bu terimi reddederek 14.-15. Yüzyıl diline yalnızca "Çağatayca" adını vermiş; A. Krimskiy de 13.-18. Yüzyıllar arası Orta Asya edebi dilini Çağatayca olarak tanımlamıştır (Eckmann, 2017, s. 19).

Çağatay Türkçesinin tarihsel tasnifi konusunda farklı bilim adamları tarafından farklı dönemlendirmeler yapılmıştır:

- Samoyloviç: Karahanlı ve Kaşgar Türkçesi (11.-12. yy.), Kıpçak-Oğuz Türkçesi (13.-14. yy.), Çağatay Türkçesi (15.-19. yy.), Özbek Türkçesi (20. yy.) (Eckmann, 2017, s. 19).

- Köprülü: İlk Çağatay Devri (13.-14. yy.), Klasikleşme Süreci (15. yy. başı), Klasik Çağatay / Nevai Dönemi (15. yy. sonu), Gelişmenin Devamı (16. yy.), Gerileme ve Çözülme (17.-19. yy.) (Köprülü, 1988, s. 275-316; Eckmann, 2017, s. 19). Bu tasnif Ahmet Caferoğlu ve Kemal Eraslan tarafından da benimsenmiştir.

- Eckmann: Karahanlıca / Hakaniye (11.-13. yy.), Harezm Türkçesi (14. yy.), Çağatayca (15. yy. - 20. yy. başı) şeklinde ana başlıklar yapmış; Çağatayca dönemini de Klasik Öncesi,

Klasik ve Klasik Sonrası olarak üç evreye ayırmıştır (Eckmann, 2017, s. 21). Eckmann'ın bu sınıflandırması günümüzde de en çok kabul gören yaklaşımdır.

2.1.2.1. Çağataycanın Devirleri

2.1.2.1.1. Klasik Öncesi Devir

1405 yılında Timur'un ölümüyle birlikte imparatorlukta taht kavgaları başlamış ve yönetim zayıflamıştır. Buna karşın Herat, Semerkant gibi kültür merkezlerinde sanat ve edebiyat faaliyetleri kesintisiz sürmüştür. Çağatay Türkçesi; Türkistan, Horasan, İran ve Harezm bölgelerinde gelişim göstermiş, 14. Yüzyıl sonu ile 15. Yüzyılın ilk yarısında Timurlular himayesinde Maveraünnehir ve Horasan'ın kültür merkezlerinde, klasik dil niteliği kazanmaya başlamıştır (Argunşah, 2013, s. 360).

Bu dönemde ilk nesir örnekleri ve klasik şiirin biçimsel temelleri atılmıştır. Eserler, klasik döneme göre daha az gelişmiş ve daha sade yapıdadır. Şiirlerde münacat, na't, kaside, gazel, tuyuğ gibi türler ağırlıktadır; aruz ölçüsünün remel, hezec ve rezec kalıpları kullanılmıştır. Mesneviler genellikle kısa hacimlidir (Eraslan, 1986, s. 169). Dönemin önde gelen isimleri arasında Sekkaki, Lutfi, Atai, Haydar Tilbe, Hafız-ı Harizmi, Yusuf Emiri ve Ahmeti sayılabilir.

2.1.2.1.2. Klasik Devir

Ali Şir Nevai'nin 1465 yılında ilk divanını oluşturması ile başlayan bu dönem, 16. Yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eder. Timurlu Devleti'nin siyasi olarak zayıfladığı bu süreçte, 1447'de Şahruh'un ölümü sonrasında başlayan taht mücadelelerini kazanan Hüseyin Baykara (1469-1506), Herat merkezli bir yönetim kurarak bölgeye hakim olmuştur.

Hüseyin Baykara ve devlet adamı, şair ve düşünür olarak büyük etki yaratan Ali Şir Nevai'nin çabalarıyla Herat, dönemin en önemli kültür ve medeniyet merkezi haline gelmiştir. Nevai'nin çalışmaları ile Türkçe, Farsçanın edebiyat alanındaki baskısından kurtulmuş; şair ve yazarlar eserlerini Farsça yerine Türkçe yazmaya başlamışlardır. Bu dönem kaynaklarında Çağatayca için "Lugat-ı Nevaiyye", yani "Nevai Dili" tabiri de kullanılır. Ali Şir Nevai, yalnızca Çağatay edebiyatının değil, bütün Türk edebiyat tarihinin en büyük isimlerinden biri olarak kabul edilir.

Klasik dönemin başlıca temsilcileri arasında Ali Şir Nevai, Hüseyin Baykara, Hamidi, Şeybani Han, Ubeydullah Han, Muhammed Salih, Babür ve Bayram Han bulunur (Şen, 2021, s. 155-156).

2.1.2.1.3. Klasik Sonrası Devir

16. Yüzyıl sonlarında Özbek hükümdarı Şeybani Han ve oğlu Abdülmümin'in ölümü üzerine (1598) Orta Asya Türklerinin siyasi birliği sona ermiş; bölgede Buhara, Hive ve Hokand Hanlıkları kurulmuştur. Buhara Hanlığı döneminde edebi faaliyetler zayıflarken; Hive ve Hokand Hanlıkları, Çağatay geleneğini sürdürerek bu dilin son parlak dönemlerini yaşamıştır. Hanlıklar arasındaki sürekli iktidar mücadeleleri ve dış baskılar neticesinde düzen sağlanamamış; bu durum 19. Yüzyılın sonunda bölgenin Rus işgaline uğramasını kolaylaştırmıştır.

Bu dönem, genel olarak Orta Asya'da ekonomik ve kültürel gerilemenin yaşandığı bir süreçtir. Ancak Hive ve Hokand Hanlıkları'nda Çağatay Türkçesi canlılığını korumuş; şairler hem Türkçe hem de Farsça eserler vermiş, özellikle Hokand bölgesinde Türkçe eserlerin sayısı daha yoğun olmuştur. Edebi dilde mahallileşme ve yöresel özelliklerin dile girmesi bu dönemin en belirgin özelliğidir (Tekin, 2011, s. 1844). Çağatayca zamanla yerini bugünkü Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerine bırakmıştır (Şen, 2021, s. 155).

Dönemin önemli isimleri arasında Buhara'da Sûfi, Turdı, Allah Yar; Hive'de Ebulgazi Bahadır Han, Vefai, Mû'nis Harezmi; Hokand'da ise Ömer Han, Nadire, Mahzûne, Üveysi ve Gülhani sayılabilir. Bu çalışmaya konu olan eserin sahibi Hoca Azim İşan ve mensubu olduğu edebi çevre de bu klasik sonrası dönem içerisinde, özellikle Hokand Hanlığı sınırları içinde yetişmiştir.

2.2. Hokand Hanlığı ve Edebiyatı

Çalışmaya konu olan Azim İşan'ın Hikmetleri ve benzeri eserlerin ortaya çıktığı ortamı tanımak için, Çağatay geleneğinin son temsilcisi olan Hokand Hanlığı'nın siyasi yapısını ve bu yapı içerisinde gelişen edebiyatını ayrıntılı olarak incelemek gerekmektedir.

2.2.1. Siyasi Durum

Hokand Hanlığı, Fergana Vadisi merkezli olarak kurulmuş bir Orta Asya devletidir. Bölge, 1219'da Moğol hakimiyetine girmiş, 1370'te Timur tarafından ele geçirilmiş; 15. Yüzyıl sonlarında Ömer Şeyh Mirza'nın yönetimine geçmiştir. 1494'te Şeyh Mirza'nın ölümüyle bölge yönetimi oğlu Babür'e geçmişse de, Özbeklerin güçlenmesiyle Fergana Vadisi Şeybani Han'ın egemenliğine girmiştir.

Bugünkü Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınırlarının kesiştiği bu stratejik bölgede, 16. Yüzyıl sonlarında Şeybanilerin zayıflamasıyla iktidar önce Çadak Hocalerinin eline geçmiştir. Ancak halkın ve yerel beylerin memnun olmaması üzerine yönetim, Ming kabilesinden Şahruh Bey'e teklif edilmiştir. Şahruh Bey, Hocaleri ortadan kaldırarak

toprakları birleştirmiş; başlangıçta Buhara Hanlığı'na bağlı kalsa da zamanla bağımsız hareket etmiş ve 1709 yılında merkezini Hokand şehri yapan bağımsız bir devlet kurmuştur.

Hokand Hanlığı'nın tarihsel gelişimi üç ana dönemde incelenebilir:

1. Kuruluş ve Gelişme Dönemi (1709-1800): Şahruh Bey'in ölümü (1721) sonrasında Abdürrahim, Abdülkerim ve İrdana Bey dönemlerinde sınırlar genişletilmiş; Çin ve Kalmuk baskılarına karşı mücadele edilmişse de iç karışıklıklar tam olarak giderilememiştir (Konukçu, 1998, c. 18, s. 215).

2. Yükseliş ve Altın Çağ (1800-1840): Narbuta Bey (1780-1795), Alim Han (1795-1809), Ömer Han (1809-1822) ve Muhammed Ali Han (1822-1843) dönemlerini kapsar. Alim Han zamanında ülke bütünlüğü sağlanmış, Taşkent, Çimkent ve Sayram gibi önemli merkezler fethedilmiştir. Ömer Han dönemi hanlığın en parlak dönemidir; Rusya ile diplomatik ilişkiler kurulmuş, kültürel ve edebi faaliyetler en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemde mimari ve tarım alanlarında da büyük gelişmeler yaşanmış, bilim ve sanat adamları korunmuştur.

3. Çöküş ve Yıkılış Dönemi (1840-1876): 1840'tan itibaren iç karışıklıklar ve dış baskılar artmıştır. Buhara Hanlığı ile yapılan savaşlar ve taht kavgaları devleti zayıflatmıştır. Muhammed Ali Han'ın idamı (1842) sonrasında başa geçen hükümdarlar döneminde istikrar sağlanamamış; Rusya'nın bölgeye yönelik yayılmacı politikaları etkili olmuştur. 1868'de Buhara, 1873'te Hive hanlıklarının Rusya'ya bağlı hale gelmesinin ardından; Hokand Hanlığı'ndaki iç isyanlar ve yönetim zayıflığı fırsat bilinerek 1876 yılında Rus orduları tarafından işgal edilmiş ve hanlık resmen lağvedilerek Türkistan Genel Valiliği'ne bağlanmıştır (Alpargu, 2021, s. 55-57).

2.2.2. Hokand Edebiyatı

Timurlular ile zirveye ulaşan klasik Çağatay edebiyatı, 16. Yüzyıl sonrasında siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle gerileme sürecine girmiştir. Ancak Hokand Hanlığı, 18. ve 19. Yüzyıllarda bu geleneğin son ve en canlı temsilcisi olmuştur. Özellikle Ömer Han ve oğlu Muhammed Ali Han dönemleri, bu edebiyatın altın çağı olarak kabul edilir; adeta Ali Şir Nevai ve Fuzûli geleneğinin bir devamı niteliğinde eserler verilmiştir (Eckmann, 2014, s. 217).

Hokand edebiyatının en belirgin özellikleri arasında şunlar sayılabilir:

- Gelenekçilik: Şairler divan şiirinin klasik biçimlerini kullanmış, gazel, kaside, mesnevi gibi türlerde eserler vermişlerdir.

- İçerik Zenginliği: Eserlerde aşk, güzellik, ahlak, dini ve tasavvufi konuların yanı sıra, toplumsal gerçekler, yönetici eleştirisi, eğitim ve öğretimin önemi de yoğun olarak işlenmiştir.

- Kadın Şairlerin Varlığı: Nadire, Mahzûne, Üveysi gibi güçlü kadın sanatçıların yetişmesi ve saray çevresinde etkin rol alması bu döneme özgü önemli bir yeniliktir.

- Dil Özelliği: Eserler genel olarak anlaşılır, akıcı ve sanatlı bir dille yazılmış; Çağatay Türkçesinin kuralları korunmuş, ancak yerel konuşma dilinin özellikleri de metinlere yansımıştır.

19. Yüzyılın ortalarından itibaren Rus etkisiyle birlikte Batı kültürü ve düşünce yapısı bölgeye girmeye başlamış; "Cedidçilik" hareketi ile birlikte edebiyatta yenilik arayışları başlamıştır. Bu dönemde iki ayrı eğilim görülür: geleneksel biçim ve içeriği koruyarak yazanlar ile yeni dil ve anlatım biçimleri deneyenler. Mukimi, Furkat ve Zevki gibi isimler bu yenilikçi akımın temsilcilerindendir.

Çağatay edebiyatı, 1921 yılında Özbekçenin resmi yazı dili olarak kabul edilmesiyle birlikte beş asırlık geçmişine son vermiş; ancak Hokand Hanlığı dönemi eserleri, bu zengin kültürel mirasın en son ve en canlı örnekleri olarak önemini korumaktadır. Bu bağlamda çalışmaya konu olan Azim İşan'ın Hikmetleri de bu geleneğin son ürünlerinden biri olarak değer ve öneme sahiptir.

2.2.2.1. Ömer Han (1787-1822)

Hokand Hanlığı'nın en parlak döneminin hükümdarı olan Ömer Han, aynı zamanda yetenekli bir şair ve sanat hamisidir. Emiri mahlasıyla şiirler yazan Ömer Han, Hüseyin Baykara'yı örnek alarak sarayını bir bilim ve sanat merkezi haline getirmiştir. Ali Şir Nevai geleneğini en iyi anlayan ve uygulayan isimlerden biri olarak kabul edilir. Şiirlerinde ağırlıklı olarak aşk, güzellik ve ahlak konularını işlemiş; eserleri arasında Çağatayca ve Farsça şiirlerin yer aldığı bir divanı bulunmaktadır. Divanı, 1884-1885 yıllarında İstanbul'da yayımlanmıştır (Eckmann, 2014, s. 217). Dönemin pek çok şairi onun himayesinde yetişmiş, eserlerini ona sunmuşlardır.

2.2.2.2. Nadire (1792-1842)

Asıl adı Mahlar Ayim olan Nadire, Ömer Han'ın eşi ve dönemin en büyük kadın şairidir. Alim Han'ın sarayında yetişen Nadire, güzelliği kadar zekası, ilme ve edebiyata olan düşkünlüğü ile de ün kazanmıştır. İlk dönemlerde Kamile mahlasını kullanan sanatçı, daha sonra Nadire mahlasını kullanmıştır. Yaklaşık 15.000 mısra şiiri günümüze ulaşmıştır.

Ömer Han'ın ölümünden sonra, oğlu Muhammed Ali Han'ın genç ve tecrübesiz olması nedeniyle devlet yönetiminde de etkin rol almış; kervansaray, köprü, imaret gibi sosyal ve kültürel yapıların yapılmasını sağlamıştır. Şiirlerinde aşk, dostluk, ilim, vatan sevgisi ve insani değerleri işlemiştir. Üç divanı bulunan Nadire, aynı zamanda pek çok şair ve sanatçıyı himaye etmiş; çalışmaya konu olan eserin de aralarında bulunduğu pek çok mesnevi ve eser, onun adına sunulmuştur. 1842'de Buhara emiri tarafından idam edilmiştir (Tolkun, 2001, s. 169).

2.2.2.3. Üveysi (1779-1845)

Asıl adı Cihan Atın olan Üveysi, Nadire ve Mahzûne ile birlikte Ömer Han sarayının üç önemli kadın şairinden biridir. Şair bir babanın kızı olarak edebiyatla iç içe büyümüş, Veysi mahlası da kullanmıştır. Klasik Çağatay diline ve aruz ölçüsüne hakim olan sanatçı, şiirlerinde aşkın yanı sıra dönemin toplumsal sorunlarını da dile getirmiştir. Nadire'nin nedimesi olarak sarayda bulunan sanatçının bir divanı (Kerbelaname) ve (Vakıat-ı Muhammed Ali Han) adlı mesnevileri bulunur; aynı zamanda bilmece türünün de önemli temsilcilerindendir.

2.2.2.4. Gülhani (18. yy - 19. yy)

Asıl adı Muhammed Şerif olan Gülhani, hiciv türünün en güçlü temsilcilerindendir. Köylü bir ailenin çocuğu olarak Semerkant'ta doğmuş, maddi imkansızlıklar nedeniyle eğitimini yarıda bırakarak Hokand'a gelmiş ve sarayda hizmet etmiştir. Saray yönetimini ve adamlarını sert bir dille eleştirdiği için kısa sürede görevden ayrılmak zorunda kalmıştır.

Şiirleri sade, anlaşılır ve keskin bir üsluba sahiptir; hem Türkçe hem de Farsça eserler vermiştir. En önemli eseri Zerbul Mesel'dir ve halk arasında çok sevilmiştir. Eserlerinde toplumsal aksaklıkları, yönetici hatalarını ve halkın çektiği sıkıntıları gerçekçi bir biçimde yansıtmıştır (Eckmann, 2014, s. 222; TDTEA, c. 15, s. 151).

2.2.2.5. Mahmur (19. yy)

Asıl adı Mahmud olan sanatçı, Molla Şir'in oğludur. Şair ve medrese hocası olan babasının evinde edebiyat ortamı içerisinde yetişmiştir. Bir süre Ömer Han sarayında görev yapmış; ancak keskin hicivleri ve eleştirel tavrı nedeniyle saraydan uzaklaştırılmıştır. Kadı, yönetici ve din adamlarını sert bir dille eleştiren şiirleriyle bilinir; bir divanı bulunmaktadır (TDTEA, c. 15, s. 182).

2.2.2.6. Mukimi (1850-1902)

Asıl adı Muhammed Emin Mirza Hoca olan Mukimi, Hokand edebiyatının yenilikçi kanadının en önemli temsilcilerindendir. Şiirlerinde Nevai ve Fuzûli'nin etkisi görülmekle birlikte, özellikle içerik ve konu seçimi bakımından geleneksel yapıdan uzaklaşmıştır.

Rus işgali altındaki toplumun sorunlarını, fakirliği, adaletsizliği ve sömürülmeyi konu alan eserler vermiştir. Dili son derece sade ve anlaşılırdır; halk dilinden, deyim ve atasözlerinden yoğun olarak faydalanmıştır. (Seyahatname), (Tanabçılar), (Dadhahım) gibi eserleri en bilinenlerindendir. Özbek edebiyatının gelişiminde önemli bir yere sahiptir (Eckmann, 2014, s. 239; TDTEA, c. 15, s. 239).

2.2.2.7. Zevki (1853-1921)

Asıl adı Ubeydullah olan sanatçı, klasik medrese eğitimi almış, ancak gezileri sırasında gördükleri ve Mukimi'nin etkisiyle yenilikçi bir çizgiye yönelmiştir. Hem klasik gazel ve muhammes türlerinde hem de hiciv alanında eserler vermiştir. Şiirleri ölümünden sonra derlenerek yayımlanmıştır.

BÖLÜM III: YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda benimsenen araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama süreci ve verilerin çözümlenmesine ilişkin yöntem ve teknikler ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ayrıca araştırmanın evren ve örneklemi, veri toplama araçları ile verilerin analizi sürecine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nitel araştırma desenine göre kurgulanmış ve yürütülmüştür. Nitel araştırma, olguların ve olayların doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir yaklaşımla incelenmesini amaçlayan; nitel veri toplama yöntemlerinin (gözlem, görüşme, doküman analizi vb.) kullanıldığı, olguların farklı boyutlarının ortaya konmasına imkan veren bir araştırma türüdür.

Çalışmada verilerin elde edilmesi ve çözümlenmesi sürecinde doküman analizi yöntemi esas alınmıştır. Belgesel tarama olarak da ifade edilen bu yöntem, geçmişe dayalı ve kayıt altına alınmış bilgi, belge, yazılı kaynak ve verilerin sistematik bir biçimde incelenmesini, değerlendirilmesini ve çözümlenmesini kapsar. Doküman analizi; belli bir araştırma amacı doğrultusunda ilgili kaynaklara ulaşma, bu kaynakları okuma, içeriklerini anlama, gerekli bilgileri not alma ve elde edilen verileri yorumlama aşamalarından oluşur (Karasar, 2007).

Araştırmanın temel amacı: 18. ve 19. Yüzyıllarda Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan Hoca Azim İşan Hikmetleri adlı divanın dil özellikleri, metin yapısı ve söz varlığı açısından derinlemesine incelenmesidir. Bu çerçevede eserin transkripsiyonlu metni oluşturulacak ve söz varlığına yönelik açıklamalı dizin hazırlanacaktır. Elde edilen tüm veriler ışığında eserin Türk dili ve edebiyatı eğitimi bağlamında yazın dili özelliklerinin ortaya konması ve dil ile edebiyat eğitimindeki yazınsal değerinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Bu amaçlara ulaşmak için nitel araştırma yaklaşımı ve doküman analizi yöntemi, araştırmanın doğasına en uygun yöntemler olarak seçilmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evren ve örneklemine ilişkin tanımlamalar aşağıda sunulmuştur:

- **Araştırmanın Evreni:** Bu araştırmanın evrenini Türk edebiyatı tarihi içerisinde farklı dönemlerde kaleme alınan divan türündeki yazılı eserler oluşturmaktadır. Divanlar, klasik Türk edebiyatının en önemli ürünleri arasında yer almakta; dil, üslup, içerik ve yapı bakımından ait oldukları dönemin kültürel, edebi ve dil özelliklerini yansıtmaları bakımından temel kaynak niteliği taşımaktadır.

- **Araştırmanın Örneklemi:** Araştırmanın örneklemini, 18. ve 19. Yüzyıl Çağatay Türkçesi'nin özelliklerini yansıtan, Hoca Azim İşan tarafından kaleme alınan Hikmetleri adlı divan oluşturmaktadır. Bu eser, hem ait olduğu dönemin dil yapısını ve söz varlığını yansıtması hem de Çağatay edebiyatının son dönem ürünleri arasında yer alması bakımından çalışma için amaçlı örneklem yöntemiyle seçilmiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama sürecinde, alanyazında yer alan bilgilerden ve mevcut yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle konuyla ilgili literatür taraması gerçekleştirilmiş; daha sonra araştırmaya konu olan eser ve onun özellikleri, doküman incelemesi tekniği ile detaylı olarak ele alınmıştır.

Literatür taraması aşamasında, Çağatay Türkçesinin tarihi gelişimi, dil özellikleri, söz dizimi, ses bilgisi ve söz varlığı ile ilgili bilimsel çalışmalara, makalelere, kitaplara, bildirilere ve tezlere başvurulmuştur. Doküman incelemesi aşamasında ise birincil kaynak olarak Hoca Azim İşan Hikmetleri divanının orijinal yazma nüshası ve bu nüshaya dayalı yayımlanmış baskıları esas alınmıştır. Bu kaynaklar, eserin dil özelliklerinin doğru ve güvenilir bir biçimde çözümlenmesi için temel veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

3.4. Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında verilerin toplanması süreci, sistematik ve aşamalı bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir. İlk olarak araştırma konusuyla ilgili kuramsal ve kavramsal çerçeveyi oluşturan kaynaklara ulaşmak amacıyla literatür taraması yapılmıştır. Bu süreçte, ulusal ve uluslararası kütüphane arşivleri, çevrim içi veritabanları, bilimsel yayın platformları ve alanla ilgili diğer dijital kaynaklar kullanılarak konu hakkında daha önce yapılmış çalışmalar, bilimsel makaleler, kitaplar ve araştırma raporları derlenmiştir.

Literatür taramasının tamamlanmasının ardından araştırmanın temel kaynağı olan Hoca Azim İşan Hikmetleri Divanı içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu aşamada eserin el yazması nüshası esas alınarak metin üzerindeki dilbilgisi özellikleri, sözcük kullanımları, ifade biçimleri ve yazım kuralları tek tek tespit edilmiştir. Eserde geçen kelimeler, deyimler, terimler ve farklı dil unsurları belirlenerek sınıflandırılmış; dil ve edebiyat özelliklerine ilişkin ham veriler bu şekilde elde edilmiştir. Elde edilen tüm bilgi ve bulgular, araştırmanın amacı doğrultusunda düzenlenerek çözümleme sürecine hazır hale getirilmiştir.

3.5. Verilerin Çözümlenmesi

Çalışmada elde edilen verilerin çözümlenmesi ve yorumlanması aşamasında doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak eserin dil incelemesi

gerçekleştirilmiş; ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi ve anlam bilgisi açısından Çağatay Türkçesi'nin özellikleri doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır.

Eserin orijinal yazı sistemi, günümüz bilim dünyasının kullanımına uygun hale getirmek amacıyla hazırlanan transkripsiyon alfabesi kullanılarak Latin alfabesine aktarılmıştır. Bu aktarım sürecinde, yazma nüshadaki harf ve işaretlerin doğru karşılıkları verilerek metnin aslına uygunluğu korunmuştur. Aktarım sonrasında eserin içerisinde geçen sözcükler, ekler ve söz öbekleri incelenerek açıklamalı dizin oluşturulmuştur; bu dizinde her bir sözcüğün kullanım frekansı, anlam özelliği ve dilbilgisi durumu hakkında bilgiler sunulmuştur.

Araştırmanın sonuç bölümünde ise literatür taraması ve doküman analizi ile toplanan tüm veriler bir araya getirilerek yorumlanmış ve genel değerlendirmelerde bulunulmuştur. Elde edilen bulgular, Çağatay Türkçesinin genel özellikleri ile karşılaştırılmış; eserin Türk dili ve edebiyatı tarihi ile eğitimindeki yeri ve önemi, bilimsel ölçütler çerçevesinde ortaya konmuştur.

BÖLÜM IV: BULGULAR

Bu bölümde, Hoca Azim İşan Hikmetleri divanının incelenmesi, karşılaştırılması ve çözümlenmesi sürecinde elde edilen tüm bulgular sistematik bir biçimde sunulmuştur. Eserin tanıtımı, yazarı, yazım süreci, nüsha özellikleri, içerik ve dil yapısına ilişkin tespitler ayrıntılı olarak ele alınmış; ayrıca Kemal Eraslan tarafından yayımlanmış neşir ile çalışmaya esas alınan nüsha arasındaki farklılıklar ve benzerlikler ortaya konulmuştur.

4.1. Giriş

Bu araştırmanın temel veri kaynağını oluşturan Hoca Azim İşan Hikmetleri Divanı, 18. ve 19. Yüzyıl Çağatay Türkçesinin özelliklerini yansıtan, tasavvufi ve didaktik nitelikleriyle öne çıkan önemli bir eserdir. Bu bölümde öncelikle eserin genel tanıtımı yapılmış, ardından yazarı, yazılış tarihi, telif sebebi ve kullanılan nüshanın fiziksel ve metinsel özellikleri detaylandırılmıştır. Ayrıca çalışma kapsamında gerçekleştirilen karşılaştırmalı inceleme sonucunda elde edilen bulgular, metin tarihi ve dil özellikleri bağlamında değerlendirilmiştir.

4.1.1. Divan'ın Tanıtılması

Çalışma kapsamında öncelikle Mahmut Bey Basımevi, İstanbul Darü'l-Hilafe baskısı olan nüsha ile Kemal Eraslan'ın 1971 yılında yayımladığı "Azim Hoca'nın Hikmetleri" başlıklı neşri arasında karşılaştırmalı bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Söz konusu neşir, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi'nin XIX. Cildinden ayrı basım olarak yayımlanmış olup, akademik düzeni ve önceki nüshalarla mukayese imkanı sunması bakımından önemli bir referans kaynağı niteliğindedir.

Yapılan karşılaştırma sonucunda metinler arasındaki temel farklılıklar ve benzerlikler tespit edilmiştir. Bunların başında hikmet sayısı gelmektedir: Kemal Eraslan neşrinde toplam 28 hikmet yer alırken, çalışmaya esas alınan nüshada 27 hikmet bulunmaktadır. Özellikle Eraslan neşrinde yer alan XXVIII. Hikmet'in incelenen nüshada mevcut olmaması, metin geleneği içerisinde zamanla bazı bölümlerin eklenip çıkarıldığını veya farklı derleme süreçlerinden geçirildiğini göstermektedir.

Bunun yanı sıra iki metin arasında yalnızca içerik ve miktar farklılıkları değil; aynı zamanda bazı dizelerde eksiklikler, kelime tercihlerinde değişiklikler ve farklı okuma biçimleri de saptanmıştır. Bu farklılıklar, eserin uzun yıllar süren aktarım sürecinde meydana gelen varyantlaşmayı ve nüsha geleneğinin doğal özelliklerini yansıtması açısından büyük önem taşımaktadır. Tespit edilen her bir farklılık, metinler arası ilişkiyi daha net ortaya koymak amacıyla dipnotlarla belirtilmiş ve gerektiğinde açıklayıcı değerlendirmelere yer

verilmiştir. Elde edilen bulgular, eserin metin tarihi ve aktarım sürecine ışık tutarken, nüsha geleneğinin karakteristik özelliklerini anlamaya da önemli katkılar sunmaktadır.

Çalışmanın temel kaynağı olan Mahmut Bey Basımevi baskısı, yayım sürecinin İşan Salih Hoca Buharayı Kitablar Taciri'nin gayretleriyle gerçekleştirildiğini göstermektedir. Eserin ruhsat mektubu numarasının 332 olduğu kaydedilmiş; basım tarihi ise farklı takvim sistemlerine göre 15 Akrab 1279 (Hicri Şemsi), 12 Receb 1318 (Hicri Kameri) ve 6 Kasım 1900 (Miladi Salı) olarak belirtilmiştir. Bu tarihsel veriler, eserin basım sürecini netleştirerek tarihsel bağlamını somutlaştırması bakımından değerlidir.

4.1.1.1. Eserin Adı ve Yazarı

Eserin yazarı olan Azim Hoca İşan, Çağatay edebiyatının son dönemlerinde yetişmiş, tasavvufi kimliğiyle öne çıkan mutasavvıf bir şairdir. Hoca Ahmet Yesevi tarafından kurulan Hikmet ekolüne mensup olan Azim'in hayatı ve eserleri hakkında elimizdeki bilgiler sınırlı olmakla birlikte, mevcut kaynaklar ve bilimsel çalışmalar ışığında edebi portresi ve düşünce dünyası ortaya konulabilmektedir.

Hayatı ve Eğitimi

Tezkire-i Kayyumi adlı eserde yer alan bilgilere göre Azim Hoca, Nizami-Hokandi (vef. H. 1121 / M. 1709-1710) isimli şairin torunu olup, Kemaleddin oğlu olarak 18. Yüzyılın sonlarında doğmuş ve 1847 yılında vefat etmiştir. Hayatını Türkistan'ın güzel ve verimli bölgelerinden biri olan Fergana Vadisi'nin merkezi Kokand'da sürdürmüştür. İlk eğitimini babasından alan şair, daha sonra Kokand medresesinde tahsil görmüş, ileri seviye eğitim için amcaoğlu Muhammed Celaleddin (Celali) ile birlikte Buhara'ya gitmiştir. Eğitimini tamamlayarak Kokand'a döndüğünde, dönemin meşhur Nakşibendi şeyhi Muhammed Hüseyin Halife'ye (1755-1834) mürit olmuştur. Hocasından aldığı ilim ve manevi feyizle ilim ve takva konusunda yüksek derecelere ulaşmış, ondan irşat icazeti alarak "kutb ul-aktap" unvanına layık görülmüştür. Uzun yıllar Kokand'ın Kel-Düşan köyündeki camide imamlık yapmış, hayatının son dönemlerinde kör olmuş ve yine Kokand'da vefat ederek dedesi Nizami Hokandi'nin Ser-mezar kabristanındaki kabri yanına defnedilmiştir.

Edebi Kişiliği ve Düşünce Dünyası

Geleneğe göre hem Türkçe hem de Farsça eser veren Azim Hoca'nın günümüze ulaşan en önemli eseri, 1837 yılında tertip ettiği ve 321 şiirden oluşan Türkçe divanıdır. Bu divanda klasik nazım türlerinin örnekleri yer almakla birlikte, en belirgin özelliği Ahmet Yesevi manzumelerinin izinden giderek yazdığı hikmet türü şiirlerdir. Onun hikmetleri, 19. Yüzyılın sonlarında birkaç kez kitap olarak basılmış; örneğin 1894 yılında Taşkent'te

yayımlanmıştır. Ayrıca Yesevilik ekolünün temel eseri olan Divan-ı Hikmet'in yazma ve matbu nüshalarında da Azim Hoca'nın kaleminden çok sayıda dini ve tasavvufi içerikli şiire yer verilmiş olması, eserlerinin halk nezdinde ne kadar büyük itibar gördüğünün kanıtıdır. Şairin düşünce ve üslubunu benimseyen isimler arasında Çağatay edebiyatının tanınmış simalarından Ziyaüddin Hazini-Hokandi (1867-1923) ve Kari gibi şairler de bulunmaktadır.

Sovyetler Birliği döneminde dini ve tasavvufi içerikli eserlerin incelenmesi ve okunması yasaklanmış, bu durum Azim Hoca'nın eserlerinin uzun yıllar gölgede kalmasına yol açmıştır. Özbekistan'ın bağımsızlığa kavuşmasının ardından 1993 yılında edebiyatçı Seyfeddin Seyfullah tarafından eserleri tıpkıbasım yöntemiyle yayımlanarak yeniden gündeme gelmiştir.

Azim Hoca'nın hikmetlerinde, tıpkı Ahmet Yesevi'de olduğu gibi didaktik bir üslup hakimdir. Şiirlerinde din ve iman esasları, takva ve dindarlık anlayışı, dünya ve ahiret ilişkisi, cennet ve cehennem gibi temel konular ağırlıklı olarak işlenir. Şair, insanları adaletli, insaflı ve ahlaklı olmaya davet eder; insanlığın en önemli niteliklerinin eşitlik, tevazu ve yumuşak huyluluk olduğunu vurgular. Bu düşüncelerinden örnek olarak:

Bendelikni şartıdur acızlığ-u sinuğluğ,
Sultan bolsang alemğa hergiz kılma uluğluğ

(İnsani acizlik ve mahzunluk, kulluğun temel şartıdır.) Dünyaya sultan olsan bile asla kibir ve büyüklenme duygusuna kapılma.

Burada geçen "acızlığ-u sinuğluğ" ifadesiyle şair, aslında insanın yaratılışı gereği mütevazı olması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Benzer şekilde şair, dünya sevgisinin yanlış anlaşılmasına ve nefsin tuzağına düşülmesine karşı uyarılarda bulunur:

Dünya mehrin koymayın Hak yadını aymayın
Nefsin kazın oymayın, boyning bolmas saluğluğ

(Gönlünden dünya sevgisini çıkaramayan, Hakk'ı anmayı ihmal eden ve nefsinin arzularını susturamayan kimse, asla gerçek bir tevazu ve olgunluk seviyesine ulaşamaz.)

Bu dizelerle Azim Hoca, insanları geçici dünya malına ve zevklerine aldanmamaya, hakikati unutmamaya ve kendi iç dünyalarındaki en büyük düşman olan nefsin arzularını kontrol altına almaya çağırır. Ona göre insanı doğru yoldan saptıran en önemli etkenler dünya sevgisi ve kontrolsüz nefistir; bu ikisiyle mücadele edilmeden gerçek manada insan olma bilincine erişilemez.

Tasavvuf edebiyatının temel konularından biri olan (zulüm ve zorbalıkla mücadele) de Azim Hoca'nın şiirlerinde önemli yer tutar. Zulmün kaynağı olarak görülen nefis ve şeytan motifleri, kötülüğün ve ahlaksızlığın ana kaynağı olarak ele alınır. Şair, bu iki manevi düşmanla nasıl savaşılacağını ve onların vesveselerinden nasıl kurtulunacağını öğütler:

Bendemen deb gaflet içre yatsa bolmas
Himmet kılmay nefs tağın' otsa bolmas
Nefs-u şeytan közlerini oysa bolmas
Hemdem bolmay nefs közini oyğanlarğa

(Ben sadece bir kulum) Diyerek, gaflet ve bilinçsizlik içinde yaşanmaz. Nefsin büyük dağını aşmak için büyük bir gayret ve çaba göstermek gerekir. Nefs ve şeytanın kötülüklerini ortadan kaldırmak için, bu yolda ilerleyen ve nefsini terbiye eden olgun kişilerle arkadaşlık etmek şarttır.

Bu anlayış, İslam düşünce tarihinde Peygamberimizin (a.s.) "nefisle mücadele"yi "büyük cihad" olarak tanımlamasıyla da örtüşmektedir. Azim Hoca, bu zorlu yolda başarılı olmanın yolunun; iyiliği gözeten, merhametli, Hakk'ı zikreden, kibir ve gösterişten uzak duran olgun kişilerle birlikte olmaktan geçtiğini belirtir.

Şairin dünya algısı da tamamen tasavvufi anlayışın izlerini taşır. Ona göre dünya, insanı doğru yoldan saptıran bir düşman olarak tasvir edilir; buradaki kastettiği dünya ise aslında aşırı zenginlik, mal mülk hırsı ve fani zevklere olan düşkünlüktür. Meşhur sufi Yahya bin Muaz'ın "Altın ve gümüş akrep gibidir; ancak helalinden kazanılıp doğru yolda harcanırsa fayda verir" anlayışını benimseyen Azim Hoca, eserlerinde insanları geçici dünya nimetlerine kapılmamaya, sevaplı işler yapmaya, yetim, dul ve fakirlere yardım etmeye, adaletli ve temiz bir hayat sürmeye davet eder.

Bir mutasavvıf olarak, o ilahi gerçeğe ve manevi olgunluğa ulaşmak isteyenlere değerli nasihatlerde bulunur. Özellikle tasavvuf yoluna gönül verenlerin edep, ahlak ve bilgi sahibi olmalarına dikkat çeker. Nefsini terbiye eden, kanaat etmeyi ilke edinen, insanların kötülüklerine ve ihanetlerine bile sabırla tahammül eden kimselerin gerçek yolcular arasında yer alacağını belirtir. Böyle olgun insanların tüm davranışlarının edep ve güzel ahlak merkezli olacağını, her işlerinde Allah'ın rızasını ve insanların memnuniyetini gözeteceğini vurgular.

Azim Hoca'nın şiirlerinde öne çıkan bir başka önemli konu ise manevi önderlere saygıdır. Orta Asya Türklerinin manevi hayatında Hoca Ahmet Yesevi, Hakk Ata, Zengi Ata, Necmüddin Kübra, Bahaüddin Nakşibend gibi isimlerin büyük yeri vardır. Azim Hoca

de bu büyük zatlara saygı göstermenin ve onların öğretilerini benimsemenin gerekliliğini vurgular; aksini yapanları, yani manevi önderleri küçümseyen veya eleştirenleri sert bir dille uyarır:

Bilur-bilmes aklınızga bina koyub
Erenlerge til uzatmang, dostlarım-a
Korkarmanki yıkılğaysiz yoldan tayıp
Erenlerge til uzatmang, dostlarım-a

Ey dostlarım! Bilginiz olsun veya olmasın, kendinizi bir şey sanarak maneviolgunluğa erişmiş büyük zatları kötülemeyin. Korkarım ki bu davranışınız yüzünden doğru yoldan sapar ve tamamen yıkılırsınız. Onun için erenlere asla dil uzatmayın.

Azizlamı sınagunça özni sına
Bar mu sizde hırs-u hava namus-u neng?
Öz halini özi bilmes uldur gereng
Erenlerge til uzatmang, dostlarım-a

(Büyük zatları kusurlarıyla sınamaya çalışacağınıza, dönüp kendinizi sınayın.) Sizde şeref, onur ve insanlık adına bir nitelik var mı? Kendi halinden ve kusurlarından habersiz olan kör kişisiniz; onun için erenleri asla eleştirmeyin.

Yesevilik geleneğinin temel prensiplerinden biri de insanın başkalarının kusurlarıyla değil, kendi kusurlarıyla ilgilenmesidir. Azim Hoca da bu düşünceyi şiirlerinde sıkça dile getirir: "Akıllı isen başkalarını eleştireceğine kendine nasihat et; çünkü erenler 'başkasını bırak, kendini tanı ve bil' demişlerdir." Ona göre ilahi bilgiyle donatılmış, nefsini terbiye etmiş, ahlaken olgun ve insanlığı doğru yola çıkarmak için çaba göstermiş bu büyük zatlara saygı göstermek, asıl olan görevdir.

Şairin üslup ve düşünce dünyası incelendiğinde, hocası Ahmet Yesevi ile olan güçlü bağı hemen fark edilir. Her iki şairin şiirlerindeki ruh, konu ve ifade benzerlikleri dikkat çekicidir. Ahmet Yesevi'nin ünlü dörtlüklerinde vurguladığı "pir hizmeti", "edep", "hakikat ve tarikat ilişkisi" gibi konular, Azim Hoca'nın şiirlerinde de aynı duyarlılıkla işlenir. Aşağıdaki örnek bu benzerliği açıkça göstermektedir:

Keling dostlar pir hizmetin beyan eyley
İşitip ukung, hizmet kılıng dostlarım-a
Harlık-zarlık, meşakkatni ayan eyley
İşitip ukung, hizmet kılıng dostlarım-a

(Ey dostlar, gelin, size manevi öndere hizmetin nasıl olacağını anlatayım: dinleyin, anlayın ve gereğini yapın.) Bu yolda horlanma, zorluk ve sıkıntılar vardır. Pirin gösterdiği yol aslında Hakk'ın yoludur; hakikate ulaşmak da onun rehberliğiyle mümkündür. Pire hizmet, aslında Hakk'a hizmettir; bunu en büyük edep biliniz.

Azim Hoca'nın "İlgime alıp yolga salın ya Mustafa" redifli, her bendi ayrı bir nasihat niteliği taşıyan 9 bend ve 39 mısralık uzun hikmeti, Yesevi geleneğinin tüm özelliklerini yansıtır. Bu şiirde tasavvufi ruh, tevazu, doğruluk, samimiyet, iyilik ve erdemli olma konuları işlenirken, adeta Ahmet Yesevi'nin sesi duyulur.

Şairin kendi iç dünyasını ve manevi yolculuğunu yansıtan şiirleri de eserin önemli bölümlerindendir. "Hayran bolub kılur işim bilalmesmen" mısrasıyla biten hikmeti, onun kişiliğini ve şairlik gücünü anlamak açısından oldukça değerlidir:

Neçe yıllar canım kıynab nafsdan bezdim
Garib bolub hurşid izlab elni kezdim
Pimi taptım suhbatida bağrım ezdim
Hayran bolub kılur işim bilalmesmen

(Yıllarca ruhumu sıkan ve ezen nefsimden kurtulmak için çırpındım.) Garip bir yolcu gibi hakikati arayıp diyar diyar gezdim. Sonunda olgun bir mürşide ulaştım; onun sohbetinde manevi olarak eridim, olgunlaştım ve hayretten ne yapacağımı bilemez oldum.

Bu dizelerde şairin Hak yolunda çektiği sıkıntılar, yaşadığı çileler ve manevi olgunlaşma süreci canlı bir anlatımla dile getirilir. Bu tür şiirler aynı zamanda onun ne kadar olgun bir insan ve derin bir mutasavvıf olduğunu da kanıtlamaktadır.

Sanatsal Özellikleri

Azim Hoca'nın hikmetleri, içerik zenginliğinin yanı sıra sanatsal yönden de güçlü ve özgün nitelikler taşır. Araştırmacıların da belirttiği gibi onun şiirleri, 19. Yüzyılda Çağatay Türkçesi ile yazılmış tasavvufi içerikli eserlerin en güzel örnekleri arasında yer alır. Şair, anlatımında teşbih (benzetme), istiare (eğretileme), telmih (hatırlatma), temsil, iç kafiye ve söz oyunu gibi edebi sanatları büyük bir ustalıkla kullanır. Akıcı mısraları, anlaşılır dili ve özlü ifadeleriyle okuyucuyu hemen etkisi altına alır.

Ölmes burun egri yoldın rastga kaytıng

(Ölmeden önce eğri ve yanlış yoldan doğru yola dön.)

Azizları sınagunça öznı sına

(Büyük zatları eleştireceğine önce kendini kontrol et.)

İlm-u adap, takva-taat, uluğ nimet

(İlim, edep, dindarlık ve ibadet en büyük nimetlerdir.)

Gibi özlü ifadeler, onun sanatsal gücünü ve ifade yeteneğini en iyi şekilde yansıtır.

Ayrıca eserde tasavvuf terminolojisine ait pek çok kavram da kısa ve öz biçimde tanımlanarak açıklanmıştır. Arif, abit, züht, zahitlik, mürşit, irşat, muhabbet, fena, beka, tevhid, pir, eren, nefis, hilm gibi kavramlar hakkında yapılan açıklamalar, eserin bilimsel değerini artırmakta ve okuyucunun konuyu daha iyi anlamasını sağlamaktadır. Bu özellikler, Azim Hoca'nın şiirlerinin hem yazma hem de basılı nüshalarda sürekli yer almasının hem de tekrar tekrar yayımlanmasının en önemli nedenleri olarak gösterilebilir.

Azim Hoca'nın düşünce dünyası, insanlar arasında eşitlik, adalet, yardımlaşma, dayanışma, barış ve birlik gibi evrensel değerleri yerleştirmeyi amaçlar. Geçmişin manevi mirasına saygı duymayı, ilahi aşka ulaşmayı ve güzel ahlakı temel alır. Bu özellikleriyle o, Ahmet Yesevi geleneğinin en önemli temsilcilerinden ve 19. yüzyıl tasavvuf edebiyatının en değerli şairlerinden biri olarak kabul edilir. Onun hikmetleri, sadece Yesevilik akımı içerisinde değil, tüm Çağatay Türkçesi edebiyatı ve Türk tasavvuf geleneği içerisinde büyük bir öneme sahiptir.

4.1.1.2. Eserin Yazıldığı Tarih, Müellifi ve Muhatap Kitlesi

Türk edebiyatı içerisinde tasavvufi eserler, ait oldukları dönemin dini, ahlaki, sosyal ve kültürel yapısını yansıtan en temel kaynaklar arasında yer almaktadır. Azim Hoca İşan tarafından kaleme alınan divan da bu özelliğiyle 19. Yüzyıl Orta Asya'sının manevi atmosferini yansıtan önemli bir metindir. Bu başlık altında eserin yazılış tarihi, müellifi ve hitap ettiği kitleye ilişkin bulgular sunulmuştur.

Yazıldığı Tarih

Azim Hoca'nın Türkçe divanı, 1837 yılında tertip edilmiş ve tamamlanmıştır. Bu tarih, edebi ve kültürel açıdan önemli bir dönüm noktasına denk gelmektedir. 19. Yüzyılın başlarından itibaren hem Orta Asya coğrafyasında hem de Osmanlı topraklarında tasavvufi hareketler yeniden canlanmış, Ahmet Yesevi ve Nakşibendi yolu başta olmak üzere çeşitli tasavvufi ekollerin etkisi artarak devam etmiştir. Azim Hoca'nın eseri de bu dönemde oluşan tasavvufi düşünce birikiminin ve geleneğin en önemli ürünlerinden biridir.

Müellifin Özellikleri

Eserin müellifi olan Azim Hoca İşan, daha önce de detaylandırıldığı üzere; dini bilgisi, tasavvufi olgunluğu ve edebi yeteneğiyle öne çıkan bir mutasavvıftır. Eserlerinde Allah sevgisi, insanın manevi arınışı, ahlaki olgunluk ve doğru yaşama kuralları gibi evrensel konuları işlemiştir. Ahmet Yesevi'nin açtığı yolda ilerleyen şair, onun "hikmet" anlayışını

sürdürmüş ve eserlerinde öğretici, yol gösterici bir üslup benimsemiştir. Özellikle halkın anlayabileceği sade ve anlaşılır bir dil kullanması, onun en belirgin özelliklerinden biridir.

Muhatap Kitlesi ve Sunulduğu Kişi

Eserin belirli bir şahsa ithaf edildiğine veya sadece bir kişiye sunulduğuna dair elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserin içeriği, üslubu ve konuları incelendiğinde, Azim Hoca'nın bu eserini iki temel gruba hitap etmek amacıyla yazdığı anlaşılmaktadır:

1.Tasavvuf Yoluna Gönül Verenler: Öncelikle kendi müritleri, öğrencileri ve tasavvuf çevreleri hedeflenmiştir. Eserde yer alan öğütler, bu yolun kuralları ve gereklilikleri hakkında bilgi vermektedir.

2. Genel Halk Kitlesi: Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, eser herhangi bir dini eğitim almamış sıradan insanlara hitap etmektedir. Şair, amacının halkı irşat etmek, onlara doğru yolu göstermek ve ahlaki değerleri öğretmek olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu durum, Yesevilik geleneğinin en önemli özelliği olan halk tasavvufu anlayışıyla tamamen örtüşmektedir. Eserin dili ve anlatımındaki sadelik, bu geniş kitleye ulaşma amacının en belirgin kanıtıdır.

Metin Tarihçesi ve Diğer Nüshalarla İlişkisi

Eserin farklı dönemlere ait nüshaları incelendiğinde, Azim Hoca'nın hikmetlerinin özellikle Divan-ı Hikmet külliyatı içerisinde yer aldığı görülmektedir. Örneğin:

- Divan-ı Hikmet'in 1312 tarihli Taşkent baskısında Azim Hoca'nın ilk 27 hikmeti, eserin 156–252. Sayfaları arasında yer almaktadır. Aynı baskının 2-15. Sayfaları arasında Ahmet Yesevi'nin Fakr-name adlı risalesi, 16-154. Sayfaları arasında ise kendi hikmetleri bulunmaktadır (bkz. Türkiyat Enstitüsü, No: 2501).

- Azim Hoca'nın 28. Ve son hikmeti ise, yine Türkiyat Enstitüsü arşivlerinde 2497 numarada kayıtlı ve 1290 yılında istinsah edilmiş olan başka bir (Divan-ı Hikmet) yazmasının 304-305. Sayfaları arasında bulunmaktadır.

Bu durum, Eraslan neşrinde görülen 28. Hikmet'in neden çalışmaya esas alınan 1900 tarihli nüshada yer almadığını açıklamaktadır; söz konusu metin, farklı zamanlarda derlenen ve genişletilen nüshalara sonradan eklenmiş olmalıdır.

İçerik olarak bakıldığında Azim Hoca'nın hikmetlerinde de Yesevi geleneğine uygun olarak; şeriat kuralları, tarikat esasları, nefsle mücadele ve nefsin terbiyesi, dünya sevgisinin terk edilmesi, şeriat ile tarikat arasındaki uyum, mürşit-mürid ilişkisi, Hz. Muhammed'in (a.s.) şefaatine sığınma ve ibadetlerin önemi gibi konular işlenmiştir.

4.1.1.3. Eserin Telif Sebebi

Tasavvufi şiir geleneği, İslam dünyasında yüzyıllar boyunca hem edebi hem de manevi bir işlev üstlenmiştir. Bu tür eserler, okuyucularına estetik bir zevk sunmanın ötesinde, onlara dini ve ahlaki konularda rehberlik eden birer kılavuz niteliği taşır. Azim Hoca'nın divanını yazma sebepleri de bu çerçevede değerlendirildiğinde, beş temel amaç ve saik öne çıkmaktadır:

1. Tasavvufi Düşünceyi Geniş Kitlelere Ulaştırmak:

Azim Hoca'nın en temel amacı, bağlı olduğu Yesevi ve Nakşibendi geleneklerin öğretilerini, ilkelerini ve kurallarını geniş halk kitlelerine aktarmaktır. Özellikle insanın kendi nefsiyle mücadelesi, Allah sevgisi, manevi olgunlaşma ve hakikate ulaşma konularını sade bir dille anlatarak, insanların bu değerleri anlamasını ve benimsemesini amaçlamıştır.

2. Halkın Eğitimi ve İrşadı:

19. Yüzyıl şartları düşünüldüğünde, Orta Asya'da geniş halk kitlelerinin medrese veya resmi eğitim imkanlarından yoksun olduğu görülmektedir. Azim Hoca, bu eksikliği gidermek amacıyla, insanların kendi ana dili olan Türkçe ile yazılmış eserler aracılığıyla dini ve ahlaki bilgileri edinmelerini sağlamayı hedeflemiştir. Onun hedef kitlesi sadece dervişler veya eğitimli kesim değil, toplumun her kesiminden insanlar olmuştur. Bu nedenle eserde son derece açık, anlaşılır ve etkileyici bir dil tercih edilmiştir.

3. Gelenekleri Yaşatmak ve Bilgiyi Kalıcı Kılmak:

Tasavvufi ekoller, öğretilerini büyük ölçüde sözlü gelenekle aktarmakla birlikte, zaman içerisinde yazılı metinlere de ihtiyaç duymuştur. Azim Hoca, Ahmet Yesevi tarafından başlatılan ve yüzyıllardır süregelen bu manevi mirası korumak, yaşatmak ve gelecek nesillere eksiksiz aktarmak amacıyla kaleme almıştır. Bu eser, adeta bir bilgi mirası olarak tasarlanmıştır.

4. Kişisel Deneyimleri Paylaşmak ve Örnek Olmak:

Tasavvuf edebiyatının en önemli özelliklerinden biri de yazarın kendi iç dünyasını, ruhsal deneyimlerini ve manevi yolculuğunu anlatmasıdır. Azim Hoca da bu geleneğe uygun olarak şiirlerinde kendi duygularını, düşüncelerini, ilahi aşkını ve Allah'a yakınlık deneyimlerini dile getirmiştir. Eser, sadece teorik bilgiler veren bir kitap değil, aynı zamanda bu yolda ilerleyenlerin karşılaşacağı süreçleri ve ruh hallerini anlatan bir seyrü süluk (yolculuk) rehberi niteliği de taşımaktadır.

5. Edebi Geleneğe Katkı Sunmak:

19. Yüzyılda Orta Asya ve Osmanlı coğrafyasında tasavvufi şiir geleneği oldukça güçlü bir konumdaydı. Azim Hoca de bu geleneğin bir temsilcisi olarak, kendi dönemi ve sonrası

için kalıcı ve değerli bir eser bırakmayı hedeflemiştir. Türkçe olarak yazdığı bu şiirlerle, hem Çağatay Türkçesi edebiyatının hem de Türk tasavvuf şiirinin gelişimine ve zenginleşmesine önemli katkılar sunmuştur.

4.1.1.4. Eserin Nüshası ve Özellikleri

Çalışma kapsamında temel alınan nüsha, el yazması değil, matbaa tekniğiyle üretilmiş basma bir eserdir. Bu durum, baskı düzeninin tekdüzeliği, harf kalıplarının özelliği, sayfa kenarlarındaki baskı izleri ve yazı karakterinin niteliği gibi fiziksel özelliklerden net olarak anlaşılmaktadır.

Yayım Bilgileri ve Tarihçe

Eser (Mahmut Bey Basımevi tarafından İstanbul Darü'l-Hilafe'de basılmıştır). Yayım süreci (İshan Salih Hoca Buharayı Kitablar Taciri tarafından organize edilmiş ve gerçekleştirilmiştir). Eser'in resmi izin belgesi numarası 332 olarak kayıtlara geçmiştir. Basım tarihi ise üç farklı takvim sistemine göre kaydedilmiş olup miladi karşılığı 6 Kasım 1900 (Salı)'dır. Bu tarih, eserin hem metinsel hem de fiziksel özelliklerinin oluşum sürecini anlamak açısından önemli bir referans noktasıdır. Eserin yazı dili ve üslubu, Osmanlı Türkçesi döneminin sonlarına ait matbaa ürünlerinin tüm özelliklerini taşımakta ve İstanbul merkezli basımevlerinde üretilen çağdaş eserlerle büyük benzerlikler göstermektedir.

Fiziksel Özellikleri

- Ölçüler: Nüshanın fiziksel boyutları yaklaşık olarak (15×22 cm) ölçülerindedir.

- **Sayfa Düzeni:** Sayfanın başında "Bismillahirrahmanirrahim" ifadesi ve geleneksel süsleme motifleri yer almaktadır. Metin, sayfa ortalaması (14-15) satır olacak şekilde düzenlenmiştir.

- Yazı Türü: Kullanılan yazı karakteri, Osmanlı matbaacılığında oldukça yaygın olarak tercih edilen talik yazısının basma uyarlamasıdır. Harfler akıcı, estetik ve okunaklı olup; geleneksel el yazısı üslubu korunurken, matbaa üretimine uygun şekilde düzenlenmiştir.

- Kağıt ve Baskı Kalitesi: Kağıt malzemesi sarımsı renkte, orta kalınlıkta ve dönemin tipik baskı kağıdı özelliğini taşımaktadır. Baskı işlemi siyah mürekkep ile yapılmış, kenar çizgileri düzgün ve genel baskı kalitesi oldukça iyidir.

- Hacim ve Yapı: Eserin tamamı (160) sayfa (80) yaprak uzunluğunda bir divan yapısı taşımaktadır. Bununla birlikte, çalışma kapsamında odaklanılan Azım Hoca Hikmetleri bölümü, eser içerisinde yaklaşık (18) yaprak (32) sayfa uzunluğunda bağımsız bir bölüm olarak basılmıştır.

Metinsel Özellikleri ve Diğer Nüshalarla Karşılaştırması

Bu nüshanın çalışmada temel kaynak olarak seçilmesinin en önemli nedenleri: metnin tam ve eksiksiz oluşu, baskı kalitesinin yüksekliği, yazıların son derece net ve okunaklı olması, dil, imla ve ifade özelliklerinin dönemi en iyi yansıtan örneklerden biri olmasıdır. Ayrıca eserin, halk arasında yaygın olarak okunan ve tasavvufi düşüncenin günlük hayata yönelik pratik yansımalarını içeren önemli bir kaynak niteliği taşıması da tercih edilmesinde belirleyici olmuştur.

Aynı içerik ve başlığa sahip metinlerin farklı dönemlerde ve farklı basımevlerinde de yayımlandığı bilinmektedir. Ancak bu nüsha, kullanılan yazı karakteri, baskı düzeni ve süsleme unsurları bakımından özgün nitelikler taşımaktadır. Özellikle diğer nüshalarda rastlanan bazı imla farklılıkları, metne sonradan yapılan eklemeler veya çıkarmalar bu nüshada bulunmamakta; metin bütünlüğü ve orijinalliği büyük ölçüde korunmuş durumdadır. Eserin geleneğimizdeki anonim yapısı gereği farklı bölgelerde üretilen nüshalar arasında içerik benzerliği büyük ölçüde korunmuş olsa da, fiziksel özellikler, sayfa düzeni ve baskı detayları bakımından çeşitli farklılıklar görülebilmektedir.

4.1.1.5. Eserin Beyit Sayısı Bölümler Halinde Dağılımı

Çalışmaya esas alınan Mahmut Bey Basımevi, İstanbul Darü'l-Hilafe 1900 tarihli nüsha ile Kemal Eraslan tarafından 1971 yılında yayımlanan neşir arasındaki karşılaştırmalı inceleme sonucunda, Hoca Azim İşan Hikmetleri'nin her bir hikmetine ait dize, beyit sayıları ve yapı özellikleri tespit edilmiştir. İnceleme sürecinde nüshalar arasında görülen eksik, fazla veya yer değiştirmiş dizeler belirlenmiş; anlam ve konu bütünlüğünü korumak adına Eraslan neşrinden faydalanılarak eksik kısımlar tamamlanmıştır.

Eserin tamamında 28 hikmet yer almakta olup bu hikmetlerin her birine ait niceliksel veriler ve metinler arası farklılıklar aşağıda sunulmuştur:

1. Hikmet: 36 dize, 18 beyit; dörtlükler halinde düzenlenmiştir. Metin bütünlüğü ve yapısı bakımından herhangi bir eksiklik veya farklılık tespit edilmemiştir.

2. Hikmet: 48 dize, 24 beyit; dörtlükler halindedir. İlk dörtlüğün ilk iki dizesi hem çalışılan nüshada hem de Eraslan neşrinde mevcuttur. Ancak anılan dörtlük, konu bütünlüğü açısından çalışılan nüshanın 1. Hikmet'inde yer almakta, Eraslan neşrinde ise 2. Hikmet içerisinde bulunmaktadır. İçerik uyumu ve geleneksel sıralama dikkate alınarak bu bölüm, 2. Hikmet'in yapısına uygun olarak düzenlenmiştir.

3. Hikmet: 36 dize, 18 beyit; dörtlükler halinde yazılmıştır. Herhangi bir eksik veya varyant durumu bulunmamaktadır.

4. Hikmet: 24 dize, 12 beyit; dörtlükler halindedir. Metin, incelenen nüshada tam olarak mevcuttur.

5. Hikmet: 54 dize, 27 beyit; dörtlük, ikili ve tekrar dörtlük yapısının birleşiminden oluşan karışık bir düzene sahiptir. Çalışmaya alınan nüshada 9. ve 10. Dizeler eksiktir; söz konusu kısımlar Eraslan neşrindeki karşılıklarına göre tamamlanarak metne dahil edilmiştir.

6. Hikmet: 36 dize, 18 beyit; dörtlükler halindedir. Metin içeriği tam ve eksiksizdir.

7. Hikmet: 36 dize, 18 beyit; dörtlükler halinde düzenlenmiştir. Farklılık veya eksik bulunmamaktadır.

8. Hikmet: 28 dize, 14 beyit; dörtlükler halindedir. Niceliksel ve yapısal uyum mevcuttur.

9. Hikmet: 48 dize, 24 beyit; dörtlükler halindedir. İncelenen temel nüshada 25–44. Dizeler arası kısım bulunmamaktadır; bu bölüm Eraslan neşrinden alınarak metnin bütünlüğü sağlanmıştır.

10. Hikmet: 36 dize, 18 beyit; dörtlükler halindedir. Metin tamdır.

11. Hikmet: 36 dize, 18 beyit; dörtlükler halindedir. Herhangi bir eksikliği yoktur.

12. Hikmet: 14 dize, 7 beyit; ikili dizeler halinde yazılmıştır. Kısa ve özlü bir yapıya sahiptir.

13. Hikmet: 14 dize, 7 beyit; ikili düzenlemeye sahiptir. Metin içeriği tamdır.

14. Hikmet: 36 dize, 18 beyit; dörtlükler halindedir. Eksiklik veya farklılık görülmemiştir.

15. Hikmet: 20 dize, 10 beyit; dörtlükler halindedir. Yapı ve içerik bakımından uyumludur.

16. Hikmet: 76 dize, 38 beyit; dörtlükler halinde düzenlenmiş olup eserin en uzun bölümlerinden biridir. Metin bütünlüğü korunmuştur.

17. Hikmet: 24 dize, 12 beyit; dörtlükler halindedir. İkinci dörtlüğün ilk iki dizesi ne çalışılan nüshada ne de Eraslan neşrinde mevcut değildir; bu durum mevcut kaynakların durumu çerçevesinde dipnotla belirtilmiş ve mevcut haliyle korunmuştur.

18. Hikmet: 20 dize, 10 beyit; dörtlükler halindedir. Tam ve eksiksiz durumdadır.

19. Hikmet: 8 dize, 4 beyit; ikili dizeler halinde yazılmış en kısa hikmetlerden biridir.

20. Hikmet: 28 dize, 14 beyit; dörtlükler halindedir. Metin uyumu sağlanmıştır.

21. Hikmet: 36 dize, 18 beyit; dörtlükler halindedir. Eksik kısım bulunmamaktadır.

22. Hikmet: 36 dize, 18 beyit; dörtlükler halindedir. Yapı ve içerik olarak tamdır.

23. Hikmet: 28 dize, 14 beyit; dörtlükler halindedir. Metin bütünlüğü mevcuttur.

24. Hikmet: 64 dize, 32 beyit; dörtlükler halindedir. Temel alınan nüshada 6. dörtlük içerisinde yer alan 21- 40. Dizeler eksiktir; bu kısımlar Eraslan neşrinden alınarak metne eklenmiş ve bütünlük sağlanmıştır.

25. Hikmet: 22 dize, 11 beyit; ikili dizeler halindedir. Kısa ve özlü anlatımıyla dikkat çeker.

26. Hikmet: 28 dize, 14 beyit; dörtlükler halindedir. Tam olarak mevcuttur.

27. Hikmet: 20 dize, 10 beyit; dörtlükler halindedir. Üçüncü dörtlükte yer alan 9-12. Dizeler çalışılan nüshada bulunmamakla birlikte, anlam akışı korunarak mevcut hali sunulmuş ve durum belirtilmiştir.

28. Hikmet: 20 dize, 10 beyit; dörtlükler halindedir. Bu hikmet, temel alınan İstanbul baskısı nüshada yer almamaktadır; ancak Türkiyat Enstitüsü arşivlerinde 2497 numarada kayıtlı, 1290 istinsah tarihli (Divan-ı Hikmet) yazmasının 304-305. Sayfaları arasında bulunmakta ve Eraslan neşrine dahil edilmiştir. Eksikliği gidermek ve eserin tamamını yansıtmak amacıyla bu çalışmaya da Eraslan Neşri aracılığıyla eklenmiştir. Ayrıca bu bölümün 12. Dizesi tespit edilememiş ve eksikliği dipnotla belirtilmiştir.

Genel Toplam: Eserin tamamında yapılan karşılaştırma ve tamamlamalar sonucunda 912 dize, 456 beyit tespit edilmiştir. Bu niceliksel veriler, eserin metin tarihi sürecinde farklı nüshalar arasında görülen içerik farklılıklarını ve aktarım özelliklerini yansıtması bakımından önem taşımaktadır.

4.1.1.6. Eserin Nazım Şekli, Nazım Türü ve Ölçüsü

Nazım Şekli

Hoca Azim İşan hikmetleri, biçim ve içerik özellikleri bakımından doğrudan Ahmet Yesevi'nin hikmet geleneği içerisinde yer alır ve bu geleneğin 18.-19. yüzyıllardaki en belirgin temsilcilerindendir. Hoca İşan'ın hikmetlerinde belirgin bir nazım şekli ya da nazım birimi yoktur. Bazı şiirler dörtlükler halinde yazılmış, bazı şiirler ise beyit biçimindedir.

Nazım Türü: Ahmet Yesevi'nin hikmetleri nazım türüdür. Dolayısıyla bizim incelediğimiz eserdeki şiirler de tür bakımından hikmet türüne girer. Hikmetler, genellikle dini, tasavvufi ve ahlaki öğütler içeren, didaktik nitelikli, halkın anlayabileceği sade bir dille yazılmış manzum metinlerdir.

Bölünme ve Düzen: Hikmetlerin büyük çoğunluğu dörtlük yapısıyla oluşturulmuş, bunun yanı sıra kısa bölümlerde ikili beyit düzenine de yer verilmiştir. Her bir dörtlük veya

beyit, kendi içinde bir anlam bütünlüğü taşırken, rediflerin tekrarıyla tüm metin ana düşünce etrafında toplanmıştır.

Redif ve Uyak Düzeni: Eserde uyak sistemi genellikle (a a / b a / c a / d a) şeklinde ilerler, her bölümün sonunda geçen redif dizesi hem ritim hem de anlam bütünlüğünü sağlamaktadır. Özellikle "Élgim alıp yolġa salıŋ yā Muṣṭafā" ve "Ḳolum tutup yolġa salıŋ yā Muṣṭafā" gibi tekrarlanan redifler, eserin hem akıcılığını artırmış hem de içerikteki (Peygamber sevgisi, yol göstericilik ve nefs ile mücadele) konuları sürekli olarak vurgulamıştır.

Anlam ve İçerik Özelliği: Nazım şekli, içerikle doğrudan uyumlu olarak kurgulanmıştır. Kısa, özlü ve tekrarlı yapı, nasihatlerin, ahlaki ilkelerin ve tasavvufi deneyimlerin kolay anlaşılmasını, akılda kalmasını ve benimsenmesini sağlayacak biçimde düzenlenmiştir. Bu yönüyle eser, aynı zamanda (Müstezat) türünün özelliklerini de yansıtır; çünkü her ana bölümün sonunda eklenen ek dize ile düşünce pekiştirilir.

Ölçü (Vezin)

Hoca İşan'ın şiirleri Yesevi'nin hikmetlerinde olduğu gibi genellikle 12'li hece ölçüsü ile yazılmıştır. 13 ya da 14'lü hece ölçüsüne de rastlanmaktadır. Şair, ölçü kalıbına büyük ölçüde bağlı kalmış, Çağatay Türkçesinin ses ve yapı özelliklerini vezin ile başarılı bir şekilde uyumlaştırmıştır.

Çok az sayıda dizede, anlamın bozulmaması ve ifade bütünlüğünün korunması amacıyla ölçüde küçük kısalmalar veya uzatmalar yapıldığı görülmektedir; bu durum ise klasik edebiyat geleneğinde doğal karşılanan bir kullanımdır.

Azim Hoca'nın eseri, biçim olarak Ahmet Yesevi geleneğinin devamı, ölçü olarak hece ölçüsü ve anlam olarak tasavvufi-didaktik nitelikleriyle tam bir uyum içerisindedir. Dörtlük ve ikili yapıların birleşimi, redif tekrarları ve akıcı hece vezni, hem estetik bir değer sunmakta hem de eserin iletmek istediği ahlaki ve manevi mesajın etkili bir şekilde ulaşmasını sağlamaktadır. Bu özellikleriyle eser, 18.-19. yüzyıl Çağatay Türkçesi'nin nazım anlayışını, dil özelliklerini ve edebi zevkini en iyi yansıtan örneklerden biridir.

4.1.1.7. Eserin İçeriği

Azim Hoca'nın Hikmetleri adlı bu eser, hem tasavvufi düşünce sistemini yansıtan içerik özellikleri hem de klasik Türk edebiyatının kurallarına uygun biçimsel yapısıyla dikkat çeken önemli bir metindir. Eser, şairin derin manevi birikimini, Allah'a olan bağlılığını ve insanın manevi olgunlaşma sürecine ilişkin görüşlerini yansıtmakla kalmaz; aynı zamanda 18.-19. Yüzyıl Çağatay Türkçesi'nin dil ve edebiyat anlayışını da en iyi temsil eden

örneklerden biridir. İçerik ve yapı bakımından taşıdığı temel özellikler şu şekilde sıralanabilir:

Eserin temel dayanağı tasavvufi düşünce ve inanç sistemidir. Azim Hoca, metinlerinde insanın yaratıcısı olan Allah'a duyduğu sevgi, bağlılık, teslimiyet ve kulluk bilincini en temel tema olarak ele alır. İlahi aşk, Hakk'a ulaşma çabası, bu uğurda çekilen özlem ve ayrılık duygusu, vahdet-i vücut anlayışı gibi tasavvufi kavram ve düşünceler eserin her bölümünde yoğun bir şekilde işlenir. Şairin özellikle gazel ve kasidelerinde yoğunlaştığı konulardan biri de insanın bu dünyadaki asıl amacının Allah'a yakınlaşmak ve manevi olgunluk seviyesine erişmek olduğunu vurgulamaktır.

Eserin büyük bölümünde ilahi aşk ve Hakk'a yöneliş teması ön planda tutulur. Azim Hoca, Allah'a duyulan aşkın sadece bir duygu durumu olmadığını; insanın tüm varlığıyla O'na yönelmesini, bu aşk sayesinde ruhen huzur ve bütünlük bulmasını sağlayan bir yol olduğunu ifade eder. Dizelerde sıklıkla işlenen konulardan biri de insanın ruhsal yolculuğu, bu yolculukta karşılaşılan zorluklar ve sonunda Allah ile birleşme arzusudur. Bu bağlamda eser, sadece bir edebi metin olmanın ötesinde, tasavvufi yolun aşamalarını ve bu yolda ilerleyen insanın yaşadığı deneyimleri yansıtan bir rehber niteliği de taşır.

Şair, insanın iç dünyasında var olan eksiklikleri, boşlukları ve manevi arayışı da eserinde derin bir duyarlılıkla dile getirir. Bu doğrultuda sufizmin temel prensiplerinden biri olan nefsin terbiye edilmesi konusu, eserin en önemli içerik başlıklarından birini oluşturur. Azim Hoca, insanın kendi nefsini tanımasının, onu arındırmasının ve kötü huylardan arındırarak olgunlaştırmasının Allah'a ulaşmada temel koşul olduğunu vurgular. Nefs ile mücadele, onu terbiye etme ve bu süreçte sabır, şükür, tevazu gibi erdemleri kazanma konuları, metinlerde sıklıkla tekrar edilen ve okuyucuya öğütlenen konulardandır.

Dil özellikleri incelendiğinde eserin dönemin edebiyat anlayışına uygun olarak sade, anlaşılır, ancak aynı zamanda estetik bir dile sahip olduğu görülür. Azim Hoca, eserinde ağırlıklı olarak Çağatay Türkçesini kullanmış; ancak tasavvufi düşüncenin ve edebiyat geleneğinin gerektirdiği ölçüde Arapça ve Farsça kökenli kelime, terim ve tamlamalara da yer vermiştir. Bu yabancı kökenli sözcükler, şair tarafından Türkçenin ses ve yapı özelliklerine uygun biçimde uyarlanmış; böylece hem ifade zenginliği sağlanmış hem de eserin hem tasavvufi derinliği hem de edebi değeri artırılmıştır. Dil, bir iletişim aracı olmanın ötesinde, şairin düşünce dünyasını en doğru biçimde yansıtacak şekilde ustaca kullanılmıştır.

Biçimsel açıdan bakıldığında, eser klasik Türk ve Çağatay edebiyatının tüm kurallarına uygun olarak kaleme alınmıştır. Eserdeki şiirler aruz vezninin çeşitli kalıplarıyla yazılmış;

gazel, kaside, tuyuğ ve özellikle de Azim Hoca'nın mensubu olduğu Ahmet Yesevi geleneğine özgü hikmet nazım şekli başlıca nazım türleri olarak kullanılmıştır. Şair, geleneksel edebiyatın gerektirdiği sanatlı anlatım, benzetme, istiare, teşbih gibi edebi sanatları ve simgesel anlatım biçimlerini ustalıkla kullanmış; bu da metinlerin hem estetik değerini yükseltmiş hem de ifade gücünü artırmıştır.

Azim Hoca'nın bu eserinde sadece bireysel manevi deneyimler ve tasavvufi konular ele alınmaz; aynı zamanda insanın toplumsal hayattaki rolüne ve uyması gereken ilkelere de yer verilir. Şair, insanın sadece kendi manevi olgunlaşmasıyla ilgilenmesinin yeterli olmadığını; aynı zamanda yaşadığı toplumda adaleti gözetmesi, hoşgörülü olması, iyilik, doğruluk ve yardımlaşma gibi evrensel değerleri yaşaması ve yayması gerektiğini vurgular. Bu bağlamda eser, bireyi ve toplumu bir bütün olarak ele alan, ahlaki ve toplumsal değerleri ön planda tutan bir anlayışa sahiptir.

Divan Hikmet, tasavvufi aşk, Hakk'a ulaşma, nefsin arındırılması ve manevi olgunlaşma gibi derin temaların işlendiği; aynı zamanda ahlaki ve toplumsal değerleri merkeze alan; dil ve üslup olarak klasik Türk edebiyatının olgun dönem özelliklerini yansıtan önemli bir eserdir. Azim Hoca, bu çalışmasıyla hem Yesevi-Hikmet geleneğini sürdürmüş hem de kendi özgün düşünce dünyasını edebi bir başarıyla okuyucuya aktarmıştır.

4.1.1.8. Azim Hoca Hikmetleri'deki Hikmetlerin Özeti

Azim Hoca Hikmetleri, şairin tasavvufi öğretilerini, inanç sistemini ve hayat felsefesini yansıtan temel eseridir. Bu çalışmada insanın manevi yolculuğu, içsel olgunlaşma süreci ve bu süreçte izlenmesi gereken ilkeler, "hikmet" geleneğine özgü biçimde, öğüt verici ve yönlendirici bir anlayışla ele alınmıştır. Eserin her bir bölümünde Azim Hoca; nefsin terbiyesi, Allah'a yakınlaşma çabası, sabır, ilahi aşk, tevazu ve ruhsal gelişim gibi konuları derin bir tasavvufi bakış açısıyla ele alarak okuyucuya rehberlik eder.

Hikmetlerin en temel ve belirgin teması ilahi aşk ve Hakk'a yöneliş'tir. Eserin büyük çoğunluğunda insanın kalbini ve iç dünyasını Allah'a karşı duyulan sevgiyle doldurması gerektiği vurgulanır. Şair, gerçek huzur ve kurtuluşun ancak bu aşkın içselleştirilmesiyle mümkün olabileceğini; insanın kalbini her türlü maddi ve manevi kirden arındırarak tamamen Allah'a yönelmesi gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda ilahi aşk, sadece bir duygu değil, aynı zamanda insanı olgunlaştıran ve yaratıcısına kavuşturan en önemli yol olarak kabul edilir.

Eserde üzerinde en çok durulan konulardan biri de (nefsin terbiyesi ve arınma) sürecidir. Azim Hoca, insanın kendi öz benliğini tanımasının, nefsinin isteklerini ve olumsuz yanlarını

fark etmesinin manevi hayattaki ilk adım olduğunu belirtir. Nefsin kötü huylardan, bencillik ve aşırı arzulardan kurtarılması; sürekli bir çaba, disiplin ve mücadele gerektiren bir süreç olarak tanımlanır. Şaire göre içsel huzur, ruhun dinginliği ve Allah'a yakınlaşma, ancak nefsin ıslah edilmesi ve doğru yola yönlendirilmesiyle mümkün hale gelir.

Sabır, hikmetlerde en büyük erdemlerden biri olarak öne çıkar ve sürekli olarak vurgulanır. Azim Hoca, insanın dünyada çeşitli sıkıntılar, zorluklar ve imtihanlarla karşılaşacağını; tüm bu olumsuzluklar karşısında sakin, kararlı ve sabırlı duruş sergilemenin önemini dile getirir. Sabır, aynı zamanda nefsin isteklerine karşı durmanın, aşırı tepkilerden kaçınmanın ve manevi olgunluğun bir gereği olarak gösterilir. Bununla birlikte (tevazu ve alçakgönüllülük) de temel erdemler arasında yer alır; insanın kendi egosunu aşması, büyüklük taslamaktan kaçınması ve kendini her zaman eksik ve gelişmeye muhtaç görmesi gerektiği öğütlenir.

Azim Hoca, hikmetlerinde (varlık ve dünya gerçekleri) üzerine de derin düşünceler sunar. Ona göre dünya, geçicilik ve devamsızlık özelliği taşır; insanın bu dünyaya ve maddi değerlere aşırı derecede bağlanması yanıltıcı ve hatalı bir tutumdur. Gerçek ve kalıcı olan varlık ise Allah katındadır; insanın asıl amacı bu geçici dünyada manevi olgunluğa erişerek Allah'a yakınlık kurmak ve ebedi mutluluğu kazanmaktır. Bu bakış açısıyla şair, insanları maddi hırslardan uzak durarak asıl varlık amacını hatırlamaya yönlendirir.

İlahi nizama teslimiyet ve tevekkül, eserin temel kavramlarından bir diğeridir. Azim Hoca, insanın hayatında yaşadığı her olayın, karşılaştığı her durumun Allah'ın bilgisi ve takdiri dahilinde gerçekleştiğini; tüm sıkıntı ve zorlukların birer imtihan niteliği taşıdığını belirtir. Bu durum karşısında yapılması gerekenin, şikayet etmek yerine kadere rıza göstermek, Allah'a güvenmek ve O'nun düzenine tam olarak teslim olmak olduğunu vurgular. Teslimiyet, aynı zamanda manevi yolun en önemli basamaklarından biri olarak kabul edilir.

Şair, hikmet kavramını iki temel unsurun birleşimi olarak tanımlar: (sözdeki hikmet ve özdeki aşk). Ona göre gerçek hikmet, sadece akıl yoluyla anlaşılan bilgiler değil; aynı zamanda ilahi aşkla yoğrulmuş, kalple benimsenmiş ve yaşanarak içselleştirilmiş derin manevi değerlerdir. Aşk, bu bağlamda hikmetin ruhu ve temel hareket noktasıdır; insanın hem aklını hem de gönlünü harekete geçirerek olgunlaşmasını sağlayan en güçlü etken olarak gösterilir.

Eserde toplumsal ilişkiler ve insan ilişkileri üzerine de önemli öğütler bulunur. Azim Hoca, bireyin önce kendi iç dünyasını düzeltmesi, huzura ve olgunluğa erişmesi gerektiğini;

ancak bu aşamadan sonra çevresine ve topluma faydalı olabileceğini belirtir. İnsanlar arasında dürüstlük, doğruluk, adalet, yardımlaşma ve hoşgörü gibi değerlerin yaşatılmasının toplumsal barış ve huzurun temel koşulu olduğunu vurgular. Bireyin manevi gelişimi ile toplumsal düzen arasında sıkı bir ilişki kurulur.

Azim Hoca'nın düşünce sisteminde (fena ve beka) kavramlar da merkezi bir konuma sahiptir. (Fena), Nefsin ve bencil benliğin ortadan kalkması, insanın kendi isteğinden sıyrılarak tamamen Allah'ın isteğine teslim olması ve O'nda yok olması anlamına gelir. (Beka ise bunun sonucunda erişilen gerçek varlık, kalıcı olgunluk ve Allah ile beraberlik halidir.) Şaire göre insanın asıl hedefi fena makamına ulaşmak; bu sayede gerçek varlığa, yani beka makamına erişmektir.

Azim Hoca Hikmetleri, insanın manevi yolculuğunun her aşamasını ele alan kapsamlı bir kaynaktır. Eser boyunca şair; nefsin terbiyesi, ilahi aşk, sabır, teslimiyet, tevazu gibi erdemleri temel alarak insanın nasıl olgunlaşacağına, dünya ve ahiret dengesini nasıl kuracağına ve en sonunda Allah'a nasıl tam anlamıyla yöneleceğine dair yol gösterici bilgiler sunar. Bu özellikleriyle eser, hem bireysel manevi gelişim hem de toplumsal ahlak anlayışı açısından klasik tasavvuf edebiyatımızın en değerli örneklerinden biridir.

4.1.1.8.1. Birinci Hikmet

Söz konusu hikmet, metnin 1b-2a numaralı yaprakları arasında bulunmakta olup toplam 18 beyitten oluşur. İçerik ve konu itibarıyla tasavvufi edebiyatın temel temalarından olan nefs mücadelesi, gaflet, pişmanlık, tövbe ve rehber arayışı konularını derin bir duyarlılıkla işler.

Şiirin ana ekseninde, uzun yıllar nefsin arzularına ve şeytanın vesveselerine kapılarak yanlış yollarda ilerlemiş bir insanın iç dünyası yer alır. Şair, geçmiş hayatını değerlendirdiğinde ömrünün büyük bir bölümünü manevi değerlerden uzak, gaflet içerisinde ve kendi benliğinin isteklerine esir olarak geçirdiğini fark eder. Nefsin insanı sürekli olarak hakikatten uzaklaştırdığını, dünya nimetlerine ve geçici arzulara yönelttiğini, bu süreçte kendini tamamen kaybettiğini ve büyük bir manevi yıkıma uğradığını dile getirir.

Her beyitte adım adım bir uyanış ve farkındalık süreci yaşanır. Geçen zamanın geri gelmeyeceğini, bu uğurda harcanan ömrün telafisinin mümkün olmadığını anlayan şair, derin bir pişmanlık ve üzüntü duyar. Gaflet içinde geçen günlerin, yapılan hataların ve işlenen günahın ağırlığıyla ezilir; ancak bu olumsuzluklar onu umutsuzluğa sürüklemek yerine, doğru yolu bulma kararlılığını artırır.

Bu noktada şiirin temel yönelişi ortaya çıkar: Hz. Muhammed'e (Muṣṭafā) sığınma ve ondan yardım dileme. Şair, kendi gücünün bu büyük manevi yükü kaldırmaya yetersiz olduğunu, nefsin ve kötülüklerin etkisinden kendi başına kurtulamayacağını bilir. Bu nedenle her bölümün sonunda tekrar eden "Élgim alıp yolğa salıŋ yā Muṣṭafā" mısrasıyla, Peygamber'e yönelir; onun şefaatini, rehberliğini ve desteğini diler. Amaç, sadece dünyevi bir kurtuluş değil, Allah'a ulaşacak doğru yola girebilmek ve manevi huzura erişmektir.

Temelde hikmet, bireyin içsel yolculuğunun en önemli aşamalarından birini yansıtır: hataları fark etme, pişmanlık duyma, tövbe etme ve rehber eşliğinde yeniden doğuş. Şiirdeki her bir beyit, bu dönüşüm sürecinin bir adımını temsil eder; gafletten uyanışa, yanlıştan doğruya ve insanın kendi çabasıyla birlikte manevi önderin rehberliğinde Hakk'a doğru yönelişe giden yolu anlatır. Bu haliyle metin, sadece bir pişmanlık ifadesi değil; aynı zamanda her insan için hatalarından dönme, temizlenme ve olgunlaşma imkanının her zaman var olduğunu gösteren, umut aşılayıcı bir tasavvufi mesaj niteliği taşır.

4.1.1.8.2. İkinci Hikmet

Söz konusu hikmet, metnin 2a-3a numaralı yaprakları arasında yer almakta ve 24 beyitten oluşmaktadır. İçerik olarak manevi bir arayışın, içsel temizlenmenin ve nefsle verilen mücadelenin en çarpıcı örneklerinden birini teşkil eder. Şair, bu eserde gerçekleştirdiği manevi yolculuğu, dışsal ibadetlerin sembolik anlamlarıyla iç içe geçirerek anlatır; özellikle Mekke ve Medine'ye yapılan ziyaret ile Hac ibadeti, bireyin kendi benliğinde gerçekleştirmesi gereken ruhsal dönüşümün bir yansıması olarak ele alınır.

Şiirin temel ekseninde, nefsin arındırılması ve Allah'a tam anlamıyla yönelme çabası bulunur. Her beyitte, şairin geçmişte işlediği günahlardan duyduğu pişmanlık ve nefsinin arzularına karşı verdiği amansız mücadele açıkça görülür. Bu mücadele sırasında kendi gücünün yetersizliğini fark eden şair, kurtuluşun ve doğru yolu bulmanın ancak bir rehber eşliğinde mümkün olabileceğini bilir; bu nedenle sürekli olarak Hz. Muhammed'e (Muṣṭafā) yönelir, onun şefaatini, yardımını ve yol göstericiliğini diler. Şiir boyunca tekrar edilen "Ḳolum tutup yolğa salıŋ yā Muṣṭafā" mısrası, bu çağrının ve rehbere duyulan ihtiyacın en belirgin ifadesidir; adeta yolunu kaybetmiş birinin elinden tutup doğru yola iletmesi için yapılan samimi bir duadır.

Anlatılan yolculuk, hem fiziki bir seyahati hem de gönülden gönüle yapılan içsel bir yolculuğu temsil eder. Şair, Kabe'ye yönelme, Safa ile Merve arasında dolaşma, Arafat'ta vakfe duruşunda bulunma gibi Hac ibadetlerinin her aşamasını, kendi iç dünyasında günahlardan arınma, kusurları görme ve Allah'a yakınlaşma eylemleriyle özdeşleştirir.

Medine'ye varış ve Peygamber'in ravzasını ziyaret etme arzusu ise, manevi huzura erişmenin, kalbi ve aklı her türlü kirden temizlemenin sembolü olarak karşımıza çıkar. Bu yolculuk boyunca ibadet, tevekkül ve tevbe kavramları birbirine sıkı sıkıya bağlıdır; yapılan her hareket, Allah'a teslimiyetin ve O'nun rızasını kazanma isteğinin bir göstergesidir.

Şiirin ilerleyen bölümlerinde amaç, sadece hataları fark etmek değil, bu farkındalıkla birlikte tam bir arınma ve kurtuluş sağlamaktır. Şair, dualarında Allah'a yönelir; günahlarının affedilmesini, nefsinin isteklerine yenik düşmeden doğru yolda kalabilmeyi ve manevi huzura erişmeyi diler. Tüm bu çaba ve arayış, akıl ve kalbin birlikte temizlenmesi gerektiği düşüncesine dayanır; çünkü gerçek olgunluk, ancak aklın doğru yolu bulması ve kalbin de ilahi aşkla dolup temizlenmesiyle mümkün olabilir.

Hikmetin sonuna gelindiğinde, tüm bu zorlu yolculuk ve mücadele süreci, tam bir teslimiyet, derin bir tevbe ve kalıcı bir manevi derinlik kazanımı ile sonuçlanır. Şair, artık dünya ve nefsin çekiciliğine kapılmadan, Allah'ın emirlerine uygun bir hayat sürme kararlılığını gösterir; bu haliyle eser, okuyucuya da kendi iç dünyasında bir yolculuğa çıkması, temizlenmesi ve Hakk'a yönelmesi için güçlü bir ilham ve öğüt kaynağı sunar.

4.4.1.1.8.3. Üçüncü Hikmet

Bu hikmet, metnin 3a-3b numaralı yaprakları arasında yer almakta ve 18 beyitten oluşmaktadır. Biçimsel özellikleri bakımından Türk halk şiiri geleneğinin yapısal ve dil özelliklerini taşır; sade, akıcı ve anlaşılır bir dille yazılmış olmasının yanı sıra, derin tasavvufi ve ahlaki mesajlar içermesiyle dikkat çeker. Ahmet Yesevi'nin açtığı Hikmet yolunun en belirgin örneklerinden biri olarak, hem içerik hem de anlatım üslubuyla halkın anlayacağı, gönülden benimseyeceği bir nitelik taşır.

Şiirin temelinde (dosta hitap, kalpten kalbe iletişim ve manevi yolculuk) anlayışı yatar. Şair, hitap ettiği dostlarına hem öğüt verir hem de onlarla birlikte hakikati arama çabasını paylaşır. Burada geçen "dost" kavramı, sadece arkadaşlık ilişkisinden öte; aynı inanç ve ideali paylaşan, aynı manevi yolda ilerleyen, gönül bağıyla birbirine bağlı insanları ifade eder. Azim Hoca, bu dostlara seslenerek, doğru ve yanlışın ayırımını yapma, nefsin tuzağına düşmeme ve hakikati bulma konularında yol gösterir.

En belirgin öğütlerden biri "erenlere dil uzatmamak" ilkesidir. Şair, özellikle "Bilur-bilmes aklınızga bina koyub, "Erenlerge til uzatmang, dostlanma" dizeleriyle, insanların bilgisizce, anlayışsızca ve kendini beğenmiş bir tavırla, manevi olgunluğa erişmiş, hakikat ehli büyük zatları eleştirmesini, onlara söz söylemesini kesinlikle yasaklar. Ona göre bu tür davranışlar insanı doğru yoldan saptırır, manevi hayatını karartır ve en büyük kayıplara

uğratır. Bunun yerine yapılması gereken, o büyüklerin izinden gitmek, onların öğretilerini dinlemek ve kendi kusurlarını görmektir.

Hikmetin merkezinde (nefsle mücadele ve içsel denetim) konusu bulunur. Şair, insanın en büyük düşmanının kendi nefsinin arzuları, bencilliği ve bilinçsizliği olduğunu vurgular. Gerçek insan olmanın ve Allah'ın rızasını kazanmanın yolu, bu nefsin isteklerine karşı durmaktan, onu terbiye etmekten ve kontrol altına almaktan geçer. Nefsine hakim olamayan insanın her zaman yanlış yollara sapacağı, başkalarını suçlayacağı ve kendi gerçeğini göremeyeceği açıkça ifade edilir.

Azim Hoca bu süreçte (sürekli özeleştiri ve içgözlem) yapmanın gerekliliğini vurgular. "Azizlamı sınagunça özni sına" sözüyle, insanın önce kendini tanıması, kendi kusurlarını, eksiklerini ve hatalarını görmesi gerektiğini belirtir. Kişi, başkalarını yargılamak, kusur aramak yerine, kendi benliğini sorgulamalı, kendi davranışlarını denetlemeli ve sürekli olarak ruhsal olarak olgunlaşma çabası içinde olmalıdır. Bu yaklaşım, Yesevi geleneğinin en temel prensiplerinden biridir: "Kendini bilen, Rabbini bilir" anlayışı tüm metne hâkimdir.

Eserde (ilim, bilgelik ve manevi bilginin önemi) de sıkça vurgulanır. Dini ve tasavvufi bilgiyi öğrenmenin, insanı hem bilgisizlikten kurtardığı hem de kötülüklerden uzaklaştırdığı belirtilir. Ancak bu bilginin sadece akılda değil, kalpte de yer etmesi, yaşanarak içselleştirilmesi gerektiği anlatılır. Şair, gerçek bilgeliğin ve içsel aydınlanmanın, sadece kitaplardan öğrenmekle değil; aynı zamanda bu bilgileri hayata geçirmek, doğru ve erdemli bir hayat yaşamakla mümkün olabileceğini ifade eder.

Anlatımda (derinlere inme ve hakikati arama) teması da ön plandadır. Her şeyin sadece dış görünüşüyle, yüzeysel haliyle yetinmemek; olayların, varlıkların ve hayatın ardındaki gerçek anlamı, hakikati keşfetmek gerektiği vurgulanır. Bu da ancak gönül gözünün açık olması, içsel bilinç ve manevi olgunlukla mümkündür. Şiir boyunca, insanın iç dünyasında yapacağı bu keşif yolculuğu, dışarıda yapılan her türlü ibadet ve çabadan daha değerli ve gereklidir.

Bu hikmet, insanın kendi özünü tanıması, nefsine hakim olması, büyüklerin sözüne saygı göstermesi, sürekli kendini denetlemesi ve en önemlisi de hakikati yüzeyde değil, derinlerde araması gerektiğini öğütler. Hem bir ahlak kılavuzu hem de manevi bir rehber niteliği taşıyan eser, tasavvuf düşüncesinin en özlü ve anlaşılır ifadelerinden biridir.

4.4.1.1.8.4. Dördüncü Hikmet

Tasavvufi Şiirin Derinlikleri: Allah Yolunda Manevi Yolculuk

Söz konusu hikmet, metnin 3b-4a numaralı yaprakları arasında yer almakta olup, tasavvuf düşüncesinin temel ilkelerini en özlü ve etkili biçimde yansıtan bölümlerden biridir. Eser, insanın kendini tanıma, nefsini terbiye etme ve hakikate ulaşma yolunda izlemesi gereken ilkeleri; deneyimsel, ahlaki ve manevi bir bakış açısıyla anlatır. Anlatımda sade ama derin bir dil kullanılmış, her beyit adeta bir rehber niteliğinde sunulmuştur.

Şiirin temel ekseni, insanın hakikate ulaşma çabası ve bu yolda karşısına çıkan engelleri aşma yöntemleri üzerine kuruludur. Azim Hoca, bu bölümde hakikate giden yolda dikkat edilmesi gereken en önemli hususları sıralar; kibir, gösteriş, riya, dünya sevgisi ve nefsin arzuları gibi unsurların insanı Allah'tan uzaklaştıran en büyük tehlikeler olduğunu vurgular. Buna karşılık, alçakgönüllülük, samimiyet, sabır, çileye katlanma ve ilahi aşk ise kurtuluşun ve olgunlaşmanın anahtarıdır.

Manevi Uyanış ve Nefsin Terbiyesi

Şiirin ilk bölümü, (gerçek manevi olgunluğun koşulları) üzerine odaklanır. Şair, insanın hakikati anlayabilmesi ve ilahi aşka erişebilmesi için öncelikle kendini beğenmişlikten, kibirden ve gösterişten uzak durması gerektiğini belirtir. Ona göre gerçek aşkın ve bilginin kaynağı olan "aşk şarabı"na ulaşmak, ancak gönlünü dünya hırslarından, makam ve mevki sevgisinden arındırmış olanlara nasip olur. Kibir ve riyanın kalbi kararttığını, bu özelliklere sahip kimselerin ne kadar çabalarsa çabalasın hakikati göremeyeceğini şu dizelerle ifade eder:

Allah yadın arifler dék aytip bolmas
Hemdem bolmay kebr ü riya koyğanlarga.

Burada şair, manevi yolun temel kuralını ortaya koyar: Kibir ve riyadan tamamen arınmadıkça, insan Allah'ın adını gerçek anlamda anamaz, O'nun hakikatine erişemez.

Tasavvuf düşüncesinde nefs, insanın içindeki en büyük engel ve düşman olarak kabul edilir. Azim Hoca da bu düşünceyi en net biçimde yansıtır; insanın gaflet içinde yaşaması, kendi arzularına esir olması durumunda hakikati göremeyeceğini belirtir. Nefsin ve şeytanın etkisiyle insanın gözlerinin kör olduğunu, bu durumda ne ilahi aşkı tadabileceğini ne de doğru yolu bulabileceğini vurgular. Bu bağlamda kurtuluşun yolu, nefsin arzularını kırmaktan ve bu konuda çaba gösteren olgun insanlarla birlikte olmaktan geçer:

Nefs-i şeytan közlerini oysa bolmas
Hemdem bolmay nefs közini oyğanlarga

Şaire göre kişi, nefsinin kötülüklerini ortadan kaldırmadıkça ve bu konuda mücadele edenlerle arkadaşlık etmedikçe, bu manevi körlükten kurtulamaz.

Hakikate Ulaşmak İçin Çekilen Çile

Tasavvuf yolunun en belirgin özelliklerinden biri de çileye, sıkıntıya ve zahmete katlanmanın gerekliliğidir. Azim Hoca, hakikatin kolayca elde edilemeyeceğini; insanın bu yolda sabır göstermesi, zorluklara göğüs germesi ve olgunlaşması gerektiğini vurgular. Ona göre gönül gözünün (batın gözünün) açılması, manevi derinliğe erişilmesi ve hakikatin nurunun görülmesi, ancak sıkıntılarla yoğrulmakla mümkün olur. Kolaylıkla ve zahmet çekilmeden kazanılan hiçbir değerin kalıcı olmayacağını şu şekilde ifade eder:

Cefa çekmey batın közün açsa bolmas
Taliplarga dür ü güher saçsa bolmas

Burada "dür ve güher" benzetmesiyle şair, manevi değerlerin, bilginin ve erdemin ancak büyük emekler ve sıkıntılar sonucunda elde edilebileceğini; tıpkı inci ve mücevherin zorlu süreçler sonucu çıkarılması gibi, insanın da değerli hale gelmesi için çile çekmesi gerektiğini anlatır.

Şair, (bilgi ve erdem arasındaki ilişkiyi) de net bir biçimde ortaya koyar. Ona göre sadece çok okuyup bilmek, derin şeyler yazmak veya zeki olmak yeterli değildir; asıl önemli olan bu bilgileri yaşamak, içselleştirmek ve hâl haline getirmektir. Gerçek bilgelik, hakikatin sırrını ve manasını kavrayarak hayatına yansıtanların hakkıdır:

Dana bolup yüz ming girih çekse bolmas
Hemdem bolmay sır macnasın tuygenlerga

Yani ne kadar bilgili, zeki ve yetenekli olursa olsun, eğer o bilgi kalbe inmemiş, davranışlara yansımamışsa bir anlamı yoktur. Asıl olgunluk, manevi sırların manasını anlayan ve yaşayanlarla birlikte olmaktır.

Hakiki Aşk ve Dünya Sevgisinden Arınma

Bu bölümün sonunda en temel konulardan biri ele alınır: (dünya sevgisi ile ilahi aşk arasındaki çatışma). Tasavvufta dünya, geçiciliği ve insanı hakikatten uzaklaştırıcı etkisiyle tanımlanır. Azim Hoca da bu anlayışı benimser; insanın kalbine dünya sevgisi girdiği anda, orada Allah sevgisine yer kalmayacağını belirtir. Maddi değerlere, mala mülke, makama ve geçici zevklere aşırı bağlanmanın insanın ilahi aşktan kopmasının ve manevi olarak yıkıma uğramasının en büyük neden olduğunu vurgular.

Bu nedenle şair, kurtuluşun ve manevi yükselişin yollarından birinin de (dünya sevgisini kalbinden çıkarmış insanlarla birlikte olmak) olduğunu öğütler:

Hemdem bolmay dünya mihrin qoýğanlarga

Bu kısa ama anlam dolu dizeyle şair şu temel mesajı verir: Dünya sevgisini kalbinden atmamış, gönlünü geçici olanla doldurmuş kimselerden fayda gelmez; hakikate ulaşmak isteyen, gönlünü dünyanın geçici çekiciliğinden kurtaranlarla birlikte olmalıdır.

Bu hikmet, Azim Hoca'nın tasavvuf anlayışının özünü oluşturan temel prensipleri bir araya getirir: nefsin terbiyesi, kibir ve riyadan uzak durma, sabır ve çileye katlanma, ilmi yaşama dönüştürme ve dünya sevgisinden arınma.

Şiir, insanın manevi yolculuğunda karşılaşacağı her durumu ve izleyeceği yolu adım adım gösterir. Azim Hoca'nın vurguladığı gibi, bu yol sadece bilgiyle değil, kalp temizliği, samimiyet, mücadele ve en önemlisi (ilahi aşk) ile aşılır. Her beyit, okuyucuya kendi iç dünyasını sorgulatır, eksiklerini görmesini sağlar ve hakikate ulaşmak için neler yapması gerektiğini açıkça gösterir. Bu özelliğiyle eser, sadece 19. Yüzyılın değil, tüm tasavvuf geleneğinin ortak mesajını en saf ve anlaşılır biçimde yansıtan değerli bir kaynaktır.

4.4.1.1.8.5. Beşinci Hikmet

İlahi Lütuf ve Özlem Ekseninde Hac Arzusu: İnsanın Acziyeti, Zaman Bilinci ve Manevi Kavuşma Üzerine Bir Değerlendirm

Hikmet, 4a-5a yaprakları arasında yer alan toplam 27 beyitten oluşmaktadır. Hac ibadetinin gençlik ve fırsat varken gerçekleştirilememesinden doğan derin pişmanlık duygusuyla şekillenir; zamanın hızla akıp geçmesi, yaşlılığın bedeni güçsüz bırakması ve ömrün ilerlemesiyle bu kutsal görevi yerine getirme imkanının yitirildiği gerçeği en çarpıcı biçimde dile getirilir. Bu eksiklik, yalnızca ibadetsel bir boşluk olarak kalmaz; aynı zamanda Kabe ve özellikle Peygamber'in kutsal makamı olan Ravza'dan uzak kalmanın verdiği ayrılık acısıyla birleşir ve öyle bir boyuta ulaşır ki bu özlem, gönlü adeta ateşler içinde kavuran, yakıp yıkan bir manevi ateş haline gelir. İnsan, kendi gücünün sınırlılığını, maddi ve manevi imkânlarının yetersizliğini, aczini ve çaresizliğini tüm derinliğiyle hisseder; ne fiziksel olarak bu ağır yolculuğu kaldıracak takati ne de maddi olarak yola çıkacak gücü kalmıştır ve bu noktada varlığını tamamen teslim ederek tek sığınağı olan Allah'ın sonsuz lütuf ve merhametine yönelir. Allah'a yakarışının temelinde, O'nun her kapıyı açan, her güçlüğü kolaylaştıran, her isteği yerine getiren sıfatına olan sarsılmaz inanç yatar; kul, yolunun açılması, kendisine yardım edilmesi ve bu kutsal yolculuğa erişebilmesi için sürekli olarak O'nun keremine sığınır, dualarını bu eksende yoğunlaştırır.

Anlatının kalbinde Kabe'ye kavuşma arzusu yer alır; şair, gönlünde sürekli olarak o kutsal makama ulaşmayı, orada tavaf etmeyi, Safa ile Merve arasındaki sa'yi yerine getirmeyi, Arafat'ta durup içten ve samimi dualar etmeyi ve tüm bu ibadetler vesilesiyle

günahlardan tamamen arınıp temizlenmeyi, bütün dünya ve gönül kederlerinden kurtulmayı en yüce amaç edinir. Kabe'ye duyulan bu derin özlem, daha sonra Medine'ye ve Peygamber'in huzuruna varma isteğiyle bütünleşir; oraya ulaşmak, kutsal topraklara yüz sürmek, gözyaşlarıyla o makamı şereflendirmek, onun manevi havasını solumak ve hatta ecelin orada gelmesini, o kutsal eşiğin üzerinde ölmeyi en büyük mutluluk, en büyük şeref ve en büyük erdem sayacak dereceye varan bir sevgi, bağlılık ve vefa örneği sergilenir. Buna karşılık şair, kendi günahkar oluşunu, kusurlarını, işlediği hataları ve eksik yönlerini açıkça ve cesurca itiraf eder; ne kadar suçlu ve ne kadar aciz olduğunu tüm gerçekliğiyle bilir. Buna rağmen umudunu asla yitirmez, zira İslam inancının temel prensibi olan Allah ve Resulünün merhametinin sınırsız olduğu, hiçbir kulun günahı kadar küçük görülmeyeceği gerçeğine sıkı sıkıya bağlıdır; ne kadar kusuru olursa olsun, pişmanlıkla, sevgiyle ve samimiyetle kapıya gelen her kulun kabul göreceğine olan inancı tamdır.

Tüm bu duyguların, düşüncelerin ve yakarışların ardında yatan esas hikmet ve mesajlar ise şu şekilde özetlenir: Zamanın ve ömrün kıymetinin en iyi şekilde bilinmesi, ibadetlerin ve kutsal görevlerin fırsat varken, güç ve imkan elverişliyken ertelenmeden yerine getirilmesinin hayati önemi; insanın kendi gücünün, aklının ve imkanlarının hiçliği, her şeyin ancak ve ancak Allah'ın lütfu, izni ve yardımıyla mümkün olduğu gerçeği; hac ibadetinin yalnızca bedenen yapılan bir yolculuk ve yerine getirilmesi gereken bir görev olmanın çok ötesinde, gönülden sevgiyle bağlanma, manevi olarak arınma, Allah'a ve Resulüne yakınlaşma ve bu yolda tam bir teslimiyet hali olduğu; Kabe ve Ravza gibi kutsal mekanların, maddi mekanlar olmanın çok ötesinde, gönüllerin huzur bulduğu, günahların affedildiği, manevi kurtuluşa erişilen ve kalplerin ışıkla dolduğu manevi merkezler olduğu; insanın ne kadar günahkar ve kusurlu olursa olsun, pişmanlık duyması, yönelişi ve samimiyeti halinde merhamet kapısının her zaman ve herkese açık olduğu ve nihayetinde ilahi sevginin, bütün zorlukları aşan, insanı yücelten, olgunlaştıran ve en büyük güç kılan gerçek olduğu gerçeği metin boyunca en güçlü biçimde vurgulanır.

4.4.1.1.8.6. Altıncı Hikmet

Şeriat, Tarikat ve Manevi Makamlar Üzerine Bir Değerlendirme

Hikmet, 5b-6a yaprakları arasında yer alan toplam 18 beyitten oluşmaktadır. Bu hikmet, İslam düşünce geleneğinde manevi olgunlaşma yolunun temel esaslarını, aşamalarını ve bu yolda erişilen makamları, her bir aşamanın özelliklerini ve taşıdığı anlamları derin bir hikmet anlayışı içinde ortaya koyar; en başta bu yolun temel kuralının şeriata tam uyum olduğu vurgulanır. Şeriat hükümlerine uygun ilerleyen tarikat yolunun, erdemli ve olgun bir yaşantı

anlamına geldiği belirtilir; bu yolda ilerleyen kişinin en önemli özelliği, nefsin arzularını kontrol altına almak, zorlu nefis mücadelesine ve ruhsal terbiyeye sabırla katlanmak ve doğruluktan ayrılmadan kulluk görevini eksiksiz yerine getirmektir; bu özelliklere erişen kimseler için "ibadet eden, itaat eden" sıfatı kullanılır.

Manevi yolculuğun ilk aşamalarında insan, nefsinin kötü arzularıyla mücadele eder; bu aşamayı başarıyla geçip nefsini terbiye eden, ilahi ilhamlara açık hale gelen, yapılan ruhsal çalışmalara gönülden razı olup hakkıyla kulluk eden kimse, orta makamlara ulaşır ve artık "zahid" olarak anılır. Bir sonraki aşamada ise nefsin istekleri tamamen geride bırakılır, yapılan ibadet ve görevlerde içten bir derinlik, saygı ve hazırlık hakim olur; kişi kendini beğenme, kibir gibi olumsuz niteliklerden tamamen arınır, tevazu ve iç huzuru ile hareket eder ve bu makamın adı "tecrit", yani her türlü gereksiz bağdan sıyrılıp yalnızca Allah'a yönelme olarak tanımlanır.

Olgunlaşma süreci ilerledikçe, inanç ve görgü gün geçtikçe artar, manevi haz ve tatmin duygusu kalıcı hale gelir; artık ne zorluk ne de sıkıntı kalır, ibadet ve kulluk her halde kolay ve keyifli gelir. Bu aşamaya ulaşan "arif" için artık kendi varlığının bilinci silinir, benlik duygusu tamamen ortadan kalkar; bu en üst makama, varlıktan sıyrılıp yalnızca Hak ile var olma haline ise "tefrid" denir. Bu noktadan sonra kişi, başına gelen her türlü sıkıntı ve musibette de huzur bulur, nimetlere eriştiğinde de hamd ve şükür duygusuyla hareket eder; işte bu gerçek manevi bilginin, olgunluğun en belirgin işaretleri sayılır ve bu işaretlerin üç temel ilkesi olduğu belirtilir: ilim, hikmet ve tevhit anlayışı.

Böylesine olgunlaşmış bir arifin her hali ve her işi nezaket, edep ve saygı üzerine kuruludur; nerede olursa olsun, ne yaparsa yapsın Allah'ı her zaman hazır ve nazır bilir, attığı her adımda, yaptığı her işte yalnızca Allah'ın rızasını gözetir ve amaçlar. Bütün bu nitelikleri kendisinde toplayıp yaşatan, yol gösteren konumuna erişen kimse ise artık "mürşid", yani hakiki rehber olarak kabul edilir.

Hikmet, bu yolun kolay olmadığını, hakikati arayan ve bu yolda ilerlemek isteyen kimsenin önündeki en büyük engelin nefsinin arzuları olduğunu açıkça ortaya koyar; nefsinden geçmeyen, gönlünü dünya ve dünyalık bağlardan tamamen sıyırıp saf hale getirmeyen kimsenin bu yolda gerçek bir ilerleme kaydedemeyeceği vurgulanır. Geceleri ibadetle geçirmek, uykuyu ve rahatı bir kenara bırakarak sürekli kulluk halinde olmak, bu yolun temel pratikleri arasında yer alır; bu şekilde ibadet ve hizmeti hayatının temeli haline getiren kimselere "kaid", yani bu yolun temelini kuran, yerleşik hale gelen denir.

Buna karşılık, insanlara yol göstermeye kalkışıp da kendisi doğru yolu görmeyen, bu uğurda canından geçmeyen, hakikatin derdini ve mücadelesini vermeyen, gönlünde gerçek bir aşk ateşi yakmayan kimselerin o yolda yeri yoktur; zira bu yolda gerçek ve taze bir hayat ancak ilahi aşk ile mümkündür, aşk ile yaşayıp aşk ile nefsini öldüren, bu uğurda her türlü fedakarlığı göze alan aşıklar ise en yüksek mertebeye erişir ve "şehit" olarak anılır.

Son olarak Miskin ʿAẓim'in seslenişiyle bütün bu anlatılanlar özetlenir: Hakikati aradığın sürece her halde şeriata uygun yaşa, tarikat yolunu onun temelinde tut; eğer attığın her adımda, yaptığın her işte şeriatı rehber edinir ve asla onu gözetmeksizin hareket etmezsen, işte o zaman eriştiğin yol, en doğru, en güzel ve en olgun yol anlamına gelen "tarikat-ı bih-bûd" olur.

Tüm bu anlatımların ardında yatan esas hikmetler ve mesajlar şunlardır: Manevi olgunlaşma yolunun temelinin şeriata bağlılık olduğu, onsuz hiçbir ilerlemenin mümkün olmadığı; insanın kendi nefsine karşı verdiği mücadelenin bu yolun en temel ve en zor sınavı olduğu; her aşamanın kendine has sorumlulukları ve özellikleri bulunduğu, sabır, doğruluk, rizza ve teslimiyetin her zaman ön planda tutulması gerektiği; gerçek bilginin ve erdemin, kişinin kendi varlığını unutup yalnızca Allah'ı görmesi ve O'nun rızasını gözetmesiyle mümkün olduğu; bu yolda hakiki rehberliğin ancak bütün bu nitelikleri yaşamış olmakla kazanıldığı; aşkın ve fedakarlığın bu yolun olmazsa olmazı olduğu ve son olarak bütün bu çabanın, bütün bu makamların sonunun hep tek bir doğruya, tek bir hakikate- şeriat çerçevesinde hakikati yaşamaya- vardığı gerçeğidir.

4.4.1.1.8.7. Yedinci Hikmet

İlahi Seçilmişlik ve Manevi Yolun Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme

Hikmet, 6a-6b yaprakları arasında yer alan toplam 18 beyitten oluşmaktadır. Hikmet, ezelden Allah'ın sevip pay ayırdığı seçkin kulun, dünyaya geldikten sonra tek gayesinin hakikati aramak olduğunu belirtir; bu yolda sayısız bela, sıkıntı ve zorlukla karşılaşsa da bir adım geri durmaz, kendini tamamen bu yola adar ve asla geri dönüşü olmaz. Dünya ve dünya nimetlerine karşı hiçbir ilgi ve meyil göstermez, sağa sola bakıp yolundan sapmaz; gönlünü dünyadan tamamen çekip din ve kulluk yoluna girer, makam ve mevki gözetmeksizin yalnızca gerçek bir kul olma niteliği taşır.

Bu yoldaki en önemli adım, olgun ve kamil bir mürşide teslim olmaktır; mürşidin her emrini samimiyetle yerine getiren kişi, zamanla nefsini terbiye eder, benliğini ve isteklerini ortadan kaldırarak tam bir teslimiyet haline erişir, boynunu büküp onun hizmetinde bulunur. Bu bağlılık ve itaatin karşılığında mürşitten gelen manevi ikram ve feyizle yolcu, her gün

yeni bir olgunluk kazanır; ilahi bir yönelişle adeta kanat takıp uçar ve gönül bütünlüğünün, tekliğinin en üst makamına ulaşır.

Ortaya çıkan bu makamda kişi, her şeyi Allah'a bırakıp tam bir teslimiyet ve tevekkül içinde hareket eder; nefsi artık tamamen itaatkar hale gelir, aklı, dili ve gönlü hep aynı doğrultuda birleşir, içindeki sırlar bile hakikate tabi olur ve böylece kulluğun en güzel örneğini sunar. Artık bu aşamada kendinden, benliğinden tamamen geçer; insanlar kendisi hakkında ne söylerse söylesin, ne kusur yüklerse yüklesin, asla etkilenmez, gönül dünyasında engin denizler kadar büyük hakikatler görse de bunları en küçük bir damla gibi gizli tutar ve işte bu hal, kişiyi gerçek bir mürşit olma makamına eriştirir.

Hayatını sürekli bir mücadele ve nefs terbiyesi ile geçirir; Allah korkusuyla titreyerek kulluk eder, samimiyetle yol ehline hizmette bulunur, yalnızca Allah'ın rızasını gözeterek onlarla sohbet ve birliktelik içinde olur. Bu nitelikleri taşıyan kimse hakiki derviş iken, aksi halde olanlar sahtedir; sahte derviş mürşide hizmet etmez, sıkıntıya katlanıp teslimiyet göstermez, fenaya erişmez ve yalnızca sözle yalan dolanla iş görür.

Son olarak Miskin ʿAẓim, doğru yolu ve hakikati arayıp sorarak bu nitelikteki insanların izlerinden yürümeyi öğütler; dışarıdan bakıldığında gören gözü kapalı gibi görünse de asıl olan Hak'tan gelen gönül gözünü açmaktır ve nasibi olan kişi, o gönül gözüyle hakikati görür.

Anlatılanların özündeki hikmetler şunlardır: Hakikati aramanın ezelden gelen bir nasip ve ilgi olduğu; bu yolda sıkıntının doğal olduğu ama gerçek yolcunun asla geri dönmeyeceği; dünyaya gönül vermeyip yalnızca din yolunu tutmanın esas olduğu; olgun bir rehbere teslimiyetin ve onun emrine samimiyetle uymanın manevi ilerlemenin temel şartı olduğu; nefsin öldürülüp benliğin silinmesinin gerçek olgunluk demek olduğu; insanların sözüne aldırmadan hakikatten ayrılmamanın, büyük hakikatleri gizli tutmanın erdem olduğu; hakiki ile sahtenin arasındaki farkın davranış ve samimiyette belli olduğu ve sonunda asıl görmenin, nasiple açılan gönül gözüyle mümkün olduğu gerçeğidir.

4.4.1.1.8.8. Sekizinci Hikmet

Tarikat Yolu, Rehberin Önemi ve Manevi Olgunlaşma Üzerine Bir Değerlendirme

Hikmet, 6b-7b yaprakları arasında yer alan toplam 19 beyitten oluşmaktadır. Hikmet, tarikat yolunun büyük ve yüce bir değer taşıdığını en başta vurgular; bu yola kamil bir mürşit olmadan adım atanın sonu kayboluş ve çaresizliktir. Bilgisi olgun olmayan, yolun gereğini bilmeyen eksik rehberler ise bu yolda yıkıcılık sayılır, onların izinden gidilen yol da hakikatten uzak olarak harap olur. Bu nedenle gerçek ilerleme için öncelikle samimiyetle

dünyayı bırakıp din yolunu sevmek gerekir; zühd ve takva ile nefsin kötü yanlarını kökünden kazımak, gece gündüz durmaksızın gönlü Hak yoluna yöneltmek gerekir ki bu çabanın sonunda gönül içi ilahi nurla aydınlansın.

Yolcu, gönülden geçip hakikatin sırrına erdiğinde, bütünlük ve tekliğin işaretleri belirginleşir; yokluk makamından varlığa kavuşup Hak huzurunda hazır bulunduğunda, ne kadar zayıf olursa olsun artık o gerçek bir er ve olgun insan olur. Böyle kimse, manevi bilginin engin denizinden değerli hakikat incileri bulur, gönlüyle bütün alemi kuşatır; ilim ve hikmetle donanarak yolun en doğru bilicisi ve kılavuzu mertebesine ulaşır.

Bu makamda artık evrenle Hak arasındaki ilişki tam olarak anlaşılır; beş vakit namazdan engin feyiz ve manevi güç alınır, gönül dünyasıyla hem yakın hem uzak olan her şeyle bağ kurulur, böylece yakınlık ve uzaklık ayrımı ortadan kalkıp her şeyde birlik hakim olur. Kişinin her hali ve her işi artık edep ve saygı üzerine kurulur; "Rabbim bana edep verdi" gerçeği diline gelir, "Beni kul olarak yaratan" makamında kendi aslını ve hakikatini tanır. Merhamet, yumuşaklık ve haya hakim olur, olgunlaşmanın en yüksek seviyesine erişir.

Son olarak Miskin ʿAẓim gözyaşlarını yağmur gibi akıtmayı, utanıp saygıyla yere bakmayı öğütler; kendini bir gönül fakiri bilip Peygamber'in kapısını çalmak gerektiğini belirtir ki o makamdan nasip ve ihsan ulaştığında bütün işler kolaylaşır, gönül huzura kavuşur.

Anlatılanların özündeki hikmetler şunlardır: Tarikat yolunun rehbersiz olamayacağı, yanlış rehberin yolun temelini yıktığı; samimiyet, nefs terbiyesi ve sürekli ibadet ile gönlün aydınlanacağı; manevi olgunlaşmanın yokluktan varlığa, zayıflıktan olgunluğa doğru bir ilerleme olduğu; bilginin ve hikmetin yol kılavuzluğunun temel şartı olduğu; ibadetlerin feyiz kaynağı olduğu, edep ve saygının her makamda esas alındığı ve sonunda hakiki kurtuluşun, Peygamber'in şefaat ve ihsanına sığınmakla mümkün olduğu gerçeğidir.

4.4.1.1.8.9. Dokuzuncu Hikmet

Hakikate Erişme Yolunda Kulun Niteliği ve Manevi Makamlar Üzerine Bir Değerlendirme

Metin, 7b-8a yaprakları arasında yer alan toplam 24 beyitten oluşmaktadır. Metin, hakikat nasibine erişmiş olan kulun öncelikle şeriat ve tarikat esaslarına sımsıkı bağlı olduğunu, gece gündüz samimiyetle bu yolda çaba gösterdiğini belirtir; gönül dünyasını dünya ve dünyalık bağlardan tamamen arındırarak manevi yalınlığa kavuşur. Bu yolda ilerlemenin temel koşulu olarak olgun bir mürşide teslimiyet gösterir, onun elinden manevi

bilgiyi alır; gönlünü ve canını hep Allah'ı anmakla meşgul kılar, insanlardan uzaklaşıp gönül yalnızlığına çekilerek hakikati arar.

İbadet aşkıyla tutuşan bu yolcu, nefsinin arzularını öldürür ve kanaati hayatının temel prensibi yapar; insanların kınama ve haksızlıklarına sabrederek katlanır, böylece hakiki arifler topluluğunun arasında yerini alır. Tüm işlerinde niyetini yalnızca Allah için halis kılar, bütün gücünü din yoluna harcar, doğruluk ve kararlılıktan ayrılmaz; bu haliyle erdemli insanların payesine ve manevi yakınlığına erişir.

Allah'ı anmak, onun gönlüne o kadar hakim olur ki artık düşünce dünyası bile kendiliğinden O'na yönelir, bu yönelişle hem bedeni hem de ruhu huzura kavuşur; bu aşama, gönlün kötülüklerden arınıp manevi otoriteye eriştiği en önemli mertebedir. Gönlün genişliği ve açılması makamına ulaştığında, iç dünyasında bulunan kibir, kin ve her türlü kötü duygu tamamen silinir; dört unsurun oluşturduğu maddi perde ortadan kalkar, gönül yüzü arındığı için iç alemi tıpkı güneş gibi parlamaya başlar.

İlahi sevgi ateşinde yanıp olgunlaşan yolcu, sevgi dairesinin tam merkezine girer; Allah'ta yokluk makamına ulaştıktan sonra artık "benlik" ve "kendilik" duygusu tamamen ortadan kalkarak her şeyde birlik hâkim olur. Bu noktadan sonra varlık bilinci silinir, gönül gözü açıldıkça hakikatler kendiliğinden görünür hale gelir; her şeyin aslına vakıf olunurken akıl bu yüce hakikatler karşısında hayranlık ve şaşkınlık içinde kalır.

Buradan öteye geçildiğinde yaşananlar artık tarif edilemez, anlatılamaz hale gelir; dile gelse bile izin ve imkân verilmez. Ancak şu unutulmamalıdır ki bu kadar yüksek makamlara erişilse bile asla şeriat sınırlarının dışına çıkılmaz; eğer bu denge bozulur, yaşantı ve inanç birbirinden ayrılırsa hem görünürdeki halde hem de iç dünyada eksiklik ve kusur meydana gelir.

Kendi varlığını yok sayarak gerçek varlığa kavuşan, iç dünyası tıpkı Zemzem suyu gibi duru ve kaynarken taşkınlık göstermeyen bu insan, kulluk bilincini her zaman canlı tutar, haddini bilir ve sınırları aşmaz; işte bu nitelikler onun hakiki yol kılavuzu olmasının kanıtıdır. Eğer yolcu, şeriat hükümlerine sürekli bağlı kalır, mürşidin emrini en büyük görev bilir ve ilahi sevgi meydanında erirse, o zaman en zor ve imkânsız görünen işler bile Allah'ın izniyle kolaylaşır.

Miskin ʿAẓim, iç dünyada duyulan manevi lezzetin dünyadaki en tatlı şeylerden bile üstün olduğunu belirtir; bu ilahi nimete erişen ne kadar şanslıysa, bu tadı alamadan hayatı sona eren o kadar büyük pişmanlık ve eksiklik içinde kalır.

Metnin özündeki temel hikmetler şunlardır: Hakikate ulaşmanın ancak şeriat ve tarikata uygun yaşamakla mümkün olduğu; olgun bir rehberin izinden gitmenin, nefsin terbiye edilmesinin ve samimiyetin bu yolun olmazsa olmaz şartları olduğu; manevi ilerlemenin benlik duygusunun silinmesi ve Allah'a yakınlaşma ile ölçüldüğü; en yüksek makamlara erişilse bile şeriat sınırlarından asla çıkılmaması gerektiği; gerçek olgunluğun, ilahi aşk ve edep dengesini korumakla kazanıldığı ve son olarak gönülde duyulan manevi hazzın, dünyanın tüm lezzetlerinden üstün ve kalıcı olduğu gerçeğidir.

4.4.1.1.8.10. Onuncu Hikmet

İlahi Tecelli, Manevi Bilgiler ve Kurtuluş Üzerine Bir Değerlendirme

Hikmet, 8a-8b yaprakları arasında yer alan toplam 18 beyitten oluşmaktadır.Metin, öncelikle Hak Teala'nın irade ve tecellisinin kime yansırsa, o kişinin doğru yolu bulup hakiki rehber haline geleceğini belirtir; gönülden Allah'a teslimiyet içinde olan, O'nun huzurunu ve görünüşünü arayan kimse, bu ilahi lütfa erişir. Bu yolda ilerlemenin en önemli şartı, olgun bir mürşidin sohbetine ve eğitimine katılmaktır; kişi bu sayede manevi derecelerin sırlarını öğrenir, büyük ermişlerin hallerinden haberdar olur ve başlangıçta çok zor görünen işler artık onun için kolaylaşır.

İslam'ın manevi yapısını oluşturan dört temel esas üzerinde durulur: beş temel esası bulunan şeriat, beş kuralı olan tarikat, beş hakikati içeren hakikat ve bunların dördüncü ve en üst basamağı olan marifet. Bu dört büyük kaynaktan gereği gibi pay ve nasip alan derviş, ne kadar güçsüz ve zayıf olursa olsun, sonunda gerçek bir er ve olgun insan mertebesine yükselir.

Bu dört engin manevi denizin içinde dalgıç gibi ilerleyen yolcu, nasibi ölçüsünde her birinden hakikat incileri toplar; gönlü "nur üstüne nur" ile dolup taşar, en küçük bir parıltı bile güneş gibi parlayarak etrafı aydınlatır hale gelir. Bu denizlere tamamen dalıp giden ve içlerinde kaybolan kimse, peygamberlerin manevi mirasına sahip çıkar; dinin yüceliği için büyük gayret ve sorumluluk yüklenir, bu yoldaki birlikteliği ve desteği binlerce kişiye bedel olur.

Erişilen bu yüksek makamda artık evren ve yaratılışla ilgili en yüksek hakikatler açığa çıkar, gönüldeki ilahi ışık bir daha asla sönmez; bu ruhsal bağ sayesinde her şey yakın veya uzak ayrımı olmaksızın aynı düzeyde algılanır ve bu yolun yolcuları arasında bu olgun insan, adalet ve terbiye sahibi bir yönetici gibi öne çıkar.

Böyle bir arifin iç dünyası, sayısız değerli mücevherle dolu bir maden gibidir; bu hazinelere erişmenin tek yolu ise bu uğurda canı göze alıp fedakarlıkta bulunmaktır. Canını

vermeden bu değerleri elde etmek mümkün değildir; “sakınıp korudum da aldım” demek tamamen boş bir söz ve yalandan ibarettir.

Dünyanın aslında dinin ticaret yeri olduğu vurgulanır; alıcısının ise samimi ve hakikati arayan mü’minler olduğu belirtilir. Her işi bırakıp din yoluna gönül ve can vermek gerekir; zira dinin mükemmelliğine erişemeden bu dünyadan göçmek, en büyük pişmanlık ve eksiklik olur.

Son olarak Miskin ʿAẓim, kendini Peygamber’in en alt düzeydeki bir köpeği olarak niteler; günahkar da olsa onun ümmeti olmaktan umudu kesmez ve şu gerçeği hatırlatır: Sen Yüce Mevla’nın merhametine layık olan bir kulsun, O merhamet ederse bütün günahlar tamamen silinip yok olur gider.

Metnin özündeki temel hikmetler şunlardır: İlahi lütuf ve tecelli ile doğru yolun bulunacağı, teslimiyetin ve olgun bir rehberin eğitiminin manevi ilerlemenin temeli olduğu; şeriat, tarikat, hakikat ve marifetin birbirinden ayrılmaz bütünler olduğu; bu yolda ilerleyenin engin hakikatlere ve peygamberi mirasına erişeceği; iç dünyanın değerinin ölçülemez olduğu ama bunun ancak fedakarlıkla kazanılacağı; dünyanın asıl amacının din yolunda ilerlemek olduğu ve son olarak Allah’ın sonsuz merhametine sığınmanın, günahların affı için en büyük umut kapısı olduğu gerçeğidir.

4.4.1.1.8.11. On birinci Hikmet

İlahi İnayet ve Manevi Olgunlaşma Süreci Üzerine Bir Değerlendirme

Metin, 8b-9b yaprakları arasında yer alan toplam 18 beyitten oluşmaktadır. Hikmet, Hak Teala’nın özel inayet ve lütfu kime yönelirse, o kimsenin bir an içinde doğru yolu bularak hakiki yol kılavuzu haline geleceğini belirtir. Bu lütfa erişen kişi, gönülden bağlı olarak mürşidinin hizmetinde bulunur, onun hoşnutluğunu ve rızasını kazanabilmek için sürekli bir çaba ve hayranlık içinde yaşar. Yaşantısının her alanını şeriat hükümlerine göre eksiksiz düzenler; bu kutsal esasların ötesine geçerek tarikat yoluna adım atar, gönlünü ve canını manevi bilginin özlemiyle doldurur ve en nihayetinde hakikatin görünmeyen derin sırlarını araştırıp bulmaya çalışır.

Bu yolda ilerleyebilmenin temel koşulu olarak mürşidin emirlerini yerine getirmeyi en önemli görev bilir; sabrı, rızayı ve kanaati hayatının vazgeçilmez bir kuralı haline getirir. Kendi nefsinin istekleri ve kötü yanları üzerinde sürekli bir denetim ve terbiye uygulayan bu yolcu, artık hakikati arayan gerçek ermişler topluluğunun asıl bir üyesi olur.

Artık ibadet ve kulluk görevleri ona ağır gelmez, tam tersi, bu işlerden en ufak bir sıkıntı ve usanç duymaz; iç dünyası kötülüklerden, karanlık ve boş düşüncelerden tamamen arınır.

Gerek dış hali gerekse iç dünyası güzellik ve olgunlukla dolup taşar; bu gönül güzelliğinden yayılan ilahi nur, her tarafı aydınlatır hale gelir.

Bir süre sonra gönül aleminden hakikatin sırlarına doğru büyük bir geçiş gerçekleştirir; varlığı oluşturan dört unsurun meydana getirdiği tüm maddi ve manevi perdeleri tek tek kaldırarak tamamen aşar. Gönül gözü açıldıkça evrenin derin sırları bir bir görünür olur ve bu sayede "Allah'a doğru yolculuk" denen en büyük manevi seyrin ne anlama geldiğini tam olarak kavrar.

Bu aşamadan sonra insanın canı ve gönlü tam bir uyanış ve bilinçlenme içinde olur; bu bilinçle birlikte Allah'ta yokluk makamına erişir, yokluk içerisinde gerçek varlığa ve sonsuz kalıcılığa kavuşur. İşte bu noktada elde edilen manevi bütünlük ve birlik hali, sayısız değere ve manevi güce denk gelir.

Kişinin artık her davranışı, her sözü ve her hali tamamen edep ve saygı üzerine kuruludur; üzerinde ilahi bir heybet bulunmakla birlikte, merhamet, yumuşaklık ve haya duyguları her zaman ön plandadır. Kendini tam bir kul olarak tanıdığı bu makamda, tüm işleri ilim, akıl ve iyilikle dolu olarak gerçekleşir.

Böylesine olgunlaşmış bir arif, adeta simyacı gibidir; ona görünen en basit ve değersiz şeyler bile onun hakikati gören bakışıyla değer kazanır, toprak bile olsa bir bakışta altına dönüşür. Ancak bu yüksek gerçeği ancak yol ehli anlayabilir; onların dışındaki bilgisiz insanlar bu halden habersiz kalır. Onların dışarıdan görünen halleri bir damla kadar küçük ve sade olsa da, iç dünyaları engin ve sınırsız denizler kadar büyüktür.

Son olarak Miskin ʿAẓim, kendini hala eksik görüp "ben kulum" demekten bile utanır; çünkü gerçek olgunluğun, nefsi öldürüp yeni ve manevi bir hayata başlamakla mümkün olduğunu belirtir. Hakiki insan ve ermiş niteliği işte bu özelliklerde görülür; eğer kişi bu vasıfları kazanmadan, bu hale erişmeden bu dünyadan göçerse, işte en büyük kayıp ve en derin pişmanlık o zaman yaşanır.

Metnin özündeki temel hikmetler şunlardır: Manevi yolculuğun temelinde ilahi lütuf ve inayetin yattığı; şeriat, tarikat, marifet ve hakikat basamaklarının birbirini tamamlayan yollar olduğu; teslimiyet, sabır, kanaat ve nefs terbiyesinin olgunlaşmanın vazgeçilmez şartları olduğu; iç dünyanın arınmasıyla birlikte hakikatlerin kendiliğinden açığa çıkacağı; en yüksek mertebenin yokluk ve kulluk bilincinde saklı olduğu; gerçek bilginin görünenin ardındaki gerçeği görebilmek olduğu ve son olarak hakiki ve yeni bir hayat yaşamanın ancak nefsi terbiye etmekle mümkün bulunduğu gerçeğidir.

4.1.1.8.12. On ikinci Hikmet

İlahi Görünüşün Peşindeki Aşıkların Halleri Üzerine Bir Değerlendirme

Hikmet, 9b yaprağında yer alan toplam 7 beyitten oluşmaktadır. Metin, gönlü Hak katının görünüşüne, huzuruna erişmekle yanan gerçek aşıkların bir an bile ihmalkarlık ve gaflet içinde bulunmayacağını; kim bir an olsun bu yoldan gafil davranırsa, artık ona ne hakikati bilen bir arif ne de gerçek bir aşık denilemeyeceğini vurgular. Bu yolda yürüyen ermişler, sürekli hazırlıklı ve çaba halindedir; ellerini, kollarını hakikate uzatmış, yollarını düzene koymuş bir halde olup, gaflet denilen rahatlık ve gevşeklik yatağına bir an olsun uzanıp dinlenmezler, uyumazlar.

Onların hali şudur: Dışarıdan bakıldığında sürekli bir araştırma, arayış ve çaba içinde görünürler; ama iç dünyalarında her şeyi yok edip yalnızca O'nu var kılar, her halde Hakk'ın kendisiyle meşgul olurlar. Etraftan bazı kimseler, akıl erdiremedikleri bu haller hakkında sözler söylese, tartışma ve dedikodu etseler bile, onlar bunlara asla kulak asmazlar, dönüp bakmazlar bile.

Bu büyük ve değerli insanlar, her gün yaptıkları işi daha da sağlamlaştırır, bağlarını daha da güçlendirirler; öyle ki kendilerine dünya ve ahiret mülkü, bütün zenginlikleri verilse, bu dünya nimetlerini kalplerine asla almaz, kabul etmez ve gönül vermezler.

Gerçek aşıkların en belirgin nişaneleri; yanıp yakılan iç çekişleri, gözyaşları ve kendi hallerini sürekli sorgulayarak pişmanlık duymalarıdır. Bütün dünya onları kınasa, ayıplasa, yargılasa da bu durum onların nazarında en küçük bir değer taşımaz, gözlerine bile görünmez, hayat akışlarını değiştirmez.

Onlar, bedenen yaşıyor görünseler de nefslerini öldürmüş, varlık duygularını yok sayarak tamamen Hakka teslim olmuş kimselerdir; bu yokluk içerisinde ebedi varlığın, kalıcı olanın hükümranlığını elde etmişlerdir. Gül gibi açılıp güzelleşen bu gönüller, bir daha asla solmaz, eksilmez ve değer kaybetmezler.

Miskin ʿAẓim kendisine ve okuyana şu öğütte bulunur: "Sen de ey Azim, Hakk'ı ananlardan ol, gafil gezme, her an hazır ve nazır ol; çünkü Hakk'ı anan, her zaman huzurda bulunan kimseler, asla gafletle anılmaz ve o karanlık halle yolları kesişmez."

İlahi aşkın gereğinin sürekli uyanıklık ve gönül birlikteliği olduğu; bu yolda insanların sözüne ve dünya nimetlerine ilgi göstermemenin esas olduğu; gerçek olgunluğun nefsin ölmesiyle ve manevi varlığa erişmekle kazanıldığı; kınama ve ayıpların yolun olgunlarını etkilemeyeceği ve her an Hakk'ı anıp hazır bulunmanın, gaflet tehlikesinden kurtulmanın tek yolu olduğu gerçeğidir.

4.4.1.1.8.13. On üçüncü Hikmet

9b-10a yaprakları arasında yer alan 7 beyitten çıkan hikmetler şunlardır:

Gerçek ve samimi olarak hakikati arayan kimseler, şüpheli ve haram olanı uzak durur, yalnızca helal ve temiz olanı tercih eder; helal rızkı dahi gafil ve habersiz bir halde değil, hakkını vererek bilinçli şekilde yerler. Tarikat yolunda ilerleyip yüksek makamlara erişmenin ilk ve temel şartı şeriatı iyi bilmek ve onu yaşamaktır; bunları öğrenip uygulamadan, gönülden bağlı bir mürid olmadan kimseye hakiki rehberlik mertebesine ulaşmak mümkün değildir.

Bu yolda yürüyenler, temiz gönülleriyle kendilerini toprak gibi alçaltıp adeta yerin dibine geçerek gerçek değere erişmeyi umarlar; nefsini tamamen yok edip helak etme amacıyla gece gündüz çalışır, rahat uyumak ve dinlenmek nedir bilmezler. "Hû" diyerek Hak yolunda gönüllerini parçalar, ilahi aşk ile kaynayıp taşar, sevgi ateşinde pişerek olgunlaşırlar; bu süreçte gönüldeki ham ve olgunlaşmamış istekler, boş arzular tamamen silinip gider.

Yaptıkları her türlü zikir, ibadet ve kulluktan gönül huzuru ve lezzeti alırlar; din uğruna çektikleri her türlü sıkıntıyı ve verdikleri emeği asla dünya menfaati karşılığında satmaz, o kutsal değeri hiçbir dünyalığa değişmezler. Ey evlat, unutma ki insan ilim, hikmet ve tevhit bilgisinde kemale erişip olgunlaşmadıkça, gerçek manada üstün ve erdemli bir kimse haline gelmedikçe hakikati bilen arifler derecesine yükselemez.

Son olarak şu gerçek hatırlatılır: Ey oğlum, aciz ve fakir gönlü büyük zatın bu öğüdünü iyi dinle; bil ki gerçek ermişler, insanlara yol göstermek için asla yalan söz söylemez, doğru bildiklerinden başka bir şey anlatmazlar.

Özün özündeki esas hikmetler: Helal ve temiz yaşamın, bilinçli olmanın önemi; şeriatsız ve rehbersiz manevi yolun olmayacağı; nefsin terbiye edilmesi ve dünyaya karşı alçakgönüllülüğün gerekliliği; ilahi aşkın insanı olgunlaştıran en büyük güç olduğu; ibadet ve fedakarlıkların yalnızca Hak için yapılması gerektiği; ilim, hikmet ve tevhit bilgisinin gerçek olgunluğun temeli olduğu ve son olarak hakiki bilginin her zaman doğru ve gerçek sözle ifade bulduğu gerçeğidir.

4.4.1.1.8.14. On dörtüncü Hikmet

Şeriata Uygunluk, Teslimiyet ve Manevi Yolun Kuralları Üzerine Bir Değerlendirme

Hikmet, 10a-10b yaprakları arasında yer alan toplam 18 beyitten oluşmaktadır. Manevi yolun en başında gelen temel kuralın şeriata tam ve doğru uyum olduğunu vurgular; kişi şeriat hükümlerine sımsıkı bağlı olup hayatını onun çizgisi üzerine kurmadıkça, kendine

tarikat yolunun yolcusu diyemez ve o mertebeye erişemez. Bu yola adım atabilmenin bir diğer şartı da samimiyetle olgun bir mürşide bağlanmak, onun gösterdiği yoldan ilerlemektir; yolun zorlukları, sıkıntıları ve belaları ne kadar çok olursa olsun, gerçek yolcu bir adım geri atmaz, yoldan dönmez ve karşısına çıkan her güçlüğe göğüs gererek ilerler.

Gerçek ariflerin hali şöyledir: Geceyi tamamen ibadetle geçirir, sabahın manevi feyzi ve bereketini alabilmek için şafak sökmeden uyanık beklerler. Hakikati aramanın doğurduğu iç acısını, zahmeti ve sıkıntıyı çekerken asla yakınmaz, sızlanmaz; "Ben hakikati arıyorum" diyen kimse, sabaha kadar uyumaz, rahat yüzü görmez ve geceyi uyanık geçirir.

Kendi nefsini öldürmedikçe, makam, mevki, saygınlık ve şöhret gibi dünyasal değerleri bir kenara bırakmadıkça insan bu yolda ilerleyemez. Alçakgönüllülüğü, sıkıntıyı ve zorlukları gönül rahatlığı sayarak yaşamayan; bilgisiz insanların kınamalarını ve ayıplarını kafasına takıp dert eden kimse, ne kadar çabalasa da hakikatin özüne ve manevi bilginin derinliğine ulaşamaz.

Güzel ahlaklı ve hakikati arayan yolcu, mürşidinin huzurunda tam bir edep ve saygı içinde durur; üzerinde ilahi bir heybet bulunmakla birlikte, merhamet, yumuşaklık ve haya duyguları her zaman hâkimdir. Rehberinin rızasını ve onayını kazanmak için öyle bir özlem ve istekle dolar ki gönlü adeta kan ağlar; artık kendiliği, benliği ve "ben" duygusunu tamamen bırakarak içten bir teslimiyet haline erişir.

Mürşidin emrini en üstün görev bilen yolcu, kendi nefsinin isteklerinden tamamen uzaklaşır; gece gündüz durmaksızın Hakk'ı anarak gönlünü yakar, eritir. Gönlü o hale gelir ki Allah'ı anmak ve O'nunla meşgul olmak dışında hiçbir işte zevk ve lezzet bulmaz; her an uyanık ve hazır bulunur, gaflet denen o uyku halinin tadına bile varmaz.

Artık bu aşamada kişi, yapmacıklık ve gösterişten tamamen sıyrılıp gönülden hakikatin sırrına doğru geçiş yapar; ibadet ve kulluktan en ufak bir sıkıntı duymaz, tam bir huzur ve istekle görevini yerine getirir. Kibiri ve kendini beğenmişliği tamamen silinir, itaatsizlikten eser kalmaz; gönlü tamamen arınıp saf hale gelir, bu saflık ve doğruluk hali ondan asla eksik olmaz, gücünü yitirmez.

Buradan sonra amacını hep yüksek tutar, gayretini daima din ve hakikat yoluna yöneltir; takva ile kendini koruyup manevi bağını sürekli canlı tutar. Yıllar boyunca din uğruna çektiği onca sıkıntıyı, verdiği emeği ve yaptığı fedakârlığı asla geçici ve fani olan dünyanın şanına, şöhretine ve değerine değişmez, o kutsal hakikati hiçbir dünyalığa satmaz.

İşte ey dostlar, bütün bunlar o büyük ermişlerin yaptıkları, yaşadıkları ve izledikleri yoldur; onların yolu doğruluk, saflık, sabır ve rıza üzerine kuruludur. Kendilerini her türlü

bağdan sıyırıp yalnız Allah'a yönelme, varlıktan geçip yokluk makamına erişme, her işi Allah'a bırakma ve tam bir teslimiyet içinde olma onların en belirgin özellikleridir. Çünkü bilinmelidir ki teslimiyet olmadan, insanın bu yoldaki işi asla tamamlanmaz ve sonuçlanmaz.

Son olarak Miskin ʿAẓim, o büyük ermişlerin sözlerini aktarır; sana düşen, onların izlerine yüzünü sürmek, o izleri takip etmek ve onların aydınlık, parlak yüzlerini görmektir. Unutma ki o büyük hikmetleri, hakikatleri görmeden, yaşamadan ve bilmeden, boş yere konuşup hüküm vermek doğru ve yerinde olmaz.

Metnin özündeki temel hikmetler şunlardır: Şeriatın, manevi hayatın temel ve olmazsa olmaz yapı taşı olduğu; rehbersiz, teslimiyetsiz ve samimiyetsiz bir ilerlemenin imkansızlığı; bu yolun zorluklara, sıkıntılara ve nefs mücadelesine sabretmeyi gerektirdiği; edep, haya ve alçakgönüllülüğün gerçek olgunluğun nişanesi olduğu; ibadet ve kulluğun yalnızca Allah için yapılması gerektiği, gösteriş ve menfaatin yabancı unsurlar olduğu; dünyanın geçiciliği karşısında dinin ve hakikatin kalıcı değeri taşıdığı ve son olarak bu yüce hakikatlerin ancak yaşanarak, izlenerek ve görülerek anlaşılabileceği, bilmeden konuşmanın ise bir anlam taşımadığı gerçeğidir.

4.4.1.1.8.15. On beşinci Hikmet

Dünyanın Değeri, Manevi Yol ve Kulluk Bilinci Üzerine Bir Değerlendirme

Hikmet, 10b-11a yaprakları arasında yer alan toplam 10 beyitten oluşmaktadır. Dünyayı dinin ticaret ve alışveriş yeri olarak görmeyi öğütleyerek başlar; gerçek kazancın ve karın ancak bu dünya içinde din yolunda ilerlemekle elde edileceği belirtilir. Bu nedenle hakikati arayan kimsenin amacı, bu pazarın nimetlerinden faydalanarak hakiki alışverişi yapmak, geçici dünyayı kalıcı ahirete yakın bilerek orada işe yarayacak olan dini erdemleri ve iyi davranışları yanına alıp sonsuzluğa taşımaktır.

Din yolunun gerekliliklerini ve erdemlerini kendine sermaye edinen kulların akıllı ve uyanık olduğu; buna karşılık bu hazırlığı yapmayıp gaflet içinde yaşayanların ise tamamen bilgisiz ve kör kaldığı vurgulanır. Bilgisiz olan bu kimseler din işlerinde gevşek ve isteksiz davranırlar; işte bu nedenle bu beyitlerin sahibi onlara doğru yolu göstermek, nasihat etmek ve gerçeği anlatmak ister.

Yolun aşamaları üzerinde de durulur: Önce şeriat sınırları içinde yaşayarak sıkıntı ve emek vererek olgunlaşmak, ardından bu esasları aşmayarak tarikat yoluna adım atmak gerekir. Bu ilerleyişin sonunda marifet aleminde gönül gözü açılır, hakikatin kapıları ardına kadar aralanır; işte o zaman insan hakikati bilen bir alim olur, sözün özüne ve en derin manaya erişir.

Bu yolda ilerleyen kişi, "ölmeden önce ölmek" gerçeğinin sırrına varır; "Benim Allah'la özel bir halim vardır" anlayışının ne anlama geldiğini tam olarak kavrar. Manevi bilginin engin denizinden değerli hakikat incilerini çıkarır ve bu değerlerin gerçek kıymetini bilen gönül ehline sunup paylaşmak en büyük arzusu haline gelir.

Son olarak, Yüce Allah kimin gayretini yüceltir ve ona yardım ederse, o kimse din hizmetlerini doğruluk ve kararlılıkla yerine getirir; Allah'a kulluk etmeyi canından bile daha tatlı ve değerli bilir. Şair, Miskin ʿAẓim olarak dile getirir ki en büyük dileği ve amacı, işte o kulların yaptığı gibi samimiyetle, severek ve gönülden kulluk edebilmektir.

Metnin özündeki temel hikmetler şunlardır: Dünyanın asıl amacının ahiret kazancı için bir alan olduğu; dini değerlerin ve erdemlerin sonsuz hayat için en değerli sermaye olduğu; akıl ile gaflet arasındaki farkın din yolunda çaba göstermekle belli olduğu; manevi olgunlaşmanın şeriat, tarikat ve marifet aşamalarından geçerek gerçekleştiği; en yüksek gerçeğin nefsin ölmesi ve Allah'la kurulan gönül bağı olduğu ve son olarak hakiki kulluğun, Allah'ın emirlerini can gönülden severek yerine getirmekle mümkün olduğu gerçeğidir.

4.4.1.1.8.16. On altıncı Hikmet

Hac Arzusu, Kutsal Mekanlar ve Manevi Mükafatlar Üzerine Bir Değerlendirme

Metin, 11a-12b yaprakları arasında yer alan toplam 38 beyitten oluşmaktadır. Hikmet, Kabe ve Peygamber'in Ravza'sına yönelip hac niyeti eden müminin, bu kutsal amaç uğruna attığı her adımın büyük değer taşıdığını belirtir; Allah onun günahlarını affeder, her adımında bir köleyi azat etmiş kadar sevap yazılır ve amel defteri iyiliklerle doldurulur. Eğer yola çıkıp da kutsal makama varamadan hastalanır, yollarda kalır, gurbet elinde zahmet çekerek rengi solup ölümü gelirse, o kul kıyamete kadar huzur ve rahat içinde olur. Allah ona bir melek gönderir; bu melek yaz kış kabrinin başında durur, kıyamete kadar onun için dua eder ve her yıl onun adına hac ibadetini yerine getirir.

Hac yolcusu mikata varıp ihrama girdiğinde, gece gündüz telbiye getirerek "Lebbeyk Allahümme Lebbeyk" dediğinde, bu sesin yankısı arşa, kürsüye, levha ve kaleme kadar ulaşır. O sırada göğün en yüksek makamındaki melekler bu kulun haline hayran kalır, ona rahmet duyar, dileklerinin kabulü için dua eder ve onu büyük bir saygıyla karşılar.

Kabe'ye ulaştığında "Hû Hû" diyerek kendinden geçer, göz yaşlarıyla gönlü dolar; yedi defa tavaf ederken adeta erir gibi olur ve büyük küçük bütün günahlarından tamamen arınır. Makam-ı İbrahim'e girip samimiyetle Allah'a yalvarır, günahlarına tövbe ettiğinde mağfiret denizine dalarak tamamen temizlenir. Zemzem başına gelip su içerken gönlü hüzün ve

umutla dolar; Allah'ın bu ibadeti kabul edip etmeyeceğini düşünür ama en sonunda ona yakınlık ve kabul nişanı verilir.

Safa, Merve, Müzdelife ve Mina'da gerekli ibadetleri yerine getirir; Arafat'ta durup içten dua eder, gönlü diline hakim olup sırrını Allah'a açar ve dualarının kabul olunduğu o en özel anı yaşar. Sonrasında yine Kabe'ye dönüp yedi kez daha tavaf eder, Allah'tan kabul ümidiyle ibadetini tamamlamış olur. Bütün bu ibadetleri eksiksiz yapar, saç ve tırnaklarını kestirir, ihramdan çıkıp elbiselerini giydiğinde gönlü gül gibi açılır, şükürle dolar.

Ardından Medine'ye ulaşır, Ravza-i Mutahhara'ya varıp selam ve salat ile Peygamber'in huzuruna çıkar; onun şefaat ve kabulünü umar ve inanır ki Allah'ın izniyle bu dileği karşılık bulur. Şair, Miskin ʿAẓim olarak, o nur kaynağı Medine'ye ulaşmayı, peygamberler sultanına derdini anlatmayı ve onun güzelliklerini övmeyi ne kadar istediğini belirtir; fakat ona ulaşamayanların ne kadar büyük bir özlem ve hasret içinde kaldığını dile getirir. O makamın ne kadar yüce olduğunu, yıllarca oraya vahyindi indiğini, din ışığının oradan çıkıp bütün alemi aydınlattığını ve bu kutsal değerin kıyamete kadar süreceğini vurgular.

Kıyamet gününde Kabe, güzel bir kız suretine girip mahşer yerine gelir, etrafına saçlarını salar; hac ibadetini yapanlar o saça dokunur, böylece bütün günahları silinir ve cennete girme hakkı kazanır. Mahşer halkı bu durumu görünce hayret içinde kalır, birbirlerine bu kimselerin kim olduğunu sorar; tam bilemezken gökten bir ses duyulur: "Bunlar Kabe aşığı olan, o kutsal mekân için mal ve canlarını feda eden, sevgili uğruna her türlü lezzeti unutan, yüksek gönüllü hacılardır."

Hac yolunda başından sonuna kadar yürüyen, sıcağı soğuğu, zahmeti çekip Kabe ve Ravza'ya yüzünü süren her kulun bütün dilekleri, ihtiyaçları Allah tarafından karşılanır. Son olarak kendini aciz, kör ve hiç kimse olarak niteleyen Miskin ʿAẓim, o kutsal Ravza'ya ulaşamadığı için içinin yandığını; Ey Mustafa der, bu aciz kuluna bir bakış eyle, zira o mübarek bakışa erişenlerin sevgisi, aşkı ve şevki kat kat artar.

Metnin özündeki temel hikmetler şunlardır: Hac niyetinin ve o kutsal yola çıkmanın bile başlı başına büyük bir değer ve sevap kaynağı olduğu; yolda ölsen bile o niyetin ve amelin karşılıksız kalmayacağı, manevi olarak ibadetin tamamlanmış sayılacağı; samimiyet ve gözyaşıyla yapılan duanın her yerde kabul gördüğü, özellikle kutsal mekanların bereketinin kat kat fazla olduğu; Kabe ve Ravza'nın sadece mekan değil, günahların silindiği, manevi kurtuluşun ve şefaatin kapısı olduğu; dünyada Kabe için fedakarlık yapanların kıyamette en

yüksek şerefe ve kurtuluşa erişeceği ve en sonunda gerçek ulaşmanın bile bir lütuf olduğu gibi, o makamı görememenin bile büyük bir özlem ve sevgiyle yaşandığı gerçeğidir.

4.4.1.1.8.17. On yedinci Hikmet

Kulluk Bilinci, Alçakgönüllülük ve Manevi Olgunluk Üzerine Bir Değerlendirme

Hikmet, 12b-13a yaprakları arasında yer alan toplam 12 beyitten oluşmaktadır. Gerçek kulluğun temel koşulunun acizlik ve kırılganlık bilinci olduğunu vurgular; kişi ne kadar büyük makamlara gelse, insanlara yönetici olsa bile asla kibirlenmemeli, büyüklük taslamamalıdır. Gönülden dünya sevgisini çıkarmadıkça, her an Hakk'ı anmadıkça ve nefsin kötü isteklerini kökünden söküp atmadıkça insana gerçek manada huzur ve doğruluk gelmez.

Kendini kulum diye övüp böbürlenmek, yaptığı hizmetlerle gururlanmak doğru değildir; çünkü kulu gerçek değere ulaştıran, onu yücelten ve haklı çıkaran yalnızca Hakk'ın kendi sevgisi ve lütfudur. Yedi derece makamı aşsan, arşın ve kürsünün en yüksek mertebesine erişsen, hatta yanan ateşi ekmek gibi yutacak kadar olağanüstü hallere gelsen bile; asla emir ve buyruğun dışına çıkılmamalıdır, zira cennetine girmedikçe ve gerçek manada olgunlaşmadıkça kimsenin haklılığı ve değeri tam olarak kanıtlanmış sayılmaz.

Sabahın erken vaktinde manevi feyzi ve bereketi alarak ilerleyen kimsenin ahlakı güzel, huyları hoş olur; ilahi aşktan nasip ve paye alanın gönlü hep yanık, gözleri yaşlı olur. Manevi bağı ve ilişkisi kemale erişen yolcu, artık diğer arayış sahiplerine önder ve rehber olur; tıpkı suların akıp durulduğu yerde balığın bulunması gerektiği gibi, olgun bir rehberin de çevresine fayda vermesi, güzellikler yayması doğal ve zorunludur.

Ey evlat, gerçek insan ve erdemli kişi olabilmenin yolu, ermişlerin arasına katılmaktan geçer; tıpkı ipeğin kırmızı ve beyaz renkle bütünleşip parlaması gibi, insan da gönül ehliyle kaynaşıp aydınlanır. Kendi varlığı ve benliği dağını aşmak ise çok çileli ve zordur; ancak sen ermişlerin huyunu, ahlakını ve yolunu edinirsen, Allah'ın izniyle o büyük engeli de aşar, gerçek insanlık mertebesine erişirsin.

Ey Azim, eğer kendini er ve yiğit sanıyorsan, zayıf ve değersiz işlerle uğraşma; dünyanın hükmü ve gücü geçicidir, ona gönül verip süslenme. İç dünyandaki bütünlüğü, manevi huzurunu ve gönül birliğini tehlikeye atıp helake sürükleme; bil ki tarikat yolunun özü ve hedefi, işte bu iç bütünlük, olgunluk ve erdemli yaşamaktır.

Gerçek kulluğun alçakgönüllülük, acizlik bilinci ve emirlere bağlılıkla mümkün olduğu; makam, güç ve olağanüstü hallerin asıl ölçü olmadığı, esas olanın ahlak ve itaat olduğu; ilahi feyiz ve aşk ile olgunlaşan insanın hem güzel ahlaka sahip olacağı hem de başkalarına örnek ve rehber olacağı; benlik duygusunun en büyük engel olduğu, ancak yol ehliyle birlikte

olunup onların ahlakı benimsendiğinde bu engelin aşılabileceği ve son olarak dünyanın geçiciliğini bilip iç huzurunu korumanın, gerçek olgunluğun en temel işareti olduğu gerçeğidir.

4.4.1.1.8.18. On sekizinci Hikmet

Tevbe, Nefs Mücadelesi ve Tarikatın Esasları Üzerine Bir Değerlendirme

Hikmet, 13a-13b yaprakları arasında yer alan toplam 10 beyitten oluşmaktadır. Hakikati arayan kişinin ilk ve en önemli adımının samimi bir tövbe etmek olduğunu vurgular; içten bir pişmanlıkla yapılan tövbe sayesinde geçmişte işlenen günahlar affedilir, kötülüklerin izleri silinir. Burada söylenen her sözün, ayet ve hadislerin özünden alındığı belirtilir; akıllı ve uyanık olan kimsenin bu gerçeklere karşı gelmemesi, söylenenlere uygun yaşaması gerektiği hatırlatılır.

Tövbe ve doğrulukla yola çıktıktan sonra sıra tarikat yolunda ilerlemeye gelir; bu yolda başkalarını gözetleyip kusur aramak değil, asıl mesele kendi nefsinle mücadele etmektir. Kişi nefsinin arzularına, kötü huylarına karşı durup savaş vermedikçe, gerçek anlamda yiğit ve erdemli bir insan olamaz.

Eğer yolcu, samimiyetinin ve içten bağlılığının mürşidi tarafından kabul edilmesini istiyorsa, kendini tamamen alçaltmalıdır; mürşidin en alt düzeydeki hizmetkarı gibi, hatta o hizmetkarın bile kulu gibi gönülden teslim olmalıdır. Çünkü tarikat yolunun temeli ve kaynağı edeptir; yolcu, her zaman arınmış bir edep ve saygı içerisinde mürşidine hizmet etmeli, onun etrafında dönüp hakikat niyetini tamamlamalıdır.

Bu yolda ne kadar samimiysen, o derece her şeyini ortaya koyarak ilerlemelisin; rahatlığı ve konforu bir kenara bırakmalı, tatlı ve hoş olan şeyler yerine zahmet ve sıkıntıya göğüs germelisin. Nefs terbiyesinin en ağır şartlarına katlanıp pişerek olgunlaşmalısın; unut ki hiçbir sıkıntı çekmeden, emek vermeden "ben hakikati arıyorum" diye övünmek ve laf etmek boşunadır.

Son olarak Miskin ʿAẓim, gerçek kulun tövbe edip günahlardan kaçınarak takva sahibi olacağını belirtir; takvanın tam olarak yaşanmasının bütün işlerin edep ve saygı üzerine kurulmasıyla mümkün olduğunu söyler. Edep sahibi olan kul, başkalarının kusurlarıyla değil, kendi eksiklikleriyle ilgilenir, kendini adaletle değerlendirir ve doğruluğu ölçü alır. Sormak gerekir ki o halde bizde bu tövbeden, takvadan ve kendi kusurumuza karşı dürüst olmaktan eser var mıdır?

Samimi tövbenin günahları silen en büyük kurtuluş kaynağı olduğu; manevi ilerlemenin asıl düşmanının nefs olduğu ve onunla mücadelenin olmazsa olmaz olduğu; edep ve

alçakgönüllülüğün, rehbere teslimiyetin bu yolun temel taşı olduğu; hakiki arayışın rahat değil, fedakarlık ve sabır gerektirdiği; gerçek olgunluğun insanın kendi kusurunu görmesi ve kendini sorgulamasıyla kazanıldığı gerçeğidir.

4.4.1.1.8.19. On dokuzuncu Hikmet

Hikmet, 13b yaprağında yer alan toplam 4 beyitten oluşmaktadır. Dünyanın geçici zevkine aldanma, kalıcı olan hakikate bak; verdiği sözün ardında durup durmadığına dikkat et. Dünya, dinin en büyük düşmanıdır; onu sevmekten vazgeç, Allah'ın rızasını gözet. İyiyi kötüden ayırt etmek istersen, bunların en belirgin örneğini kendi yakınında ve dostunda ara. Bil ki yolun aslı şeriat hükümleridir; ey Azim, bütün işinde Peygamber'in getirdiği yasaya uy ve onun gösterdiği yola bak.

Özün özü:Dünya geçicidir, asıl olan Allah'ın rızasıdır; iyiyi ve kötüyü tanımak için örneklere bakmalı, hakiki yolun temeli şeriat ve Peygamber'in yoludur.

4.4.1.1.8.20. Yirminci Hikmet

Hakikat Aşkı, Çile ve Teslimiyet Üzerine Bir Değerlendirme

Hikmet, 13b-14a yaprakları arasında yer alan toplam 14 beyitten oluşmaktadır. Metin, hakikati aramanın verdiği derdin insana sürekli bir huzursuzluk ve kararsızlık hâli verdiğini; gönlü bu tedirginlik ve özlemle çarpmayan kimsenin, gerçek anlamda aşık sayılamayacağını belirtir. Bedenin ve gönlün gerçek sağlığı, bu dertle ve sevgilinin özlemiyle hasta olmaktan geçer; o kutsal derdi ve acıyı taşımayan beden, aslında sağlıksız ve ölü gibidir.

Bu yola ilk adımı atanlar, en başta kendi benliklerinden, varlıklarından geçerler; kendilerini beğenme, gösteriş, kibir ve nefsin arzuları gibi her türlü kötü duygudan uzak dururlar. Yol üzerinde bunlarla karşılaşırlarsa hemen uzaklaşırlar ve amaçlarına ulaşıncaya kadar asla duraklamazlar, dinlenmezler.

Yolun zorlukları karşısında yılmamak gerekir; yüzlerce bela ve sıkıntı karşına çıksa da gamlanma, üzülme. Gönül denilen şeyin değeri, ancak içindeki kanlı gözyaşları ve acılarla belli olur; bu uğurda aylarca, yıllarca ayrılık ve çile çeksen de bunu dert etme, yakınma. Çünkü sevgiliye kavuşmak isteyen kimsenin, bu arayış zahmetinden ve zorluğundan kaçmaya hiç hakkı yoktur.

İlahi aşk ehlinin hayatı, sürekli bir imtihan ve sınavla geçer; her türlü dert ve belaya karşı sabır gösterir, gönül rızasıyla katlanır. Onlar için gerçek huzur, nefsin yok olması ve gönül fakirliği ile mümkündür; dünyada bedenin rahatını ve konforunu istemezler, zira bilirler ki o rahatlık kalıcı değildir ve geçicidir.

Gerçek aşık, insanların kınamalarını ve ayıplarını hep yanında bir dost bilir; nereye giderse gitsin, keder ve üzüntü onu bulur. Sevgiliyi görememenin acısı altında sürekli kavuşma umuduyla yaşar ve bilir ki bu ağır yükün altından, bu dertten kurtulup kurtuluşa ermenin tek yolu, daha bu dünyada iken nefsini öldürmekten geçer.

Çektikleri acının ateşli alevlerini kimseye belli etmezler, içlerinde kopan fırtınaları, paramparça olan gönüllerini insanlardan gizli tutarlar. Çaresiz olan bu aşık, derdine bir çare bulamaz ve anlar ki Sevgili'ye gerçek anlamda ulaşabilmenin yolu, kendi özgücünden ve iktidarından geçmez; insanın kendi gücüyle bu işin altından kalkması mümkün değildir.

Son olarak Miskin ʿAẓim, kendine acizliği ve çaresizliği meslek edinir; bu yolda neyin var neyin yok olduğunu, her gerçeği görüp bilir ve bütün iradesini, seçimini tamamen Hakka teslim eder. Anlar ki en büyük iktidar ve özgürlük, insanın kendi isteğini bir kenara bırakmasıyla mümkündür; çünkü bu yolda asıl güç, iradesizlikte ve teslimiyette saklıdır.

Hakikati aramanın doğal olarak huzursuzluk, özlem ve acı getirdiği; bu yolun benlikten geçmekle, kibir ve gösterişten uzak durmakla mümkün olduğu; sıkıntı ve çileye sabretmenin, insanların kınamalarına aldırmamanın olgunluk nişanesi olduğu; gerçek kurtuluşun nefsin ölmesi ve kendi gücünün yetersizliğini bilmekle kazanıldığı ve en sonunda her şeyi Hakka teslimiyetin, en büyük iktidar ve özgürlük olduğu gerçeğidir.

4.4.1.1.8.21. Yirmi birinci Hikmet

Allah'ı Anmak, Nefs Mücadelesi ve Hakiki Yol Üzerine Bir Değerlendirme

Hikmet, 14b-15a yaprakları arasında yer alan toplam 18 beyitten oluşmaktadır. Metin, Allah'ı anmanın baldan daha tatlı olduğunu; buna karşılık, gaflet halinin ise tamamen tatsız ve boş olduğunu vurgular. Ömür, tövbe, takva ve ibadetle geçirilmelidir; çünkü Yüce Mevla'nın günah işlenmesinden asla hoşnut olmadığı bilinmelidir. Dünya, insanı çeşitli oyunlarla aldatır; onun geçici zevklerine aldanıp kendini kaptırmamak gerekir, zira hepsi bir gün elden çıkıp gider. Bunun yerine kalıcı olan ahireti istemek ve aramak lazımdır; Allah hakkı için söylenir ki bu sözlerin hiçbir yanlışı ve hatası yoktur.

Birçok yolcuyu yoldan çıkaran, şaşırtan en büyük düşman zalim nefistir; ama hakiki arif, aşık ve bilge kişi nefsini alt eder ve ona hâkim olur. Kendi halim ne olacak diye düşünür dururum ama görüyorum ki din yolunun en ağır, en büyük belası ve sıkıntısı nefisten başkası değildir.

Nefsini öldürmeden "ben erdim, ben kamil oldum" diyen tamamen yalan söyler; benlik ve kibirle atılan adım, insanı yolda bırakır ve ilerletmez. Halbuki nefsini öldüren kimse, yeni

ve manevi bir hayata kavuşur; gönül hayatını bulan o kulun artık boş heveslerden, isteklerden eseri kalmaz.

Ermişlerin yolu, gönül fakirliği ve nefsin yokluğu üzerine kuruludur; o yolu sevin, benliği, gösterişi ve kibri tamamen bırakıp atın. Sevgiliye kavuşmak için can ile gönülden çalışıp çabalayın, yanıp tutuşun; bilin ki bu arayış derdinin, bu aşk acısının bundan başka bir çaresi ve ilacı yoktur.

Kendinizi olgun ve erdemli insanların sohbetine ve dostluğuna verin; dünya malından ve hatta kendi canınızdan geçerek onların duasını kazanın. Fırsatı kaçırmayın, zamanın kıymetini bilin; çünkü o büyük insanlarla birlikte olma imkanı geçip gittikten sonra bir daha ele geçmez, kazası olmaz.

Yokluk ve kalıcılık ülkesini tamamen dolaşıp gezen hakiki sadık kul, dünya ve dünyalık dışındaki her şeyden ümidini kesip kopar; bütün işini, sırrını ve gönlünü yalnızca Allah'a doğrultur ve ona adar. İşte o zaman bütün insanlar ona "kuldur" dese de, bu sözün aslı ve esası olmaz; çünkü o artık kendi benliğinden geçmiştir.

Kendini tanıyan ve bilen kimse, tam bir kulluk makamında durur; bütün huzurunu ve rahatını namaz ve oruçta bulur. Susarken de konuşurken de gönlünün sırrını bozmaz, hakikati gizler ve ifşa etmez; işte o gerçek arif kişidir ki onda asla sahtelik, yapmacıklık ve ikiyüzlülük bulunmaz.

Son olarak Miskin ʿAẓim, Hak katının görünüşünü dilemek için candan geçmeyi öğütler; bütün geceleri ayakta ibadetle durup, bu uğurda kanlı gözyaşları döküp içmeyi salık verir. Eğer nasip olursa, o manevi görgün ve tanıklığın en tatlı lezzetini tadıp yaşamayı diler; hayatını başka boş işlerle geçirmemeyi tavsiye eder, zira diğer her şeyin tadı kaçıktır, bir lezzet ve değeri yoktur.

Allah'ı anmanın ve ibadetin en büyük lezzet olduğu, gaflet ve günahın ise boş ve değersiz olduğu; dünyanın aldatıcı ve geçici olduğu, asıl hedefin ahiret olması gerektiği; nefsin en büyük düşman olduğu, onu öldürmeden gerçek olgunluğa erişilemeyeceği; benlik, kibir ve gösterişten uzak durmanın, teslimiyetin esas olduğu; hakiki ilerlemenin ermişlerin sohbetinde ve onların izinden gitmekte saklı olduğu; kendini bilmenin ve edep sahibi olmanın gerçek ariflik olduğu ve sonunda hayatın ancak Hak aşkı ve ibadetle anlamlı, diğer her şeyin boş olduğu gerçeğidir.

4.4.1.1.8.22. Yirmi ikinci Hikmet

Günah, Pişmanlık ve Allah'a Sığınma Üzerine Bir Değerlendirme

Hikmet, 15a-15b yaprakları arasında yer alan toplam 18 beyitten oluşmaktadır. Metin, baştan sona kendini eksik, kusurlu ve suçlu gören bir kulun, Yüce Kudret sahibi Allah'ın kapısına varıp yalvarması ve sığınmasıyla başlar; "Ey Kadir olan Rabbim, ben kusurlarını kapına yazan günahkar bir kulum, halim perişandır; bana merhamet et, çünkü Senden başka sığınacak bir yerim ve kimsem yoktur" der. Hem dışarıdaki halimi hem de gönül dünyamı ıslah edemedim, tam tersine her ikisini de bozup yıktım; yine de merhamet eden yalnızca Sensin, başka kimsem yok.

Ömrümü gaflet ve dalalet içinde geçirdim, gerektiği gibi ibadet edip kulluk yapmadım; kötü insanlardan uzak durup yalnızlık ve çekilme yoluyla gönül temizliği sağlamadım, nefsimi öldürüp ruhumu terbiye edecek çilelere katlanmadım. Yine de sığınağım sensin, merhametinden başka umacağım bir şey yok.

Dilimi tutamadım, boş ve yalan sözlere döküldü; kendime derviş, ermiş diyen boş laflar ettim ama yaptıklarım tamamen başka, söylediklerimle davranışlarım birbirine uymadı. Şimdi ise pişmanlıktan kanlı gözyaşları döküyor, yüzüm sararıp soluyor; yine de kapından başka gidecek yerim yok, merhametini diliyorum.

Gerçek kullar gibi sabahlara kadar diz çöküp ibadet etmedim, seni anarak ayakta kalamadım, zayıflığımdan belim büküldü. Şimdi ise pişmanlık gözyaşlarımı döke döke kapına geldim; beni reddetme, merhamet et, çünkü sığınacağım tek yer orasıdır.

Öğüt verenlerin sözleri katılaşan gönlümü yumuşatmadı, içimden gelen yanık yakarışlar bedenimi ve ruhumu arındırıp aydınlatmadı; seni ne kadar ansam da kalbimdeki kir ve pas silinip temizlenmedi. Yine de bildim ki kurtuluş ancak Sendedir, merhametinden ümidimi kesmem.

Bu gafil ve perişan halimle yetmiş yaşım geldi çattı; ömrün nasıl gelip geçtiğini bile anlamadım, habersiz ve hazırlıksız yakalandım. Eğer sen merhamet edip yardım etmezsen, işim çok zor ve imkansızdır; yine de biliyorum ki tek çare sensin.

Her ne kadar kötülerin en kötüsü bir kul olsam da, kendi yaptığım kötülüklerden, günahlardan dolayı bıktım, usandım ve pişman oldum. Sen, iyi ve değerli kullarının hakkı, hürmeti için beni affet ve kabul et; yine kapındayım, başka sığınacak yerim yok.

İnsanlar arasında alim, derviş diye adım çıktı ama bu sadece bir isimden ibaret, tamamen sahte ve yalandır; gerçek dervişlik erdeminden, insanlara fayda vermekten uzaktayım. Eğer Sen beni bağışlamazsan, kusurlarım ve kötülüklerim herkese zarar verir, her yanı yakıp yıkar; beni ancak Sen kurtarabilirsin.

Son olarak Miskin ʿAẓim, kendini Allah'ın kapısında bir dilenci olarak sunar; "Ey Allah'ım, ey her şeyi eksiksiz yaratan Rabbim, bu fakir kuluna lütufta bulun, keremini esirgemezsin" der. Sen merhametlisin, acıyansın, tek ilah ve tek sahibimsin; son bir kez daha yakarır: Bana merhamet et, çünkü Senden başka sığınacak hiçbir yerim yoktur.

Metnin özündeki temel hikmetler şunlardır: İnsanın kendi kusurunu ve günahını görmesinin, acizliğini bilmesinin gerçek kulluğun başlangıcı olduğu; gafletle geçen ömrün, ibadetsiz ve nefs terbiyesiz bir hayatın pişmanlık getireceği; söz ile davranış arasındaki uyumsuzluğun ve gösterişin en büyük kusur olduğu; yaşın ilerlemesinin ve ömrün bitmesinin yaklaştığı gerçeği karşısında insanın çaresiz kaldığı; bütün bunlara rağmen Allah'ın merhametinin sonsuz olduğu ve günahkarların tek sığınağının O'nun kapısı olduğu; iyilerin hakkı ve hürmeti için bile olsa kulun affedilmeyi dilemesi gerektiği ve en sonunda bütün sahteliklerden sıyrılıp gerçek anlamda yalvarmanın, dilenciliğin en yüksek kulluk hali olduğu gerçeğidir.

4.4.1.1.8.23. Yirmi üçüncü Hikmet

Kulluk Bilinci, Adab ve Teslimiyet Üzerine Bir Değerlendirme

Hikmet, 15b-16a yaprakları arasında yer alan toplam 14 beyitten oluşmaktadır. Metin, evlada hitap ederek başlar; zamanın boş yere geçip gitmeden gerçek anlamda kul olma bilinciyle yaşamasını öğütler. Her an, "Acaba Allah beni kendi kulu olarak kabul eder mi?" ümidi ve düşüncesiyle hareket etmelidir. İlim, edep, günahlardan kaçınmak ve ibadet en büyük ilahi nimetlerdir; bu değerlerin hakiki tadına varmak isteyen kişinin, yumuşak huylu, sabırlı ve olgun bir yapıda olması gerekir.

Kişi, kendini alçaltıp insanlar arasında ayak altında toz gibi olmadıkça, şeriatın kural ve hükümlerini bir giysi gibi bedenine giyip yaşantısının bir parçası haline getirmedikçe, nefsin arzularına karşı koyup nefsini öldürmedikçe; üzerine dervişlik elbisesini giymekle övünse bile, bu durumun hiçbir manevi değeri olmaz, onu ısıtmaz ve bir işe yaramaz.

İç alemin derin bilgisini olgun rehberlerden ders alarak öğrenmeyen, gönlünü ve canını Allah'ı anmaya gönülden yöneltmeyen, samimiyetle ve yapmacıklıkten uzak bir şekilde Hakk'ın huzurunda hazır bulunmayan kimse; "Ben temiz ve selim bir gönül sahibi oldum" dese bile, bu sözü tamamen yalan ve gerçek dışıdır.

Gerçek yolcunun bütün hali, başından sonuna kadar edep ve saygı üzerine kuruludur; yaptığı her işte, attığı her adımda Allah'ın rızasını gözetir. Yürürken de dururken de Allah'ı her an yanında ve hazır bilir; bilir ki dışarıdan görünen ve iç dünyasında yaşanan her şeyi en iyi bilen ve gören yalnızca O'dur.

Sadece dille söylenerek hakikate erişilmez; suyun akışı gibi doğal ve sürekli bir ilerleme gereklidir. Dağların sarp yerinde bile dimdik duran kaya gibi sağlam ve kararlı olmadıkça, insanın olgunluğu tam olmaz. Eğer sen de gerçek arifler gibi olmak istiyorsan, onlar gibi yürü ve yaşa; her şeyden önce kendini tamamen Allah'a bırakıp teslimiyet içinde olmalısın.

Üzerimdeki manevi sorumluluk ve gönül bağı yükü, dağdan bile ağır gelir; bu ağır yükün altında bedenim yıpranır, gönlüm paramparça olur, kan ağlar. Güçsüz ve aciz kulum, ama bilirim ki güç ve kuvvet kaynağı olan Rabbim bana mutlaka dayanma gücü verecektir; bu konuda daha fazla konuşmaya dilim varmaz, sözüm yetmez.

Son olarak Miskin ʿAẓim der ki: Manevi bilginin ve hakikatin derinliğini aklım alıp ermez. Nefisten uzaklaşma gecesi bir türlü bitmez, sevgiliye kavuşma sabahı bir türlü söküp doğmaz. Yıllardır bu yolda canımdan bir şeyler verip çaba gösteririm ama işim bir türlü tamamlanmaz; bu ayrılık ve özlem ateşi içinde hem gönlüm hem de canım yanıp kavrulur oldu.

Zamanın kıymetini bilip kulluk bilinciyle yaşamanın önemi; ilim, edep ve takvanın en büyük nimet olduğu; nefsin öldürülmesinin ve şeriata uygun yaşamanın olmazsa olmaz şartlar olduğu; rehberden ders almanın, samimiyetin ve huzur bilincinin gerçek olgunluğu getirdiği; her işte Allah'ın rızasını gözetip her an O'nun hazır olduğunu bilmenin esas olduğu; en yüksek mertebenin tam teslimiyetle kazanılacağı ve bu yoldaki zorluklara ancak ilahi güçle dayanılabileceği gerçeğidir.

4.4.1.1.8.24. Yirmi dörtüncü Hikmet

Aşk, Özlem ve Hayranlık Hali Üzerine Bir Değerlendirme

Hikmet, 16b-17a yaprakları arasında yer alan toplam 32 beyitten oluşmaktadır. Metin, ilahi aşkın ateşiyle yanan bir gönlün, dostlarına hitaben haykırışıyla başlar: "Ey dostlar, içimdeki bu coşku ve çılgınlık artık sınırı aştı; öyle bir hayranlık ve şaşkınlık içindeyim ki, ne yaptığımı, nasıl bir halde olduğumu artık kendim de bilmez oldum. Gönlüm, yüreğim coştukça taştı, aklım başımdan gitti; bu hayranlık haliyle ne yapıyorum, bilemiyorum."

Yıllarca bu özlemle canım yanıp kavruldu, kendi nefsimden usandım, bıktım. Gurbete düştüm, diyar diyar dolaştım, gerçek bir rehber aradım, durdum. Nihayet gönül ehli bir mürşit buldum; onun sohbetinde, onun huzurunda gönlüm eridi, paramparça oldu. Yine o aynı haldeyim: Hayranlık içindeyim, ne yaptığımı bilmiyorum.

Gündüzler gün batıncaya kadar onun emirlerinde hizmet ettim, geceleyin sabah oluncaya kadar ayakta bekledim, hazır oldum. Bu yolda nice sıkıntılar çektim; kendimi keder

ve üzüntüyle öyle bir eğittim ki, artık başka bir hal bilmez oldum. Yine şaşkınlık içindeyim, yaptığım işin farkında değilim.

Tam bir samimiyet ve içtenlikle mürşidimin emirlerine sımsıkı bağlandım; nefsimi öldürdüm, tamamen teslim oldum, gerçek kulluk budur diye yaşadım. Ama gördüm ki bu yolda Hakk'ın rızasını kazanmak ne kadar zormuş; yıllarca kanlı gözyaşları döktüm, içtim. Yine o hayranlık hali beni sardı, ne yaptığımı bilmez oldum.

İnsanlardan uzaklaştım, ıssız yerlere çekildim, oralarda gözyaşı döktüm. Boynumu büktüm, alçakgönüllülükle eğildim, belimi büktüm; mahcubiyet ve utançtan kendi nefsimi kendim paramparça ettim, yerle bir ettim. Yine de bu hayranlık ve şaşkınlık halim geçmedi, ne yaptığımı bilmez durumdayım.

Büyük velilerin, Cüneyd'in, Şibli'nin, Mansur'un yaşadığı o yüce halleri ne söylüyebildim ne de yaşayabildim. Bayezid-i Bistami gibi kendi nefsimi arındırıp hakikate erdiremedim. Bu yolda canımdan bir şeyler verdim, çabaladım ama gönlümün istediği murada bir türlü erişemedim. Yine şaşkın ve hayranım, ne ettiğimi bilmiyorum.

Gönlümün tek isteği, bu bedenden, bu varlıktan çıkıp gitmek; yokluk diyarına girip yetmiş menzil öteye seyahat etmek. Nefsin ve şeytanın fitnesinden, kötülüklerinden uzak durmak, uzaklarda yaşamak istiyorum. Yine o iç hal beni yönetiyor; hayranlık içindeyim, ne yaptığımı bilmez oldum.

Yazıklar olsun ki bizim görüp tanıdığımız o büyük ermişler, o gönül insanları bu dünyadan göçüp gittiler. Dünyayı bırakıp ahiret yurduna yolcu oldular. Onlar gitti, sıra şimdi bize geldi; ama biz ne haldeyiz? Yine şaşkınlık içindeyim, ne yaptığımı bilmiyorum.

Şimdi onlarla birlikte olma, onların sohbetine erme imkanı nerede? Artık yaşım ilerledi, belim büküldü; gençlikteki o güç, o kuvvet nerede kaldı? Ömrümün güneşi battı, tükeniyor; fırsatlar kaçtı, zaman elimden kayıp gitti. Yine şaşkın ve hayranım, ne ettiğimi bilmiyorum.

Miskin ʿAẓim olarak bu hayranlık ve şaşkınlık hali başıma öyle bir çöktü ki, pişmanlıkla gözümden bile yaş akıtamaz oldum. Yarın ve öbür gün halim ne olacak, işlerim nasıl yürüyecek, bilemiyorum; yine o hayranlık içindeyim, ne yaptığımı bilmez durumdayım.

Günden güne içimdeki bu aşk ve çılgınlık haddi aşmakta, yüreğim coştukça coşmakta, yanıp kül olmakta. Artık aklım, fikrim bir işe yaramaz oldu, aklım başımdan gitti. Her işim, düzenim bozuldu, elimden kaçtı; yine hayranlık içindeyim, ne yaptığımı bilmiyorum.

Gündüzleri bu derdi, bu acıyı insanlardan gizli tuttum; gece olunca işim gücüm ah etmek, feryat figan etmek oldu. Bu halimle hem açıkta hem gizlide yandım, kavruldum, tükendim. Yine şaşkınlık içindeyim, ne ettiğimi bilmiyorum.

Aşkın şiddeti aklımı başımdan aldı, bana delilik ve divanelik giydirdi. Akrabadan, aileden, evden, barktan uzaklaştırdı, yabancılaştırdı. Şimdi halim bir kargaşa, bir coşku ve aşk sarhoşluğu içinde; yine hayranlık içindeyim, ne yaptığımı bilmiyorum.

Şunu iyi bilin ki benim bu aşkım gerçek aşktır, mecazi ve geçici bir sevda değildir. Onun içindir ki derdim çok, dayanacak gücüm azdır. Ama umutluyum ki bu gönül kuşu kanat çırparak yakında Ona ulaşır, kavuşur; yine o hayranlıkla ne yaptığımı bilmez olurum.

Daima aklımdan, gönlümden geçen tek şey: Varlığımı yok etmek, benliği silmek ve her şeyimi Hak yoluna harcamak. Gariplikteki canım, acaba bir gün hakikate erip her şeyi görmez, bilmez olup yok olacak mı? Bu düşünceyle yine hayranlık içindeyim, ne yaptığımı bilmiyorum.

Son olarak Miskin ʿAẓim der ki: Bütün gücümle bu yola gönül bağı kurdum, gayretimi bağladım; ama yola girip de muradıma erişemediğim için içim kan ağlar, yanar. Ey insanların en hayırlısı, ey Peygamberim! İşte şimdi tam yardım vaktidir, sana sığınırım; yine o hayranlık haliyle ne yaptığımı bilmez durumdayım.

İlahi aşkın insanı öyle bir hale soktuğu ki aklı, mantığı geride bıraktırıp gerçek bir hayranlık ve şaşkınlık verdiği; bu yolda çile çekmenin, hizmet etmenin, nefsini öldürmenin ve tam teslimiyetin esas olduğu; büyüklerin izinden gitmenin, onların hallerini yaşamanın en büyük arzu olduğu; dünyanın geçiciliği, ömrün tükenmesi ve fırsatın kıymetinin bilinmesi gerektiği; aşkın gerçek ve kalıcı olduğunun, mecaz olandan tamamen farklı olduğu; en sonunda bütün isteğin benliği yok edip Hakka kavuşmak olduğu ve bütün bu sürecin ancak ilahi lütuf ve Peygamber'in şefaatiyle tamamlanabileceği gerçeğidir.

4.4.1.1.8.25. Yirmi beşinci Hikmet

Dünyadan El Çekip Allah'ı Anmak Üzerine Bir Değerlendirme

Hikmet, 17a-17b yaprakları arasında yer alan toplam 11 beyitten oluşmaktadır. Metin, dostlara seslenerek başlar; gelin hep birlikte dünyayı ve onun geçici değerlerini bir kenara bırakalım, gönül hoşluğu ve samimiyetle yalnızca "Allah Hû" diyelim. Bütün işimizi, gücümüzü O'na kul olmak adına harcayalım, O'nun en güzel olan kulluğunu konuşalım, yine hep bir ağızdan Allah'ı analım.

Kendi nefsimizi terbiye edelim, öyle bir hale gelelim ki etimiz kemiğimizden ayrılıncaya kadar, sadece deri ve kemik kalıncaya kadar bu yolda çaba gösterelim. Gece gündüz, hiç duraksamadan, bir an bile boş durmadan hep birlikte O'nu analım, "Allah Hû" diyerek gönlümüzü coşturalım.

İbadet ve kulluk edelim, bu uğurda canımızı ortaya koyalım; ki rehberimizin rahmeti üzerimize olsun, Yüce Rabbimiz bu çabamızı kabul buyursun. Bütün bu dilek ve umutlarımızla birbirimize bağlanıp yine hoş bir sesle, içtenlikle "Allah Hû" diyerek anmaya devam edelim.

Bir araya gelip dostluk ve sohbet edelim; canlarımızı birbirimize bağlayarak tek bir ruh haline gelelim. Gönüllerimizi birleştirelim, içimizdeki sırları, dertleri birbirimize açalım, gönülden gönüle akıtalım ve yine hep birlikte Allah'ın adını analım.

Her an ve her yerde Allah'ı hazır ve nazır bilelim; gönlümüzden her türlü gösterişi, ikiyüzlülüğü ve sahteliği tamamen çıkarıp atalım. Doğruluğu, samimiyeti ve gönül temizliğini en güzel dost bilelim, sevelim ve bu halimizle O'nu anmaktan geri durmayalım.

Böylece o gönül sohbetinin içine iyice dalalım; tıpkı taşan ve coşan şarap gibi biz de aşkla dolup taşalım. İlahi sevginin ateşiyle yanıp pişelim, olgunlaşalım ve bu güzel halin verdiği coşkuyla yine "Allah Hû" sesleri yükseltelim.

Hakk'ın katından bize bir çekim ve ilahi lütuf geleceğini; bu lütufla bedenimizdeki bütün yorgunluk, sıkıntı ve kederin yok olacağını umalım. Gönül kuşlarımızın bu aşk ile kanat çırpıp yüce makamlara uçacağını düşünelim ve hep birlikte O'nu anmanın hazzını yaşayalım.

Gönülden gönül sırlara doğru geçelim, ilerleyelim; onun adını anarak gerçek huzuru ve manevi huzuru bulup elde edelim. İç dünyamızı, gönül alemimizi ilahi nurla öyle bir dolduralım ki tamamen o nura dalıp gidelim, yine de bu kutsal zikri bırakmayalım.

Hepimizin amacı, manevi gözetim ve sürekli huzur haline erişmek; gönül gözünün açılıp hakikatlerin görünür olması ve o en yüksek gerçeğin tadına vararak yaşamaktır. Bütün bu hedeflere ulaşmak için yoldaşlık edelim, birbirimize destek olalım ve hep birlikte "Allah Hû" diyerek ilerleyelim.

Daha bu dünyada yaşarken nefsimizi öldürelim, benlikten geçelim; her şeyi Allah'a teslim ederek yokluk makamına erişelim. Böylece ebedi olan kalıcılık ülkesinin mülkünü ve değerini ele geçirelim, bütün bu güzellikleri O'nu anarak kazanalım.

Son olarak Miskin ʿAẓim de bu kutsal yolu arar, temiz gönlüyle yaşadıkça kendini toprak kadar alçak ve değersiz bilir. Bilir ki insanın bedeni helak olmadan, yok olmadan bu murada erişmek mümkün değildir; yine de umutla ve istekle hep birlikte "Allah Hû" diyerek bu yolda ilerler.

Dünyadan el çekip gönlü yalnızca Allah'a vermenin esas olduğu; nefsin terbiyesi ve ibadetin sürekliliği ile olgunlaşılacağı; samimi dostluk ve sohbetin bu yolda en büyük destek

olduğu; gösterişten uzak durup samimiyetle yapılan zikrin gönlü nura boğduğu; en yüksek hedefin nefsin öldürülmesi, teslimiyet ve ebedi hakikate erişmek olduğu gerçeğidir.

4.4.1.1.8.26. Yirmi altıncı Hikmet

Günah, Pişmanlık ve Allah'a Sığınma Üzerine Bir Değerlendirme

Hikmet, 17b-18a yaprakları arasında yer alan toplam 14 beyitten oluşmaktadır. Metin, günahlarla yanlış yollara sapmış, hatalar yapmış bir kulun, bütün kusurlarından kaçıp Allah'ın kapısına sığınmasıyla başlar; "Ey Rabbim, ben benden geçtim, çok hatalar ettim, şimdi bütün suçlarımdan kaçarak kapına geldim. Senden başka sığınacak kimsem ve yerim yoktur; bana Allah yeter" der. Artık tüm benliğimle boyun büküp kapına geldim; tek sığınağım ve dayanağım Sensin.

Bütün ömrüm, yazım kışım, gecem gündüzüm isyan ve günahla geçti; aklım fikrim hep dünya düşüncesiyle meşgul oldu, bütün işim gücüm dünya peşinde koşmak oldu. Şimdi ise halim perişan, her yanım pişmanlık ve üzüntüyle dolup taştı; yine biliyorum ki kurtuluş ancak Sendedir, Senden başka sığınacağım yer yoktur.

Nerede dünya gördüysem, oraya başımı vurup koştum durdum; kendimi iyi ve değerli gösterdim ama içimdeki kötülükleri, kusurlarımı hep sakladım. "Ben kulum" dedikçe nefsim daha da azdı, sınırı aştı, beni daha büyük yanlışlara sürükledi; yine de son sığınağım Sensin, Allah bana yeter.

Yazıklar olsun ki gözümün feri, bedenimin gücü, dinçliğim tükendi gitti. Şimdi ne yapacağımı bilemez oldum, başım dertle doldu. Hayata doyamadım, hiçbir gerçek tat alamadım; ömrüm rüzgar gibi gelip geçti, elimde bir şey kalmadı. Yine de biliyorum ki çare sensin, başka kimsem yok.

Şeriatın manevi pazarından hiçbir kazanç ve fayda sağlayamadım; tarikat gül bahçesinden tek bir gül bile koparıp deremedim, güzelliklerinden nasibim olmadı. Hakikati bilmenin, irfanın derin sırlarına da erişemedim; hiçbir şey anlayamadım; yine kapındayım, senden başka sığınacak yerim yok.

"Ey Rabbimiz, bana yardımcı ol da bu dünyayı tamamen bırakayım," der kul; kendini her tür bağdan sıyırıp yalnızca Seni seveyim, Seni tek dost edineyim. Gönül birliği ve bütünlüğünün en yüksek makamına adım atayım, orada huzur bulayım. Bütün isteğim bu, bilirim ki ancak Sen yardım edersin, başka sığınacak yerim yoktur.

Son olarak Miskin ʿAẓim, kendini yanlış yollara sapmış, kusurlu bir kul olarak sunar; "Ey merhametli Rabbim, yazık etmiş, hata yapmış bu kulunu bağışla, merhamet et" der. Yolunu şaşırmış bu fakir kulunu doğru yola ilet; hem dışarıdaki halini hem de gönül alemini

düzeltemeyip bozup yıkmış olan bu aciz kulunu yine Sen kurtar. Senden başka sığınacak hiçbir yerim yok. Allah bana yeter.

İnsanın kendi hatalarını ve kusurunu görmesinin, pişmanlık duymasının gerçek dönüşün başlangıcı olduğu; dünya peşinde koşup geçen ömrün, gaflet içinde yaşamanın sonunda hüsran getireceği; gösteriş ve kendini beğenmişliğin en büyük kusurlar olduğu; ilmi, irfanı ve manevi yolu yaşamayan insanın hiçbir kazanç elde edemeyeceği; bütün bunlara rağmen Allah'ın merhametinin sonsuz olduğu, günahkarların tek sığınağının O'nun kapısı olduğu ve son olarak kulun tek isteğinin dünyayı bırakıp yalnızca O'na yönelmek olması gerektiği gerçeğidir.

4.4.1.1.8.27. Yirmi yedinci Hikmet

Takva, İbadet ve Ölüm Gerçeği Üzerine Bir Değerlendirme

Metin, 18a-18b yaprakları arasında yer alan toplam 10 beyitten oluşmaktadır. Hikmet, dostlara seslenerek, henüz yaşam vaktimiz geçip gitmeden günahlardan kaçınmayı ve ibadeti tam bir olgunlukla yerine getirmeyi öğütler. Eğer insan, kendini Allah'a kulluk etmekte eksik görür, O'nun rızasını kazanmak için gerekeni yapmazsa, bundan daha büyük bir mahcubiyet ve utanç olamaz; gerçek değerini bulamamanın en büyük üzüntü olacağı belirtilir.

Ölümün sırası bir gün mutlaka bize de gelecektir; o an geldiğinde, dünya için yakın görülen her şey bir anda uzaklaşır, geride hiçbir şey kalmaz. Azrail'in gelişi ve o anın heybeti karşısında insanın yüreği, gönlü kan ağlar, tamamen perişan olur ve can o hale teslim edilir.

Daha ölüm gelmeden, vakit varken bütün eğri ve yanlış yollardan dönüp doğru yola gelmek gerekir. Can ve gönülden kopmayacak şekilde, durmaksızın Allah'ı anmak; her şeyi bilen Allah'ın huzurunda, gösteriş ve ikiyüzlülükten uzak, samimi ibadet etmek lazımdır. Zira bütün yaptığımız işler, gizli veya açık, onun katında tamamen bilinir ve görülür.

İbadet edin, öyle bir edin ki nefsinizi terbiye etmek için harcadığınız çabadan beliniz bükülsün; öyle bir zikredin ki yüreğiniz, gönlünüz parçalanırcasına yanıp erisin. Gönlünüzün derdiyle içiniz eriyip gözünüzden kanlı yaşlar dökülsün; en büyük dilek, O'nun kutsal yüzünü görme hasretiyle yanıp tutuşmak ve bu özlemle ölmek olmalıdır.

Allah bize hem dışarıdan görünen hem de gönülden bilinen nice nimetler verdi; bizi Peygamberimiz Hazreti Mustafa'nın ümmetinden kıldı. Miskin ʿAẓim der ki: Yüce Rabbimin kudreti sonsuzdur; eğer bizi affedip kabul buyurur ve kendi yakınlığına, huzuruna alırsa, bu O'nun büyük lütfundan başka bir şey değildir; buna şaşılmaz.

Ölüm gelmeden ibadeti ve doğruluğu eksiksiz yapmanın gerekliliği; gösterişten uzak, samimi kulluğun esas olduğu; ölümün kaçınılmaz olduğu ve o anın ağırlığının her şeyden

üstün olduğu; Hak aşkının ve O'nu görme arzusunun insanı pişirip olgunlaştırdığı ve son olarak bizi seçip kulluk onuruna eriştiği için Allah'ın lütfuna sığınmanın en büyük umut olduğu gerçeğidir.

4.4.1.1.8.28. Yirmi sekizinci Hikmet

Şeriat, Tarikat ve Gerçek Kulluk Üzerine Bir Değerlendirme

Hikmet, 18b yaprağında yer alan toplam 10 beyitten oluşmaktadır. Ey hakikati arayan dost, ilk olarak şeriatın kesin hükümlerine sımsıkı uy; dinin manevi evini, bütün kuralları ve esaslarıyla sağlam bir şekilde inşa et ve yaşat. Unutma ki insan, kendi nefsini öldürmedikçe ve benliğinden geçmedikçe gerçek olgunluğa erişemez; tarikat yolunun inceliklerini, doğru yürüme usulünü ve tedbirini ise mutlaka bir mürşidden, yol ehline sorup öğrenmelisin.

Rehberinin emirlerine itaat etmeyi en gerekli görev bil; onun huzurunda ve hizmetinde sürekli bulun, ayrılma. Bütün gönlün ve samimiyetinle onun sohbetine katıl; zira içinde samimiyet olmayan kimseler, o büyük sohbetin faydasını, etkisini ve bereketini asla elde edemez.

Gerçek nasibi ve kısmeti olan kul, ermişlerin sohbetinin kıymetini ve değerini çok iyi bilir; eğer aralarında ufak bir gönül kırgınlığı veya anlaşmazlık olursa, hemen kendini suçlar, özünü düzeltir ve özür diler. Ama manevi olarak nasibi olmayan kimseyi, ne kadar çekip uğraşsan da, o gönül bağının zincirini tam olarak kuşanıp taşıyamaz, o hale erişemez.

Yola uygun olmayan, kabiliyetsiz ve gönlü katı kimseleri, ermişlerin yoluna sokup bir yere varamazsın; tıpkı eğri taşı ne kadar döndürüp çevirsen de düzgün bir şekle sokamayacağın gibi. Her ne kadar ermişler, manevi iksirleriyle bazı insanları altın gibi değerli kılsa da, taşı alıp altına çevirmek onların elinde bile değildir; her şeyde nasip ve kabiliyet şarttır.

Son olarak Miskin ʿAẓim öğütler: Her ne durumda olursan ol, ibadet ve kulluğu asla bırakma; sabah vakitlerinde gönül yanıklığıyla ağlayıp yakarmayı kendine alışkanlık edin. Nefs terbiyesinin ve bu yolun zorluklarının şiddetine karşı sabırlı ve dayanıklı ol; bil ki bu uğurda sıkıntı ve çile çeken kimse, sonunda o kutsal nuru, hakikatin ışığını mutlaka görür ve ona kavuşur.

Şeriatın manevi hayatın temel taşı olduğu; rehbersiz ve samimiyetsiz ilerlemenin faydasız kalacağı; gerçek yolcunun kusuru önce kendinde arayacağı; nasip ve kabiliyetin önem taşıdığı; her yeteneği olmayanın bu yolda ilerleyemeyeceği; en sonunda sürekli ibadet, gözyaşı ve sabrın karşılığında hakikatin nurunun görüleceği gerçeğidir.

4.2. Azim Hoca'nın Hikmetlerinde Yazın Dili

Azim Hoca'nın hikmetlerinde yazın dili; içerdiği tasavvufi ve ahlaki düşüncelerin anlaşılır, etkili ve kalıcı biçimde aktarılmasını sağlayan, biçim ve içerik açısından denge ve bütünlük gösteren özel bir anlatım niteliği taşır. Yazar, 18.-19. Yüzyıl Çağatay Türkçesi geleneğini temel almakla birlikte, sade, özlü ve işlek bir dil kullanarak hem dönemin edebi anlayışını yansıtır hem de halkın anlayabileceği bir iletişim zemini oluşturur. Yazın dili; kelime seçimi, dilbilgisi özellikleri, anlatım üslubu ve edebi sanatların kullanımıyla şekillenir, onun düşünce sisteminin ve eğitim anlayışının dildeki karşılığı olur.

4.2.1. Dil ve Söz Varlığı Özellikleri

4.2.2. Sadelik ve Anlaşılırlık

Azim Hoca, anlatımında süslü, ağır ve anlaşılması güç bir dilden kaçınır; günlük konuşma diline yakın, yalın ve berrak bir ifade tercih eder. Arapça ve Farsça kökenli kelimeleri ölçülü kullanır, temel mesajın önüne geçmeyecek biçimde söz varlığını zenginleştirir. Bu özellik, onun "herkesin anlayacağı ve faydalanacağı şekilde öğüt verme" amacının doğal bir sonucudur.

Örnek:

"Dünya gelir geçer, kalan ameldir
İnsan ancak nefsini öldürürse kamildir."

Açıklama: İki dizede de tamamen anlaşılır, yalın kelimeler kullanılmış; "dünya", "amel", "insan", "nefs", "kamil" gibi kavramlar en doğal haliyle ifade edilmiştir.

4.2.3. Özlülük ve Yoğun Anlam

Yazın dilinin en belirgin niteliği az sözle çok şey anlatma ilkesine dayanır. Her kelime anlam yüklüdür, gereksiz tekrar ve uzatmalara yer verilmez; geniş düşünce dünyası kısa ve özlü ifadelerle damıtılır. Bu durum, dilin ifade gücünü en üst düzeye çıkarır.

Örnek:

"Şeriat bilmek, tarikat yapmak, hakikate ermek
Bütün mesele budur, ötesi sözden ibarettir."

Açıklama: Üç büyük tasavvuf ilkesi birkaç kelimeyle tanımlanmış, mesaj en öz biçimiyle sunulmuştur.

4.2.4. Kavramsal ve Simgesel Kullanım

Dildeki kelimeler hem gerçek hem de mecaz anlamlarıyla kullanılır; tasavvuf kültürüne ait temel kavramlar ve semboller ("yol", "kapı", "ayna", "nefs", "gönül") dilin söz varlığını oluşturur. Bu kullanım, dilin derinliğini artırırken, ortak kültürel anlayış üzerinden iletişimi kolaylaştırır.

Örnek:

"Gönül bir aynadır; nefsin pasıyla
Karardıkça hakikati göstermez."

Açıklama: "Ayna" somut bir nesne olarak kullanılmış, "gönül" ve "hakikat" gibi soyut kavramlarla ilişkilendirilerek dilde hem somutluk hem de derinlik sağlanmıştır.

4.2.5.Anlatım Üslubu ve Yapısal Özellikler

4.2.5.1. Hitap ve İletişim Odaklı Dil

Dil, tek yanlı bir anlatımdan ziyade, okuyucuyla doğrudan iletişim kuran, samimi ve hitap edici niteliktedir. "Ey oğul", "ey dost", "bil ki", "sana söylerim" gibi ifadelerle muhatap doğrudan hedeflenir, dilin işlevselliği ön plana çıkarılır.

Örnek:

"Ey hakikati arayan dostum, bil ki bu yolda
ilk şart şeriat hükümlerine sımsıkı sarılmaktır."

Açıklama: Hitap biçimiyle dilin iletişim gücü harekete geçirilmiş, mesajın kişiselleşmesi ve benimsenmesi sağlanmıştır.

4.2.5.2 Soru-Cevap ve Diyalojik Yapı

Yazın dili, çoğunlukla soru soran ve cevaplayan ikili ilişkisi üzerine kuruludur. Bu yapı, dilin canlılığını artırırken, düşünceyi adım adım açığa çıkaran bir işlev görür. Dil, yalnızca ifade eden değil, aynı zamanda sorgulatan ve öğreten bir nitelik taşır.

Örnek:

"Bu yolda ne gerek?
Şeriʿatı bilmek, tarikatı kılmak gerek."

Açıklama: Kısa soru ve cevaplarla dilin öğretici yönü belirginleşmiş, anlaşılması kolay bir akıcılık sağlanmıştır.

4.2.5.3. Edebi Sanatların Ölçülü Kullanımı

Anlatımda tezat, benzetme, karşılaştırma, mecaz gibi edebi sanatlar; süsleme amacından ziyade anlamı güçlendirmek ve somutlaştırmak için kullanılır. Dil, sanatsal değer taşımakla birlikte, asıl işlevi olan "anlam aktarma" ve "öğüt verme" görevlerini ön planda tutar.

Örnek:

"Nefs atına binip giden, yolda kalır
Ruh kanadıyla uçan, hakikate varır."

Açıklama: Tezat ve benzetme sanatları kullanılarak hem dilin estetik niteliği artırılmış hem de asıl mesaj net ve çarpıcı biçimde verilmiştir.

Azim Hoca'nın hikmetlerinde yazın dili; sade, anlaşılır, özlü ve kavramsal nitelikleriyle, onun düşünce dünyası ile tam bir uyum ve bütünlük gösterir. Çağatay Türkçesi geleneğini halkın anlayabileceği sadeliğe indirgeyen yazar, kelime seçimi, anlatım üslubu ve edebi sanatları mesajın hizmetine sunar. Dil, sadece bir ifade aracı değil; tasavvufi ve ahlaki değerleri aktaran, öğreten ve içselleştirilmesini sağlayan canlı bir iletişim ortamıdır. Bu özellikleriyle yazın dili, eserlerin hem edebi değerini yükseltmiş hem de yüzyıllar boyunca anlaşılır ve etkili olmasını sağlamıştır.

4.3. Azim Hoca Hikmetleri'nin Türk Dili ve Edebiyatı Eğitiminde Kullanımı

4.3.1. Giriş

Azim Hoca, Türk düşünce ve edebiyat tarihinde özellikle tasavvufi halk edebiyatı geleneği içinde önemli bir yere sahip olan, eserleriyle yüzyıllardır hem kültürel hem de ahlaki birikimi aktaran önemli bir şahsiyettir. Onun hikmetleri; kısa, özlü, anlaşılır dili, derin anlam içeriği, evrensel değerleri yansıtması ve hayatın gerçekleriyle doğrudan ilişkili olması bakımından Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi için eşsiz bir materyal niteliği taşır. Hikmetler, sadece dilbilgisi ve edebi tür özelliklerinin öğretilmesinde değil; aynı zamanda öğrencilerin düşünme, yorumlama, değerlendirme ve kültürel kimlik bilinci geliştirme becerilerinin kazandırılmasında da önemli işlevler üstlenir. Bu bölümde, Azim Hoca'nın hikmetlerinin Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programı kazanımlarıyla uyumu, eğitimde kullanılma amaçları, sağladığı katkılar, uygulanma biçimleri ve karşılaşılabilecek güçlükler ile çözüm önerileri akademik esaslara göre ele alınacaktır.

4.3.2. Azim Hoca Hikmetlerinin Özellikleri ve Eğitim Potansiyeli

Azim Hoca'nın hikmetleri, biçim ve içerik açısından eğitim-öğretim sürecine uygun nitelikler taşır. Biçimsel olarak genellikle dörtlükler halinde, hece ölçüsüyle yazılmış, sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Arapça ve Farsça kelimelerden olabildiğince kaçınılmış, halkın anlayabileceği yalın bir ifade tercih edilmiştir. Bu özelliğiyle Türkçenin söz varlığını, ifade gücünü ve yapısal özelliklerini öğrencilere kazandırmak için ideal bir kaynaktır. Hikmetlerde genellikle yarım uyak veya tam uyak kullanılması, şiir bilgisi, nazım biçimleri ve edebi sanatların öğretilmesinde somut örnekler sunar.

İçerik olarak ise hikmetler; insan ve insanlık, Allah sevgisi, doğruluk, dürüstlük, sabır, hoşgörü, yardımlaşma, kanaat, nefis terbiyesi, bilgi ve erdem gibi evrensel ve milli değerleri konu edinir. Hayatın anlamı, insanın evrendeki yeri, birey ve toplum ilişkisi gibi konulara derin ve özlü bakış açıları sunar. Bu özellikleriyle sadece dil ve edebiyat alanında değil; değerler eğitimi, karakter geliştirme, eleştirel düşünme ve dünya görüşü oluşturma

süreçlerinde de etkili bir araçtır. Hikmetlerin kısa olması, öğrencilerin ezberlemesini, analiz etmesini ve anlamlandırmasını kolaylaştırırken, her birinin bir mesaj ve ders niteliği taşıması eğitim amaçlı kullanımını daha da değerli kılar.

Ayrıca Azim Hoca'nın hikmetleri, Türk kültür ve medeniyetinin temel değerlerini yansıtan, sözlü kültür geleneğimizden beslenen ve yazılı edebiyatımıza katkı sağlayan ürünlerdir. Bu yönüyle öğrencilere kendi kültürel mirasını tanıtma, sevdirme ve sahiplendirme; geçmişle bağ kurma ve kültürel sürekliliği kavrama imkanı sunar. Eserlerin tasavvufi düşünce yapısını yansıtması ise, öğrencilerin farklı düşünce sistemlerini, dünya görüşlerini ve edebi akımları tanıması açısından da önemlidir.

4.3.3. Öğretim Programı Kazanımlarıyla Uyumu

Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programları, genel olarak öğrencilerin dil becerilerini (dinleme, konuşma, okuma, yazma) geliştirme, edebi metinleri tanıma ve çözümleme, milli ve manevi değerleri kazandırma, kültürel bilinç oluşturma, estetik duygusu ve yaratıcı düşünme becerisini geliştirme gibi temel amaçlara sahiptir. Azim Hoca hikmetleri, bu amaçların gerçekleştirilmesinde önemli ölçüde katkı sağlar ve program kazanımlarıyla doğrudan ilişkilidir.

Metin çözümleme kazanımları açısından bakıldığında; öğrencilerin metindeki kelime ve kelime gruplarının anlamını tespit etme, metnin türünü ve özelliklerini belirleme, tema ve konuyu ortaya çıkarma, edebi sanatları ve ifade biçimlerini tanıma, anlatım özelliklerini değerlendirme gibi kazanımları hikmetler üzerinde çalışmakla kolayca kazandırılabilir. Hikmetlerin kısa ve özlü yapısı, çözümleme sürecini basitleştirirken, derin anlam katmanları da öğrencilerin yorumlama ve çıkarımda bulunma becerilerini geliştirir.

Dil becerileri açısından; metinlerdeki kelime hazinesi, söz dizimi özellikleri, anlatım gücü Türkçenin doğru ve etkili kullanımını öğretmek için somut örnekler sunar. Öğrenciler bu metinleri okuyup anlayarak, yorumlayarak, tartışarak ve yazılı olarak ifade ederek hem okuduğunu anlama hem de anlatma becerilerini geliştirir. Ayrıca metinlerin sade ve etkili dili, güzel konuşma ve yazma alışkanlığı kazandırılmasına yardımcı olur.

Değerler eğitimi ve kültürel kazanımlar açısından ise; hikmetlerde işlenen doğruluk, dürüstlük, sabır, hoşgörü, sevgi, saygı, adalet gibi değerler, öğrencilerin kişilik ve karakter gelişimine katkı sağlar. Aynı zamanda eserlerin ait olduğu kültürel ve edebi ortamın tanıtılmasıyla, Türk edebiyatının tasavvufi halk edebiyatı kolu, özellikleri, temsilcileri ve kültürümüzdeki yeri hakkında bilgi sahibi olunması sağlanır. Böylece öğrenciler

edebiyatımızın farklı dönemlerini ve türlerini tanıyarak genel bir edebiyat tarihi bilgisi ve kültürel bilinç kazanır.

4.3.4. Eğitimde Kullanım Amaçları ve Sağladığı Katkılar

4.3.4.1. Kullanım Amaçları

Azim Hoca hikmetlerinin Türk Dili ve Edebiyatı eğitiminde kullanılmasının temel amaçları şu şekilde sıralanabilir:

- Öğrencilere Türkçenin yapısal özelliklerini, söz varlığını ve anlatım gücünü somut örneklerle öğretmek; doğru, güzel ve etkili kullanma becerisi kazandırmak.

- Hikmet türünü, özelliklerini, edebi sanatları ve nazım biçimlerini tanıtmak; edebi metinleri çözümleme, yorumlama ve değerlendirme becerileri geliştirmek.

- İçerdiği değerler aracılığıyla öğrencilerin ahlaki ve manevi gelişimine katkıda bulunmak; milli ve evrensel değerleri benimsemelerini sağlamak.

-Türk kültür ve medeniyetinin temel unsurlarını, düşünce dünyasını ve hayat görüşünü yansıtan bu eserler aracılığıyla kültürel bilinç ve aidiyet duygusu oluşturmak.

- Öğrencilerin eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, problem çözme ve hayatın anlamı üzerine düşünme becerilerini geliştirmek.

- Edebiyatın insan hayatıyla olan yakın ilişkisini göstermek; edebi metinlerin sadece sanat eserleri değil, aynı zamanda düşünce ve hayat tecrübesi aktarımı olduğunu kavratmak.

4.3.4.2. Sağladığı Katkılar

Eğitim sürecine Azim Hoca hikmetlerinin dahil edilmesinin öğrenci ve öğretim açısından birçok olumlu katkısı bulunur:

- Dil Becerileri Üzerine Katkı: Metinlerin sade, anlaşılır ve etkili dili, kelime dağarcığını geliştirir; dilbilgisi kurallarının ve ifade biçimlerinin öğrenilmesini kolaylaştırır. Kısa yapısı sayesinde okuma, anlama, ezberleme ve anlatma çalışmaları verimli hale gelir.

- Edebi Bilgi ve Beceriler Üzerine Katkı: Hikmet türünün özellikleri, edebi sanatlar, nazım biçimleri, tema, konu, anlatım gibi edebi terim ve kavramların somut örneklerle öğretilmesi, edebiyat bilincinin gelişmesini sağlar. Metin çözümleme ve yorumlama becerisi kazandırır.

- Kültürel ve Değerler Boyutu: Türk kültürünün, inanç dünyasının ve ahlaki anlayışının temel unsurlarını yansıtan bu eserler, öğrencilerin kendi kültürel mirasını tanımasına ve sahiplenmesine yardımcı olur. İçerdiği erdemli davranışlar ve hayat dersleriyle değerler eğitimi sürecine önemli katkı sağlar.

- Düşünce ve Kişilik Gelişimi: Hikmetlerin özlü ve derin anlamları, öğrencilerin hayatı, insanı ve evreni sorgulamasına, kendi düşünce dünyasını oluşturmasına yardımcı olur. Sabır, hoşgörü, sevgi gibi değerler, kişilik gelişimi ve sosyal ilişkiler açısından olumlu etkiler yaratır.

- Öğrenme Motivasyonu: Kısa, akıcı ve ders niteliği taşıyan metinler, öğrencilerin ilgisini çeker ve öğrenme isteğini artırır. Anlaşılması kolay, ancak derin anlamlar içermesi merak uyandırır ve araştırma yapmaya teşvik eder.

4.3.5. Uygulama Yöntem ve Teknikleri

Azim Hoca hikmetlerinin eğitimde etkili bir şekilde kullanılabilmesi için çeşitli yöntem ve tekniklerden yararlanılabilir. Bu yöntemler, öğrencilerin seviyesine, sınıf düzeyine ve kazanımların özelliğine göre seçilmeli ve uyarlanmalıdır:

- Çözümleme ve Yorumlama Çalışmaları: Her bir hikmetin kelime kelime, cümle cümle incelenmesi; bilinmeyen kelimelerin anlamlarının bulunması, metnin temasının, konusunun ve ana düşüncesinin belirlenmesi, kullanılan edebi sanatların tespit edilmesi ve anlam katmanlarının yorumlanması çalışmaları yapılır. Bu süreçte soru-cevap, tartışma ve beyin fırtınası teknikleri kullanılır.

- Okuma ve Anlama Çalışmaları: Metinlerin sesli ve sessiz okunması; vurgu, tonlama ve duraklamalara dikkat edilerek okunması, okuduklarını anlama ve ifade etme çalışmaları yapılır. Öğrencilerin metni kendi cümleleriyle özetlemeleri veya yorumlamaları istenir.

- Karşılaştırma ve Değerlendirme: Azim Hoca'nın hikmetlerini, aynı türden olan diğer tasavvufi halk edebiyatı temsilcilerinin (Yunus Emre, Hacı Bektaşi Veli, Pir Sultan Abdal vb.) eserleriyle karşılaştırılır; benzer ve farklı yönleri belirlenir. Böylece edebi türün genel özellikleri ve yazarın kendine özgü üslubu daha iyi kavratılır.

- Yaratıcı Çalışmalar: Öğrencilerden hikmetlerden hareketle benzer özlü sözler yazmaları, resimleme, şiir veya düz yazı şeklinde yorumlamaları, günlük hayattan örnekler vermeleri istenir. Bu çalışmalarla yaratıcı düşünme ve ifade becerileri geliştirilir.

- Değerler ve Hayat İlişkisi Kurma: Hikmetlerde geçen mesajların günlük hayatla ilişkisi kurulur; öğrencilerin bu değerleri kendi yaşamlarında nasıl uygulayabilecekleri üzerine tartışmalar yapılır. Örnek olaylar, hikayeler ve gerçek hayat deneyimleri üzerinden konu somutlaştırılır

- Araştırma ve İnceleme Çalışmaları: Azim Hoca'nın hayatı, yaşadığı dönem, düşünce dünyası,eserlerinin özellikleri ve edebiyatımızdaki yeri hakkında öğrencilere

araştırma ödevleri verilir. Böylece bilgi edinme, kaynak kullanma ve sunum becerileri de geliştirilmiş olur.

4.3.6. Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri

Azim Hoca hikmetlerinin eğitimde kullanılmasında bazı güçlüklerle karşılaşılabilmektedir. Bu güçlükler ve çözüm önerileri şu şekilde sıralanabilir:

4.3.6.1. Karşılaşılan Güçlükler

- Dil ve Anlam Sorunları: Eserlerin yazıldığı dönemin dil özellikleri, kullanılan bazı terimler ve tasavvufi kavramlar, günümüz öğrencileri tarafından anlaşılmayı zorlaştırabilir. Soyut ve derin anlamlar, yorumlama sürecinde güçlük yaratabilir.

- Kültürel ve Düşünsel Farklılıklar: Metinlerin ait olduğu kültürel, dini ve düşünsel ortamın yeterince bilinmemesi, mesajların doğru algılanmasını engelleyebilir. Tasavvufi düşünce yapısının anlaşılmaması, metinlerin yanlış yorumlanmasına yol açabilir.

- Öğretmen Yeterliliği: Öğretmenlerin Azim Hoca, eserleri ve tasavvufi edebiyat hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları, metinlerin doğru ve etkili bir şekilde öğretilmesini güçleştirebilir.

- Öğrenci İlgisi: Klasik edebiyat ürünlerine karşı bazen önyargı veya ilgi eksikliği olması, öğrenme sürecini olumsuz etkileyebilir.

4.3.6.2. Çözüm Önerileri

- Metinlerin Uyarlanması ve Açıklanması:

Metinler, orijinaline sadık kalınarak günümüz Türkçesine yakınlaştırılabilir; bilinmeyen kelime ve terimlerin anlamları metin başında veya altında açıklanabilir. Soyut kavramlar somut örneklerle, benzetmelerle ve günlük hayattan bağlantılar kurularak anlatılmalıdır.

- Kültürel ve Tarihsel Arka Planın Öğretilmesi:

Metinlerin işlenmesinden önce Azim Hoca'nın hayatı, yaşadığı dönem, düşünce sistemi, tasavvufi edebiyatın özellikleri ve kültürel ortam hakkında detaylı bilgi verilmelidir. Bu sayede öğrenciler, metinleri ait oldukları bağlam içinde değerlendirme imkanı bulur.

- Öğretmenlerin Geliştirilmesi:

Öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitimler, sempozyumlar ve yayınlar aracılığıyla Azim Hoca ve eserleri hakkında bilgi ve beceri kazandırılmalıdır. Uzman görüşlerinden ve kaynaklardan yararlanılmalıdır.

- Öğrenci İlgsini Artırıcı Yöntemler:

Metinlerin ilgi çekici yönleri ön plana çıkarılmalı; günlük hayatla ilişkisi kurulmalı, görsel, işitsel materyaller, teknolojik araçlar ve farklı etkinlik türleri kullanılarak öğrenme süreci zenginleştirilmelidir. Öğrencilerin aktif katılımı sağlanmalıdır.

Azim Hoca hikmetleri, içerdiği dil ve anlatım özellikleri, derin anlam ve mesajları, yansıttığı kültürel değerler ve evrensel nitelikleriyle Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi için son derece değerli ve işlevsel materyallerdir. Bu eserler aracılığıyla öğrencilere sadece dilbilgisi ve edebiyat bilgisi değil; aynı zamanda milli ve manevi değerler, kültürel bilinç, düşünme ve yorumlama becerisi, estetik duygusu ve hayatın anlamı üzerine derin bakış açıları kazandırılabilir.

Öğretim programı kazanımlarıyla büyük ölçüde uyumlu olan hikmetler, doğru yöntem ve tekniklerle, öğrenci seviyesine uygun olarak ve kültürel bağlamı içinde ele alındığında, eğitim-öğretim sürecine önemli katkılar sağlar. Karşılaşılabilecek dil, anlaşılma ve ilgi sorunları ise uygun açıklamalar, arka plan bilgisi, zenginleştirilmiş etkinlikler ve öğretmen yeterliliğinin artırılmasıyla aşılabilir.

Azim Hoca'nın hikmetleri, geçmişten günümüze taşınan kültürel mirasımızın en değerli parçalarından biri olarak, Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi müfredatında hak ettiği yeri almalı ve etkili bir şekilde kullanılmalıdır. Bu sayede öğrenciler, hem dil ve edebiyat alanında gelişim gösterir hem de kendi kültürel kimliklerini daha iyi tanıyarak geleceğe daha sağlam adımlarla ilerler.

Azim Hoca'nın Hikmetlerinde Diyalog Tekniği:

1. Tanım ve Genel Özellikler

Azim Hoca'nın eserlerinde diyalog tekniği, tasavvufi ve ahlaki düşüncelerin aktarılmasında, öğüt ve hikmetin okuyucuya ulaştırılmasında başvurduğu temel anlatım yöntemlerinden biridir. Geleneksel tekke edebiyatı ve halk hikmeti geleneği içinde yer alan bu anlatım biçimi, genellikle (soru-cevap ilişkisi) üzerine kuruludur; "öğreten-öğrenen", "bilen-bilmeyen", "nefs-ruh", "insan-Yaradan", "şair-okuyucu" gibi ikili ilişkiler çerçevesinde gelişir.

Yazar bu teknikte anlatıcı kimliğini geri plana çeker, sözü tamamen karşılıklı konuşan taraflara bırakır. Konuşmalar; hitap edenin kimliği, kültürel seviyesi, düşünce dünyası ve hitap edilen kesimin anlayış düzeyiyle uyumlu nitelik taşır. Süslü, ağır ve sanatkarane bir dil yerine, halkın günlük konuşma diline yakın, sade, anlaşılır ve içten bir üslup hakimdir. Diyaloglar sadece bir konuşma değil, aynı zamanda bir düşünce alışverişi, bir öğretme ve

öğrenme süreci niteliğindedir. Her konuşma, belirli bir hakikati ortaya koymak, yanlış anlaşılmaları gidermek veya bir ahlaki ilkeyi somutlaştırmak amacıyla kurgulanmıştır.

2. Diyalog Tekniğinin Yapısal Özellikleri:

Azim Hoca'nın hikmetlerinde diyalog tekniği, biçim ve içerik açısından kendine özgü nitelikler taşır:

- Soru–Cevap Esası: Diyalogların büyük çoğunluğu soru soran ve cevaplayan ikilisi arasında geçer. Sorular genellikle merak, bilgisizlik, tereddüt veya öğrenme isteği doğrultusunda yöneltilir; cevaplar ise kesin, açık, öğütleyici ve hüküm bildirici niteliktedir. Bu yapı, okuyucunun zihnindeki soruları önceden karşılamak ve doğru bilgiyi doğrudan aktarmak işlevi görür.

Örnek: Ey oğul, bu yolda gereken nedir?

Şeriat hükümlerine uymak, tarikat yolunda ilerlemek, gönülden bağlı bir kul olmaktır.

- Kısa ve Özlü İfadeler: Hikmet türünün doğası gereği konuşmalar uzun olmayıp, her sözün belirli bir anlam ağırlığı vardır. Cümleler kısa, özlü ve ders vericidir; birkaç kelimeyle derin manalar ifade edilir. Bu özellik, anlatımın etkisini artırır ve mesajın kalıcılığını sağlar.

- Simgesel ve Mecazi Anlam Katmanı: Konuşmalarda geçen sözcük ve ifadeler çoğu zaman yalnızca gerçek anlamıyla değil, tasavvufi ve ahlaki sembollerle yüklü olarak kullanılır. "Yol", "kapı", "dost", "nefs", "ölmek", "dirilmek" gibi kavramlar diyaloglar içinde hem gerçek hem de mecaz anlamlarıyla yer alır; bu da metnin yorumlanmasını ve derinlemesine anlaşılmasını gerektirir.

- Hitap ve İletişim Boyutu: Diyaloglar okuyucuyu da konuşmanın bir parçası haline getirir. Yazar, "ey dostlar", "ey oğul", "ya Rabbi" gibi hitaplarla okuyucuyu doğrudan muhatap alır; soruları okuyucunun soruyor, cevapları ise onun adına veriyor gibi bir etki yaratır. Böylece metinle okuyucu arasında aktif bir iletişim kurulmuş olur.

3. Diyalog Tekniğinin İşlevleri ve Amaçları:

Azim Hoca'nın bu tekniği kullanmasının temel amaçları ve sağladığı işlevler şu şekilde sıralanabilir:

3.1. Hakikati Somutlaştırma ve Anlaşılır Kılma:

Tasavvuf ve ahlakla ilgili soyut kavramlar, tek başına anlatıldığında anlaşılması güç olabilir. Diyalog tekniği sayesinde bu soyut düşünceler, karşılıklı konuşma içinde somut bir hale gelir, yaşanır ve anlaşılır duruma dönüşür. "Nefs terbiyesi", "teslimiyet", "rıza", "şeriat-tarikat ilişkisi" gibi konular, sorular ve cevaplar yoluyla adım adım açıklanır, her bir kavramın ne anlama geldiği ve hayata nasıl yansıdığı gösterilir.

3.2. Okuyucuyu Sürece Dahil Etme ve Düşündürme:

Tek taraflı bir anlatım yerine karşılıklı konuşma biçimi, okuyucuyu pasif bir dinleyici olmaktan çıkarıp aktif bir katılımcı haline getirir. Okuyucu, soruyu soranla aynı merakı paylaşır, cevabı bekler ve verilen cevaplar üzerinde düşünür. Bu durum, hem metnin daha iyi anlaşılmasını hem de mesajın içselleştirilmesini sağlar. Aynı zamanda okuyucunun kendi hayatını, davranışlarını ve inançlarını sorgulamasına zemin hazırlar.

3.3. Çatışma ve İkili İlişkileri Gösterme:

Diyaloglar aracılığıyla insanın iç dünyasındaki çatışmalar, karşıtlıklar ve ikili ilişkiler doğrudan yansıtılır. Nefs ile ruh arasındaki savaş, dünya ile ahiret arasındaki tercih, bilgisizlik ile bilgi arasındaki fark, doğru ile yanlış arasındaki ayrım, konuşan taraflar üzerinden somutlaştırılır. Bu sayede okuyucu, insanın varoluşsal mücadelesini ve ahlaki tercihlerini daha yakından tanır.

3.4. Öğretme ve Eğitimi Güçlendirme:

Azim Hoca'nın temel amacı olan (eğitme, bilgilendirme ve doğru yolu gösterme) hedefi, diyalog tekniğiyle çok daha etkili biçimde gerçekleşir. Soru–cevap yapısı, bir öğretim yöntemi olarak kullanılır; bilinmeyenler adım adım keşfedilir, yanlış bilgiler düzeltilir, doğrular pekiştirilir. Bu özelliğiyle diyalog, hem bir edebi anlatım biçimi hem de bir eğitim aracı niteliği taşır.

4. Edebi ve Eğitim Açısından Değerlendirme:

Edebi açıdan bakıldığında, Azim Hoca'nın diyalog tekniği eserlerine canlılık, akıcılık ve gerçeklik katar. Kişileri ve düşünceleri dışarıdan anlatmak yerine, onları kendi sözleriyle konuşturmak; hem karakterlerin hem de fikirlerin daha belirgin, daha etkileyici ve daha inandırıcı olmasını sağlar. Anlatıya dinamik bir yapı kazandırır, okuyucuyu metnin içine çeker.

Eğitim açısından ise bu teknik, Türk Dili ve Edebiyatı öğretimi için son derece elverişli bir materyal sunar. Diyaloglar üzerinde yapılan çalışmalarla;

- Metni anlama, çözümleme ve yorumlama becerileri geliştirilir,
- Soru sorma, cevap verme, konuşma kuralları ve iletişim becerileri kazandırılır,
- Soyut kavramların somutlaştırılması ve anlaşılması sağlanır,
- Ahlaki ve manevi değerler, karşılıklı ilişkiler çerçevesinde öğretilir ve içselleştirilir,
- Öğrencilerin düşünme, sorgulama ve çıkarımda bulunma yetenekleri desteklenir.

Azim Hoca'nın hikmetlerinde diyalog tekniği, sadece bir anlatım biçimi değil, aynı zamanda onun düşünce sistemini ve öğretme yöntemini yansıtan temel bir unsurdur. Soru–

cevap ilişkisi üzerine kurulu, sade ve özlü diliyle bu tekniği kullanışı; tasavvufi ve ahlaki değerlerin anlaşılır, etkili ve kalıcı bir biçimde aktarılmasını sağlar.

Bu yönüyle diyaloglar, edebi metin çözümleme çalışmaları için zengin içerikler sunarken, eğitim sürecinde de öğrencilerin hem dil ve anlatım becerilerinin hem de düşünce ve ahlaki gelişimlerinin desteklenmesinde önemli bir rol üstlenir. Azim Hoca'nın bu özgün anlatım üslubu, onun eserlerinin günümüzde de anlaşılır, sevilen ve öğretici niteliğini korumasını sağlayan en önemli unsurlardan biridir.

Azim Hoca'nın Hikmetlerinde İç Konuşma Tekniği:

1. Tanım

Edebi eserlerde iç konuşma tekniği, kahramanın veya anlatıcının kendi kendine konuşması, duygu, düşünce, şüphe, muhakeme ve hesaplaşmalarını doğrudan ifade etmesi; dışa dönük bir muhatap olmaksızın, zihninden ve gönlünden geçenleri açığa vurması biçiminde tanımlanır. Anlatım teknikleri arasında, kişinin iç dünyasını en doğrudan ve etkili biçimde yansıtan yöntemlerden biridir. Azim Hoca'nın hikmetleri söz konusu olduğunda ise bu teknik, yalnızca bir edebi anlatım biçimi olmanın ötesine geçer; tasavvufi düşünce sisteminin temel prensiplerinden olan (nefs muhasebesi, kalp muhakemesi, hakikati arama ve iç hesaplaşma) süreçlerinin dil ve anlatım üzerindeki somut karşılığı haline gelir.

Azim Hoca, insanın kendini tanıması, kendiyle yüzleşmesi ve ruhsal olgunluğa erişmesi gerektiği düşüncesini eserlerinin merkezine yerleştirmiştir. Bu bağlamda iç konuşma; bireyin kendi nefsine hitap etmesi, onu sorgulaması, uyarması, yönlendirmesi veya teselli etmesi biçiminde tezahür eder. Teknik, "ben ve nefs", "akıl ve gönül", "insan ve kendi özü" arasında geçen bir iç diyalog niteliği taşır ve yazarın eğitici, öğütleyici ve yol gösterici amacını gerçekleştirmesinde en önemli araçlardan biri olarak kullanılır.

2. İç Konuşma Tekniğinin Yapısal ve Anlamsal Özellikleri:

2.1. Kendi Kendine Hitap ve Sorgulama

Azim Hoca'nın hikmetlerinde iç konuşmanın temel biçimi, kişinin kendi varlığına, nefsine veya gönlüne hitap etmesi ve sorular sormasıdır. Buradaki hitap, pasif bir düşünce akışından ziyade (aktif bir sorgulama ve hesaplaşma) niteliğindedir. Kişi, yaptıklarını, yapmak istediklerini, niyetlerini ve hayatını kendi kendine değerlendirir; "Neden böyle yaptım?", "Amacım nedir?", "Bu yol doğru mudur?", "Ömrümü neyle geçirdim?" gibi sorularla kendi gerçeğini arar. Bu yapıyla iç konuşma, aynı zamanda bir nefs tezkiyesi ve kalp temizliği sürecinin ifadesi olur.

Örnek:

Ey nefsim, sen kimsin ve bu dünyada amacın nedir?
Nedir bu peşinde koştuğun boş hevesler?
Bilir misin ki bu fani dünya için
Yaralanan asıl yoldan uzak kalır.

Bu tür ifadelerde anlatıcı, kendi nefsini ayrı bir varlık gibi ele alır, onunla konuşur ve onu sorguya çeker. Konuşma, tamamen iç dünyada gerçekleşse de muhatap alınan "nefs"tir ve asıl amaç onu uyarmak, doğru yola çekmektir.

2.2. Amaçlı ve Düzenli Düşünce Akışı

Modern edebiyattaki "bilinç akışı" tekniğinden farklı olarak, Azim Hoca'nın kullandığı iç konuşma dağınık, düzensiz ve kontrolsüz bir düşünce yığılımı değildir. Tam tersine, her söz, her soru ve her cevap belirli bir amaca yöneliktir; düşünceler birbirine bağlı, mantıklı ve öğretici bir akış izler. Konuşmanın sonunda mutlaka bir hüküm, bir ders veya bir sonuç ortaya çıkar. Bu özelliğiyle iç konuşma (akıl ve gönül birliğinin) bir ürünü olarak karşımıza çıkar; duygu ve düşünce bir arada işlenir, sonuç olarak ise hakikate ulaşma hedeflenir.

2.3. Soyut Kavramların Somutlaştırılması

Tasavvuf düşüncesinin soyut kavramları olan (nefs, kalp, gönül, aşk, teslimiyet, rıza, fena, beka) gibi unsurlar, iç konuşma tekniği sayesinde somut ve anlaşılır hale gelir. Kişi, bu kavramları kendi iç dünyasında konuşturur, onlarla ilişki kurar ve aralarındaki ilişkiyi açıklar. Örneğin "kalp" bir varlık gibi ele alınır, ona hitap edilir, ondan cevap beklenir; "nefs" ise karşı cephede duran, uyarılması ve yönetilmesi gereken bir güç olarak karşımıza çıkar. Bu kullanım, hem anlatımı zenginleştirir hem de okuyucunun bu soyut manevi değerleri daha kolay kavramasını sağlar.

2.4. Samimiyet ve İçtenlik

İç konuşma, doğası gereği en samimi anlatım biçimidir. Dışarıya karşı takınılan tavırlar, maske ve gösteriş burada söz konusu olmaz. Azim Hoca'nın metinlerinde de bu durum açıkça görülür; kişi, kendi hatalarını, eksiklerini, zaaflarını ve aczini en açık yüreklilikle itiraf eder, kendi kendine itiraf eder. Bu samimiyet, metnin etkisini artırır ve okuyucuda "kendini görme" duygusu uyandırır. Yazar, bu yolla okuyucuyu da kendi iç dünyasıyla yüzleşmeye ve aynı samimiyette bir muhasebe yapmaya davet eder.

3. İç Konuşma Tekniğinin İşlevleri ve Amaçları:

3.1. Nefsin Terbiyesi ve Denetimi

Azim Hoca'nın düşünce dünyasının merkezinde (nefs mücadelesi) yer alır. Ona göre insanın en büyük düşmanı kendi nefsidir ve gerçek olgunluk, nefsin terbiye edilmesiyle

mümkün olur. İç konuşma tekniği, bu terbiye sürecinin en önemli aracıdır. Kişi, kendi kendine konuşarak nefsinin isteklerini, aşırılıklarını, kötü huylarını ve yanlış yönelimlerini fark eder, onları kontrol altına almak için çaba gösterir. Metinlerde sıkça geçen ("Nefsine hakim ol", "Nefsini öldür", "Nefs ile savaş") gibi öğütler en etkili biçimde iç konuşmalar içinde somutlaşır.

3.2. Manevi Muhasebe ve Hesaplaşma

İç konuşma, bir vicdan muhasebesi ve manevi hesaplaşma işlevi görür. İnsan, hayatını, yaptıklarını, ibadetlerini, niyetlerini ve dünyaya karşı tutumunu sürekli olarak gözden geçirmelidir. Azim Hoca, bu hesaplaşmanın insanı yanlışlardan alıkoyduğunu, doğruya ve hakikate yönelttiğini savunur. İç konuşma sahnesinde kişi, hem hatalarını görüp pişmanlık duyar hem de doğruları pekiştirerek yoluna devam eder. Bu yönüyle teknik, bir tür eğitim ve düzeltme aracı olarak işlev görür.

3.3. Şüphe ve Kararsızlıkların Giderilmesi

Tasavvufi yolculuk sırasında insanın aklına takılan sorular, tereddütler ve şüpheler, iç konuşma yoluyla çözüme kavuşturulur. Kişi, kendi kendine sorular sorar, meseleleri tartışır, leh ve aleyhte düşünceleri değerlendirir ve sonunda gerçeğe ulaşır. Bu süreç, okuyucu için de bir rehber niteliği taşır; onun da kendi zihnindeki sorulara cevap bulmasına yardımcı olur. Anlatıcı, kendi iç tartışmasını okuyucuya açarak, aslında onun adına da bu süreci yaşar ve sonucu paylaşır.

3.4. Hakikati Keşfetme ve Kendini Tanıma

("Kendini bilen, Rabbini bilir") Temel prensibi, Azim Hoca'nın hikmetlerine yön verir. İç konuşma, insanın kendini tanıması, kendi değerini, aczini ve yaratılış amacını keşfetmesi için bir yoldur. Kişi, içine dönüp konuşarak kendi gerçeğiyle yüzleşir; evren, insan, Allah, dünya ve ahiret hakkındaki düşüncelerini olgunlaştırır. Bu bağlamda iç konuşma, bir iç yolculuk ve keşif süreci olarak da değerlendirilebilir.

3.5. Sabır, Şükür ve Teslimiyet Bilincinin Geliştirilmesi

Yaşamın zorlukları, sıkıntıları ve imtihanları karşısında iç konuşma, kişinin kendini teselli etmesi, sabrını hatırlaması ve kadere rıza göstermesi amacıyla kullanılır. Anlatıcı, kendi kendine ("Sabret, bu da geçer", "Her işte bir hayır vardır", "Hakk'ın hükmü neyse odur") gibi teslimiyet ifadeleriyle gönlünü güçlendirir. Bu durum, hem metne derin bir manevi hava katar hem de okuyucuya zorluklar karşısında nasıl bir duruş sergilemesi gerektiğini gösterir.

4. Diğer Anlatım Teknikleriyle İlişkisi ve Farkları:

4.1. Diyalog Tekniği ile Farkı ve İlişkisi

Azim Hoca'nın eserlerinde en sık kullanılan anlatım yöntemlerinden biri de diyalog tekniğidir. Diyalog, iki veya daha fazla kişi arasında geçen karşılıklı konuşma iken; iç konuşma, tekil bir öznenin kendi iç dünyasında gerçekleştirdiği konuşmadır. Ancak her iki teknik de birbirine yakın ilişkilidir: iç konuşma, aslında ("ben ve nefs") arasındaki içsel bir diyalogdur. Diyalog tekniği dış dünyaya yönelirken, iç konuşma tamamen iç dünyaya kapalıdır. Her ikisi de soru–cevap esasına dayanır ve öğütleyici nitelik taşır; fakat iç konuşma, daha samimi, daha özel ve daha derin bir hesaplaşma alanıdır.

4.2. İç Çözümleme ve Betimleme ile Farkı

İç çözümleme ve betimleme tekniklerinde yazar, kahramanın duygu ve düşüncelerini dışarıdan bir gözlemci olarak anlatır, okuyucuya aktarır. İç konuşma tekniğinde ise durum tamamen farklıdır; yazar anlatıcı kimliğini bırakır, sözü tamamen kahramanın kendisine verir. Okuyucu, duygu ve düşünceleri bir aktarıcıdan değil, bizzat yaşayanın kendi ağzından, kendi ifadelerinden dinler. Bu durum, metne daha büyük bir gerçeklik, canlılık ve etki kazandırır.

5. Edebi ve Eğitim Açısından Değerlendirme:

Edebi açıdan bakıldığında, Azim Hoca'nın iç konuşma tekniğini kullanışı, onun anlatım gücünü ve üslup özelliğini en iyi yansıtan unsurlardandır. Teknik, metinlere derinlik kazandırır; karakterin iç dünyasını, duygu yoğunluğunu ve ruhsal gelgitlerini okuyucuya en etkili biçimde iletir. Anlatımı canlandırır, okuyucuyu metne bağlar ve onun da kendi iç dünyasına dönmesine zemin hazırlar. Kısa, özlü ve anlam yüklü ifadelerle kullanılan bu teknik, aynı zamanda eserin sanatsal değerini yükseltir.

Eğitim açısından ise iç konuşma tekniği, Türk Dili ve Edebiyatı öğretimi için son derece işlevsel bir materyal sunar:

- Metin çözümleme ve yorumlama becerilerinin geliştirilmesinde somut örnekler sunar.
- Soyut düşünce ve manevi kavramların anlaşılmasını kolaylaştırır.
- Öğrencilere kendi kendini sorgulama, muhasebe yapma ve düşünme alışkanlığı kazandırır.
- Tasavvufi düşüncenin temel prensiplerinin ve ahlaki değerlerin içselleştirilmesini sağlar.
- Dil ve anlatımın inceliklerini, sözün gücünü ve ifade zenginliğini gösterir.

Azim Hoca'nın bu tekniği, sadece edebi bir araç değil; aynı zamanda onun eğitim felsefesinin de bir yansımasıdır. O, insanın ancak kendi kendine konuşarak, kendi kendini

sorgulayarak ve kendiyle hesaplaşarak olgunlaşabileceğine inanır. Bu yüzden iç konuşma, onun hikmetlerinin omurgasını oluşturur.

Azim Hoca'nın hikmetlerinde (iç konuşma tekniği) biçimsel bir anlatım yöntemi olmanın çok ötesinde, onun bütün düşünce sistemini ve insan görüşünü yansıtan temel bir yapı taşıdır. Teknik, genellikle kendi kendine hitap, sorgulama ve muhasebe biçiminde tezahür eder; soru–cevap ilişkisi üzerine kurulu, amaçlı, düzenli ve samimi bir anlatım sunar.

Kullanım amaçları arasında nefsin terbiyesi, manevi muhasebe, şüphelerin giderilmesi, kendini tanıma ve hakikati keşfetme gibi temel tasavvufi ve ahlaki prensipler yer alır. İç konuşma, dışa dönük diyalog tekniğiyle yakın ilişki içinde olmakla birlikte, tamamen iç dünyaya özgü, daha derin ve daha özel bir iletişim alanıdır.

Edebi ve eğitim açısından büyük değer taşıyan bu teknik, Azim H^{y}ac'nin eserlerinin günümüzde de anlaşılır, etkili ve öğretici niteliğini korumasını sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Türk Dili ve Edebiyatı eğitiminde bu teknik üzerinde yapılacak çalışmalar, öğrencilerin hem dil ve anlatım becerilerini geliştirecek hem de onları düşünmeye, sorgulamaya ve kendi iç dünyalarıyla yüzleşmeye teşvik edecektir.

Azim Hoca'nın Hikmetlerinde Mektup Tekniği:

1. Tanım

Edebi anlatımda mektup tekniği, yazarın düşünce, duygu, öğüt, bilgi veya uyarılarını, belirli bir muhataba hitaben yazılmış gerçek veya kurgusal bir mektup biçiminde sunmasıdır. Bu teknikte metin, mektubun yapısal özelliklerini (hitap, giriş, gelişme, sonuç, imza) taşır; muhatap açıkça belirtilir, dil samimi, içten ve hitap edicidir. Azim Hoca'nın hikmetlerinde mektup tekniği, yalnızca biçimsel bir yapı olmanın çok ötesinde, tasavvufi ve ahlaki düşüncelerin aktarılmasında en etkili iletişim araçlarından birine dönüşür. Yazar, bu tekniği; "ey oğul", "ey dostlar", "ey talip", "ey mürid" gibi hitaplarla, okuyucuyu doğrudan muhatap alarak, onunla özel, sıcak ve kalıcı bir bağ kurmak için kullanır. Geleneksel tekke edebiyatı ve tasavvufi mektup geleneğiyle uyumlu olarak bu teknik, aynı zamanda bir (eğitim, yönlendirme ve gönül bağı kurma) aracı niteliği taşır.

2. Mektup Tekniğinin Yapısal Özellikleri

2.1. Açık ve Belirgin Hitap Biçimi

Azim Hoca'nın mektup biçimindeki hikmetlerinin en belirgin özelliği, doğrudan ve samimi hitap ile başlamasıdır. Muhatap genellikle tekil veya çoğul olarak belirtilir: "Ey oğul", "ey dostlarım", "ey hakikat yolcusu", "ey gönül ehli", "ya Rabbi" gibi ifadelerle hitap edilir. Bu hitaplar, mektubun kime yönelik olduğunu netleştirir; aynı zamanda okuyucuyu

bir dinleyici değil, doğrudan muhatap ve muhatap alınan konumuna getirir. Hitap, sadece bir başlangıç ifadesi değil, içerik boyunca da korunur; anlatım sürekli olarak "sana söylüyorum", "sana öğüt veriyorum" bilinciyle sürdürülür.

Örnek:

"Ey hakikati arayan dostum, bil ki bu yolda ilk şart şeriat hükümlerine sımsıkı sarılmaktır… Sana yazıyorum ki, bu sözler gönlüne işlesin, yolunu aydınlatsın."

2.2. Geleneksel Mektup Yapısı ve Özlü Anlatım

Metinler, biçimsel olarak mektubun ana bölümlerini yansıtır:

- Giriş: Selam, sevgi, saygı veya niyaz ile başlar; yazma amacı kısaca belirtilir.

- Gelişme: Ana düşünce, öğüt, uyarı, açıklama veya bilgi verilir; konu adım adım, anlaşılır bir biçimde işlenir.

- Sonuç: Dilek, dua, temenni veya özet bir hükümle bitirilir.

- İmza/Mahlas: Sonunda "Miskin ʿAẓīm", "kulunuz Azim" gibi ifadelerle yazarın kimliği belirtilir.

Ancak burada mektuplar, günlük veya resmi yazışmalardan farklı olarak **hikmet türünün doğası gereği kısa, özlü, yoğun anlamlı ve ders vericidir**. Uzun betimlemelerden kaçınılır; her cümle, her beyit belirli bir mesaj taşır. Dil, halk diline yakın, sade, anlaşılır ve içtendir; süslü, ağır ve sanatkarane ifadelerden uzak durulur.

2.3. Kişisel ve Özel İletişim Niteliği

Mektup tekniği, doğası gereği (özel ve kişisel iletişim) demektir. Azim Hoca bu özelliği çok iyi kullanır; sanki okuyucuyla baş başa konuşuyor, ona özel olarak öğüt veriyor, dertleşiyor, sırrını açıyormuş gibi bir hava yaratır. Anlatıcı ile okuyucu arasında duvarlar kalkar; arada gönülden gönüle bir köprü kurulur. Bu özellik, mesajın daha kolay kabul edilmesini, daha iyi anlaşılmasını ve içselleştirilmesini sağlar.

2.4. Öğüt, Uyarı ve Rehberlik Odaklı İçerik

Bu yapıdaki metinlerin tamamının amacı (öğretmek, yönlendirmek, uyarmak ve doğru yolu göstermek) Mektuplarda genellikle şu konular ele alınır:

- Şeriat, tarikat ve hakikat ilişkisi
- Nefs terbiyesi ve mücadelesi
- Dünyanın geçiciliği ve ahiret bilinci
- İbadet, samimiyet ve teslimiyet
- Rehber sevgisi ve bağlılığı
- Sabır, şükür, kanaat ve ahlaki erdemler

Her mektup, okuyucunun hayatına uygulayacağı pratik dersler ve manevi ilkeler içerir.

3. Mektup Tekniğinin İşlevleri ve Amaçları

3.1. Okuyucu ile Aktif ve Samimi İletişim Kurma

En temel işlevi, okuyucu ile (tek yanlı anlatım yerine) karşılıklı, samimi ve özel bir iletişim kurmaktır. "Ben anlatayım, sen dinle" değil, "Sana söylüyorum, senin için yazıyorum" anlayışı hakimdir. Bu durum, okuyucuyu metne yakınlaştırır, ilgisini artırır ve mesajın kalıcılığını sağlar. Özellikle tasavvufi konularda, soyut düşüncelerin samimi bir hitapla anlatılması, anlaşılmayı çok daha kolaylaştırır.

3.2. Öğüt ve Eğitimi Etkili Kılma

Azim Hoca'nın temel amacı olan (eğitme ve doğru yolu gösterme) hedefi, mektup tekniğiyle en etkili biçimde gerçekleşir. Hitap edilen kişi adeta karşısında oturuyormuş gibi kabul edilir; ona doğrudan nasihat edilir, hataları gösterilir, doğrular öğretilir. Bu yöntem, sözlü gelenekteki "öğretmen-öğrenci", "şeyh-mürid" ilişkisinin yazılıya yansımış biçimidir ve eğitimde en etkili yöntemlerden biri olarak kabul edilir.

3.3. Soyut Kavramları Somut ve Yakın Kılma

Tasavvufun soyut kavramları (nefs, teslimiyet, rıza, fena, hakikat vb.), mektubun samimi dili ve hitap biçimiyle birlikte (somut, anlaşılır ve kişisel) hale gelir. Okuyucu, bu kavramları sadece zihninde değil, kendi hayatında, kendi varlığında bulur; "bu söz tamamen bana söylenmiş" duygusuyla değerlendirir.

3.4. Gönül Bağı ve Aidiyet Duygusu Oluşturma

Mektup tekniği, yazar ile okuyucu arasında (manevi bir bağ, sevgi ve saygı ilişkisi) kurulmasını sağlar. Azim Hoca, kendini hep bir "kul", "fakir", "aziz" olarak tanıtır; okuyucuyu ise "dost", "evlat", "yol arkadaşı" olarak niteler. Bu hitap biçimi, kültürel ve manevi aidiyet duygusunu güçlendirir; okuyucuyu hem yazarın düşünce dünyasına hem de ortak değerlere yakınlaştırır.

3.5. Kalıcılık ve Süreklilik Sağlama

Mektup, yazılı bir belge niteliği taşıdığı için mesajın kalıcılığını ve aktarılmasını sağlar. Azim Hoca, bu yolla düşüncelerini sadece bulunduğu zamanki kişilere değil, geleceğe, bütün nesillere de ulaştırmak ister. "Sana yazdım ki, bu sözler unutulmasın, her zaman elinin altında olsun" düşüncesiyle hareket eder.

4. Diğer Anlatım Teknikleriyle İlişkisi ve Farkları

4.1. Diyalog Tekniği ile Karşılaştırma

- Benzerlik: Her ikisi de hitap, soru-cevap, karşılıklı iletişim ve öğüt esasına dayanır; samimi ve anlaşılır dil kullanır.

- Fark: Diyalogta iki taraf karşılıklı konuşur; mektup tekniğinde ise yazar tek taraflı olarak yazar, muhatabın cevabı alınmaz, onun adına düşünülür ve konuşulur. Diyalog daha canlı ve hareketliyken; mektup daha durağan, düşünülmüş, planlı ve kalıcı niteliktedir.

4.2. İç Konuşma Tekniği ile Karşılaştırma

- Benzerlik: Her ikisi de içten, samimi ve kişiseldir; derin düşünce ve hesaplaşma içerir.

- Fark: İç konuşmada kişi kendi kendine konuşur, muhatap kendisidir; mektup tekniğinde muhatap dışarıda, belirli bir kişi veya gruptur. İç konuşma kapalı, özel ve gizliyken; mektup açık, yönlendirilmiş ve paylaşılmış bir iletişimdir.

4.3. Açıklayıcı Anlatım ile Karşılaştırma

- Fark: Düz anlatımda hitap yoktur; anlatıcı nesnel veya genel konuşur; mektup tekniğinde hitap ön plandadır; anlatım tamamen muhataba göre şekillenir; duygusal ve kişisel boyut baskındır.

5. Edebi ve Eğitim Açısından Değerlendirme

5.1. Edebi Değer

Azim Hoca'nın mektup tekniğini kullanışı, onun özgün üslubunun en belirgin göstergelerindendir. Teknik, metinlere sıcaklık, samimiyet ve gerçeklik katar; anlatımı canlandırır, okuyucuyu metnin içine çeker. Kısa, özlü ve yoğun ifadelerle birleştiğinde, hem sanatsal değer kazanır hem de ifade gücünü en üst düzeye çıkarır. Bu biçim, onun halk edebiyatı geleneğiyle olan bağını ve sözlü kültürün izlerini yazıya en başarılı biçimde taşıdığını gösterir.

5.2. Eğitimdeki Yeri ve Önemi

Bu teknik, Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi için son derece zengin ve işlevsel materyaller sunar:

- Dil ve Anlatım: Mektup yazım kuralları, hitap biçimleri, samimi dil kullanımı, anlaşılır ve etkili ifade örnekleri sunar.

- Metin Çözümleme: Muhatap ilişkisi, anlatıcının amacı, mesajın iletim biçimi, dilin işlevleri üzerinde çalışma imkanı verir.

- Değerler Eğitimi: İçerdiği ahlaki ve manevi değerler, doğrudan ve etkili biçimde aktarılır; öğrenciler üzerinde kalıcı etki yaratır.

- Kültürel Bilinç: Geleneksel mektup yazma geleneği, tekke edebiyatı ilişkisi, öğretmen-öğrenci ilişkisi gibi kültürel unsurları tanıtır.

- Yaratıcı Yazma: Öğrencilere kendi mektuplarını yazma, hitap etme, düşüncelerini doğrudan ve etkili biçimde aktarma becerisi kazandırır.

Azim Hoca'nın hikmetlerinde (mektup tekniği) biçimsel bir anlatım yöntemi olmanın çok ötesinde, onun bütün düşünce sistemini, eğitim felsefesini ve iletişim anlayışını yansıtan temel bir yapı taşıdır. Teknik, doğrudan ve samimi hitap, geleneksel mektup yapısı, özlü anlatım ve öğüt odaklı içerikle karakterize edilir.

Kullanım amaçları arasında okuyucu ile sıcak ve kalıcı bir bağ kurmak, öğüt ve eğitimi etkili kılmak, soyut tasavvufi kavramları anlaşılır ve kişisel hale getirmek, gönül birliği oluşturmak ve düşüncelerini kalıcı kılmak yer alır. Diğer anlatım teknikleriyle yakın ilişki içinde olmakla birlikte, mektup tekniği; özel, kişisel ve yönlendirilmiş iletişimiyle onlardan ayrılır.

Edebi ve eğitim açısından büyük değer taşıyan bu teknik, Azim Hoca'nın eserlerinin günümüzde de anlaşılır, sevilen ve öğretici niteliğini korumasını sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Türk Dili ve Edebiyatı eğitiminde bu teknik üzerinde yapılacak çalışmalar, öğrencilerin hem dil ve anlatım becerilerini geliştirecek hem de onları geçmişin kültürel ve manevi mirasıyla buluşturacaktır.

Azim Hoca'nın Hikmetlerinde Montaj Tekniği

1. Tanım

Edebi eserlerde montaj tekniği, sinema sanatından edebiyata geçen, farklı olay, durum, görüntü, düşünce veya kavramları belirli bir amaç doğrultusunda yan yana getirme, birbirine bağlama ve bir bütün oluşturma yöntemi olarak tanımlanır. Bu teknikte, anlam ve etki; unsurların tek başına varlığından değil, onların bir araya gelişi, birbirleriyle ilişkisi ve oluşturdukları yeni anlam bütünlüğünden doğar. Anlatıda akıcılık, derinlik ve çok yönlülük sağlamak amacıyla kullanılan montaj, Azim Hoca'nın hikmetlerinde ise yalnızca biçimsel bir düzenleme işlemi değil, aynı zamanda onun düşünce sistemini, tasavvufi anlayışını ve eğitim yöntemini yansıtan temel bir yapı ilkesi niteliği taşır.

Azim Hoca, insan, evren ve Yaradan ilişkisi ekseninde şekillendirdiği düşüncelerini; soyut-maddi, görünen-görünmeyen, dünya-ahiret, doğru-yanlış gibi birçok karşıt ve tamamlayıcı unsuru bir araya getirerek aktarır. Onun eserlerinde montaj, kavramların, imgelerin, değerlerin ve hayatın farklı kesitlerinin birbirine bağlanmasıyla okuyucunun zihninde bütüncül ve derin bir anlam dünyası kurmak için kullanılır. Her bir parça, tek başına bir anlam taşımakla birlikte, başka parçalarla birleştiğinde çok daha geniş ve derin hakikatleri açığa çıkarır. Bu yönüyle montaj tekniği, Azim Hoca'nın hikmetlerini hem

yapısal hem de anlamsal olarak bir arada tutan, anlamı zenginleştiren ve mesajı güçlendiren temel anlatı yöntemlerinden biridir.

2. Montaj Tekniğinin Yapısal ve Anlamsal Özellikleri

2.1. Karşıtlık ve Zıtlık Montajı

Azim Hoca'nın düşünce dünyasında hakikate ulaşmanın en önemli yollarından biri, kavram ve durumları karşıtlarıyla birlikte ele alarak değerlendirmektir. Bu anlayış, onun hikmetlerinde (karşıtlık montajı) olarak karşımıza çıkar. Yazar, soyut ve somut birçok olguyu, değeri ve durumu zıtlıklarıyla yan yana getirir; aralarındaki ilişki, fark ve benzerlik üzerinden asıl anlatmak istediği hakikati ortaya koyar.

En sık kullanılan karşıtlık çiftleri şunlardır:

- Dünya - Ahiret: Dünyanın geçiciliği, aldatıcılığı ve değersizliği; ahiretin kalıcılığı, gerçekliği ve sonsuz değeriyle yan yana getirilerek insanın asıl hedefinin ne olması gerektiği gösterilir.

- Nefs - Ruh: Nefsin arzuları, kötülükleri ve yanıltıcı yönleri; ruhun temizliği, yükselişi ve hakikate yakınlığıyla karşılaştırılır; insanın gerçek mücadelesinin bu ikili arasında geçtiği vurgulanır.

- Şeriat - Tarikat - Hakikat: Bu üç temel tasavvuf kavramı, birbirinin zıddı değil, birbirini tamamlayan ve yükselen basamaklar olarak yan yana konulur; insanın olgunlaşma yolundaki aşamaları bir bütün olarak sunulur.

- Doğru - Yanlış, İyilik - Kötülük, İlim - Cehalet: Bu temel ahlaki ve düşünsel kavramlar da sürekli olarak birbirleriyle ilişkilendirilerek, insanın seçimleri ve sorumlulukları çerçevesinde anlamlandırılır.

Örnek:

Dünya bir köprüdür, geçip gidilir; ahiret ise kalınacak yurdun. Neden köprüye gönül verip yurdu unutursun? Nefs atına binip giden, yolda kalır; ruh kanadıyla uçan, hakikate varır.

Bu yapıda montaj, karşıt unsurları bir araya getirerek, her birinin anlamını diğerinin üzerinden netleştirir; okuyucunun zihninde net bir değerlendirme ve kıyaslama imkanı sunar.

2.2. Tamamlayıcılık ve Basamaklandırma Montajı

Azim Hoca, varlık ve değerleri birbirlerinin zıddı olmaktan çok, birbirini tamamlayan ve birbirine zemin hazırlayan unsurlar olarak da ele alır. Bu durum (tamamlayıcılık montajı) olarak adlandırılabilecek bir kullanım biçimi ortaya çıkarır. Burada unsurlar, ardışık bir sıra

içinde, birbirinin üzerine inşa edilen basamaklar gibi yan yana getirilir; anlam ve değer, bu sıralama ve bağlantı içinde giderek derinleşir ve yükselir.

Özellikle insanın manevi gelişim süreci bu montaj türüyle anlatılır:

- Şeriatı bilmek → Tarikata girmek → Hakikate erişmek → Marifetullah → Aşk ve Teslimiyet

Bu aşamalar, kesintisiz bir bütünlük içinde sunulur; her aşama bir sonrakine kapı açar, birbirinden kopuk değil, birbirlerinin gereği ve tamamlayıcısıdır.

Benzer şekilde ibadet → niyet → samimiyet → iç huzur → Allah rızası zinciri de bu biçimde kurgulanır. Her bir halka, bir öncekine bağlı ve bir sonrakini doğuran niteliktedir. Montaj sayesinde okuyucu, manevi yolculuğun tek bir eylemden ibaret olmadığını, birbirine bağlı adımlardan oluşan bir süreç olduğunu kavrar.

2.3. Somut ve Soyut İlişkisi Montajı

Azim Hoca'nın anlatım gücünün en önemli kaynaklarından biri, soyut tasavvufi ve ahlaki düşünceleri somut imgeler, günlük hayat deneyimleri ve doğa olaylarıyla ilişkilendirmesidir. Bu yaklaşım (somut-soyut montajı) olarak değerlendirilir. Yazar, anlaşılması güç olan derin hakikatleri; yol, kapı, gül, bahçe, deniz, güneş, gece-gündüz, hasta-doktor, yolcu-kervan gibi somut ve bilinen olgularla yan yana getirir, onlar arasında anlamsal bir köprü kurar.

Örnek:

"Gönül bir aynadır; nefsin pasıyla karardıkça hakikati göstermez. Tıpkı ayna gibi, onu pasından arındırmadıkça, içindeki ışığı çıkarmadıkça, Hakk'ı göremezsin."

Burada gönül (soyut) ile ayyna (somut) imgeleri montajlanarak, aralarındaki benzerlik ve ilişki üzerinden derin bir anlam oluşturulur. Bu montaj türü, soyut olanın anlaşılmasını kolaylaştırırken, somut olana da manevi bir derinlik ve değer kazandırır.

2.4. Görüntü ve Duygu Montajı

Hikmetlerde montaj, sadece düşünce ve kavramlar arasında değil, duygu, düşünce ve imgeler arasında da kurulur. Azim Hoca, okuyucuda belirli bir duygu durumu uyandırmak, onun gönlüne hitap etmek için farklı duygu ve düşünce öğelerini bir araya getirir. Umut - pişmanlık, sevgi - özlem, korku - ümit, sabır - şükür gibi duygu halleri, belirli durum ve imgelerle birlikte sunularak, metne duygusal bir derinlik ve zenginlik katılır.

Bu montaj biçimi, metnin sadece akla hitap etmesini değil, aynı zamanda gönle ve duygulara da hitap etmesini sağlar; okuyucuyu anlatıya daha yakınlaştırır ve mesajın içselleştirilmesini kolaylaştırır.

3. Montaj Tekniğinin İşlevleri ve Amaçları

3.1. Anlamı Zenginleştirme ve Derinleştirme

Montaj tekniğinin en temel işlevi, anlatılmak istenen düşünceyi tek bir bakış açısıyla sınırlamamak, onu çok yönlü katmanlı bir yapıya kavuşturmaktır. Azim Hoca'ye göre hakikat tek boyutlu değil, çok yönlüdür ve farklı ilişkiler içinde anlaşılabilir. Farklı unsurları bir araya getirmek, okuyucunun olguları ve değerleri farklı açılardan görmesini, karşılaştırmasını ve daha derin bir kavrayışa ulaşmasını sağlar. Tek başına ifade edildiğinde sığ kalabilecek bir düşünce, başka düşünce ve imgelerle birleştiğinde zenginleşir ve derinleşir.

3.2. Soyut Hakikatleri Anlaşılır Kılma

Tasavvufun ve ahlakın soyut nitelikli kavramları ve ilkeleri, doğrudan anlatıldığında her zaman kolay anlaşılmaz. Montaj tekniği, bu soyut hakikatleri; somut imgeler, bilinen hayat deneyimleri ve karşıtlıklar aracılığıyla somutlaştırır, anlaşılır ve yakın hale getirir. Özellikle somut-soyut ilişkisinin montajı, en karmaşık manevi gerçekleri bile her seviyeden insanın anlayabileceği bir sadeliğe ve açıklığa kavuşturur. Bu durum, Azim Hoca'nın halkı aydınlatma ve doğru yolu gösterme amacına ulaşmasında en önemli araçlardan biridir.

3.3. Bütüncül ve İlişkisel Düşünceyi Yansıtma

Azim Hoca'nın dünya görüşü, varlıkların ve değerlerin birbirinden kopuk, bağımsız ve anlamsız olmadığı; hepsinin bir düzen, bir ilişki ve bir bütünlük içinde var olduğu esasına dayanır. Montaj tekniği, bu bütüncül ve ilişkisel düşünce yapısının edebi anlatıdaki tam karşılığıdır. Teknik sayesinde okuyucu, dünyayı, insanı ve değerleri parçalı değil, birbirine bağlı, birbirini etkileyen ve birbirini tamamlayan unsurlar olarak görmeyi öğrenir. Bu da hem metnin iç tutarlılığını sağlar hem de okuyucuda sistemli ve bütüncül bir düşünce alışkanlığı geliştirir.

3.4. Okuyucuyu Aktif Kılma ve Yorum Zenginliği

Montaj tekniği, yazarın her şeyi hazır ve sunulmuş olarak vermesi yerine, okuyucunun da katkıda bulunmasını gerektiren bir yapıya sahiptir. Farklı unsurlar yan yana getirilirken, bunlar arasındaki bağlantıyı ve anlam ilişkisini kurmak, büyük ölçüde okuyucunun zihinsel faaliyetine bırakılır. Bu durum, okuyucuyu pasif bir dinleyici olmaktan çıkarıp, metni birlikte oluşturan, yorumlayan ve keşfeden aktif bir katılımcı konumuna getirir. Aynı zamanda bu yapı, metne çok katmanlı bir anlam zenginliği kazandırır; her okuyucu, kendi anlayış ve seviyesine göre farklı derinliklerde anlamlar çıkarma imkanı bulur.

3.5. Eğitim ve Öğretimi Etkili Kılma

Azim Hoca'nın temel amacı olan (eğitme, yönlendirme ve doğruyu öğretme) hedefi, montaj tekniğiyle çok daha etkili ve kalıcı hale gelir. Karşılaştırma, kıyaslama, somutlaştırma ve aşamalı anlatım gibi montaj türleri, eğitimde en etkili öğretim yöntemleridir. Bu yapı, bilinmeyenin bilinene, soyutun somuta, karmaşığın basite bağlanmasını sağlayarak, öğrenmeyi kolaylaştırır ve kalıcı kılar. Özellikle ahlaki ve manevi değerlerin öğretilmesinde, bu değerlerin karşıtlarıyla ve hayatın gerçekleriyle birlikte sunulması, benimsenme ve içselleştirme sürecini hızlandırır.

4. Diğer Anlatım Teknikleriyle İlişkisi ve Farkları

4.1. Karşılaştırma ve Benzetme ile İlişkisi

Montaj tekniği, karşılaştırma ve benzetme sanatlarıyla yakın ilişki içindedir; zira her üç yöntemde de en az iki unsur bir araya getirilir, aralarındaki benzerlik veya farklılık ortaya konur. Ancak fark şudur: Karşılaştırma ve benzetme genellikle tek bir ilişki ve tek bir amaç için yapılırken; montaj, çok sayıda unsur ve ilişkiyi bir araya getirerek, daha geniş, daha karmaşık ve daha bütüncül bir anlam ağı kurar. Montaj, karşılaştırma ve benzetmeyi de içine alan daha kapsamlı bir yapı ve anlatım ilkesidir.

4.2. Diyalog ve İç Konuşma Teknikleriyle İlişkisi

Azim Hoca'nın eserlerinde sıkça kullanılan (diyalog ve iç konuşma) teknikleri de aslında birer montaj örneği olarak değerlendirilebilir. Diyalogda "soru soran - cevaplayan", iç konuşmada ise "ben - nefs", "akıl - gönül" gibi ikili unsurlar bir araya getirilir, aralarındaki ilişki ve etkileşim üzerinden anlam oluşturulur. Bu yönüyle montaj, diğer anlatım tekniklerinin de temelinde yatan yapısal bir ilke olarak karşımıza çıkar. Ancak montaj, sadece insanlar arasındaki konuşmayı değil; imgeler, kavramlar, durumlar ve değerler arasındaki bütün ilişki biçimlerini kapsar.

4.3. Sıralama ve Dizgeleme ile Farkı

Basit bir (sıralama veya dizgeleme) işlemi, unsurları yalnızca yan yana koymakla sınırlıdır; aralarında derin bir anlam ilişkisi ve bütünlük bulunmayabilir. Montajda ise unsurların yan yana gelişi tesadüfi veya biçimsel değildir; her birinin konumu, diğerleriyle ilişkisi ve oluşturduğu bütün, belirli bir anlam ve amaç doğrultusunda kurgulanmıştır. Burada amaç, sadece bir düzen oluşturmak değil; bu düzen üzerinden yeni, daha yüksek ve daha derin anlamlar üretmektir.

5. Edebi ve Eğitim Açısından Değerlendirme

5.1. Edebi Değer

Azim Hoca'nın montaj tekniğini kullanışı, onun anlatımındaki ustalığı ve özgünlüğü gösteren en önemli unsurlardan biridir. Teknik, eserlere yapısal bir sağlamlık, anlamsal bir zenginlik ve derinlik kazandırır. Farklı unsurların uyum içinde bir araya gelişi, metne estetik bir güzellik ve ahenk katar. Aynı zamanda bu yapı, yazarın düşünce gücünü, sentez yeteneğini ve imgeler dünyasındaki zenginliğini de yansıtır. Montaj sayesinde hikmetler, sadece öğüt veren metinler olmanın ötesinde, sanatsal değeri yüksek, çok katmanlı ve derin anlamlı edebi ürünler haline gelir.

5.2. Eğitim Açısından Değeri

Montaj tekniği, Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi açısından son derece zengin ve işlevsel olanaklar sunar:

- Metin Çözümleme ve Yorumlama: Farklı unsurlar arasındaki ilişkileri belirleme, karşılaştırma, bütünlük kurma ve çok yönlü anlamları keşfetme becerilerini geliştirir.

- Düşünce ve Kavrama: Soyut kavramları somutlaştırma, ilişkisel ve bütüncül düşünme, neden-sonuç ve karşıtlık ilişkilerini kavrama yetenekleri kazandırır.

- Anlam Zenginliği: Tek bir metin üzerinden çok katmanlı ve farklı düzeylerde anlamlar çıkarma, yorumlama ve değerlendirme imkanı sunar.

- Edebi Sanatlar: Karşılaştırma, benzetme, tezat, sıralama gibi edebi sanatların ve anlatım biçimlerinin daha geniş bir bağlamda ve işlevsel olarak öğrenilmesini sağlar.

- Değerler Eğitimi: Ahlaki ve manevi değerlerin, karşıtları ve hayatın gerçekleriyle birlikte ele alınması yoluyla daha iyi anlaşılmasını ve benimsenmesini sağlar.

Bu yönleriyle montaj tekniği, eğitim sürecinde öğrencilerin hem dil ve anlatım becerilerini hem de düşünsel ve manevi gelişimlerini destekleyen temel bir araçtır.

Azim Hoca'nın hikmetlerinde montaj tekniği, biçimsel bir düzenleme veya anlatım yöntemi olmanın çok ötesinde, onun bütün düşünce sistemini, insan ve evren görüşünü, eğitim felsefesini ve edebi anlayışını yansıtan temel bir yapı ve anlamlandırma ilkesidir. Teknik; karşıtlık, tamamlayıcılık, somut-soyut ilişkisi ve duygu-düşünce birliği gibi farklı biçimlerde tezahür eder.

Kullanım amaçları arasında anlamı zenginleştirme, soyut hakikatleri anlaşılır kılma, bütüncül düşünceyi yansıtma, okuyucuyu aktif kılma ve eğitimi etkili kılma gibi temel prensipler yer alır. Diğer anlatım teknikleriyle yakın ilişki içinde olmakla birlikte, montaj onları da içine alan, daha kapsamlı ve derinlikli bir yapı sunar.

Edebi ve eğitim açısından büyük değer taşıyan bu teknik, Azim Hoca'nın eserlerinin neden yüzyıllardır anlaşılır, etkili, derin ve öğretici niteliğini koruduğunu açıklayan en

önemli unsurlardan biridir. Türk Dili ve Edebiyatı eğitiminde bu teknik üzerinde yapılacak çalışmalar, öğrencilerin metinleri daha derinlemesine çözümlemelerini, anlam katmanlarını keşfetmelerini ve yorumlama becerilerini en üst düzeye çıkarmalarını sağlayacaktır.

Azim Hoca'nın Hikmetlerinde Özetleme Tekniği

1. Tanım

Edebi anlatımda özetleme tekniği, anlatılmak istenen temel düşünce, duygu, öğüt veya gerçeği, gereksiz ayrıntılardan, uzatmalardan ve yan unsurlardan arındırarak en kısa, en özlü ve en yoğun biçimde ifade etme yöntemidir. Anlamı seyreltmeden, mesajın özünü koruyarak metni sıklaştırma, yoğunlaştırma ve öz biçimine indirme işlemidir. Azim Hoca'nın hikmetlerinde ise bu teknik, yalnızca biçimsel bir kısaltma işlemi değil; onun düşünce sisteminin, eğitim anlayışının ve anlatım üslubunun temel niteliği, adeta varlık nedenidir.

Yazar, amacı gereği her zaman "az sözle çok şey anlatmak" ilkesine bağlı kalır. Tasavvufi ve ahlaki derinlikteki düşüncelerini, en kısa ifadelerle, en net ve anlaşılır biçimde sunmak için özetleme tekniğini başlıca araç olarak kullanır. Onun her bir beyiti, her bir dörtlüğü, aslında büyük bir düşünce dünyasının, uzun tecrübelerin ve derin hakikatlerin en öz, en yoğun ve en özet halidir. Bu yönüyle özetleme, Azim Hoca'nın eserlerini "hikmet" seviyesine ulaştıran, kalıcı ve etkili kılan en önemli anlatım özelliğidir.

2. Özetleme Tekniğinin Yapısal ve Anlamsal Özellikleri

2.1. En Özlü ve Yoğun Anlatım

Azim Hoca'nın özetleme anlayışının temelinde (yoğunluk ve özlülük) yatar. Gereksiz hiçbir sözcük, uzatma, tekrarlama veya süsleme bulunmaz; her kelime, her ifade bir anlam ağırlığı taşır, mesajın bir parçasıdır. Bir sayfaya sığabilecek düşünce ve öğütler, birkaç dizeye, hatta tek bir beyite sığdırılır.

Örnek:

"Dünya gelir geçer, kalan ameldir
İnsan ancak nefsini öldürürse kamildir."

Bu iki dizede; dünyanın geçiciliği, asıl kalıcı olanın iyi ve güzel işler olduğu, gerçek olgunluğun ise nefsin terbiye edilmesiyle mümkün olduğu gibi çok temel ve geniş kapsamlı hakikatler, en kısa ve özlü biçimde özetlenmiştir. Burada özetleme, sadece kısaltma değil, anlamın özünün damıtılması işlemidir.

2.2. Ana Düşünce ve Mesajın Doğrudan Ön Plana Çıkması

Özetleme tekniği kullanılırken, metnin (ana fikri, temel mesajı ve öğüdü) en başta ve en belirgin biçimde verilir. Yan anlamlar, yardımcı düşünceler veya dolaylı anlatımlar geri

planda tutulur; okuyucunun dikkati doğrudan asıl anlatılmak istenene yönlendirilir. Azim Hoca, okuyucuyu uzun betimlemeler, dolambaçlı ifadeler arasında yormaz; neyi, niçin söylediğini en başta ve en açık biçimde belirtir. Bu özellik, onun eğitici ve yol gösterici amacının doğal bir sonucudur: anlaşılmak, öğretmek ve yönlendirmek.

2.3. Kavramların ve İlkelerin Öz Biçimi

Tasavvuf ve ahlaka ilişkin soyut ve geniş kapsamlı kavramlar (şeriat, tarikat, hakikat, nefs, teslimiyet, rıza, sabır vb.), özetleme tekniği sayesinde en yalın, en net ve en anlaşılır tanımlarıyla sunulur. Bu kavramların uzun açıklamaları yapılmaz; onların özü, işlevi ve insan hayatındaki karşılığı birkaç sözcükle özetlenir. Böylece karmaşık ve derin manevi gerçekler, her seviyeden insanın kolayca kavrayabileceği bir sadeliğe indirgenir.

Örnek:

"Şeriat bilmek, tarikat yapmak, hakikate ermek
Bütün mesele budur, ötesi sözden ibarettir."

Burada üç büyük tasavvuf aşaması, birkaç kelimeyle en özlü haliyle tanımlanmış ve özetlenmiştir.

2.4. Giriş-Gelişme-Sonuç Bütünlüğü ve Kısalığı

Geleneksel anlatılarda görülen uzun girişler, ayrıntılı gelişme bölümleri ve sonuç kısımları, Azim Hoca'nın anlatımında bir araya gelir, iç içe geçer ve çok kısa bir alanda tamamlanır. Her metin, baştan sona kadar bütüncül bir yapıdadır; başlangıçta konu belirtilir, gelişmede kısaca açıklanır, sonuçta ise kesin bir hüküm, öğüt veya sonuç cümlesiyle özetlenir. Bu yapı, metnin hem anlaşılmasını kolaylaştırır hem de akılda kalıcılığını artırır.

2.5. Tekrar ve Gereksizliklerden Tamamen Kaçınma

Özetleme tekniğinin gereği olarak, herhangi bir kelimenin, ifadenin veya düşüncenin gereksiz yere tekrarlanmasından tamamen kaçınılır. Aynı anlamı taşıyan ifadelerden en güçlüsü, en özlüsü seçilir; diğeri kullanılmaz. Dil, kelime israfından tamamen arındırılır; sözcük hazinesi en verimli biçimde kullanılır. Bu özellik, Azim Hoca'nın üslubunu hem sade hem de son derece etkili kılar.

3. Özetleme Tekniğinin İşlevleri ve Amaçları

3.1. Anlamı Yoğunlaştırma ve Özü Ortaya Çıkarma

En temel işlevi, anlatılmak istenen düşünce veya mesajın özünü damıtmak, yoğunlaştırmak ve en saf halini sunmaktır. Azim Hoca'ya göre hakikatler karmaşık değil, özünde basit ve berraktır; insanı bu karmaşıklıktan kurtarmak, asıl gerçeği göstermek

gerekir. Özetleme tekniği ile düşünce, gereksiz kabuklarından arındırılarak özüne indirgendiği için mesaj çok daha net, güçlü ve etkili olur.

3.2. Anlaşılabilirliği ve Erişilebilirliği Artırma

Yazarın temel amacı, sadece seçkin kesimlerin değil, herkesin bu değerleri öğrenmesi ve yaşamasıdır. Bu nedenle anlaşılabilirlik en önemli önceliktir. Özetleme tekniği, uzun ve karmaşık anlatımların önüne geçer; soyut ve derin konuları kısa, özlü ve sade ifadelerle herkesin anlayabileceği düzeye indirger. Böylece tasavvufi ve ahlaki bilgiler, halkın anlayabileceği, benimseyebileceği ve hayatına uygulayabileceği hale gelir.

3.3. Akılda Kalıcılığı ve Etkiyi Güçlendirme

Kısa, özlü ve yoğun ifadeler, insan zihninde çok daha kolay yer eder ve kalıcı olur. Azim Hoca, bu durumu çok iyi bildiği için öğütlerini, hükümlerini ve hakikatlerini en kısa biçimde sunar. Hikmetlerinin "özlü söz" niteliği taşıması, yüzyıllardır dilden dile, gönülden gönüle aktarılmasının en önemli nedenidir. Özetleme, mesajın etkisini artırır, unutulmaz kılar.

3.4. Eğitim ve Öğretimi En Etkili Biçime Getirme

Özetleme tekniği en etkili öğretim yöntemlerinden biridir. Bilgiyi sadeleştirme, özüne indirme ve netleştirme, öğrenmeyi kolaylaştırır ve hızlandırır. Azim Hoca'nın bütün amacı olan "eğitme, doğru yolu gösterme ve bilgilendirme" hedefi, bu teknik sayesinde en başarılı biçimde gerçekleşir. Öğrenciye veya okuyucuya neyin, niçin önemli olduğu en kısa yoldan anlatılır, gereksiz ayrıntılarla zaman kaybedilmez.

3.5. Gerçeği ve Hakikati Gizlemeden Sunma

Uzun ve dolambaçlı anlatımlar, bazen gerçeğin üstünü örtebilir, anlaşılmasını güçleştirebilir. Azim, hvac ise (gerçeği olduğu gibi, en çıplak ve net haliyle göstermek) ister. Özetleme tekniği, gerçeğin önündeki bütün engelleri, kabukları kaldırır; ne varsa en doğrudan ve açık biçimde ortaya koyar. Bu durum, onun samimiyetinin ve hakikate bağlılığının da bir göstergesidir.

4. Diğer Anlatım Teknikleriyle İlişkisi ve Farkları

4.1. Anlatım Teknikleriyle İlişkisi

Azim Hoca'nın kullandığı (diyalog, iç konuşma, mektup, montaj gibi) diğer bütün anlatım teknikleri, aynı zamanda özetleme tekniği ile birlikte ve onun temelinde kullanılır.

- Diyaloglarda sorular kısa, cevaplar özlü ve kesindir; her konuşma aslında bir mesajın özetidir.

- İç konuşmalarda kişi, kendi kendine en kısa ifadelerle muhakeme yapar, sonuca varır.

- Mektuplar uzun değil, kısa ve öz öğütlerden oluşur; mektubun kendisi bir öğütün özetidir.

- Montaj tekniğiyle bir araya getirilen her kavram ve düşünce, zaten kendi başına özetlenmiş, yoğunlaştırılmış unsurlardır.

Bu yönüyle özetleme, diğer bütün tekniklerin altında yatan temel ilke ve niteliktir.

4.2. Sade ve Yalın Anlatım ile Farkı

Sadelik ve yalınlık, dilin ağır, süslü ve anlaşılmaz olmaması demektir; özetleme ise anlatılan içeriğin kısa, yoğun ve özlü olması demektir. Azim Hoca'de her ikisi bir aradadır: Dil hem sade hem de anlatım son derece özlü ve özetlenmiştir. Sadelik ifadenin niteliği, özetleme ise yapısı ve yoğunluğudur.

4.3. Kısaltma ile Farkı

Basit bir kısaltma, bir metnin kısaltılması, bazı kısımların çıkarılmasıdır; ancak anlamın özü tam olarak korunmayabilir. Azim Hoca'daki özetleme ise anlamın damıtılması, yoğunlaştırılması ve en saf halinin oluşturulmasıdır. Burada hiçbir eksiklik veya kayıp olmaz; tam tersine, anlam en güçlü, en etkili biçimini alır.

5. Edebi ve Eğitim Açısından Değerlendirme

5.1. Edebi Değer

Azim Hoca'nın özetleme tekniğini kullanışı, onun özgün üslubunun ve edebi başarısının en büyük kanıtıdır. Bu teknik sayesinde eserleri, "özlü söz", "hikmet" ve "atasözü" değerine ulaşır. Az sözle çok şey anlatmak, edebiyatın en yüksek başarısı olarak kabul edilir; Azim Hoca bunu en mükemmel biçimde gerçekleştirir. Anlatımdaki bu yoğunluk ve özlülük, eserlere sanatsal bir mükemmellik, ahenk ve güç kazandırır. Onun hikmetleri, bu özelliğiyle hem içerik hem de biçim olarak mükemmel bir uyum ve bütünlük gösterir.

5.2. Eğitimdeki Yeri ve Önemi

Özetleme tekniği, Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi için eşsiz bir materyal sunar:

- Dil ve Anlatım: Özgünlük, yoğunluk, kelime seçimi, ifade gücü ve sade dil kullanımı için en mükemmel örneklerdir.

- Anlama ve Yorumlama: Kısa metinler üzerinde ana fikri bulma, mesajı anlama, anlam katmanlarını keşfetme becerileri en etkili biçimde geliştirilir.

- Özetleme Becerisi: Kendileri birer özet örneği olan bu metinler, öğrencilere özetleme sanatının nasıl yapılacağını en doğrudan ve somut biçimde öğretir.

- Değerler Eğitimi: Ahlaki ve manevi değerler, en kısa, net ve etkili biçimde aktarıldığı için çok daha kolay benimsenir ve içselleştirilir.

- Düşünce Becerisi: Karmaşık konuları sadeleştirme, özüne indirme ve temel mesajı görme yeteneği kazandırır.

Azim Hoca'nın hikmetlerinde özetleme tekniği, sadece bir anlatım yöntemi değil; onun bütün düşünce sisteminin, eğitim felsefesinin ve edebi kişiliğinin temel niteliğidir. Teknik; en özlü, yoğun ve anlaşılır anlatım, mesajın doğrudan ön plana çıkması, kavramların öz biçimi, bütüncül ve kısa yapı ile gereksizliklerden kaçınma gibi özelliklerle tanımlanır.

Kullanım amaçları arasında anlamı yoğunlaştırma, anlaşılabilirliği artırma, akılda kalıcılığı sağlama, eğitimi etkili kılma ve hakikati en açık biçimde sunma yer alır. Diğer anlatım tekniklerinin hepsi bu özellik temelinde biçimlenir.

Edebi ve eğitim açısından büyük değer taşıyan bu teknik, Azim Hoca'nın eserlerinin neden yüzyıllardır hem anlaşılır hem etkili hem de öğretici niteliğini koruduğunu açıklayan en önemli unsurdur. Türk Dili ve Edebiyatı eğitiminde bu teknik üzerinde çalışmak, öğrencilere hem dilin gücünü ve anlatım inceliklerini öğretir hem de düşünceyi sadeleştirme ve özü kavrama yeteneği kazandırır.

4.4. Hoca Azim Hikmetlerinin Günümüz Değerler Eğitimi Yönünden İncelenmesi

Eğitimin temel amacı; insanın çağın ve geleceğin gerektirdiği bilgi, beceri ve değerlerle donanmasını, bilim odaklı, kültürel mirasına bağlı, nitelikli ve ahlaklı bir birey olarak yetişmesini sağlamaktır. Eğitim sisteminden beklenen en önemli kazanım ise bireylerin bu değerleri yalnızca bilmekle kalmayıp, onları tutum ve davranışlarına yansıtmaları, iyi insan ve iyi vatandaş olarak topluma katkıda bulunmalarıdır. Edebi eserler de bu süreçte önemli bir işleve sahiptir; estetik niteliklerinin yanı sıra içinde barındırdığı ahlaki, manevi ve kültürel unsurlarla bireylerin kişilik gelişimini destekler, iyiye ve doğruya yönelmelerine rehberlik eder (Kavcar, 1994, s. 6). Bu bağlamda Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden Azim Hoca'nın hikmetleri, Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Programı'nda (2018) belirtilen temel değerleri (adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik) en yalın ve etkili biçimde yansıtan, değerler eğitimi için eşsiz nitelikte metinlerdir.

Azim Hoca'nın eserleri, adeta bir nasihat ve erdem külliyatı niteliğindedir. Yazar, bu amacını eserlerinde açıkça belirtir; sözlerinin, insanın gönlünü güzelleştirecek, onu yanlıştan doğruya yönlendirecek bilgelik incileri ve öğütler olduğunu vurgular. Onun ifadesiyle:

"Sözlerim hikmet incileriyle doludur; öyle sözler seçtim ki, her biri insanı hakikate ulaştırır, nefsin karanlıklarını aydınlatır. Bu sözleri dinleyen, tutunan ve yaşayan, hem dünyada huzur bulur hem de ahirette kurtuluşa erer."

Azim Hoca'nın her bir hikmeti, okuyucuya erdemli bir insan olma yolunda rehberlik eder ve bugünkü değerler eğitimi anlayışıyla tam bir paralellik gösterir. Eserin latin transkripsiyonlu metninden tespit edilen örnekler çerçevesinde öne çıkan temel değerler ve ilgili beyitler şu şekildedir:

Doğruluk, Dürüstlük ve Sadakat

Azim Hoca'nın düşünce dünyasında dürüstlük, sözün özle bütünlüğü, doğruyu söylemek, hile ve yalandan uzak durmak olarak tanımlanır. Sadakat ise verilen sözde durmak, emanete sahip çıkmak, sevgide ve bağlılıkta kararlı olmaktır. Bu iki erdem, insanın değerini yücelten, onu güvenilir kılan temel niteliklerdir. Yazar, dürüst ve sadık olmanın kıymetini, eserindeki şu ifadelerle açıklar:

"Şeriʿatge rāst muvāfiḳ ṭarīḳatnı
Meşāyıḫlar ṭarīḳa-i bih-būd dérler"
"Yürse tursa Ḫudāyını ḥāżır bilür
Her işinde Ḥaḳ rıżāsın manẓūr ḳılur"

Burada yazar, hem şeriat ve tarikat hükümlerine bağlı kalmanın doğruluğunu hem de her durumda doğru ve güvenilir olmanın, samimiyetin esas olduğunu vurgular. Sözünde duran, işini doğru yapan insanın, Hak katında da değerli olduğunu belirtir. Ayrıca sadakati, mürşide ve hakikate bağlılıkla ilişkilendirir:

"Bir mürşid-i mükemmelġa özin salur
Ne buyursa iḫlāṣ ile anı ḳılur"

Bu beyitler, sadakat ve dürüstlüğün yalnızca insanlara karşı değil; aynı zamanda değerlere, yüklendiği sorumluluklara ve doğru bildiği yola karşı da geçerli olması gerektiğini gösterir.

Sabır ve Öz Denetim

Sabır ve özdenetim, Azim Hoca'nın ahlak anlayışının merkezinde yer alan erdemlerdir. O, sabrı yalnızca sıkıntılara katlanmak olarak değil; aynı zamanda doğru yolda sebat etmek, nefsin arzularına karşı durmak, başarıda ve güçte haddi aşmamak olarak da değerlendirir. Öz denetim ise insanın kendi nefsini tanıması, denetim altına alması ve terbiye etmesidir. Gerçek olgunluk ve insanlık, bu denetimi sağlamakla mümkündür. Eserde bu değerlere ilişkin en belirgin ifadeler şunlardır:

"Riyāżetni şiddetige ṣābir bolup
İstiḳāmet ḳılġan ḳulnı ʿābid dérler"

Yazar burada, nefs terbiyesinin ve zorluklar karşısında sabretmenin, gerçek kulluğun ve erdemin temel şartı olduğunu belirtir. Sabırlı ve istikrarlı olmanın, insanı erdemli kıldığını vurgular. Öz denetim konusunu ise şu beyitlerle açıklar:

"Emmāredin levvāmedin nefsi ötse
Mülhimelik maḳāmıġa eger yetse"
"Nefsī eger ol maḳāmdın ʿubūr étse
Ḳança ḳılġan ṭāʿatıdın ḥużūr étse"

Bu ifadeler, insanın kendi nefsini kontrol altına almasının, kötü arzulardan arınmasının ve kendini denetleyebilmesinin, manevi yükselişin ve erdemli olmanın ilk adımı olduğunu gösterir. Öz denetim olmadan gerçek bir erdemden bahsedilemeyeceğini vurgular.

Yardımseverlik, Merhamet ve Paylaşma

Azim Hoca'nın hikmetlerinde yardımseverlik, insan olmanın en temel gereği olarak sunulur. Bu değer; merhamet, şefkat, cömertlik ve paylaşma duygusuyla iç içe geçmiştir. Yazar, insanın sahip olduğu malın, mülkün, bilginin ve gücün asıl amacının; ihtiyacı olanlara yardım etmek, insanları mutlu kılmak ve toplumda dayanışmayı sağlamak olduğunu vurgular. Eserde bu değerler, insanın manevi yükselişiyle ilişkilendirilerek şu şekilde ifade edilir:

"Ol maḳāmda tefvīz teslīm kāmil ḳılur
Nefsi anıŋ muṭīʿ bolup özge kélür"
"Ḫudāyımdın ḳorḳup titrep ḳulluḳ ḳılur
İḫlāṣ ile ṣūfīlerge ḫādim bolur"

Burada "hizmet etmek" kavramı, yardımseverliğin en yüksek biçimi olarak ele alınır. Kendini başkalarına adamak, onlara fayda vermek, merhamet ve şefkatle davranmak, gerçek erdemin göstergesidir. Yazar, insanın elinden geldiğince iyilik yapmasını, yardım etmesini, paylaşmasını erdemli olmanın gereği olarak sunar.

Saygı, Sevgi ve İnsan İlişkileri

Azim Hoca'nın eserinde saygı ve sevgi, bütün ilişkilerin temel taşıdır. Bu değerler; Allah'a, peygambere, mürşide, bütün insanlara ve bütün varlıklara karşı duyulan hürmet, sevgi ve şefkat olarak ele alınır. Özellikle ermişlere, bilgililere ve hakikat ehline gösterilmesi gereken saygı ve itaat, sıkça vurgulanan konulardandır. Eserde bu durumu en iyi yansıtan beyitler şunlardır:

"Érenlerge til tégizmeŋ dostlarım-a
Ḳorḳar men kim yıḳılġay siz yoldın tayıp"

“ʿAzīzlerni sınagünçe özni sınaŋ
Bar mu sizde ḥırṣ u hevā nāmūs u neng”

Yazar burada, insanlara özellikle de değerli, erdemli insanlara karşı saygılı olmanın gerekliliğini; onları kırmamanın, incitmemenin önemini belirtir. Saygının önce insanın kendisiyle başlaması gerektiğini, kendi nefsini kontrol altına alamayanın başkasına saygı duyamayacağını ifade eder. Sevgi kavramını ise hakikate, peygambere ve bütün insanlara duyulan sevgi olarak tanımlar:

“Nefs-i şeyṭān ġālib kélip yolum tuttı
Élgim alıp yolġa salıŋ yā Muṣṭafā”

Bu hitap, aynı zamanda sevgi, bağlılık ve saygının en üst düzey bir ifadesidir; insanın sevgisi ve saygısı doğrultusunda doğru yola yönelmesini, erdemli olmasını hedefler.

Sorumluluk ve Çalışma Bilinci

Azim Hoca’ye göre insan, dünyaya bir görev ve sorumlulukla gönderilmiştir. Bu sorumluluk; kendi nefsini terbiye etmek, doğru yolda ilerlemek, hakikati aramak ve insanlara faydalı olmaktır. Sorumluluk bilinci, aynı zamanda ibadet etmek, çalışmak, emek vermek ve verilen görevi en iyi şekilde yapmak demektir. Eserde bu değerlere ilişkin ifadeler:

“Ṣālik işi āsān bolmas nefsdin kéçmey
Ṣāfī bolmas māsivādın köŋül üzmey”
“Tünler tamām ḳāyim turup uyḳu buzmay
Ḳıyām ḳuʿūd ḥāṣıl ḳılsa ḳāʿid dérler”

Burada yazar, gerçek bir sorumluluk bilincinin, kolaylığa kaçmamak, emek vermek, çalışmak ve sürekli çaba göstermek olduğunu belirtir. İnsanın sorumluluklarından kaçmamasını, ne kadar zor olursa olsun görevini en iyi şekilde yapmasını erdemli olmanın şartı olarak sunar.

Azim Hoca’nın hikmetleri, içerdiği bu temel değerler ve erdem anlayışıyla, değerler eğitimi açısından eşsiz bir kaynaktır. Eserlerinde doğruluk, dürüstlük, sabır, öz denetim, yardımseverlik, saygı, sevgi, sorumluluk gibi kavramlar, soyut tanımlamalardan öte, hayatın içinden örneklerle somut davranış biçimleri olarak sunulur. Yazarın amacı, okuyucuyu yalnızca bilgilendirmek değil; onu eğitmek, geliştirmek, iyi ve erdemli bir insan olma bilinci kazandırmaktır.

Eserin her bir bölümü, her bir beyiti, bugün değerler eğitimi kapsamında hedeflenen kazanımlarla tam bir paralellik gösterir. Azim Hoca, insanın kendi iç dünyasıyla

ilgilenmesinin, nefsini terbiye etmesinin ve erdemli davranışları hayatının merkezine koymasının, hem bireyi hem de toplumu mutlu ve olgun kılacağını en güzel biçimde anlatır.

Bu yönüyle Azim Hoca'nın eserleri, Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programları çerçevesinde; öğrencilere milli, manevi ve evrensel değerleri kazandırmak, onları iyiye, doğruya ve güzele yönlendirmek için son derece uygun ve işlevsel metinlerdir. Onun hikmetleri, yüzyıllar öncesinden bugüne seslenerek, insanın insana olan borcunu, toplum içindeki sorumluluğunu ve erdemli bir hayatın nasıl olması gerektiğini en yalın ve kalıcı biçimde anlatmaya devam etmektedir.

4.5. Dil ve Yazım Özellikleri

Eser, Talik hatla yazılmış, genel anlamda okunaklı ve düzenli bir görünüme sahiptir. Yazım sistemi olarak Uygur Türkçesi geleneğine ait özellikler ile Arapça ve Fars yazım kurallarının bir arada ve iç içe kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, eserin hem Türk edebiyatı geleneğine bağlı kaldığını hem de İslam kültür dairesinin dil ve yazım özelliklerini yansıttığını göstermektedir. Arapça ve Farsça kökenli kelimeler büyük ölçüde özgün imlalarıyla yazılmış, bu dillere ait harf ve yazım kuralları olduğu gibi korunmuştur.

Metnin tamamına yakını hareketsiz olarak düzenlenmiştir; yani harflerin üzerindeki veya altındaki harekeler (ses değerlerini gösteren işaretler) genellikle konulmamıştır. Bu durum, dönemin yazım geleneği ve okuyucunun dil bilincinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, özellikle noktalı harflerin yazımında bazı tutarsızlıklar dikkat çekmektedir. Bazen harflerin noktaları eksik bırakılmış, bazen de noktaların yeri değiştirilmiş veya kaydırılmıştır. Örneğin, bir harfin noktası üstte olması gerekirken altta, solda olması gerekirken sağda yazılmıştır. Ayrıca çok nadir de olsa harflerin yer değiştirdiği, kelime içindeki sırasının bozulduğu istisnai durumlara da rastlanmaktadır. Bu tür yazım farklılıkları, el yazması eserlerin doğal özellikleri arasında yer almakta ve metnin transkripsiyonu sırasında dikkate alınması gereken önemli ayrıntılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eserin iç düzeninde de bazı özgün uygulamalar bulunmaktadır. Özellikle hikayelere veya yeni bölümlere geçişlerde yer alan mensur anlatım kısımlarının ilk satırları ve bölüm başlıkları, içeriği belirginleştirmek ve dikkat çekmek amacıyla kırmızı mürekkeple kaleme alınmıştır. Bu kullanım, yalnızca süsleme amaçlı olmayıp, metnin yapısal bölümlerinin okuyucu tarafından daha kolay ayırt edilmesini sağlayan işlevsel bir özelliktir.

Söz varlığına bakıldığında, eser dönemin edebi dil özelliklerini taşımakla birlikte, Azim Hoca'nın kendi üslubunu yansıtan bir zenginlik görülür. Türkçe kökenli kelimeler yanında

Arapça ve Farsça kökenli terimler, kavramlar ve deyimler sıkça kullanılmıştır; ancak bu yabancı unsurlar, anlatımın akıcılığını bozmamakta, tam tersine tasavvufi ve ahlaki içeriğin derinliğini artırmaktadır. Dil genel olarak anlaşılır ve işlek olmakla birlikte, kullanılan terimlerin büyük çoğunluğu o dönemin kültür ve din anlayışıyla doğrudan ilişkilidir.

Cümle yapısı ve anlatım özellikleri incelendiğinde, Çağatay Türkçesinin klasik özellikleri görülmektedir. Uzun ve karmaşık cümlelerin yanı sıra kısa, özlü ifadeler de yoğun olarak kullanılmıştır. Özellikle öğüt ve hikmet içeren bölümlerde cümleler daha kısa, anlam daha yoğun ve ifade daha nettir. Fiil çekimleri, zamir kullanımları ve edatların yerleşimi Çağatay Türkçesi dilbilgisi kurallarına uygunluk göstermekle birlikte, yazarın kişisel üslubundan kaynaklanan bazı küçük farklılıklar da göze çarpmaktadır.

Eserin dili ve yazım özellikleri, hem dönemin genel geleneğini yansıtmakta hem de Azim Hoca'nın anlatım gücünü ve üslup özelliğini ortaya koymaktadır. Yazım sırasında görülen küçük tutarsızlıklar ve farklılıklar, metnin değerini azaltmak bir yana, el yazması kültürünün doğal bir sonucu olarak onu daha da özgün kılmakta, transkripsiyon ve değerlendirme çalışmalarında titizlikle ele alınması gereken unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.5.1. Yazım Özellikleri

4.5.1.1. Ünlülerin yazılışı

4.5.1.1.1. a ünlüsünün yazımı

İlk hecede: Metinde "a" ünlüsü ön seste metli elif (آ) ve elif (ا) ile yazılmaktadır:

altun آلتون (xxvııı/18b/16)

anda انده (ı/01b/07)

alıpآليب (ı/01b/03)

aç آچ (v/04b/09)

aġız آغيز (vıı/06b/33)

aġır آغير (xxııı/16a/22)

ahl اهل (xxıv/17a/51)

aḳ آق (xvıı/13a/19)

adab ادب (xxııı/16a/04)

al آل (x/08b/29)

amān امان (ıv/04a/20)

az آز (xxıv/17a/55)

Orta hecede: Metinde “a” ünlüsü orta hecede genellikle elif (ا)ve nadiren he (ه) ile yazılmaktadır.

azād آزاد (xvı/11a/04)

ayaġ اياغ (xxııı/16a/14)

baş باش (xxııı/16a/14)

bī-ḳarār بيقرار (xx/13b/02)

cān جان (v/05a/32)

cemāl جمال (xı/09a/16)

Son hecede: Son hecede “a” ünlüsü genellikle he (ـه)ve bazen de elif (ـا) ile yazılmaktadır.

cezā جزا (ı/02a/26)

çayna چينه (xvııı/13b/15)

dānā دانا (ıv/04a/14)

deryā دريا (vıı/06b/24)

fenā فنا (xıı/09b/12)

ġıẕā غذا (ııı/03a/08)

4.5.1.1.2. e ünlüsünün yazımı

İlk hecede: Metinde “e” ünlüsü ilk hecede “e” ile başlayan kelimelerde elif (ا) ile yazılmıştır, ancak ünsüz ile başlayan kelimelerde ilk hecede “e” ünlüsü elif (ا) ile ya da bir harekeli ile yazılmamaktadır.

emmāre اماره (vı/05b/06)

emr امر (xı/09a/10)

ferşفرش (v/04b/23)

revān روان (v/04b/22)

kebāb كباب (v/04b/05)

erkān اركان (ıı/02b/30)

enhār انهار (xvıı/13a/17)

Orta hecede: “e” ünlüsü orta hecede genellikle elif (ا) veya he (ه) ile yazılmaktadır, bazen de yazılmamaktadır.

eylegil ايله گيل (v/04b/29)

kéçe كيچه (xxvı/17b/07)

Melekü’l-mevt ملک الموت (xxvıı/18b/09)

mücāhede مجاهده (vıı/06b/26)

néçe نیچه (xıv/10b/28)

birlen بیرلان (xxıv/16b/34)

öleyin اوله یین (v/05a/47)

ölmek kérek اولمک کیره ک (xxvıı/18b/17)

Son hecede: "e" ünlüsü metnimizde son hecede elif (ا) ve he (ه) ile yazılmaktadır.

özge اوزگه (ııı/03b/20)

pāre پاره (xx/14a/23)

pāye پایه (xvıı/13a/11)

pīşe پیشه (xı/09a/11)

tenge تن گه (xxııı/16a/07)

şübhe شبهه (xııı/09b/02)

4.5.1.1.3. é ünlüsünün yazımı

Metnimizde ilk hecede bulunan kapalı e (é) ünlüsü daima (ي)ile yazılmaktadır.

égip ایگیپ (xxvııı/18b/15)

égri ایگری (xxvııı/18b/15)

él ایل (xvı/12b/62)

éken ایکن (xxıv/16b/16)

kéçip کیچیپ (vı/06a/31)

kéldim کیلدیم (xxıı/15b/16)

kéltürsem کیلتورسم (ıı/02b/30)

kéter érmiş کیترایرمیش (xvı/11b/25)

kézdim کیزدیم (xxıv/16b/07)

4.5.1.1.4. ı, i ünlülerinin yazımı

İlk hecede: Metinde ilk hecede ı, i ünlüleri için bazen ye (ي) harfi ile bazende ye harfi olmadan yazılmaktadır.

ḳılçaقیلچه (xxvııı/18b/11)

ḳılıḳlıḳ قیلیقلیق (xvıı/13a/21)

ḳīymetini قیمتی نی (xv/11a/17)

ḳızıl قیزیل (xvıı/13a/19)

mīnāمنا (ıı/02b/21)

mīrāş میراث (x/08a/19)

nisbet نسبت (ıx/07b/17)

nişan نشان (vı/05b/20)

Pişerler بیشرلر (xııı/10a/09)

Orta hecede: Metinde orta hecede ı, i ünlüsü ye (ي) harfi ile yazılmaktadır. Nadiren orta hecede bu ünlünün yazılmadığı örnekler de vardır.

pīrsīz پیرسیز (ıv/04a/18)

revişleri روشلری (ııı/03b/26)

Rıyāżıtge گه ریاضت (vı/05b/08)

ṣābir صبر (xı/09a/11)

Ṣādıḳ صادق (xxı/15a/26)

ṣaḥib-cemāl صاحب جمال (xı/09a/16)

sarıġ yüz یوز سریغ (xxıı/15a/12)

Son hecede: Metinde ı, i ünlüleri son seste daima ye (ى) harfi ile yazılmaktadır.

sarı ساری (ı/01b/10)

ṣūfī صوفی (vıı/06b/28)

şibli شیبلی (xxıv/16b/22)

ālī عالی (xvı/12a/54)

baḳi باقی (xv/11a/04)

başçi باشچی (vı/06a/30)

Bişr-i Ḥafi بشری حافی (ııı/03a/109)

4.5.1.1.5. o, ö, u, ü ünlülerinin yazımı

Metnimizde bu dört ünlü vav (و) ile karşılanmaktadır. Söz konusu ünlüleri ayırt etmek için herhangi bir işaret kullanılmamıştır.

İlk hecede: Metinde ilk hecede o, ö, u, ü ünlüleri vav (و) harfi ile yazılmaktadır.

çöktüm چوکتوم (xxıv/16b/35)

çöl چول (xxıv/16b/35)

dostlar دوستلار (vıı/06a/03)

dūr دور (vıı/06a/03)

özligiçeاوزلیگیچه (xx/14a/25)

otluġ اوتلوغ (xx/14a/22)

unutkenler اونوتکنلر (xvı/12b/68)

ülüşluk اولوشلوک (vıı/06a/02)

Metnimizde bir kelimede ilk hecede vav (و)yerine ötre (ُ) kullanılmıştır:

dünyā دنیا (ı/01b/07)

düçār دچار (xx/14a/19)

ġurūr غرور (xıv/10b/24)

ġuṣṣaغصه (v/04b/15)

Orta hecede: Metinde orta hecede o, ö, u, ü ünlüleri genellikle vav (و (harfi ile yazılmaktadır.

vucūd وجود (ıx/08a/30)

vuḳūf وقوف (ıı/02b/22)

yaruġı یاروغی (xvı/12a/56)

yetüşse ییتوشسه (v/05a/47)

yügrüey یوگوره ی (v/05a/39)

türlüġ تورلوغ (ı/01b/08)

zaḳḳum زوقوم (xvııı/13b/15)

ẓuhūr ét- ظهورقیلماق (vııı/07a/11)

batkunçaباتکونچه(xxıv/16b/10)

Son hecede:

Metinde son hece durumunda olan u, ü ünlüleri daima vav (و) ile gösterilmektedir.

asrayu اسره یو (x/08b/29)

aşurdum آشوردوم (xxvı/18a/12)

aytgüm ایتگوم (xv/11a/09)

aytalük ایتالوک (xxv/17a/02)

başurdum باش اوردوم (xxvı/18a/10)

be-ca kéltür بجاکیلتور (ıı/02b/30)

berür بیرور (xvıı/12b/09)

bī-tekellüf بی تکلف (ıx/07b/19)

4.5.1.2. Ünsüzlerin yazılışı

Metinde ünsüzlerin yazılışı, ünlülerde olduğu gibi Arap-Fars ve Uygur yazım geleneklerinin özelliklerini göstermektedir. Türkçede bulunan p, ç, g ve ŋ ünsüzlerinin yazılışında p ünsüzü için genellikle (ب), bazen p (پ), ç ünsüzü için genellikle cim (ج), nadiren ç (چ), g ünsüzünün yazılışı için daima (ک), ŋ sesinin yazılışında ise (نک) kullanılmıştır.

4.5.1.2.1. ç ünsüzünün yazımı

Metnimizde ilk, orta ve son hecede ç ünsüzü için c (ج) nadiren (چ) kullanılmıştır.

aç آج (v/04b/09)

cafā çékmek جفاچکمک (ı/02a/28)

çıḳıp kétmek جیقیب کیتمک (xxıv/16b/26)

ḳaçıp قاجیب (xxıv/16b/26)

köçer کوچر (ıx/07b/23)

mücāhede مجاهده (vıı/06b/26)

saçsa ساجسه (ıv/04a/11)

4.5.1.2.2 p ünsüzünün yazımı

Metnimizde p ünsüzü ilk hece konumunda genellikle be (ب) ile gösterilirken p (پ) ile yazılmış örnekler de mevcuttur. Bazı kelimeler metinde hem be (ب) hem de p (پ) ile gösterilmektedir.

pīşa بیشه (xxv/17b/13)

pişer بیشر (ıx/08a/26)

pişelük بیشالوک (xxv/17b/14)

Putesigeبته سیگه (xxv/17b/13)

Metinde orta ve son hecede p ünsüzü genellikle be (ب) ile gösterilmektedir. Nadiren orta hecede p ünsüzü için p (پ) kullanıldığı görülmektedir. -p ve -UbAn zarf-fiil eki için ise daima b (ب) kullanılmıştır.

alıp آلیب (ı/01b/03)

aytıp ایتیب (ıı/02b/34)

ḳılıp قیلیب (ııı/03b/22)

Tatıp تاتیب (ıv/04a/04)

tetip ییتیب (xvı/12a/52)

ḳılıp قیلیب (ı/01b/12)

ḳoyup قویوب (ıı/03a/37)

ölüp اولیب (ıı/03a/37)

öltürüpاولتیریب (xxıı/15a/08)

aŋlapآنکلب (ı/02a/34)

4.5.1.2.3. g ünsüzünün yazımı

Metinde g ünsüzünü k ile ayıracak herhangi bir işaret yoktur. Her iki harf ilk, orta ve Son hedece daima kef (ک) ile gösterilmektedir.

gereŋ کرنک (ııı/03b/16)

gīlīm کیلیم (xxııı/16a/09)

ʿācızlıġ‌یکعاجزل (xvıı/12b/02)

sınuġluḳ سینوکلوک (xvıı/12b/02)

muŋluġ مونلوک (ıı/02a/04)

kāmīl کامل (xııı/10a/13)

4.5.1.2.4. ŋ ünsüzünün yazımı

Metnimizde ünsüzü daima nun kef (نک) gösterilmektedir.

aŋlamay آنکلمای (ı/01b/12)

aŋlapآنکلب (ı/02a/34)

taŋ atmak تانک آتماک (xıv/10a/09)

vuṣlat taŋı وصلت تانکی (xxııı/16a/27)

ataŋnıŋ آتنک نینک (xııı/10a/14)

uyatıŋdın اویاتینکدین (vııı/07a/27)

başıŋ باشینک (xvııı/13b/14)

zār iŋremekزاراینکرمک (xvı/11b/27)

işiŋde ایشینکده (vı/06a/36)

işleŋizler ایشلنکیزلر (xxı/14b/20)

keyseŋ کیسنک (xxııı/16a/09)

ḳoyuŋ قوینک (vııı/07a/08)

soŋra سونکره (ıı/02b/33)

4.5.1.2.5. t ünsüzünün yazımı

Metnimizde Türkçe kelimelerde t ünsüzü daima te (ت) ile yazılmıştır.

tā-key تا کی (ıv/04a/24)

taʿalluḳ تعلق (ıv/04a/16)

taḳvā تقوا (xxııı/16a/04)

tābān تابان (ıx/08a/25)

tabiʿ تابع (vıı/06b/20)

tafżīl tapmak تفضیل تاپمک (vııı/07a/16)

taġ تاغ (xxııı/16a/19)

Metnimizde hem te (ت) hem de tı (ط) ile yazımına rastlanan aṭ/at kelimesi istisna teşkil etmektedir.

ṭaʿam طعام (xııı/09b/02)

ṭāʿat طاعت (xxııı/16a/04)

ṭaḳatım طاقتم (ıı/02a/06)

ṭaḳçasén طاقچه سین (xvıı/13a/12)

ṭāleb طالب (vıı/06a/03)

ṭaʿn طعن (xx/14a/18)

4.5.1.2.6. s ünsüzünün yazımı

Metnimizde Türkçe kökenli, ince ve kalın ünlülü kelimelerde yer alan s ünsüzü için genel olarak sin (س) harfi kullanılmıştır; bu kullanım kelimenin ilk, orta ve son hecelerinde geçerlidir.

sabaḳ سبق (ıx/07b/07)

saç ساچ (xvı/12a/43)

saġluḳ ساغليک (xvıı/12b/05)

saḳal سقال (ıı/03a/39)

saḳlayın سقله يين (v/05a/35)

salgıl سالكيل (xxvı/18a/27)

salikniسالک نی (xxı/14b/10)

san سان (ı/01b/20)

Bununla birlikte, metin içerisinde aynı ünsüzün **sad (ص)** harfi ile yazıldığı örnekler de mevcuttur. Bu kullanım belirli durumlarda görülmekle birlikte, yaygın olan ve tercih edilen yazım biçimi **sin (س)** harfidir.

ṣarf eylemek صرف ايله مک (ıx/07b/15)

ṣıdḳı bile صدق بيله (xvı/11b/27)

ṣıfāt صفت (xı/09b/36)

ṣilāḥını صلاحينى (xx/14a/04)

ṣuḥbet صحبت (ııı/03b/32)

ṣūfîlerge صوفى لرگه (vıı/06b/28)

ṣuretlikصورتليک (xvı/12a/58)

4.5.1.3. Bazı ek ve şekillerin yazılışı

Metnimiz harekeli olmasına rağmen zaman zaman Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerde ötre (ُ), şedde (ّ) ve tenvin (ً) kullanılmıştır. Aynı zamanda nadiren üstün (َ), esre (ِ) ve cezm (ْ) de metnimizde tespit edilmiştir. Diğer işaretler kelimenin okunuşunu göstermek amacıyla yazılırken, bu amaçla birlikte iki veya daha fazla kelimeyi ve cümleyi birbirine bağlamak için de kullanılmaktadır.

ʿacebعَجَب(xxvıı/18b/20)

sükūtında سكوتينده (xxı/15a/32)

abdīyyetعَبْدِيَّت(xxı/15a/30)

ālī-himmet عَالِي هِمَّت (xvı/12b/69)

Allāh ʿalīm الله عَلِيم (xxıı/16a/17)

Subḥān Allāh سُبْحَانَ الله (xxıı/15b/35)

ʿārif عَارِف (ıı/03b/34)

ʿarż عَرْض (xvı/12a/51)

āsitānآسْتَان (xvı/12a/54)

ṭarīḳ-ı aṣl طَرِيقِ اَصْل (xıx/13b/08)

Metinde Farsça terkiplerde zaman zaman ye (ی) ve izafet hemzesinin kullanıldığı görülmektedir.

ferş-i āstān فَرْشِ آسْتَان (v/04b/23)

mülk-i aşyan ملکی آشیان (xvı/12a/54)

ʿāşıḳ-ı bi-çare عَاشِقِ بِيچَارَه (xx/14a/24)

Metnimizde seslenme ünlemi "ey" zaman zaman kelimeye bitişik olarak yazılmaktadır.

ey ʿaẓıma ای عظیما (ıv/04a/24)

ey dostlarım ای دوستلریم (vıı/07a/02)

ey dost ای دوست(x/08b/30)

eya oġlumایا اوغلوم (xxıı/15b/02)

ey oġlum ای اوغلوم (xıı/10a/14)

Metnimizde dék/dek edatı ve kim/ki bağlacı zaman zaman kelimeye bitişik şekilde yazılmıştır:

yél dék یل دیک (ı/01b/14)

ʿarifler dék عارف لر دیک (ı/01b/14)

gül dék گل دیک (xıı/09b/13)

ṭamʿ dék طمع دیک (xıı/10a/08)

Nan dék نان دیک (xvıı/13a/12)

dırīġ derd ki men دریغ درد که من (v/04b/02)

désem ki ʿāṣī دیسام که عاصی (v/05a/52)

bular kim dép بولارکیم دیب(xvı/12b/63)

bilmayın bular kim dép بیلمایین بولارکیم دیب (xvı/12b/64)

İlgi eki +nıŋ/+niŋ metnimizde genellikle kelimeden ayrı olarak yazılmıştır.

ḳulnıŋ قول نینک (vıı/07a/08)

maġfiretnıŋ مغفرت نینک (xvı/11b/29)

anıŋ üçün انینک اوچون (ı/01b/19)

4.5.2. Ses Bilgisi

4.5.2.1. Ünlü değişmeleri

Çağatay Tükçesinde, Türkiye Türkçesindeki a, e, ı, i, o, ö, u, ü ünlülerinin yanı sıra kapalı e (é) ünlüsü de bulunmaktadır.

4.5.2.1.1. e ~ é değişikliği

Eski Türkçedeki kök hece e'si Çağatayca Türkçede kapalı é ya da i tarafındadır.

Klasik sonrası Çağatay Türkçesi metni olan ʿAzim Hoca Hikmetlerinde'de çoğunlukla kapalı é ile yazılırken yer yer bazı kelimelerin hem kapalı é hem de e ile yazıldığı tespit edilmiştir:

égip ایگیب (xxvııı/18b/15)

égri ایگری (xxvııı/18b/15)

élایل (xxıv/17a/46)

ézeyی ایزه (ıı/02b/10)

étایت (v/04b/07) it er érmişایترایرمیش (xvı/12b/73)

éşitipایشیتیب (ııı/03b/19)

émdiایندی (ı/02a/22) imdi ایندی (xxvı/18a/08)

kézeyی کیزه (ıı/02b/11)

4.5.2.1.2. u > ı değişikliği

Eski Türkçedeki -ġaru/-gerü eki metinde düzdür: turarı (xx/14a/09), batarını (ı/01b/15), çıkarı (xx/14a/21).

4.5.2.1.3. e > ü değişikliği

Bazı kelimelerdeki e sesleri benzeşme yoluyla yuvarlaklaşarak ü'ye dönüşmüştür: év > üy üy "ev" (xxvııı/18b/03), sévün > süyün- süyündi (xvıı/12b/08), sév- > süy- süyüp (xxv/17a/03).

4.5.2.1.4. ı > u değişikliği

Metnimizde kelime kök veya gövdelerinde gerçekleşen bu ses değişimine örnekler mevcuttur: aḳız- > aḳuz- "akıtmak" (v/04b/27), oḳı-> oḳu- (v/05a/34).

4.5.2.1.5. ü > e değişikliği

kéltür- > kélter- kéltersün (ıı/02b/30), öltür- > ölter- öltermey (vı/06a/32)

4.5.2.1.6. e > ö değişikliği

bükte- > büktü- büktüm (xxıv/16b/19).

4.5.2.1.7. i > ü değişikliği

Bu ses değişiminin örneği mentimizde mevcuttur: bargim > bargüm "bargim" (ıı/02b/33).

4.5.2.2. Ünlü uyumu

Türkçede kelimelerin köklerinde ve kelime kökleri ile ekler arasında uyum vardır.

Türkçedeki bu uyumlardan ilki ünlü uyumudur. Ünlü uyumu kalınlık-incelik uyumu ve düzlük-yuvarlaklık uyumu olmak üzere ikiye ayrılır.

4.5.2.2.1. Kalınlık-incelik uyumu

Ural-Altay dillerinin en belirgin özelliklerinden biri olan kalınlık-incelik uyumu Türkçenin başlangıcından bugüne kadar devam etmektedir. Kalınlık-incelik uyumu bir kelimedeki ünlülerin bu bakımından birbirine uygun olması demektir. Bu uyumda ilk hecesi kalın ünlülü olan bir kelimenin sonraki heceleri de kalın ünlülü ve ilk hecesi ince ünlülü olan bir kelimenin de sonraki heceleri yine ince ünlülü olmalıdır.

Türk dilinin her devresinde güçlü bir şekilde korunan kalınlık-incelik uyumu esas itibarıyla Çağatay Türkçesinde, Türkçe kelimelerde korunmuştur. Ancak gerileme döneminde özellikle Özbekçeye doğru gidildikçe bu kurala aykırı durumlar da ortaya çıkmıştır. Metnimizde de genel olarak uyumun Türkçe kelimelerde tam olmadığı tespit edilmiştir:

eylegil (v/04b/29)
işleriga (xxııı/16a/17)
ādem (xxıv/16b/27)
tīlge almak (ıı/02b/15)
āstāne (v/05a/47)
bararge (v/04b/08)
başıge (vıı/07a/08)
bī-naṣībni (xxvıı/18b/13)
bolmagen (xx/14a/11)
çend-an (x/08b/21)
ġamge (xvı/11b/32)
ḫācatini (xvı/12b/73)
ḫızmatin (vıı/06b/31)
ḳalbi (ıx/07b/21)
kerrūbīler (xvı/11b/18)
keygenlarga (ıv/04a/17)
maḳṣadge (xx/14a/09)
vefāge (xıx/13b/03)

taşge (ıx/08a/39)

Çağatay Türkçesinde Arapça ve Farsça kelimeler genellikle kalın sıradan ek alır.

Metnimizde de bu durum genel olarak korunmuştur: cigerde (v/04b/27), gedayıŋdur (xxıı/15b/34), çahı (xvı/11b/30), dadın (vıı/06b/21), deryāsıga (x/08a/18).

Ancak yer yer aynı kelimenin hem kalın hem ince sıradan ek aldığı da tespit edilmiştir.

Bu durum ödünç kelimelerde telaffuz farklılıklarının olduğunu göstermektedir: avval (xvı/12b/70) - evvel (xx/14a/06), yüzga (ıı/03a/43) - yüzge (xxıı/15a/12).

4.5.2.2.2. Düzlük-yuvarlaklık uyumu

Türkçede düzlük-yuvarlaklık uyumu, kelimede düz ünlülerden sonra düz ünlülerin, yuvarlak ünlülerden sonra ya düz-geniş ya da dar-yuvarlak ünlülerin gelmesi durumudur.

İncelediğimiz metinde bazı ekler kelimenin son ünlüsüne göre düz veya yuvarlak gelebilmektedir. Bazı ekler sadece düz ünlülü, bazıları sadece yuvarlak ünlülü olabiliyorken, kimi ekler hem düz hem yuvarlak ünlülü olabilmektedir. Tespitlerimizi düzlük-yuvarlaklık uyumuna tabi olan ekler ve tabi olmayan ekler olarak iki başlık altında sıralayabiliriz.

Düzlük-yuvarlaklık uyumuna tabi olan ekler

1. İyelik ekleri -ım/-im; -um/-üm; -ıŋ/iŋ; -uŋ/-üŋ: yürek baġrım (xxıv/16b/04), ʿaḳlım (ıı/02b/18), baġrım (ıı/02b/10), közüm bile (v/05a/40), özüm (ıı/02b/35), teniŋ (xx/14a/04), tizim (ıı/03a/41),

2. Emir eki -ıŋ/-iŋ; -uŋ; -ıŋız/-iŋiz; -uŋız: salıŋ (ı/01b/03), aliŋ (xxı/14b/23).biliŋ (xxı/14b/24), bolsuŋ (ıx/08a/49), désiŋ(x/08b/29).

3. Görülen geçmiş zaman eki -dım/-dim; -dum/-düm: yürdüm (ı/01b/10), yuttum (xxıv/16b/16), yazdım (xxvı/17b/02), yandım (xxıv/17a/48).

-dıŋ/-diŋ; -duŋ/-düŋ aydıŋ(xıv/10b/34)

4. Zarf fiil eki -ıp, -ip, -up, -üp: alıp (ııı/03b/24), bilip (ıv/04a/21), yetip (xvı/12a/52), büküp (ıı/03a/42), çöküp (ıı/03a/41), bolup (ıı/02b/13).

5. Fiilden isim yapma eki -ım, -üm: yarım (vıı/06b/25), ölüm (v/04b/10).

6. Fiilden isim yapma eki -ın, -ün: barın (xvı/12b/61), ʿayşına (xıx/13b/02), barını (xx/14a/27).

7. Fiilden isim yapma eki -unç: söünç (xxv/17a/03).

8. Fiilden isim yapma eki -ış, -iş, -uş, -üş: uruş (xvııı/13a/08), yürüş (xvııı/13a/06).

9. Fiilden fiil yapma eki -ıl, -il, -ul, -ül: sökülgü (xxvıı/18b/15).

10. Fiilden fiil yapma eki -ün: süyüŋ (vııı/07a/06), özüŋ (xxvııı/18b/08), özüŋe (ıv/04a/22).

11. Fiilden fiil yapma eki -uş, -üş: uluş (xvıı/13a/15), ülüş (vııı/07b/29), turuş (xvııı/13a/07), uruş (xvııı/13a/08).

12. İsimden fiil yapma eki -uḳ: yazuḳ (xxvı/17b/02), yoluḳsa (xx/14a/08), artuḳ érür (ııı/03a/06).

13. İsimden isim yapma eki -ınçı, -inçi, -ünçi: törtinçi (x/08a/11).

Düzlük-yuvarlaklık uyumuna tabi olmayan ekler

a. Yalnızca düz biçimleri kullanılan ekler:

1. Teklik 3. şahıs iyelik eki -(s)ı / -(s)i: belası (xxı/14b/13), atı (ıı/02b/26), bīzārı (xx/14a/13), cānı (x/08b/35).

2. Ayrılma durumu eki -dın/-din: baldın (ıx/08a/46), başdın (xxııı/16a/14).

3. Yükleme durumu eki -nı/ni; -ın/-in: ʿalāmetin (vııı/07a/11), ʿarifni (vı/05b/22), ʿariflikni (vı/05b/20), astın (xxııı/16a/23).

4. Görülen geçmiş zaman 3. kişi eki -dı/-di: berdi (xxvıı/18b/18), boldı (v/04b/03), kéldi (v/05a/52).

5. İsimden isim yapma eki -çı/-çi: başçı (vı/06a/30), egerçi (v/05a/50), gerçi (xxıı/15b/26).

6. İsimden isim yapma eki -sız/-siz: pīrsız (ıv/04a/18), habersiz (xı/09a/32).

7. Emir kipi eki -ġıl/-ḳıl, -gil: alġıl (xııı/10a/14), altun ḳıl (xxvııı/18b/16), ʿaṭā (xvı/11b/10), dāyīm (xxvııı/18b/07), aylegil (v/04b/29), ḳilgil (xvııı/13a/02).

8. Öğrenilen geçmiş zaman eki -mış/-miş: ḳılmış (xvı/11b/10), kirmiş (xvı/12a/58).

b. Yalnızca yuvarlak biçimleri kullanılan ekler:

1. Fiilden fiil yapma (faktitif) eki: -dur/-dür; -tur/-tür; köydür (v/04b/11), öldür (ıx/07b/11), öltür (xxı/14b/14), kéltür (ıı/02b/30), ḥayrāntur (ıı/02b/31).

2. Fiilden isim yapma eki -ġu: ḳayġuye (xx/14a/10).

3. Fiilden isim yapma eki -ġun; metnimizde örnek yoktur.

4. Fiilden fiil yapma (faktitif) eki -ḳur/-kür: yetkürsem (ıı/02b/29), yetkür (v/04b/17).

5. Fiilden fiil yapma eki -güz: Metnimizde örnek yoktur.

6. Zarf-fiil eki -ġunça/-günçe: yetmegünçe (xx/14a/09), sınagünçe (ıı/03b/14).

7. Emir kipi teklik 3. şahıs eki -sun/-sün: bolsun (ıx/08a/47), boyunsun- (xxvı/17b/04), ḳalmasun (v/04b/27), ḳılsun (xvııı/13b/10), ötmesün (xxııı/15b/02).

8. Görülen geçmiş zaman çokluk 1. şahış eki: Metnimizde örnek yoktur.

4.5.2.3. Ünlü türemesi

Sesler gramer birlikleri içinde yan yana düşerken bazen birbirleriyle doğrudan doğruya birleşmez ve aralarına bağlamayı sağlayacak ilave bir ses alırlar. Bu hadiseye ses türemesi denir (Ergin, 2009, s. 51). Kelimeyi genişleten bu ses olayının metnimizde de örnekleri mevcuttur: sor > sora- sorar (vıı/06a/03).

Metnimizde alıntı kelimede de bu ses hadisesine rastlanmıştır: Far. turş > turuş olturuş (xxııı/16a/19).

4.5.2.4. Ünlü düşmesi

Türkçenin her döneminde karşılaştığımız vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi hadisesi Çağatay Türkçesinde de görülmektedir. Metnimizde bu ses hadisesine örnekler mevcuttur: kögsin (xııı/10a/08), kögsüm (ıı/03a/37), köŋli (ııı/03b/34), boynın sal- (vıı/06a/13) aġzı birle (vıı/06b/33), oġlum (xııı/10a/14).

4.5.2.5. Ünlü birleşmesi

Ünlü ile biten bir kelimeye yine ünlü ile başlayan bir kelime eklendiğinde yan yana gelen iki ünlüden birinin düştüğü görülür. Bu ses hadisesine ünlü birleşmesi denir.

Metnimizde bu ses hadisesine örnek olabilecek kelimeler şunlardır:

bol < bu + ol bul (xıı/09b), neçük < neçe ök neçük (xı/08b/05), v'ey < ve ey v'ey (xxıv/16b/30).

4.5.2.6. Ünsüz değişmeleri

4.5.2.6.1. b > m değişikliği

Geniz sesinden önce gelen bazı kelime başı b sesinin m'ye çevrilmesi Eski Türkçeden itibaren görülen bir değişimdir. Metnimizde de bu değişimin örnekleri mevcuttur: bunda > munda munda (ı/02a/24), bin- > min- yüz miŋ (ıv/04a/12), ben > men āṣī men (v/05a/50). Bu ses değişimi zaman zaman geniz sesi bulunmayan kelimelerde de görülebilmektedir: biz > miz biz ni (xxvıı/18b/19).

4.5.2.6.2. b > v değişikliği

Eski Türkçede iki ünlü arasında veya kök sonunda bulunan b sesi Karahanlı ve Harezm Türkçelerde bir dudak ünsüzü olan w'ye Çağataycada ise -v-, -v, -y'ye dönüşür.

Metnimizde de bu ses değişimine örnekler vardır: eb > ew > éy > üy din üy,ni (xxvııı/18b/03), sév- > süy- söyelük (xxv/17a/03), tebe > tewe > téve tevbe (xvııı/13b/21).

4.5.2.6.3. b > p değişikliği

Çağatay Türkçesinde kelime başında b sesi genellikle korunmaktadır.

Metnimizde bir kelimede b > p değişimi tespit edilmiştir: biş- > piş- pişelük (xxv/17b/13).

4.5.2.6.4. d > y değişikliği

Eski Türkçede kelime ortasında ve sonunda bulunan d sesi, Harezm Türkçesinde -d̲-/-d̲, Çağatay Türkçesinde ise -y-/-y'ye dönüşmüştür. Metnimizde de bu ses hadisesinin örnekleri mevcuttur:

adaḳ > ad̲aḳ > ayaḳ yalaŋ ayaġ (ııı/03a/10)

ḳod- > ḳod̲- > ḳoy- ḳoya kör- (xvıı/13a/10)

ked- > ked̲- > key- keyip (xvı/12a/44)

tod̲- > toy- toyup (ıı/02b/23)

Eski Türkçede d'den meydana gelen y bazen g'ye de dönüşebilmektedir:

adaḳ > ad̲aḳ > ayaḳ yalaŋ ayaġ (ııı/03a/10)

4.5.2.6.5. p > f değişikliği

Çağatay Türkçesinin önemli ses özelliklerinden biri olan bu hadisede dudak ünsüzü p birkaç yerde diş-dudak ünsüzü f'ye döner. Metnimizde bu ses değişimini tespit ettiğimiz Örnekler şunlardır: toprаḳ > tofraḳ tofraḳ al- (xı/09a/31).

4.5.2.6.6. t > d değişikliği

Çağatay Türkçesinde kelime başı t-sesi genellikle korunmuş olmakla beraber bazı kelimelerde d-'ye dönüşmüştür. té- > dé-hū hū téyü (ııı/03a/11), teg > dék tökülgü dék (xxvıı/18b/16), éarifler dék (ıv/04a/02).

Metnimizde t- > d'ye değişiminin bazı örnekleri şöyledir: té- > dé- dédim (xxvı/18a/12), teg > dék/dek dék gül dék açlıp (xvı/12a/45), turur > dur/durur adab turur (xvııı/13b/12).

4.5.2.6.7. ḳ > ẖ değişikliği

Metnimizde bu değişimi tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır: yaḳşı > yaẖşı yaẖşı men (xxvı/18a/11).

4.5.2.6.8. ḳ/ġ > v değişikliği

Çağatay Türkçesinde iç ses durumundaki -ġ-/-g-'ler bazı kelimelerde v'ye dönüşmüştür.

Metnimizde bu hadiseye örnek olabilecek kelimeler şunlardır: baġır > bavır, eġri > evri (xıı/10a/09) Aynı zamanda metnimizde -aġu/-egü > -av/-ev ekinin değişimine örnek yoktur.

4.5.2.6.9. g > y değişikliği

Metnimizde örnek yoktur.

4.5.2.6.10. z > s değişikliği

Eski Türkçede geniş zamanın olumsuzluk eki -maz'dır. Ancak bu ek Çağatay Türkçede -mas şeklinde sedasızlaşır. Metnimizde de geniş zamanın olumsuzunda daima -mas/-mes

kullanılmıştır. almas (ııı/03b/19), ḳılmas (vıı/06a/06), bilmes (ııı/03b/16), étmes (vıı/06b/24).

4.5.2.6.11. ŋ > ġ değişikliği

Bu ses değişiminin örneği şöyledir: baŋla- > baġla- (v/04b/08).

4.5.2.6.12. hemze > v değişikliği

Metnimizde bir kelimede hemzenin v'ye dönüştüğü tespit edilmiştir: suʾāl > suvāl(xvı/12b/63)

4.5.2.7. Ünsüz düşmesi

Metnimizde tespit edebildiğimiz ünsüz düşmesi örnekleri şöyledir.

4.5.2.7.1. b düşmesi

Bir kelimede kelime başındaki b-sesinin düşmesi hadisesi Batı Türkçesinde görülen bir özelliktir. bol- > ol- fiili ile ilgili olan bu durumun metnimizde de 247 kez geçtiği tespit edilmiştir: oldı (v/04b/03), olġay (xı/09a/22). Bu fiilin dışında sub sözcüğünde kelime sonundaki b- sesi düşmüştür. sub > suw > su su (v/05a/40).

4.5.2.7.2. r düşmesi

Metnimizde tespit edilebilen r düşmesi örnekleri şunlardır: birle > bile bile (v/04b/20), érmes > émes mezac émes (xxıv/17a/54).

4.5.2.7.3. l düşmesi

kéltür > kétür- kéltürsem (ıı/02b/30), bolġay > bolgey > bogey (xı/09a/22).

4.5.2.7.4. g/ġ düşmesi

Klasik öncesi ve klasik dönemde birden fazla heceli kelimelerde ġ/g harfi çoğunlukla korunur. Ancak klasik sonrası dönemde bu harf düşme eğilimindedir. Bu hadise bazı kelimelerde Çağatayca devrinden önce gerçekleşmiştir. elig > él éli (xıı/09b/04), ḳatıġ > ḳatı ḳatı (xxı/14b/13), ḳarıġ > ḳarı ḳarı (xxıv/16b/35), kergek > kerek kérek (xxııı/16a/21), ḳulġak > ḳulaḳḳulaḳ sal- (xıı/09b/07), éşkek > éşek éşik açıl- (xv/11a/12). Bu ses hadisesine yönelmede de rastlanmaktadır. kimge > kime kime (x/08a/03)

4.5.2.8. Ünsüz türemesi

Metnimizde tespit edebildiğimiz ünsüz türemesi örnekleri şunlardır.

4.5.2.8.1. y türemesi

Metnimizde y türemesinin genellikle Arapça kelimelerin iç seslerinde hemzeden y'ye dönüşme şeklinde gerçekleştiği görülmüştür: kāʾim > ḳāyım (vı/06a/28), dāʾim > dāyım (xxıv/17a/58), şeriat > şerīʿat (x/08a/10).

4.5.2.8.2. n türemesi

Çağatay Türkçesinde iyelik eki ile hal ekleri arasındaki zamir n'si çoklukla düşürülmektedir (Şen, 2021, s. 160). Metnimizde de bu durum çokça görülmektedir. Ancak bazı kelimelerde teklik 3. şahıs iyelik ekinden sonra Türkiye Türkçesinde olduğu gibi n ünsüzünün türediği de görülmektedir: içinde (xvı/11b/26), işinde (ıx/07b/14).

4.5.2.9. Ünsüz Benzeşmesi

Metnimizde bazı eklerin uyum dışı kullanıldığı görülmektedir. Ünsüz uyumu bakımından eklerin durumu şöyledir:

Yönelme hali ekinde: Metnimizde genel olarak +ġa/+ge şeklindedir: din yolıġa (vıı/06a/09), amrıġa (xxvııı/18b/06), ʿāşıklarġa (xıı/09b/10), cānġa (ı/01b/08), ḳolġa kir- (vı/06a/32), kişige (xvııı/13a/07), közge (vıı/06a/08).

Bununla beraber metinde yönelme ekinin uyuma girerek +ḳa şeklinin kullanıldığı tespit edilmiştir: Ḥaḳḳa (xxııı/16a/21).

Bulunma hali ekinde: Bu ek metnimizde uyum dışı kalarak daima +da/+de şeklinde kullanılmaktadır: aldıda (xıv/10a/14), ʿarafātda (ıı/02b/22), āstānede (v/05a/47), bendelikde (ıx/08a/40).

Ayrılma hali ekinde: Metnimizde daima +dın/+din şeklinde kullanılan bu de uyum dışındadır: bir biridin (xvı/12b/63), mundın (xxııı/16a/25), cāndın (35b/09), cemāldın (42b/02).

Yön gösterme ekinde: Metinde kalıplaşmış halde iki kelimede karşımıza çıkan bu ek uyuma tabidir: Metnimizde örnek yoktur.

Bildirme ekinde: Bildirme eki metnimizde -dur/-dür şeklinde kullanıldığından uyum dışında kalmaktadır. Yalnızca bir kelimeyle kullanılırken uyuma girerek -tur olmuştur: baṭındur (x/08b/26), bīmārdur (xx/14a/05), boldur (xı/09b/36), düçārıdur (xx/14a/19), ʿarifdür (xxı/15a/33), ḳöydür (v/04b/11), yoḳtur (ı/01b/20).

Metnimizde fiil kök veya gövdelerine gelen eklerde de uyum dışı örnekler vardır: tapgay (xııı/10a/06) ,öltürgen (vı/06a/33), étiŋ (xxvıı/18b/12), kétti (v/04b/03), tüşelük (xxv/17b/12).

4.5.2.10. Ünsüz ikizleşmesi

Metnimizde bu ses hadisesine örnekler şöyledir:

Alıntı kelimelerde: Ar. Cümle > cümmele (ıı/02b/30).

Türkçe kelimelerde: Ar. abdīyet > abdīyyet (xxı/15a/30).

4.5.2.11. Göçüşme (metatez)

Metnimizde bir kelimede örneğine rastlanmıştır: ögret- > örget- örgekünçe (xxıv/16b/12).

4.5.2.12. Hece düşmesi (haploloji)

Metnimizde az sayıda örnekte korunmakla beraber genel olarak tur-/dur- yardımcı fiilinin tekil üçüncü şahıs çekiminde son hecenin düştüğü -dur/-dür/-tur olduğu görülmektedir: ḥaḳīḳīdür (xxıv/17a/54), köydür (v/04b/11), yoḳtur (ı/02a/24), gedayıŋdur (xxıı/15b/34).

4.5.3. Şekil Bilgisi

4.5.3.1. Yapım ekleri

4.5.3.1.1. İsimden isim yapma ekleri

+aç/+eç: Klasik Çağatay Türkçesinde küçültme bildiren bu ek metnimizde bir kelimede tespit edilmiştir. Bu örnekte kelimenin anlamında bir değişiklik yapmamıştır: bağlaç(ı/02a/23).

+çı/+çi: Meslek isim ve sıfatları yaparak bu meslekler ile ilgilenen kişileri bildirir: yol başçı (vı/06a/30), başçı (vı/06a/30), egerçi (v/05a/50).

Bazen kendisinden sonra +lıḳ/+lik/+luḳ/+lük ekini de alabilir: éren ḳılıḳlıḳ (xvıı/13a/21), fenālıḳ (xı/09a/24), ḥayrānlik (xxıv/16b/38), ḳız ṣuretlik (xvı/12a/58), özlük (xıv/10b/17).

+daş: Denklik, eşlik ve birlik bildirir: yoldaş (ı/02a/32).

+ġı/+gi: Aitlik bildiren sıfatlar yapar: rasvālıġım (ı/01b/04).

+ge: Dışındalık bildiren bu ek kalıplaşmış olarak bir kelimede bulunur: ʿaḳlıŋızge (ııı/03a/02), başge al- (xıv/10a/12), tilge (x/08a/04).

+laḳ: Yer bildirme anlamı katar: ḳulaḳ (xıı/09b/07).

+l: Benzerlik ifade eden bu ek çok işlek değildir: ḳızıl (xvıı/13a/19).

+lı: İsimden isim yapan bu ek metnimizde bir yerde tespit edilmiştir: din yolı (xxı/14b/13).

+lıġ/+lig, +luġ/+lüg: Bu ek, bulunma, aitlik ve ilişki ifade eden sıfatlar yapar. Türkiye Türkçesindeki +lı/+li, +lu/+lü ekinin karşılığıdır: ġarīblıġ (xvı/11a/07), ʿacizlıġ (xvıı/12b/02), ḳarılıġ (v/04b/03), ḳutlug (ıx/08a/47), otluġ (xxıı/15b/19), türlüg (ı/01b/08), Muŋluġ (ıı/02a/04), şerafetliġ (ıı/02b/25).

Metnimizde ekin sadasız şekline de rastlanmaktadır: ḫārlıḳ (xxııı/16a/06), fenālıḳ (xı/09a/24), rüsvālıḳ (ı/01b/04).

+lıḳ/+lik, +luḳ/+lük: Eski Türkçeden beri çok yaygın olarak kullanılan bu ek isimlerden yer, meslek, topluluk isimleri ile soyut isimler yapar: beḳālıḳ (ıı/03b/23), éren ḳılıḳlıḳ (xvıı/13a/21), zarlıḳ (xıv/10a/11), ʿariflik (vı/05b/20), özlük (xıv/10b/17), uluġluḳ (xvıı/12b/03), yamanlıḳ (xxvı/18a/11).

Metnimizde bu ekin sadalışekillerine de rastlanmaktadır: yaŋlıġ (ıx/08a/25), ʿacizlıġ (xvıı/12b/02), adablıġ (xvııı/13b/20), ḳanlıġ (xxıı/15a/12).

+sız/+siz: Olumsuzluk bildiren yaygın bir ektir: pīrsız (vıı/07a/03).

4.4.3.1.2. Fiilden isim yapma ekleri

-a: dila (xıx/13b/02), yara (vıı/06b/25), eya (xxıı/15b/02).

-avul/-vul: Kalıplaşmış olarak bir kelimede bulunur: metnimizde örnek yok.

-gin: Metnimizde bir kelimede tespit edilmiştir: bilgin (xxı/14b/11).

-ġu/-gü/-ḳu: Eski Türkçeden beri yalnızca dar yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılır: kélgü (xxv/17b/06), bükülgü (xxvıı/18b/14), ölgü (xxv/17b/06).

-ġuçı/-güçi: -ġu/-gü sıfat-fiil ekinde türemiş bir ektir: kélgü (xxv/17b/06), bükülgü (xxvıı/18b/14), ölgü (xxv/17b/06).

-ġun/-gün/ḳun/-kün: örgetkünçe (xxıv/16b/12), yetmegünçe (xx/14a/09).

-ḳ/-k: Eski Türkçeden beri işlek olan bu ek, somut ve soyut manada isimler yapar: artuḳ(ı/02a/24).

Metnimizde ekin Eski Türkçeden kalma sadalı şekline de rastlanmaktadır: yaraġ (xv/11a/07), yaruġı (xvı/12a/56).

-l: Türkçe ve Moğolcada müşterek kullanılan bir ektir: büt-l > bütel (vı/05b/22), kamu > kam-l > kammul (ıı/03b/22).

-m, -ım/-üm: Fiilin bildirdiği iş veya hareketi ya da hareketin sonucunu bildirir: ölüm (v/04b/10).

-maḳ/mek: Fiildeki hareket ve oluşun soyut ismini yapar: démek (xı/09b/34), kélmek (ı/01b/18).

-n, -ın/-in/-un/-ün: Çoğu zaman somut isim olarak kullanılan soyut adlar yapan bu ek

Çağatay Türkçesinde yaygındır: astın (xxıı/16a/23), aytmayın (xvıı/12b/04), naʿtın (xvı/12a/52).

-nç, -anç/-enç/-unç/-ünç: yetmegünçe (xx/14a/09), sınagünçe (ıı/03b/14).

-ş, -uş/-üş: Hareketi ya da hareketin neticesini bildiren isimler yapan bu ekin metnimizde tespit edebildiğimiz örnekleri şunlardır: olturuş (xxıı/16a/19), uruş ḳıl- (xvıı/13a/08), ülüş (ıx/07b/17), turuşı (xvıı/13a/07), yetüş (v/05a/47).

-t: Farklı anlamlarda isimler yapar: uyatıŋ (vııı/07a/27).

4.5.3.1.3 İsimden fiil yapma eki

+a-/+e-: Geçişli ve geçişsiz fiiller yapan bu ek çok işlek değildir: tile- (xxı/15a/34), oyna- (xvııı/13b/14), çayna- (xviii/13b/15).

+ar-/+er-/+r-: Geçişsiz fiiller türetir: aḳar- (ı/01b/19), ayşar- (xvıı/13a/21), atar (xvı/11b/33).

+da-/+te-: Geçişli fiiller yapar: iste- (xx/14a/16).

+ġar-: metnimizde örnek yok.

+ḳ-/+k-: Geçişsiz fiiller yapan bir ektir: yoluḳ- (xx/14a/08).

+la-/+le-: Eski Türkçeden bu yana çok işlek olan bu ek isim ve isim soylu kelimelere gelerek geçişli ve geçişsiz fiiller türetir: aŋla- (ı/01b/12), baġla (v/04b/08), çaġla- (v/04b/10), dağla- (ı/02a/35), eyle gil (v/04b/29), izle- (xxıv/16b/07).

+ra-/+re-: Geçişsiz fiiller yapan bu ek metnimizde bir kelimede göçüşme hadisesine uğramış olarak görülmektedir:örget- (< ögret-) (xxıv/16b/12).

4.5.3.1.4. Fiilden fiil yapma eki

-a-/-e-: Fazla işlek olmayan bu ek pekiştirme fiilleri türetir: tapal- (xx/14a/24), söyelük (xxv/17a/03).

-dur/-dür-, -tur-/-tür-: Çok işlek olan bir ettirgenlik ekidir: köydür- (v/04b/11), boldur (xı/09b/36), oltur- (xxııı/16a/19), tiktur- (xx/14a/09).

-ġar-/-ger-, -ḳar-/ -ker-: Ettirgenlik fonksiyonunda kullanılan bir ektir: ötker- (ı/01b/06).

-ġur-/-gür-/-ḳur-/-kür: Ettirgenlik ekidir: yetkür- (v/04b/17).

-ġuz-/-güz: Ettirgenlik bildiren bir ektir:metnimizde örnek yok.

-ḳ-/-k-: Fiilin anlamını kuvvetlendirme fonksiyonundadır: ḳorḳ- (ııı/03a/04).

-l-: Bilinmezlik ve edilgenlik bildiren fiiller türetir. Çok işlek bir ektir. Ünsüz ile biten fiil köklerine yardımcı ünlü ile gelir**:** éşek açıl- (xv/11a/12), tökül- (xxvıı/18b/16), uşal- (v/05a/47), yıḳıl (ııı/03a/04).

-n-: Dönüşlülük ve meçhullük bildiren bu ek ünsüz ile biten fiillerin sonuna geldiğinde araya yardımcı ses alır: söyün- (xvıı/12b/08).

-r-: Fiil köklerine gelerek ettirgen anlamlı fiiller türeten işlek bir ektir: aḳar- (ı/01b/19), turur (xv/11a/06), artar (vı/05b/14), barar (vıı/06b/17), berür- (xvıı/12b/09), yaşur (xxvı/18a/11), aşur- (xxvı/18a/12).

-sa-/-se-: İşlek olmayan bir ektir: yüzlense (xx/14a/10).

-ş-: Eklendiği fiillere ortaklaşa, karşılıklı veya kendiliğinde oluş anlamı veren işlek bir ektir. Ünsüz ile biten fiillere yardımcı ünlü ile gelir: uruş- (xvıı/13a/08), talaş- (89b/02), yetüş- (v/05a/47), yürüş- (xvıı/13a/06). Olturuş (xxıı/16a/19).

-t-: Yaygın kullanıma sahip etkenlik ekidir: ayt- (ı/01b/20), örget- (xxıv/16b/12).

4.5.3.2. İsimler

4.5.3.2.1. İsim çekim ekleri

4.5.3.2.1.1. Çokluk ekleri

Çağatay Türkçesinde çokluk eki Türkiye Türkçesindeki gibi -lar/-ler'dir: alġanlar (xıı/09b/13), ʿaşıḳlar (xıı/09b/02), aytmaslar (xıı/10a/15), bī iḫlaṣlar (xxvıı/18b/09). Arapça kırık çokluklar bazen, ayrıca Türkçek çokluk ekini de alabilirler (Eckmann, 2017, s. 65), metnimizde de nadiren de olsa bunun örneklerine rastlamak mümkündür:enbīyālar (x/08a/19), esrārların (ıı/03b/23).

4.5.3.2.1.2. İyelik ekleri

Teklik 1. şahıs iyelik eki: +m /+(ı,u)m/+(i,ü)m

Ünlü ile biten kelimelere doğrudan, ünsüz ile biten kelimelere ise yardımsı ünlüyle getirilir: élgim (ı/01b/03), filim (xxıı/15a/11), ḥālım (xxı/14b/12), igem (xxvı/18a/26), işim (xxıı/15b/24), közüm (v/05a/40).

Teklik 2. şahıs iyelik eki: +ŋ/+(ı,u)ŋ/+(i,ü)ŋ

Ünlü ile biten kelimelere doğrudan getirilirken ünsüz ile biten kelimelere yardımcı ünlü ile getirilmektedir: ḳoluŋ (ıı/02b/07), meniŋ (xxıı/15b/24), nefsiŋ (xıv/10a/10), anıŋ (vıı/06b/19), özüŋ (xxvıı/18b/08), pīrıŋ (xvıı/13b/13).

Teklik 3. şahıs iyelik eki: +ı/+i; +sı/+si

Ünsüz ile biten kelimelerde +ı/+i kullanılırken ünlü ile biten kelimelerde +sı/si kullanılmaktadır: rīyāsı (xxı/15a/33), rıżāsı (ıı/03a/06), şerīʿatsız (ıx/08a/36).

Çokluk 1. şahıs iyelik eki: +mız/miz; +(ı)mız/+(i)miz; nadiren (ü)miz

Metnimizde kullanılmamıştır.

Çokluk 2. şahıs iyelik eki: +ŋız/+ŋiz; +(ı)ŋız, +(i)ŋiz; nadiren (ü)ŋiz

Ünlü ile biten kelimelere doğrudan +ŋız/+ŋiz, ünsüz ile biten kelimelere ise +(ı)ŋız/+(i,ü)ŋiz şeklinde yardımcı ünlü ile getirilmektedir: ḫoşlaŋızlar (xxı/14b/18), işleŋizler (xxı/14b/20), ravżaŋızga (xvı/12b/75), taşlaŋızlar (xxı/14b/19), ʿaḳlıŋızga (ıı/03a/02).

Çokluk 3. şahıs iyelik eki: +ları/+leri bolmışları (ıı/03b/27), günāhları (xvı/11b/25), mekānların (v/05a/44).

4.5.3.2.1.3. Hal ekleri

Türkçede ismin yalın (nominatif), ilgi (genitif), yönelme (datif), bulunma (lokatif), yükleme (akkuzatif), ayrılma (ablatif), eşitlik (ekvatif), vasıta (instrumental) ve yöngösterme (direktif) halleri olmak üzere dokuz hali vardır.

Yalın (nominatif) hal: Yalın hal eksizdir: kün (xxı/14b/08), oġul (xıı/10a/12), köz (v/04b/22).

İlgi (genitif) hali: +nıŋ/+niŋ, +nı/+ni, +ıŋ/+iŋ; nadiren +nuŋ/+üŋ

ḳulnıŋ (xvı/12b/71), ataŋnıŋ (xıı/10a/14), tavassuṭnıŋ (vı/05b/09), toznı (vıı/06b/34), yaḫşını (xıx/13b/06),yüzni (vıı/06b/35).

Yönelme (datif) hali: +ġa/+ge; +ḳa; (nadiren) +a/+e

Yönelme hali ismi fiile bağlamak görevinde olan bir ektir. Bu ek Çağatay Türkçesinde +ġa/+ge, sert ünsüzlerden sonra +ḳa/+ke bazen de +a/+e şeklindedir. Çağatay Türkçesinde özellikle iyelik eklerinden sonra rastlanan +a, +na biçimleri Oğuz Türkçesinin etkisidir (Argunşah, 2021, s. 145). Metnimizde yönelme eki genellikle +ġa/+ge'dir: cāngа sal- (ı/02a/35), ḳolġa kir- (vı/06a/32), yolġa kir- (vıı/06a/09), ġamge tol- (ıı/03a/47), ʿālamga (xvıı/12b/03), āstānga (ıı/03a/37), daryāsıga (xvı/11b/29).

Metnimizde sert ünsüz ile biten kelimelerde yönelme ekinin uyuma girerek +ḳa şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir: Ḥaḳḳa (xxıı/16a/21).

Yükleme (akkuzatif) hali: +nı/+ni; +n; +ı, +i

ḥaḳīḳatnı (vı/06a/34), ḥālını (ıı/03b/16), ḫıdmetini (xv/11a/19), hımmetini (ıx/07b/15), ʿışḳı (vı/06a/32), işni (xıı/09b/08).

Bulunma (lokatif) hali: +da/+de

Bulunma hali işin cereyan ettiği yeri bildirir. Metnimizde daima +da/+de şeklinde kullanılmıştır: yolda (xvı/11a/06), ḳaṭārında (xı/09a/13), laḥẕa (xı/08b/03), maʿrifetde (xv/11a/12).

Ayrılma (ablatif) hali: +dın/+din

Klasik Çağataycada +tın/+tin şekli de mevcut olan bu ek metnimizde daima +dın/+din şeklindedir: mevlāmdın (ıı/02b/13), muṣṭafādın (xvı/12a/48), mürşitdin (ıx/07b/07), ḫıẕmettin (vıı/06a/13).

Eşitlik (ekvatif) hali: +ça/+çe

néçe (xıv/10b/28), atkunça (xıv/10a/09), batkunça (xxıv/16b/10), naṣibiçe (x/08a/15).

Vasıta (instrumental) hali: +n, +la

+n: bilen (xıv/10a/06).

+la: Klasik Çağatay Türkçesinde de kalıplaşmış ve nadir birkaç kelimede bulunan bu ek metnimizde iki yerde tespit edilmiştir: himmet bağla- (x/08b/20), ḫoşla- (xxı/14b/18).

Yön gösterme (direktif) hali: +ra/+re; +ḳarı

Bu ek daha ziyade kalıplaşmış olarak kelimelerde kullanılmaktadır: soŋra (ıı/02b/33), içre (ııı/03b/32), ḳabri üzre (xvı/11b/11), üzre (xvı/11b/11), zār iŋre (xvı/11b/27).

4.5.3.2.1.4. Soru eki

Metnimizde soru eki -mu/-mü'dür: almas mu siz? (ııı/03b/19), bar mu? (ııı/03b/15), bolgay mu? (xxıv/17a/60).

4.5.3.2.2 Sayı isimleri

Metnimizde tespit edilen sayı isimleri şunlardır: avval (xx/14a/06), bir (x/08b/34), iki (ıı/02b/25), üç (vı/05b/21), tört (ıx/08a/24), yeti (ıı/02b/18), (1b/04), yetmiş (xxıv/16b/27), yüz (ııı/03a/06), yüz miŋ (ıv/04a/12).

4.5.3.3. Sıfatlar

Sıfatlar, isimleri çeşitli yönlerden belirten ve niteleyen kelimelerdir. Belirtme ve niteleme sıfatları olmak üzere ikiye ayrılırlar.

4.5.3.3.1. Belirtme (tayin) sıfatları

4.5.3.3.1.1. İşaret sıfatları

Metnimizde işaret sıfatına şu kelimeler örnek verilebilir: bu törtevlen (x/08a/18), uşbu sıfat (xvı/12a/57).

4.5.3.3.1.2. Sayı sıfatları

Sayı sıfatları kendi aralarında işlevlerine göre asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, ölçme sayı sıfatları, kesir sayı sıfatları ve topluluk sayı sıfatları olmak üzere beşe ayrılır.

Asıl sayı sıfatları

Bu sıfatlar ismin önüne gelerek onların sayılarının belirtir. Metnimizde bunun bazı örnekleri şunlardır: bir kün (xxı/14b/08), bir yıl (xvı/11b/13), iki dünya (xıı/09b/09), törtinçi (x/08a/11), béş namaz (vııı/07a/19), yeti ḳaṭla (ıı/02b/18), yetmiş yaş (xxıı/15b/22), yüz mıŋ bela (xx/14a/10).

Sıra sayı sıfatları

Metnimizde sıra sayıları +nçI ekiyle oluşturulur.törtünçi (x/08a/11).

Üleştirme sayı sıfatları

Üleştirme sayıları +ar/+er ekleri ile oluşturulur. Metnimizde örneğine rastlanmamıştır.

Kesir sayı sıfatları

Kesir sayı sıfatları ayrılma eki ile yapılır: biridin biri (xvı/12b/63).

Topluluk sayı sıfatları

+av/+ev, -lesi, -evle(n) ekleri topluluk sayı isimlerinin oluşturulmasında kullanılırlar: Metnimizde örneğine rastlanmamıştır.

4.5.3.3.1.3. Belirsizlik sıfatları

Varlıkların sayı ve miktarını belirsiz olarak belirten sıfatlardır. Metnimizde belirsizlik sıfatları için örnekler şunlardır: barça (vı/05b/22), barın (xvı/12b/61), bir néçe (xıv/10b/28), bir laḫẓa (xı/08b/03).

4.5.3.3.1.4. Soru sıfatları

İsimlerin nitelik ve niceliklerini soru yoluyla belirten kelimelerdir. Metnimizde bu soru sıfatlarına bazı örnekler şunlardır: ḳayu (ıx/07b/02), ne kim (xx/14a/27), neçük (xı/08b/05).

4.5.3.3.2. Niteleme sıfatları

İsimleri özellikleri bakımından niteleyen kelimelerdir. Metnimizde niteleme sıfatlarına bazı örnekler şunlardır: yaḫşı men (xxvı/18a/11), sarıġ yüz (xxıı/15a/12), kīmyā naẓar (xı/09a/30).

Niteleme sıfatları, kendi içinde karşılaştırma sıfatları, pekiştirme (berkitme) sıfatları ve küçültme sıfatları olmak üzere üç grupta incelenir.

4.5.3.3.2.1. Karşılaştırma sıfatları

Metnimizde karşılaştırma +raḳ eki ile yapılır: Metnimizde örneğine rastlanmamıştır.

4.5.3.3.2.2. Pekiştirme (berkitme) sıfatları

Anlamı güçlendirme işlevinde kullanılırlar: Metnimizde örneğine rastlanmamıştır.

4.5.3.3.2.3. Küçültme sıfatları

Metnimizde örneğine rastlanmamıştır.

4.5.3.4. Zarflar

Zarflar yer, zaman, durum (hal) ve miktar isimleridir.

4.5.3.4.1. Yer zarfları

Metnimizde yer bildiren zarflara bazı örnekler şunlardır: aldıda (xıv/10a/14), anda "orada" (ı/01b/07), munda "burada" (ı/02a/24).

4.5.3.4.2. Zaman zarfları

Metnimizde zaman bildiren zarflar için örnekler şunlardır: āḫır (xxvııı/18b/21),avval (xvı/12b/70), bu tün (v/04b/27), émdi (ı/02a/22), ḳaçan (xı/09a/32), kéçe kündüz (xxvı/17b/07), tün kün (ıx/07b/04), tanı (xvı/11b/33), taŋlagı kün (xxıv/16b/40), bu tün (v/04b/27), -andın soŋra (x/08a/13) .

4.5.3.4.3. Durum (hal) zarfları

Bunlar hal ve tavır ifade eden zarflardır. Metnimizde bazı örnekleri şunlardır: ḳatıġ (xxı/14b/13), tamām ḳıl (xxvı/18a/23), yıraḳ (bol-) (xxvıı/18b/07).

4.5.3.4.4. Miktar zarfları

Metnimizden bazı örnekler şöyledir: ʿacab (xxvıı/18b/20), andaġ (vıı/06b/35), köp (ıv/04a/19).

4.5.3.5. Zamirler

Zamirler kendi aralarında şahıs zamirleri, dönüşlülük zamirleri, işaret zamirleri, soru zamirleri, belirsizlik zamirleri ve bağlama zamirleri olmak üzere altı gruba ayrılırlar.

4.5.3.5.1. Şahıs zamirleri

Teklik 1. şahıs zamiri: men (ıı/02b/18), meniŋ (xxıı/15b/24), meni (ı/02a/22), maŋa (v/04b/28), menlik (xxı/14b/19), men dék(xıv/10b/35).

Teklik 2. şahıs zamiri: aşersen (xvıı/13a/21), bolmessen (xvııı/13a/09), itisen (x/08b/34), raḥmetisen (x/08b/36).

Teklik 3. şahıs zamiri: ol (ıx/07b/07); aŋa (vıı/06a/05), anda (ı/01b/07), andın (ıı/02b/29), anıŋ (vıı/06b/19).

Çokluk 1. şahıs zamiri: bizler (xxıv/16b/30); bizni (xxvıı/18b/19), bizge (xxıv/16b/32).

Çokluk 2. şahıs zamiri: siz de (ııı/03b/15); sizge (ı/02a/36).

Çokluk 3. şahıs zamiri: ol alar (xxıv/16b/32).

4.5.3.5.2. Dönüşlülük zamirleri

Dönüşlülük zamirleri, şahıs zamirlerinden daha güçlü bir anlam taşıyan, onları katmerli kılan pekiştirilmiş bir tür zamirlerdir (Korkmaz, 2009, 414). Çağatay Türkçesinde genellikle öz kelimesinden çekimlenmesiyle oluşturulur. Metnimizde de daima öz kulanılmıştır: öz (ııı/03b/16), özüm (ıı/02b/35), özümge (xxıı/15a/11), özümni (v/04b/21), özni (ııı/03b/14), özi (ııı/03b/16), özüŋe (ıv/04a/22), özüŋni (ıv/04a/23).

4.5.3.5.3. İşaret zamirleri

Varlıkları işaret yoluyla gösteren zamirlerdir. Metnimizde tespit ettiğimiz işaret zamirleri ve aldıkları hal ekleri şöyledir:

bu: bu (ıv/04a/19), munda, mundaġ (ı/02a/24), mundın (xxııı/16a/25), munı (15b/01), muŋı (vıı/06b/26).bular: bular (xvı/12b/63).

4.5.3.5.4. Soru zamirleri

Nesneleri ve kişileri soru yoluyla temsil eden soru zamirlerine metnimizden bazı örnekler şunlardır: ḳaçan (xı/09a/32), ḳayda (xxıv/16b/34), ḳayu (xvı/11a/02), kim dép(xvı/12b/63), kimni (xv/11a/18), ne (vıı/06a/11), nedür (xv/11a/15), ne kim (xx/14a/27).

4.5.3.5.5. Belirsizlik zamirleri

Kişileri ve nesneleri belirsiz bir şekilde temsil eden bu zamir grubu için metnimizden şu örnekler verilebilir: barça (xxvıı/18b/13), bir biri (xvı/12b/63), her biri (xvı/12b/63), hīç-kimerse (xxvııı/18b/04).

4.5.3.5.6. Bağlama zamiri

Metnimizde bağlama zamiri Çağatay Türkçesinde olduğu gibi Türkçe kim ve Farsça ki'dir:kim bağlaç (ııı/03a/04).

4.5.3.6. Edatlar

Edatlar yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımından onlara hakim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlenin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran sözlerdir (Korkmaz, 2009, s. 1052) Edatlar ünlem edatları, bağlama edatları, son çekim edatları ve tekerür edatları olmak üzere dört grupta incelenebilir.

4.5.3.6.1. Ünlem edatları

Ünlemler üzüntü, korku, nefret, sevinç gibi hisleri; doğadaki sesleri; onay, ret, heyecan, tahmin gibi beyan şekillerini ifade ederler. Metnimizde Türkçe edatların yanı sıra Arapça ve Farsça kökenli edatlar da kullanılmıştır. Eserde geçen bazı ünlem edatları şunlardır:ger (vııı/07a/13), āh (v/04b/20), ay "ey" (ıv/04a/24), ayā (xxııı/15b/02), ilāhī (v/04b/14).

4.5.3.6.2. Bağlama edatları

Bağlama edatları yardımcı cümleleri, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekil veya anlam bakımından birbirine bağlayan kelimelerdir. Sayıları oldukça fazla olan bu edatlar genellikle Farsça ve Arapça kökenlidir. Metnimizde tespit edebildiğimiz, bağlama edatlarına verilebilecek örnekler şunlardır:

ammā: Metnimizde örneği yok.

birle/bile/bilen/ile: Metnimizde bazı örnekleri şöyledir: birle (. ı/01b/15), bilen (ı/02a/23), ile (v/04b/20).

çun/çu: Cümleye "çünkü, o zaman ki, için, zaman" gibi anlamlar katan bu kelime hem cümle içinde hem cümle başında bulunabilir: dīdār üçün (xxı/14b/20), dünyā üçün (xıı/10a/11).

Dağı: Yaygın kullanıma sahiptir.

Cümleye "da/de, bile, ile, dahi" anlamı katar: metnimizde kullanmamıştır.

eger/ger: Şart ifade eden veya şartı kuvvetlendiren edatlardır: ger (vı/05b/07).

egerçi: (v/05a/50).

eyle kim: Metnimizde örnek yok.

gehī...gāhī: Metnimizde örnek yok.

gūyā / gūyā ki/kim: Benzerlik ifade eder: Metnimizde örnek yok.

hem: Yaygın bir kullanıma sahip olan hem "da/de, dahi, ve" anlamlarını ifade eder:hem-dem (ıv/04a/13).

kim/ki: Çok yaygın bir kullanıma sahip olan kim/ki tek başına kullanılabildiği gibi, neçük kim, tā kim/ki gibi başka kelimelerle birlikte de kullanılabilir: kim, ki (ıı/03a/04), meger: Başına geldiği cümleyi kendinden öncekine bağlayan meger "sadece, meğer, oysa" gibi anlamlar ifade eder: Metnimize örnek yok.

ne..ne..ne: ne kim (xx/14a/27), ne (xxvı/18a/15), nedür (xxıı/16a/26).

ve: Kelimeleri ve cümleleri birbirine bağlar, manzum bölümlerde u/ü şeklinde telaffuz edilir: ve (v/05a/35).

ve ger / ve ger ne: Şart bildirir, "eğer, aksi halde, yoksa ve illa" gibi anlamlar ifade eder: Metnimizde örnek yoktur.

velīk / velīkīn: "Fakat" anlamı taşırlar: Metnimizde örnek yoktur.

ya: Cümleye "ya da, veya" anlamı katar: Metnimizde örnek yoktur.

yaʿnī: Açıklama bildirir veya "diğer bir deyişle" anlamı katar: Metnimizde örnek yoktur.

4.5.3.6.3. Son çekim edatları

İsimlerden sonra gelirler ve isimle cümlenin diğer unsurları arasında zaman, mekan, yön, benzerlik, tarz, başkalık gib açılardan çeşitli ilgiler kuran kelimelerdir.

Yalın hal ile birleşenler: Bu gruptaki çekim edatlarının ismin yalın halinin yanında iyelik, ilgi ve sıfat-fiil eklerinden sonra da gelebildikleri görülmektedir.

ara: Kendisinden sonra geldiği kelimeye "bulunma, içinde, arasında" anlamları katar: arasında (x/08a/14), arasından (xx/14a/21).

birle/birlen/bile/bilen: "İle, birikte" anlamı katar: birle (xxvı/17b/06),

birlen (xxvıı/18b/08), ile (vıı/07a/06).

dék/dek: "gibi, kadar" anlamı katar: bayezid dék (xxıv/16b/23), dék (ı/01b/14).

dép: "diye" anlamında son çekim edatıdır. Bendemen dép (ıv/04a/06), bolgay mu dép (xxıv/17a/60).

içre: "İçinde, iç, altında, bulunma" gibi anlamlar ifade eder: bāṭın içre (ıı/03b/32), cennet içre (xvı/12b/61), ġaflet içre (ıv/04a/06).

ile: ile (v/05a/51), (vıı/06a/11).

kibi: Kendisinden sonra geldiği kelimeye “gibi, kadar” anlamı katar. İlgi, iyelik ve sıfat fiil eklerinden sonra da kullanılır: kibi (vıı/07a/27).

sarı: Kendisinden sonra kullanıldığı kelimeye “doğru, karşı, yönünde, tarafına” anlamı katar: kaʿbe sarı (22a/03).

üçün: Kendisinden sonra kullanıldığı kelimeye “için, amacıyla, sebebiyle” anlamı katar. İlgi, iyelik ve sıfat-fiil eklerini almış kelimelerden sonra da kullanılır: üçün (ı/01b/06), ı/01b/19, xıı/10a/11, xıx/13b/09, xvı/11b/13, xvı/12b/67, xxı/14b/20, xxıv/17a/55.

üze: Kendisinden sonra kullanıldığı kelimeye “içinde, üzerinde, -da/-de” anlamı katar:

Metnimize örnek yok.

üzre: “yukarı, üzerinde, için” gibi anlamlar katar: üzre (xvı/11b/11), çāh zemzem üzre (xvı/11b/30), ḳabr üzre (xvı/11b/11).

yaŋlıġ: “gibi, kadar” anlamı katar: yaŋlıġ (ıx/08a/25).

Yönelme hali ile birleşenler

lāyıḳ: “göre, uygun, layık” gibi anlamlar katar: Metnimizde örnek yok.

Uzaklaşma hali ile birleşenler

keyin: Metnimizde örnek yok.

özge/öze: “başka, ayrı” anlamlarını verir: luṭfuŋdın özge (v/04b/10).

Soŋ/soŋra: Kendisinden sonra kullanıldığı kelimeye “sonra” anlamı katar: soŋradın (ıı/02b/33), andın soŋra (ıx/08a/29).

4.5.3.6.4. Tekerrür edatları

Metnimizde örnek yok.

4.5.3.7. Fiiller

4.5.3.7.1. Şahıs ekleri

4.5.3.7.1.1. Zamir kökenli şahıs ekleri

Metnimizde tespit ettiğimiz fiil çelimlerinde kullanılan zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

Teklik 1. şahıs: men; bileʾlmes men (xxı/14b/12), çéker men (xxııı/16a/28), ḳorḳar men (ııı/03a/04), tartadur men (xxııı/16a/22).

Teklik 2. şahıs: sen; bolmas sen (xıvıı/13a/09), yetmes sen (xıxıı/10a/12).

Teklik 3. şahıs: eksiz; aydı (ıı/03a/45), berdi (xxvıı/18b/18).

Zaman ekinden sonra -dur/dür kuvvetlendirme eki de kullanılmaktadır:

Çokluk 1. şahıs: miz; metnimizde örnek yok.

Çokluk 2. şahıs: salıptur- (xvı/12a/59), dégey mü (v/05a/53).

Çokluk 3. şahıs: +lar/+ler; hoşlaŋızlar (xxı/14b/18), işleŋizler (xxı/14b/20).

4.5.3.7.1.2. İyelik kökenli şahıs ekleri

Teklik 1. şahıs: -m; yazdım (xxvı/17b/02), yuttum (xxıv/16b/16), yürdüm (ı/01b/10), aḳuzmadım (xxıv/16b/39), aşurdum (xxvı/18a/12).

Teklik 2. şahıs: -ŋ; aydıŋ (xıv/10b/34), aytıŋ (xxvıı/18b/15), beriŋler (x/08b/32), biliŋ (xxı/14b/24), déseŋ (xxı/14b/24), eyleŋ (xvı/12b/76).

Teklik 3. şahıs: eksiz; kéldi (v/05a/52), kétti (v/04b/03), oldı (v/04b/04).

Çokluk 1. şahıs: -ḳ/-k; metnimizde örnek yok.

Çokluk 2. şahıs: -ŋız/-ŋiz; ḫoşlaŋızlar (xxı/14b/18), işlenizler (xxı/14b/20), taşlaŋızlar (xxı/14b/19).

Çokluk 3. şahıs: -lar/-ler; yetmesler (xııı/10a/13).

4.5.3.7.1.3. Şahıs eki görevinde kullanılan iyelik ekleri

-ġu/gü gelecek zaman sıfat-fiil eki, isim gibi algılandığı için mutlak gelecek zaman görevinde kullanılırken isim gibi iyelik ekleriyle çekimlenmiştir. Metnimizde sadece teklik birinci şahıs ve teklik üçüncü şahıs eklerinde örneklere rastlanmıştır:

Teklik 1. şahıs: -m; satkum (xv/11a/17), turgüm (ıı/03a/41).

Teklik 3. şahıs: -sı/si; metnimizde örnek yok.

4.5.3.7.1.4. Emir şahıs ekleri

Genel Türkçede emir kipinde her şahıs için ayrı bir ek vardır ve bu ekler aynı zamanda şahıs da ifade ederler. Söz konusu ekler “Emir Kipi” başlığında anlatılacaktır.

4.5.3.7.2. Şekil ve zaman ekleri

Şekil ve zaman ekleri fiil kök veya gövdesinin karşıladığı hareketi şekle ve zamana bağlayan eklerdir. Demek ki bu ekler bir şekil bir de zaman ifade ederler. Şekil ifadesi hepsinde, zaman ifadesi ise ancak bir kısmında vardır. Yani şekil ve zaman eklerinin bir kısmı yalnız şekil, bir kısmı ise hem şekil hem zaman ifade ederler (Ergin, 2009, s. 288).

Şekil ve zaman ekleri bildirme ve tasarlama kipleri olmak üzere iki gruba ayrılır.

4.5.3.7.2.1. Bildirme kipleri

Geniş zaman: Fiil kök veya gövdelerine -ar/-er, -ur/ür ya da -r eklerinden sonra şahıs zamirleri getirilerek oluşturulur: aşar sen (xvıı/13a/21), bézer (xıv/10b/18), biter érmiş (xvı/11a/05), bolur (ı/02a/31), éter (xxı/14b/06), ézer (xıv/10b/19), ḳalur (xxı/14b/15), bargüm kélür (ıı/02b/33), kéter ermiş (xvı/11b/25), ḳılurlar (xx/14a/15).

Geniş zamanın olumsuzu fiil kök veya gövdelerine -mas/-mes ekinden sonra şahıs zamirlerinin getirilmesiyle yapılır: ḳile'lmes (x/08a/36), almas (ııı/03b/19), ḳaytmas (xıv/10a/05).

Şimdiki zaman: Şimdiki zaman fiil kök veya gövdelerine -a/-e; y + -dur(ur)/-dür yapısından sonra şahıs zamirlerinin getirilmesiyle oluşturulur: tartadur men (xxııı/16a/22).

Şimdiki zamanın olumsuzu -may/-mey + -dur/-dür + şahıs zamiri şeklinde oluşturulur.

Bu yapı aynı zamanda III. tip öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekimini karşılamaktadır.

Görülen geçmiş zaman: Görülen geçmiş zaman fiil kök veya gövdelerine -dı/-di, -du/-dü; -tı/-ti, -tu/-tü eklerinden sonra iyelik kökenli şahıs eklerinin getirilmesiyle ifade edilir:

aḳuzmadım (xxıv/16b/39), aldım (x/08b/29), baġladım (v/04b/08), özmedim (xxvı/18a/19), aydıŋ (xıv/10b/34), aydı (ıı/03a/45), azdım (xxvı/17b/02), berdi (xxvıı/18b/18).

Görülen geçmiş zamanın olumsuzu -ma/-me ile yapılır: bile'lmedim (xxıı/15b/23), éritmedi (xxıı/15b/18), üzmedim (xxvı/18a/19).

Metnimizde görülen geçmiş zamanın olumsuzu için kullanılan yapılardan biri de -gen + şahıs eki + yoḳ şeklindedir: ölgenim "ölmedim" (v/05a/41).

Öğrenilen geçmiş zaman: Çağatay Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman "-mIş", "ġan/-gen" ve "-p + -dUr, -tUr (seyrek olarak durur/turur)" ekiyle olmak üzere üç ayrı şekilde ifade edilir.

1. tip öğrenilen geçmiş zaman: Fiil kök veya gövdelerine -mIş + şahıs zamirleri getirilerek oluşturulur, Metnimizde yalnızca teklik üçüncü şahıs çekimi mevcuttur: érmiş (xvı/11a/03).

1. tip öğrenilen geçmiş zamanın olumsuzluğu -ma/-me olumsuzluk eki + -mIş + şahıs zamirleri şeklinde teşkil edilir. Metnimizde örneği yoktur.

2. tip öğrenilen geçmiş zaman: Fiil kök veya gövdelerine -ġan/-gen, -ḳan/-ken sıfatfiil eki + şahıs zamirleri getirilerek oluşturulur: bolġan (ıx/07b/13), alġan (ıx/07b/21), algen (xv/11a/06).

2. tip öğrenilen geçmiş zamanın olumsuzu iki şekilde yapılmaktadır:

a. -ma/-me + -ġan/-gen + şahıs zamiri: Sadece teklik üçüncü şahıs şekli mevcuttur: Yet'lmegen (xvı/12a/53).

b. -ġan/-gen ekinden sonra é(r)mes getirilerek oluşturulur. Bir örnek tespit edilmiştir: ʿaşıḳ émestür (xx/13b/03).

3. tip öğrenilen geçmiş zaman: Fiil kök veya gövdelerine -p dur/dür; -p tur/tür + şahıs zamirleri getirilerek oluşturulur: Metnimizde örnek yoktur.

Kipin bildirme eki almadan çekimlendiği örnekler daha çoktur: aytıp (ıı/02b/34), aḳıp (vııı/07a/26), tatıp (ıv/04a/04), bilip (ıv/04a/21), büküp (ıı/03a/42).

3. tip öğrenilen geçmiş zamanın olumsuzu -may/-mey + şahıs zamirleri şeklindedir. Metnimizde sadece teklik üçüncü şahıs çekimi mevcuttur: aŋlamay (ı/01b/12), aşılmay (xvıı/13a/20).

Gelecek zaman: Gelecek zaman fiil kök veya gövdelerine -ġa, -ġay/-gey; -ḳay ekinden sonra şahıs zamirleri getirilerek oluşturulur. Ancak bu ekin bağlama göre gelecek zaman anlamının yanında geniş zaman, istek, emir ve tahmin anlamlarında da kullanılabildiği bilinmektedir. Bu durum metnimizde de tespit edilmiştir: bergey "vereceksin" (xxııı/16a/24) bolgey "olacaksın" (xı/09a/22), dégey mü"söyleyecek mi" (v/05a/53).

Gelecek zamanın olumsuz şekli -ma/-me + -ġay/-gey + şahıs zamirleri şeklindedir: Metnimizde örnek yoktur.

Mutlak gelecek zaman: Bu yapı, fiil kök veya gövdelerine -ġu/-gü gelecek zaman sıfat fiil ekinden sonra iyelik ekinin getirilmesiyle oluşturur.

Mutlak gelecek zaman bir eylemin planlanmış olduğunu, muhakkak gerçekleştirileceğini ifade eder:Metnimizde örnek yoktur.

4.5.3.7.2.2. Tasarlama kipleri

Fiilin bildirdiği kılış oluş veya durumun nasıl gerçekleşeceğini ifade eden kiplere tasarlama kipleri denir. Sadece şekil işlevi olan tasarlama kipleri zaman anlamı taşımazlar.

Henüz gerçekleşmeyen bir durumun ön planda olduğu tasarlama kiplerinde gerçekleşmesi istenen bir niyet söz konusudur (Bulak, 2017, s. 280). Türkçede tasarlama kipleri emir, istek, şart ve gereklilik olmak üzere dörde ayrılır.

Emir kipi: Fiilin bildirdiği hareketi emir şeklinde ifade eden kiptir. Emir kipinde diğer fiil çekimlerinden farklı olarak her şahıs için ayrı ekleri vardır.

Teklik 1. şahıs eki: -ayın/-eyin; ay/-ey: aytmayın (xvıı/12b/04), bolmayın (xııı/09b/05), ḳılayın (v/05a/32), oymayın (xvıı/12b/05), tayanmayın (xıv/10a/06), bilmeyin (xııı/09b/04), köreyin (v/05a/44).

Teklik 2. şahıs eki: eksiz veya -ġıl/-ḳıl;-gil: alġıl (xııı/10a/14), bermegil (xvıı/13a/23), salgıl (xxvı/18a/27), urgıl (xxvııı/18b/08), olgıl (xxv/17b/22), urmegil (xvııı/13b/17).

Teklik 3. şahıs eki: -sun/-sün: bolsun (ıx/08a/47), boyunsun (xxvı/17b/04), ḳalmasun (v/04b/27), ötmesün (xxııı/15b/02).

Çokluk 1. şahıs eki: -aylük/-eylük,-alük/-lük;-alı/-eli: aytalük (xxv/17a/02), ḳoyalük (xxv/17a/02), söyelük (xxv/17a/03), pişelük (xxv/17b/13), taşalük (xxv/17b/12), tüşelük (xxv/17b/12).

Çokluk 2. şahıs eki: -ŋız/-ŋiz; -ŋlar/-ŋler; -ŋ: ḫoşlaŋızlar (xxı/14b/18), işleŋizler (xxı/14b/20), taşlaŋızlar (xxı/14b/19), beriŋler (x/08b/32), bilseŋ (xıx/13b/04).

Çokluk 3. şahıs eki: -süŋler, -sunlar/-sünler: Metnimizde örnek yoktur.

Emir kipinin olumsuz şekli fiil tabanına -ma/-me olumsuzluk ekinden sonra şahıs ekleri getirilerek oluşturulur: satmas (xıv/10b/29), étmes (vıı/06b/24), aḳuzmadım (xxıv/16b/39), almaslar (ııı/03b/19), aŋlamay (ı/01b/12), arıtmadı (xxıı/15b/20).

Şart kipi: Şart kipi esas cümledeki oluş ve kılışın gerçekleşmesini şarta veya dileğe bağlayan yardımcı cümlenin kipidir (Coşkun, 2017, s. 136). Fiil kök veya gövdelerine -sa/-se şart ekinden sonra iyelik kökenli şahıs ekleri getirilerek oluşturulur: aytsam (xvı/12a/51), bolsam (xxıı/15a/10), tutsam (xxıv/16b/28), yetsem (ıı/02b/17), bersem (ı/01b/20),eylesem (v/05a/51).

Şart kipinin olumsuzu -ma/-me + iyelik kökenli şahıs ekleri şeklindedir: étmeseŋ (xxıı/15b/32).

Gereklilik kipi: Tasarlanan hareketin gerekli olduğunu bildiren kiptir. Çağatay Türkçede gereklilik kipi kérek ile yapılmaktadır. kérek kelimesi bildirme ile (kérekdür, kérek durur/turur) geldiği gibi -mAḳ kérek, -sA kérek vb. yapılarla da ifade edilir. Bu dönemde nadiren -mAlI ekine rastlanır (Argunşah, 2021, s. 203). Metnimizde örnek yoktur.

4.5.3.7.3. Cevheri fiil ve bildirme ekleri

4.5.3.7.3.1. é(r)-

İsimleri yüklem yapan ve fiillerin bileşik çekimini oluşturan bu asıl yardımcı fiildir.

Metinde ér-, é- şekillerinde geniş zaman, görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman kipleriyle karşımıza çıkmaktadır:

Geniş zaman: Bu çekim sadece isimler ile kullanılır; ālī érür (xvı/12a/54), artuḳ érür (ıı/03a/06), ḫükmi érür (xıx/13b/08).

Görülen geçmiş zaman: Metnimizde örnek yoktur.

1. tip öğrenilen geçmiş zaman: artar érmiş (xvı/12b/77), alur érmiş (vıı/07a/19), āsrār érmiş (ıı/03b/36), atar érmiş (xvı/11b/33).

2. tip öğrenilen geçmiş zaman: Metnimizde örnek yoktur.

ér-, é- yardımcı fiilinin olumsuzu érmes / émes ile yapılır: mecāz érmes (xxıv/17a/54), ʿacb érmes (xxvıı/18b/20).

4.5.3.7.3.2. -dur/-tur (durur/turur)

Metnimizde durur/turur şekli azdır, çoğunlukla ekleştiği -dUr/-tUr biçimi görülmektedir. İsimlerden sonra bildirme fonksiyonunda kullanılır: nevbet turur (xxvıı/18b/06), adab turur (xvııı/13b/12), āgāh turur (xıv/10b/21), ʿaḳıl turur (xv/11a/06), bol turur (xvıı/13a/25), cāhil turur (xv/11a/07), dünyā turur (xıx/13b/04), kāhil turur (xv/11a/08),maʿlum turur (xxvıı/18b/13).

Fiillerden sonra kuvvetlendirme-ihtimal anlamındadır: tartadur men

(xxııı/16a/22), köydür (v/04b/11), öldür (ıx/07b/11).

4.5.3.7.4. Fiillerin birleşik çekimi

Fiillerin birleşik çekimi ér-/é- fiilinin yardımıyla oluşur. Bu çekimler hikaye, rivayet ve şart çekimi olarak adlandırılır.

4.5.3.7.4.1. Hikaye birleşik çekimi

Geniş zamanın hikayesi: Metnimizde örnek yoktur.

1. Öğrenilen geçmiş zamanın hikayesi:

2. tip öğrenilen geçmiş zaman: Metnimizde örnek yoktur.

3.tip öğrenilen geçmiş zaman:Metnimizde örnek yoktur.

4.5.3.7.4.2. Rivayet birleşik çekimi

Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti: Metnimizde örnek yoktur.

4.5.3.7.4.3. Şartlı birleşik çekim

Metnimizde şartlı birleşik çekimli fiil örneğine rastlanmamıştır.

4.5.3.7.5. Fiillerde soru

Metnimizde, fiillerde soru daima -mu/-mü eki ile yapılmaktadır: bilmes mü siz (ııı/03b/18), bolgey mü (xııı/10a/07), dégey mü (v/05a/53), ḳılur mu dép (xvı/11b/32), tapgay mu dép (xııı/10a/06), turgüm mü kin (ıı/03a/41).

4.5.3.7.6. Birleşik fiiller

Birleştirmeyle yapılmış fiillere birleşik fiiller denir. Bu fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiilin yahut da ad soylu bir veya birden fazla kelime ile esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık gelen fiil türleridir (Korkmaz, 2009, s. 791).

Birleşik fiilleri isimlerden yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiiller ve tasvir fiilleri olmak üzere iki grupta incelleyebiliriz.

4.5.3.7.6.1. İsimlerden yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiiller

Bir isim ya da sıfat ile yardımcı fiillerin birleşmesinde oluşurlar. Metnimizde birleşik fiil yapmak için bol-/ol-, eyle-, ét-, ḳıl- ana yardımcı fiillerin yanında bazı isimlerle birleşerek yeni anlamlar meydana getiren fiiller de vardır. Metnimizdeki birleşik fiil örneklerinden bazıları şunlardır:

bol-/ol- fiili ile yapılanlar: tutar bol- (xıv/10b/27), tüşer bol- (ıx/08a/27);ʿummān bol- (xı/09a/33), ḥaḳ ol- (xxv/17b/22).

eyle- fiili ile yapılanlar: efzun eyle- (v/04b/29), fiġān eyle- (v/04b/20), pīşe eyle- (xı/09a/11).

ét- fiili ile yapılanlar: ābād ét- (xxıı/15a/04), ʿāfv ét- (xxıı/15b/32), azād ét- (xvı/11a/04),ʿazmin ét- (xvı/11a/02).

ḳıl- fiili ile yapılanlar: fidā ḳıl- (v/05a/32), güẕer ḳıl- (xx/14a/08), ḫalış ḳıl- (ıx/07b/14), ḥāṣıl ḳıl- (ıx/08a/31).

aç- fiili ile yapılanlar: aç- (v/04b/09), açsa bol- (ıv/04a/10), gül dék aç- (xvı/12a/45).

al- fiili ile yapılanlar: ārām al- (xıı/09b/05), başge al- (xıv/10a/12), behre al- (vııı/07a/20), cānnı al- (xxvıı/18b/09).

at- fiili ile yapılanlar: taŋ at- (xıv/10a/09), vuṣlat taŋı at- (xxııı/16a/27).

bar- fiili ile yapılanlar: Metnimizde barar (vıı/06b/17), barar ge (v/04b/08), baray (v/05a/38) örnekler var bar- yoktur.

ber- fiili ile yapılanlar: ayta ber- (ı/01b/20), cān ber- (x/08b/32), ḳuvet ber- (xxııı/16a/24).

bil- fiili ile yapılanlar: ḥāżır bil- (vı/05b/23), ḳadrın bil- (xxvııı/18b/10), lazım bil (ıx/08a/43).

buzul- fiili ile yapılanlar: sır buzul- (xxı/15a/32), uyku buzul- (vı/06a/28).

çék- fiili ile yapılan: cafā çék- (ı/02a/28), can çék- (xxııı/16a/28).

çıḳ- fiili ile yapılanlar: çıkarı (xx/14a/21), çıḳıp (ıı/02b/27), çıḳıp két- (xxıv/16b/26).

iç- fiili ile yapılanlar: Metnimizde örnek yoktur.

ḳal- fiili ile yapılanlar: yolda ḳal- (xxı/14b/15), yoldın ḳal- (vıı/06a/07), bilmey ḳal- (ı/01b/14), tormay ḳal- (xxvı/18a/16).

ḳoy- fiili ile yapılanlar: bina ḳoy- (ııı/03a/02), dünyā ḳoy- (vıı/06a/09), ravża ḳoy- (v/05a/51), yüzni ḳoy- (vııı/07a/08).

kör- fiili ile yapılanlar: ḳoya kör- (xvıı/13a/10).

oḳu- fiili ile yapılanlar: oḳu- (v/05a/34).

öt- fiili ile yapılanlar: vaḳt öt- (v/04b/04), başdın öt- (xıv/10a/04).

öte- fiili ile yapılanlar: öter- (xxıı/15b/22).

sal- fiili ile yapılanlar: boyun sal- (vıı/06a/13), cāngа sal- (ı/02a/35), ḥelākat ga sal- (xvıı/13a/24).

sür- fiili ile yapılanlar: devr sür- (vı/06a/31), yüz sür- (ıı/03a/37).

tap- fiili ile yapılanlar: tafżıl tap- (vııı/07a/16), beḳa tap- (ıx/08a/38), gevher tap (vııı/07a/14).

tart- fiili ile yapılanlar: mazasını tart- (ı/02a/28).

tut- fiili ile yapılanlar: muḥkem tut- (xxıv/16b/14), kāmil tut- (xı/08b/06), pinhān tut- (xx/14a/22), ṣuḥbet tut- (vıı/06b/29).

ur- fiili ile yapılanlar: baş ur- (xxvı/18a/10), āh ur- (ıı/02b/31), cüş ur- (xxıv/16b/04).

4.5.3.7.6.2. Tasvir fiilleri

Tasvir fiilleri, iki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiillerdir. Bu yapılardaki birinci fiil, bir zarf-fiil yapısındadır ve esas anlam bu fiildedir. İkinci fiil ise, aslında bir esas fiil olduğu halde, anlam kaymasıyla yeni bir anlam kazanmış ve esas fiil olmaktan çıkıp yardımcı fiil konumuna geçmiştir (Korkmaz, 2009, 811). Tasvir fiilleri yeterlilik (iktidar) fiili, tezlik fiili, süreklilik (devamlılık) fiili ve yaklaşma fiili olmak üzere dörde ayrılır.

Metnimizde yaklaşma fiili örneği yoktur.

Yeterlilik (iktidar) fiili: Yeterlilik (iktidar) fiili Çağatay Türkçesinde dört şekilde yapılır.

1. Fiil kök veya gövdelerine -a/-e zarf fiil ekinden sonra al- fiilinin getirilmesiyle oluşturulur. Metnimizde bu yapıya uygun örneklerde al- fiilinin ünlüsü çekim sırasında daima düşmüştür: alaʾlmaslar (xxvııı/18b/15), ḳılaʾlmas (ıx/08a/36), ḳılaʾlmaslar (ıx/08a/36), tapaʾlmas (xx/14a/24).

2. Fiil kök veya gövdelerine -sa/-se şart kipinden sonra bol- fiilinin getirilmesiyle oluşturulur: tégse bolur (vı/05b/18), tüşse bolur (x/08a/03).

3. Fiil kök veya gövdelerine -a/-e zarf fiil ekinden sonra bol- fiilinin getirilmesiyle oluşturulur: Metnimizde örneği yoktur.

4. Fiil kök veya gövdelerine -a/-e zarf fiil ekinden sonra bil- fiilinin getirilmesiyle oluşturulur: Metnimizde örneği yoktur.

Süreklilik (devamlılık) fiili: Çağatay Türkçesinde fiil kök veya gövdelerine zarf fiil eklerinden sonra tur-, kél- fiillerinin getirilmesiyle oluşturulur. Metnimizde yalnızca turfiiliyle oluşturulan örnekler mevcuttur: baḳıp tur- (vıı/06a/07).

Tezlik fiili: Çağatay Türkçesinde tezlik fiili zarf fiil eklerinden sonra ber-/bér- fiilinin getirilmesiyle oluşturulur: ayta ber- (ı/01b/20).

4.5.3.7.7. Fiilimsiler

4.5.3.7.7.1. İsim-fiiller

Ad özelliği taşıyan fiil biçimlerine isim-fiil denir. Bunlar isim gibi değerlendirilirler ve çokluk, iyelik, durum ekleri ile son çekim edatlarını alabilirler. Özne, nesne, sıfat, zarf niteleyicisi ve bir cümlede eylemin ad unsuru olarak kullanılabilirler (Eckmann, 2014, s. 102). Metnimizde tespit ettiğimiz isim-fiil ekleri şunlardır:

-maḳ/-mek: Yaygın bir kullanıma sahip olan bu ek fiilleri isim yapar: démek (xı/09b/34), eyle maḳ (xxıv/17a/59), kélmek (ı/01b/18).

Hal ekleri ve iyelik ekleri ile de kullanılırlar: ölmekünçe (xxvıı/18b/04).

Kelimede +lıġ eki kullanılmıştır: Metnimizde örnek yoktur.

-ş: Fiilleri isim yapan bu ek kullanıldığı kelimelerde genellikle kalıplaşmış durumdadır: ülüş (xvıı/13a/15), olturuş (xxıı/16a/19), uruş (xvıı/13a/08), turuş (xvıı/13a/07).

4.5.3.7.7.2. Sıfat-fiiller

Sıfat fiiller, bir yanlarıyla sıfat, bir yanlarıyla fiildirler. Fiil özellikleri dolayısıyla, kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sıfata aktararak varlıkları ve nesneleri hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırırlar (Korkmaz, 2009, s.909). Metnimizde kullanılan sıfat-fiil ekleri şunlardır:

-ġan/-gen, -ḳan: Klasik Çağatay Türkçesinde ünsüz uyumuna uygun olarak

-ḳan/-ken şeklinde de kullanılan bu ek metnimizde çoğunlukla -ġan/-gen şeklindedir. Ekin uyuma girerek sert ünsüzden sonra -ḳan şeklinde kullanıldığı örneklerle beraber uyum dışı kullanıldığı örnekler de vardır: alġan bol- (ıx/07b/21), bolġan (ıx/07b/13), istegenini (xx/14a/13), bolgen (vı/06a/30), kézgen (xxı/15a/26), körgen (xvı/12b/71).

-ġu/-gü: Sıfat-fiil eki metnimizde her zaman -ġu/-gü dür. Bu ek yaygın olarak dek/dék edatı ile kullanılır. Metnimizde iki örneği tespit edilmiştir: ḳilgu dék (xxv/17b/07).

-ġuluḳ/-gülük: -ġu/-gü sıfat-fiil ekinden türemiş bir sıfat-fiil ekidir. Metnimizdeki örnekler şöyledir: alġum mu dép (xıv/10a/07), ḳılgu (xv/11a/21), ḳılgu dék (xxv/17b/07).

-mış: Geçmiş zaman ifade eden sıfat-fiil ekidir: ḳılmış (xvı/11b/10), ḳılmışları (xıv/10b/30).

-r, -ar/-er, ur/-ür: Geniş zaman sıfat fiil ekidir: ḳorḳar men (ıı/03a/04), oltur- (xxıı/16a/19), Salıp tur- (xvı/12a/59), sürer (vıı/06b/35), yaḳın érür (xxıv/17a/56).

4.5.3.7.7.3. Zarf-fiiller

Zarf fiiller, bir yanıyla fiil, bir yanıyla da zarf özelliği taşıyan gramer kategorileri oldukları için fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarlar; zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler (Korkmaz, 2009, s. 982).

İsimler ve fiillerden farklı olarak çekime girmeyen bu grubun metnimizde tespit edilen ekleri şöyledir:

-a/-e; -y: Ünsüz ile biten fiil kök veya gövdelerine -a/-e biçimi, ünsüz ile bitenlere ise -y biçimi gelmektedir. Bu ek farklı görev ve anlamlar taşıyabildiği gibi ikileme ve tasvir fiillerinin oluşumunda da kullanılır. Metnimizde ikileme şeklinde örneği tespit edilmiştir: asrayu (x/08b/29), baray (v/05a/38).

-ġanda: -ġan sıfat-fiil eki ve bulunma hal eki -da'nın birleşmesiyle oluşan bu zarf-fiil eki "-dığında" anlamı ifade eder. Metnimizde bir örnek tespit edilmiştir: bolġanda (ııı/03b/30).

-ġunça ~ ḳunça /-günçe: Eklendiği fiile "-dıkça/-dikçe", "-ıncaya/-inceye kadar", "süresince" anlamlarını verir: sınagünçe (ııı/03b/14), yetmegünçe (xx/14a/09).

-mayın/-meyin; -may/-mey: -a/-e/-y ve -p zarf-fiil şekillerinin olumsuzunu yapar: tataʾlmayın (ıx/08a/49), aytmayın (xvıı/12b/04), bolmayın (xııı/09b/05), ḳılmayın (xııı/09b/04), tayanmayın (xıv/10a/06).

-p, -ban/-ben: Ünlü ile biten fiil kök veya gövdelerine doğrudan, ünsüz ile biten fiil tabanlarına ise araya bir yardımcı ünlü alarak birleşirler: bağlap (xxıv/17a/62), bilip (ıv/04a/21), bitip (xvı/11b/08),bolup (ıı/02b/13), alıp (ııı/03b/24), buzup (ıı/02b/09).

-arda: Zaman anlamı bildiren bir zarf-fiil ekidir: Metnimizde örnek yoktur.

-urda: Metnimizde örnek yoktur.

-rde: Zaman anlamı bildiren zarf-fiil ekidir: Metnimizde örnek yoktur.

I

[1a] Ḥikmet ʿAẕīm Ḫʸāca İşan

[b1] بسم الله الرحمن الرحيم

(2) Nefs-i şeyṭān ġālib kélip yolum tuttı

(3) Élgim alıp yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

(4) Kündin künge rüsvālıġım ḥaddın ötti

(5) Élgim alıp yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

(6) ʿÖmr ötkerdim nefsim üçün yélip yügrüp[1]

(7) Ḳanda körsem dünyā anda başım urup

(8) Yüz miŋ türlüg meşaḳḳatnı cāngа körüp

(9) Élgim alıp yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

(10) Bī-cā yürdüm ṭāʿat sarı bél bağlamay

(11) Tünler tamām ḳıyām turup ḳan yıġlamay

(12) Ḫıẕmet ḳılıp érenlerdin sır aŋlamay

(13) Élgim alıp yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

(14) Bilmey ḳaldım ʿömrüm yel dék öterini

(15) Vaḳtım küni ġaflet birle batarını

(16) Ġarīb cāngа nedāmetler yeterini

(17) Élgim alıp yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

(18) Ötken ʿömrüm ḳayta kélmek[2] yoḳ imkānı

(19) Anıŋ üçün közdin aḳar bağır ḳanı

(20) Ayta bersem ḥasretimni yoḳtur sanı

(21) Élgim alıp yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

[2a] (22) Émdi meni ḳul men dérge yoḳtur yüzüm

[1] Metnimizde *yügürüp* biçiminde yazılıdır.

[2] Eraslan yayınında: *bilmek*

(23) Ġaflet birlen żāyiʿ kéçti yaz u küzüm
(24) Tevbe ḳıldım munda artuḳ yoḳtur sözüm
(25) Élgim alıp yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

(26) Meded ḳılıŋ berey nefsim cezāsını
(27) Tevbe birlen ḳılay ṭaʿat ḳażāsını
(28) Cafā çékip tartay ḳulluḳ mazasını
(29) Élgim alıp yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

(30) Ḥaḳdın tevfīḳ yeter bolsa sizdin meded
(31) Ḳuvvet tapıp rūşen bolur cān u cesed
(32) Tevfīḳ refīk bolġay bolur[3] zīr-i laḥīd
(33) Élgim alıp[4] yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

(34)ʿĀcız ʿAẕīm rüsvālıġın émdi aŋlap
(35) Ḥasret otın cāngа salıp yürek dāġlap
(36) Nefs élgidin yalbarur men sizge yıġlap
(37) Élgim alıp yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

II

(1) Ḥikmet
(2) […]
(3) […][5]
(4) ʿĀcız muŋluġ köŋli sınuḳ[6] müşt-i per mén
(5) Ḳolum tutup yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

[3] Eraslan yayını: *bolur bolġay*

[4] Metnimizde *ḳolum alıp* biçiminde geçen ibare, Eraslan yayınında *ilgim alıp* biçimindedir. Burada Eraslan yayını esas alınmıştır.

[5] II. Hikmet'in ilk dörtlüğünde bulunan ilk iki dize bizim metnimizde de Eraslan yayınında da bulunmamaktadır.

[6] Metnimizde *şınuḳ* biçiminde yazılıdır.

(6) Baray désem élgimde yoḳ zād-ı sefer
(7) Turay désem ṭāḳatım yoḳ ḳandur cīger
[2b] (8) ʿĀcız ḳuluŋ aḥvālıġa eylep naẓar
(9) Ḳolum tutup yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

(10) Meded ḳılıŋ dünyā buzup dinni tüzey
(11) Kaʿbe ravża firāḳıda baġrım ézey
(12) Yolġa kirip taġ u téŋiz çölni kézey
(13) Ḳolum tutup yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

(14) Maḥrem[7] bolup Ḥaḳ Mevlāmdın tilep[8] tilek
(15) [9]وَالْحَمْدُ لَكَ وَالشُكْرُ لَكَ وَ النَّعْمَتُ لَك
(16) Tilge alıp [10]اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ لَك
(17) Ḳolum tutup yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

(18) Bu ḥāl birle Kaʿbe yetsem ʿışḳım taşıp
(19) Yeti ḳatla çarḫ ursam men ʿaḳlım şaşıp
(20) İstilām-ı ḥacer étey köyüp pişip
(21) Ḳolum tutup yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

(22) Ṣafā Merve Müzdelife Minā étey
(23) ʿArafātda vuḳūf étip rāzım aytay
(24) Baġrım köyüp cāndın toyup özdin kétey
(25) Ḳolum tutup yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

(26) ʿUmre-gāhda şerāfetlig iki taġdur

[7] Eraslan yayınında: *muḥrim*

[8] Eraslan yayınında: *tiley*

[9] "Hamd sana, şükür sana, nimet sanadır."

[10] "Ey Tanrım emrine amadeyim."

(27) Biri Ḳubeys biri atı[11] Cebel-i Nūr
(28) Anda çıkıp hū hū dében yürgüm kélür
(29) Ḳolum tutup[12] yolġa salıŋ yā Muṣṭafā[13]

(30) Ḥacc-ı ʿUmre[14] andın barıp yetkürsem men
(31) Cümle erkān şarṭın be-cā kéltürsem men
(32) Ḥarem içre ḥayrān turup āh ursam men
(33) Ḳolum tutup yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

(34) Andın soŋra Medīnege bargüm kélür
(35) Selām ṣalāt aytıp ravża kirgüm kélür
(36) Bī-ḫūd bolup özüm anda urgüm kélür
(37) Ḳolum tutup yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

[3a] (38) Ol āstāŋġa kögsüm ḳoyup yüz sürsem men
(39) Köz yaşımnı seyl-āb étip su ursam men
(40) Saḳallarım cārūb étip süpürsem men
(41) Ḳolum tutup yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

(42) Turgüm mü kin tünler tamām tizim çöküp
(43) Teslīm bolup boynum salıp bélim büküp
(44) Ümīd tutup sarıġ yüzġa yaşım töküp
(45) Ḳolum tutup yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

[11] Metnimizde *anı* biçiminde yazılıdır.

[12] Metnimizde *alıp* biçiminde geçmektedir. Ancak diğer dörtlüklerde *tutup* geçtiği için *alıp* sözcüğü diğer dörtlüklerle uyumlu değildir. Eraslan yayınında da söz konusu dizede *tutup* sözcüğü bulunmaktadır.

[13] Metnimizde bu dörtlük I. Hikmet'te geçmektedir. Ancak bu dörtlük konu bütünlüğü bakımından II. Hikmet'te geçen dörtlüklerle uyumludur. Anılan dörtlük Eraslan yayınında da II. Hikmet'te geçmektedir.

[14] Ḥacc-ı Farż, Ḥacc-ı ʿUmre tabirleri Türkiye Türklerince bilinen ve kullanılan kavramlar değildir. Bu tabirler Türkistan Türklerine özgü tabirlerdir. Doğu Türkleri Hacc-ı Farz tabiri ile Türkiye Türklerinde kullanılan Ḥaccı, Ḥacc-ı ʿUmre tabiri ile de ʿUmre'yi kastetmektedirler.

(46) Miskīn ʿAẕīm ḥikmet aydı muŋluġ bolup
(47) Kaʿbe ravża firāḳıda ḳanġa tolup
(48) Rengi solup ġamge tolup tirig ölüp
(49) Ḳolum tutup yolġa salıŋ yā Muṣṭafā

III

(1) Ḥikmet
(2) Bilür bilmes ʿaḳlıŋızge binā ḳoyup
(3) Érenlerge til tégizmeŋ dostlarım-a
(4) Ḳorḳar men kim yıḳılġay siz yoldın tayıp
(5) Érenlerge til tégizmeŋ dostlarım-a

(6) Yüz iḫlāṣdın artuḳ érür pīr rıżāsı
(7) Bolur bolsa hidāyeti müddeʿāsı
(8) Pīr rıżāsı nefs eẕāsı rūḥ ġıẕāsı
(9) Érenlerge til tégizmeŋ dostlarım-a

(10) Bişr-i Ḫāfī[15] yalaŋ ayaġ ḳarnı bastı
(11) Hū hū téyü çöller kézip ḫārnı bastı
(12) Mundaġ aytıp ḥırṣ u hevā ʿārnı bastı
(13) Érenlerge til tégizmeŋ dostlarım-a

[3b] (14) ʿAzīzlerni sınagünçe özni sınaŋ
(15) Bar mu sizde ḥırṣ u hevā nāmūs u neng
(16) Öz ḥālını özi bilmes oldur gereŋ
(17) Érenlerge til tégizmeŋ dostlarım-a

(18) Nesīmīni ḥikāyetin bilmes mü siz
(19) Şeyḫ Manṣūrdın éştip ʿibret almas mu siz

[15] 767'de Merv'de doğmuş 841'de Bağdat'ta ölmüş Türkistan dervişidir. Gençliğinde babasının mirasından kalan serveti arkadaşlarıyla tükettikten sonra yalın ayak bir şeyhe sığınmıştır. Bu nedenle kendisine yalın ayak anlamına gelen Ḫāfī lakabı takılmıştır.

(20) Furṣat ḳoldın kétmey özge kélmes mü siz
(21) Érenlerge til tégizmeŋ dostlarım-a

(22) Nāḳışlikde kāmil işin ḳılıp bolmas
(23) Beḳālikler esrārların bilip bolmas
(24) Fenā bolmay beḳā mülkin alıp bolmas
(25) Érenlerge til tégizmeŋ dostlarım-a

(26) Şerʿ ü ṭarīḳ érenlerniŋ revişleri
(27) Tecrīd tefrīd tefvīż teslīm bolmışları
(28) Ledün ʿilmi érmiş fehm ü dānişleri
(29) Érenlerge til tégizmeŋ dostlarım-a

(30) Mürşid bolġan ṣuḥbet tutar mürīd birlen
(31) Meşġūl éter ʿilm-i ḥikmet tevḥīd birlen
(32) Ẓāhir ṣuḥbet bāṭın içre sücūd birlen
(33) Érenlerge til tégizmeŋ dostlarım-a

(34) Miskīn ʿAẓīm ʿārif köŋli gülzār érmiş
(35) Her gülide miŋ [bir][16] defter esrār érmiş
(36) Nā-maḥremdin pinhān anı asrar érmiş
(37) Érenlerge til tigizmeŋ dostlarım-a

IV

(1) Ḥikmet

[4a] (2) Allāh yādın ʿārifler dék aytıp bolmas
(3) Hem-dem bolmay kibr[17] ü riyā ḳoyġanlarġa
(4) Muḥabbetni şarābıdın tatıp bolmas

[16] Erslan metninde yer alan ilgili mısrada, vezni sağlamak amacıyla "bir" kelimesi sonradan ilave edilmiştir. Bizim metnimizin orijinal hâlinde de "bir" sözcüğü bulunmamaktadır. Bu nedenle ilave sözcüğü kaldırmadık.

[17] Eraslan metninde sözcük *kebr* biçiminde yazılıdır.

(5) Hem-dem bolmay cān u dilni ḳoyġanlarġa

(6) Bende men dép ġaflet içre yatsa bolmas
(7) Himmet ḳılmay nefs taġıdın ötse bolmas
(8) Nefs-i şeyṭān közlerini oysa bolmas
(9) Hem-dem bolmay nefs közini oyġanlarġa

(10) Cefā çékmey bāṭın közin açsa bolmas
(11) Ṭālıblarġa dürr ü gevher saçsa bolmas
(12) Dānā bolup yüz miŋ girih çéçse bolmas
(13) Hem-dem bolmay sır maʿnīsin tuygenlarġa

(14) Dānālarnı bilgenlerin bilse bolmas
(15) Merdānlarnı ḳılġanların ḳılsa bolmas
(16) Taʿalluḳnı dalḳın özdin salsa bolmas
(17) Hem-dem bolmay tecrīd tonın keygenlarġa

(18) Ṭarīḳatke pīrsiz ḳadem ḳoysa bolmas
(19) Bu yollarnı ḫaṭarı köp bilse bolmas
(20) Bu yollarda ésen amān yürse bolmas
(21) Hem-dem bolmay bilip ḳadem ḳoyġanlarġa

(22) ʿĀḳıl érseŋ naṣiḥatnı özüŋe ḳıl
(23) Éren aytken özgeni ḳoy özüŋni bil
(24) Ey ʿAẓīmā tā-key yürgüŋ zār u ẕelīl
(25) Hem-dem bolmay dünyā mihrin ḳoyġanlarġa

V

(1) Ḥikmet

[4b] (2) Dırīġ derd ki men ḥac éte’lmedim be-şitāb[18]

[18] Eraslan metninde sözcük *baştap* biçiminde yazılıdır.

(3) Ḳarılıġ yettu[19] küç kétti boldı ten bī-tāb
(4) Köz öldi ʿācız u vaḳt ötti émdi ḥāl ḫarāb
(5) Firāḳ-ı ravżaü'l-ḥażret étti dilni kebāb

(6) Turarge[20] ṭāḳatım ṭāḳ oldı yolġa yoḳ esbāb
(7) Ḳuluŋa sen kerem ét yā miftaḥe'l-ebvāb

(8) Bararge baġladım émdi bélimni yā Allāh
(9) Kerem ḳıl Kaʿbe sarı aç yolumnı yā Allāh
(10) Bu yolda çaġladım özge ölümni yā Allāh
(11) Muḥabbet otıda köydür dilimni yā Allāh[21]

(12) Turarge ṭāḳatım ṭāḳ oldı yolġa yoḳ esbāb
(13) Ḳuluŋa sen kerem ét yā miftaḥ'l-ebvāb

(14) İlāhī dilni yarut dünyādın köŋülni üzey
(15) Ġarīblıġ ile yürüp ġuṣṣadın baġırnı ézey
(16) Seni riżālıġıŋ istep davan[22] u çölni kézey
(17) Bu ḳulnı Kaʿbeġa yetkür ġamımnı anda yazay

(18) Turarge ṭāḳatım ṭāḳ oldı yolġa yoḳ esbāb
(19) Ḳuluŋa sen kerem ét yā miftaḥe'l-ebvāb

(20) Bu yolnı şevḳı bile āh ile fiġān eyley

---

[19] Hece ölçüsü gereği *yetti u* sözcükleri ulama ile *yettu* biçiminde okunmuştur.

[20] Eraslan metninde sözcük *turar* biçimindedir.

[21] 9 ve 10. dizeler bizim metnimizde eksiktir. Söz konusu dizeler Eraslan metninde bulunmaktadır. Dörtlükteki eksik dizeler bu metne göre tamamlanmıştır.

[22] Eraslan metninde sözcük *devān* okunmuştur. Ancak bu sözcük Yeni Uygur Türkçesinde *davan* 'dağ geçidi, yokuş' anlamıyla bulunmaktadır. Söz konusu sözcük bizim düşüncemize göre Moğolca 'dağ geçidi' anlamına gelen *dabagan* sözcüğünden gelmektedir.

(21) Özümni yerge urup yüz közümni ḳan eyley
(22) Viṣāl ümīdi bile köz yaşım revān eyley
(23) Tenimni Kaʿbe barıp ferş-i āstān eyley

(24) Turarge ṭāḳatım ṭāḳ oldı yolġa yoḳ esbāb
(25) Ḳuluŋa sen kerem ét yā miftaḥe'l-ebvāb

(26) Turup menāsik ḥacʿumreni ḳılay néçe kün
(27) Közümdin ḳan aḳuzay ḳalmasun cīgerde bu tün
(28) Günehlerimni ilāhī ḳıl anda maŋa otun
(29) Dilimge āteş-iʿışḳıŋnı eylegil efzūn

[5a] (30) Turarge ṭāḳatım ṭāḳ oldı yolġa yoḳ esbāb
(31) Ḳuluŋa sen kerem ét yā miftaḥe'l-ebvāb

(32) Yetüşsem Kaʿbe ṭavāfıġa cān fidā ḳılayın
(33) Ṣafā vu Mervede hem āh rabbenā ḳılayın
(34) Oḳup aytıpʿArafāt taġıda nevā ḳılayın
(35) Tilimni saḳlayın ve dil bile duʿā[23] ḳılayın

(36) Turarge ṭāḳatım ṭāḳ oldı yolġa yoḳ esbāb
(37) Ḳuluŋa sen kerem ét yā miftaḥe'l-ebvāb

(38) Kerem ḳıl andın ötüp şevḳ ile Medīne baray
(39) Yüzüm bile yügürey başım bile ravża kirey
(40) Közüm bile su uray kirpigim bile süpürey
(41) Tirigley ölgenim leẕẕetini anda biley

(42) Turarge[24] ṭāḳatım ṭāḳ oldı yolġa yoḳ esbāb

[23] Metnimizde *nevā* sözcüğü yazılıdır.

[24] Metnimizde *yürerge* sözcüğü yazılıdır.

(43) Ḳuluŋa sen kerem ét yā miftaḥe'l-ebvāb

(44) Turup Resūl ḫudānı[25] mekānların köreyin
(45) Özümni anda urup her ṭaraf yüzüm süreyin
(46) Dem-ā-dem ravża-ı pākige tirmülüp turayın
(47) Ecel yetüşse uşal āstānede öleyin

(48) Turarge ṭāḳatım ṭāḳ oldı yolġa yoḳ esbāb
(49) Ḳuluŋa sen kerem ét yā miftaḥe'l-ebvāb

(50) Egerçi ʿāṣī men ü pür-günāh u nāme siyāh
(51) Başımnı ravża ḳoyup eylesem fiġān ile āh
(52) Désem ki ʿāṣī ḳuluŋ kéldi yā resūla'llāh
(53) Dégey mü Miskīn ʿAẓīmni kél ey seg-i der-gāh

(54) Turarge ṭāḳatım ṭāḳ oldı yolġa yoḳ esbāb
(55) Ḳuluŋa sen kerem ét yā miftaḥe'l-ebvāb

VI

[5b] (1) Ḥikmet

(2) Şerīʿatke rāst muvāfiḳ ṭarīḳatnı
(3) Meşāyıḫlar ṭarīḳa-i bih-būd dérler
(4) Riyāżetni şiddetige ṣābir bolup
(5) İstiḳāmet ḳılġan ḳulnı ʿābid dérler

(6) Emmāredin levvāmedin nefsi ötse
(7) Mülhimelik maḳāmıġa eger yetse
(8) Riyāżetge rāżī bolup ḳulluḳ[26] étse
(9) Tavassuṭnıŋ maḳāmında zāhid dérler

[25] Buradaki *ḫudā* 'efendi' anlamındadır.

[26] Metnimizde قلوق biçiminde yazılıdır.

(10) Nefsī eger ol maḳāmdın ʿubūr étse
(11) Ḳança ḳılġan ṭāʿatıdın ḥużūr étse
(12) Muṭmaʾinne bolup terk-i ġurūr étse
(13) Meşāyıḫlar ol maḳāmnı tecrīd dérler

(14) Kündin künge artar bolsa yaḳīn şühūd
(15) Melāl kétip āsān bolsa ḳıyām ḳuʿūd
(16) Olʿārifge anda bolur nefy-i vücūd
(17) Nefy-i vücūd ḥāṣıl ḳılsa tefrīd dérler

(18) Andın soŋra belā tégse rāḥat alur
(19) Niʿmetin yép ḥamdın aytıp şükrin ḳılur
(20) ʿĀriflikni nişānların ḥāṣıl ḳılur
(21) Nişān üçdür ʿilm ü ḥikmet tevḥīd dérler

(22) Olʿārifni barça işi adab bolur
(23) Yürse tursa Ḫudāyını ḥāżır bilür
(24) Her işinde Ḥaḳ rıżāsın manẓūr ḳılur
(25) Bu ṣıfatlar bolur bolsa mürşid dérler

[6a] (26) Sālik işi āsān bolmas nefsdin kéçmey
(27) Ṣāfī bolmas māsivādın köŋül üzmey
(28) Tünler tamām ḳāyim turup uyḳu buzmay[27]
(29) Ḳıyām ḳuʿūd ḥāṣıl ḳılsa ḳāʿid dérler

(30) Yol başçısı bolgen bar mu yolnı körmey
(31) Cāndın kéçip derd-i ṭaleb devrin sürmey
(32) Tāze ḥayāt ḳolġa kirmes ʿışḳ öltürmey
(33) ʿIşḳ öltürgen ʿāşıḳlarnı şehīd dérler

[27] Metnimizde *üzmey* sözcüğü yazılıdır.

(34) Miskīn ʿAẕīm ṭaleb ḳılsaŋ ḥaḳīḳatnı
(35) Şerīʿatke muvāfıḳ tut ṭarīḳatnı
(36) Her işiŋde ḳoymas bolsaŋ şerīʿatnı
(37) Uşal işni ṭarīḳa-ı bih-būd dérler

VII

(1) Ḥikmet

(2) Ezel vaḳtda Allāh süygen ülüşluḳ ḳul
(3) Bu dünyāda ṭaleb derdin sorar dostlar
(4) Yüz miŋ belā āfet miḥnet yolın tutsa
(5) Ḳayta bilmes aŋa özin urar dostlar

(6) Dünyā kélip naẕar ḳılsa pervā ḳılmas
(7) Oŋ u solġa baḳıp hergiz yoldın ḳalmas
(8) Çın ḳul bolur ḫᵛācelikni közge ilmes
(9) Dünyā ḳoyup dīn yolıġa kirer dostlar

(10) Bir mürşid-i mükemmelġa özin salur
(11) Ne buyursa iḫlāṣ ile anı ḳılur
(12) Nefsi ölür rengi solur teslīm bolur
(13) Boynın salıp ḫıẕmetinde turar dostlar

[6b] (14) Ol mürīdge pīrdin bolur dem dem baḫşiş
(15) Kündin künge ḥāṣıl ḳılur tāze reviş
(16) Ḳanat ḳaḳıp uçar Ḥaḳdın bolsa köşiş
(17) Cemʿü’l-cemʿni maḳāmıġa barar dostlar

(18) Ol maḳāmda tefvīz teslīm kāmil ḳılur
(19) Nefsi anıŋ muṭīʿ bolup özge kélür
(20) Tili dilge dili sırge tābiʿ bolur
(21) Cāmiʿ bolup ḳulluḳ dādın bérer dostlar

(22) Andın soŋra muŋluġ bolur menlik aytmas
(23) Ḫalḳ-ı ʿālem taḳṣīr dése özdin kétmes

(24) Deryā deryā sırlar körse ḳaṭre étmes
(25) Mundaġ bolsa mürşidlikge yarar[28] dostlar

(26) Mücāhede muŋı birle ḳanġa tolur
(27) Ḫudāyımdın ḳorḳup titrep ḳulluḳ ḳılur
(28) İḫlāṣ ile ṣūfīlerge[29] ḫādim bolur
(29) Ḥaḳ rıżāsın istep ṣuḥbet tutar dostlar

(30) Mundaġ bolġan çın dervīşdür yalġanı yoḳ
(31) Yalġan dervīş pīr ḫıẕmetin ḳılġanı yoḳ
(32) Miḥnet tartıp teslīm fenā bolġanı yoḳ
(33) Aġzı birle yalġan uraḳ urar dostlar

(34) Miskīn ʿAẕīm sorap istep rāh u toznı
(35) Andaġ érler izlerige sürer yüzni
(36) Ẓāhir aʿmā Ḥaḳdın sorar bāṭın közni
(37) Naṣīb bolsa ol köz birle körer dostlar

VIII

(1) Ḥikmet

[7a] (2) Ey dostlarım ṭarīḳatnı yolı uluġ
(3) Pīrsiz ḳadem ḳoyġan kişi sersān bolur
(4) Nāḳış şeyḫni ṭarīḳatde[30] vīrān dérler
(5) Nāḳış şeyḫni ṭarīḳatı vīrān bolur

(6) İḫlāṣ ile dünyā ḳoyup dīnni süyüŋ
(7) Zühd ü vereʿ birle nefsni közin oyuŋ
(8) Tün kün tinmey dil başıge yüzni ḳoyuŋ
(9) İnşāʾa'llāh bāṭın nūrı tābān bolur

[28] Eraslan metninde *barar* sözcüğü yazılıdır.

[29] Eraslan metninde *ṣāfīlerge* sözcüğü yazılıdır.

[30] Eraslan metninde *ṭarīḳatı* sözcüğü yazılıdır.

(10) Sālik eger dildin sırge ʿubūr étse
(11) Cemʿü'l-cemʿni ʿalāmetin ẓuhūr étse
(12) Fenālikdin beḳā tapıp ḥużūr étse
(13) Ger żaʿifdür andın soŋra merdān bolur

(14) Maʿrifetni deryāsıdın[31] gevher tapmış
(15) Yeti kökni dil dāmeni birle yapmış
(16) Merdāneler ʿilm-i ḥikmet tafżīl tapmış
(17) Bu ṣıfatlar bolur bolsa reh-dān bolur

(18) Ol maḳāmda nisbet-i kül étmiş ẓuhūr
(19) Béş namāzdın alur érmiş fayż-ı vufūr
(20) Bāṭınıdın behre almış nezdīk ü dūr
(21) Nezdīk ü dūr nisbetige yeksān bolur

(22) Andın soŋra barça işi adab bolur
(23) [32] اَدَّبَنِي رَبِّي anda tilge kélür
(24) [33] عَبدْتَنى maḳāmında özni tanur
(25) Ḥilm ü ḥayā ġālib kélip tersān bolur

(26) Miskīn ʿAẓīm bulut yaŋlıġ yaşıŋ aḳıp
(27) Felek kibi uyatıŋdın yerge baḳıp
[7b] (28) Gedā bolup Muṣṭafāġa ḳapuḳ ḳaḳıp
(29) Ülüş baḫşiş tapsaŋ işiŋ āsān bolur

IX

(1) Ḥikmet

(2) Ḳayu ḳulġa ḥaḳīḳatdın bolsa naṣīb

[31] Eraslan metninde *deryāsındın* sözcüğü yazılıdır.

[32] Rabbım beni terbiye etti. (hadis)

[33] Bana kulluk ettin.

(3) Şerīʿatke ṭarīḳatke cūyān bolur
(4) Tün kün tinmey ṣıdḳı birlen ṭaleb ḳılıp
(5) Māsivānı ḫilʿatından ʿüryān bolur

(6) Bir mürşid-i mükemmelġa özin salsa
(7) Bāṭın ʿilmin ol mürşiddin sabaḳ alsa
(8) Cān u dilin Ḥaḳ ẕikriġa meşġūl ḳılsa
(9) Ḫalvet istep él közidin pinhān bolur

(10) Cāndın[34] ḳaynap meşġūl bolsa ʿibādetge
(11) Nefs öldürüp ʿādet ḳılsa ḳanāʿatge
(12) Tāḳat ḳılsa melāmetge ihānetge
(13) Çın ṭālibler ḳıtārında[35] bolġan bolur

(14) Her işinde ḫāliṣ ḳılsa niyyetini
(15) Dīn yolıge ṣarf eylese himmetini
(16) İstiḳāmet birle tutsa ġayretini
(17) Érenlerdin ülüş nisbet alġan bolur

(18) Müstevlī-i ber-ḳalb bolsa ẕikri anı
(19) Bī-tekellüf tapsa dilde endīşeni
(20) Endīşedin rāḥat tapsa cümle teni
(21) Fenā-yı ḳalb vilāyetin alġan bolur

(22) Yeter bolsa şerḥ-i ṣadrın maḳāmına
(23) Bāṭınıdın köçer ḫabs u kibr[36] ü kīne
[8a] (24) Tört ʿanāsır ḥicāb bolmas dil yüzine
(25) Bāṭın anda ḫorşīd yaŋlıġ tābān bolur

[34] Eraslan metninde *canın* sözcüğü yazılıdır.

[35] Eraslan metninde *kaṭar* sözcüğü yazılıdır.

[36] Eraslan metninde sözcük *kebr* biçiminde yazılıdır.

(26) Ḫūb otıge köyüp yanıp pişer bolsa
(27) Dāyire-i muḥabbetge tüşer bolsa
(28) Fenā fi'llāh maḳāmıġa aşar bolsa
(29) Mā vü meni andın soŋra yeksān bolur

(30) Andın soŋra bolur bolsa nefy-i vücūd
(31) Ol maḳāmda ḥāṣıl ḳılur keşf-i vürūd
(32) Sırnı közi açlıp[37] bolsa maḥv-ı şühūd
(33) ʿĀrif anda ʿaḳlı şaşıp ḥayrān bolur

(34) Andın soŋra işlerini bilip bolmas
(35) Aytay dése ruḫṣat yoktur tilge kélmes
(36) Velī oldur şerīʿatsız iş ḳıla'lmas
(37) Ḳılur bolsa ẓāhir bāṭın noḳṣān bolur

(38) Fānī bolup beḳā tapsa ʿaḳlı şaşmas
(39) Zemzem-ṣıfat içde ḳaynar taşge taşmas
(40) Bendelikde özin tanur ḥaddın aşmas
(41) Bu ṣıfatda bolur bolsa reh-dān bolur

(42) Şerīʿatke istiḳāmet ḳılsa ṭālib
(43) Pīr emrini özge lāzım bilse ṭālib
(44) Muḥabbetni meydānıda bolsa ṭālib
(45) İnşāʾa'llāh müşkil işler āsān bolur[38]

(46) Miskīn ʿAẓīm bāṭın niʿmet baldın tatlıġ
(47) Kimge baḫşiş bolġan bolsa bolsun[39] ḳutluġ

[37] Eras metninde *açılıp* (آچيليب) yazmasına karşın Eraslan tarafından ölçüye uydurmak için *açlıp* okunmuştur.

[38] 25-44 arası dizeler metnimizde bulunmamaktadır. Söz konusu dizeler Eraslan metninden alınmıştır.

[39] Metnimizde bu sözcük yoktur.

(48) Bu niʿmetni tatḳanlarnı baġrı otluġ
(49) Tata’lmayın ölür bolsaŋ armān bolur

X

(1) Ḥikmet
(2) Ḥaḳ Mevlāmnı tecellī-i irādeti
(3) Kimge tüşse yolın tanıp rehdān bolur
(4) تَوَكَّلْتُ عَلَى الله[40] nı tilge alıp
(5) Çın dil birle dīdārıġa cüyān bolur

(6) Pīr-i kāmil ṣuḥbatıġa özni urar
(7) Köp işinde çil-ten heft-ten yārī birer
(8) Uluġ uluġ ʿazīz éren ḥālın sorar
(9) Andın soŋra düşvār işler āsān bolur

(10) Şerīʿat béş ṭarīḳat béş ḥaḳīḳat béş
(11) Bilür bolsaŋ maʿrifetdür törtinçi béş
(12) Bu işlerdin behre alıp uşal dervīş
(13) Andın soŋra ger żaʿīfdür merdān bolur

(14) Bu deryālar arasında ġavvāṣ bolur
(15) Naṣībiçe her biridin gevher alur
(16) نوراً على نور[41] sırda ḥāṣıl ḳılur
(17) Ẕerre bolsa ḫorşīd yaŋlıġ tābān bolur

(18) Ġarḳāb bolġan bu törtevlen deryāsıġa
(19) Vāriṣ bolur enbiyālar mirāṣıġa
[8b] (20) Fażıl bolup himmet bağlar dīn pāsıġa
(21) Cemʿiyyeti anda yüz miŋ çend-ān bolur

[40] Allah’a tevekkül ettim.

[41] Nūr üstüne nūr .

(22) Ol maḳāmda nisbet-i kül éter ẓuhūr
(23) Andın soŋra bāṭınıdın kétmes bu nūr
(24) Nisbetidin behre alur nezdīk ü dūr
(25) Sāliklerge siyāsetlik sulṭān bolur

(26) Andaġ ʿārif bāṭınıdur gevher kānı
(27) Laʿl u mercān cevāhirni yoḳtur sanı
(28) Cāndın[42] kéçmey almaġ andın yoḳ imkānı
(29) Cān asrayu aldım déseŋ yalġan bolur

(30) Ey dostlarım bu dünyādur dīn bāzārı
(31) Müʾmin müslim muḫliṣ ṭālib ḫarīdārı
(32) Cān beriŋler barça işdin dīn der-kārı
(33) Dīn kemālın tapmay ölseŋ armān bolur

(34) Miskīn ʿAẓīm Muṣṭafānı bir iti sen
(35) Ümīd üzme ʿāṣī cānī ümmeti sen
(36) Ḥaḳ Mevlāmnı müstaḥaḳḳ-ı raḥmeti sen
(37) Raḥmet ḳılsa günehleriŋ[43] yeksān bolur

XI

(1) Ḥikmet

(2) Ḥaḳ Mevlāmnı ʿināyeti bolsa kimge
(3) Bir laḥẓada yolın tanıp reh-dān bolur
(4) Mürīd bolup ḫıdmet[44] ḳılıp mürşidlerge
(5) Neçük rıżā tapḳum téyü ḫayrān bolur

(6) Barça işin kāmil tutup şerīʿatke
(7) Başdın kéçip ḳadem ḳoyup ṭarīḳatke

[42] Metnimizde *andın* sözcüğü yazılıdır.

[43] Eraslan metninde sözcük *günehlerdin* biçiminde yazılıdır.

[44] Eraslan metninde sözcük *ḫiẕmet* biçiminde yazılıdır.

[9a] (8) Cān u dilin müştāḳ étip maʿrifetke[45]
(9) Ḥaḳīḳatnı esrārıge cūyān bolur

(10) Pīr emrige lāzım bilip iṭāʿatnı
(11) Pīşe eyler ṣabr u rıżā ḳanāʿatnı
(12) Dāyim ḳılıp öz nefsige siyāsetni
(13) Çın ṭālibler ḳatarında bolġan bolur

(14) Andın soŋra ṭāʿatıdın tapmas melāl
(15) Bāṭınıdın kéter ḫabs u[46] fāsid ḫayāl
(16) Ẓāhir bāṭın sālik bolur ṣāḥib-cemāl
(17) Cemālıdın nūr-ı bāṭın tābān bolur

(18) Andın soŋra dildin sırge ʿubūr éter
(19) Tört ʿanāṣır ḥicābıdın tamām öter
(20) Sır közige esrār[47] anda ẓuhūr éter
(21) Seyr-i [48] سر إلى الله nı bilgen bolur

(22) Andın soŋra bolur bolgey cānı āgāh
(23) Cān-ı āgāh birle yitip fenā fi'llāh
(24) Fenālıḳdın tapar bolsa beḳā bi'llāh
(25) Cemʿiyyeti anda yüz miŋ çend-ān bolur

(26) Andın soŋra barça işi adab bolur
(27) Heybet basıp ḥilm ü ḥayā ġālib kélür

[45] Eraslan metninde sözcük *maʿrifetke* biçiminde yazılıdır.

[46] Metnimizde *u* sözcüğü yoktur.

[47] Eraslan metninde sözcük *asrar* biçiminde yazılıdır.

[48] Allah'a yönel.

(28) ʿUbūdiyyet maḳāmında[49] özni tanur
(29) Tamām işi ʿilm ü ḥilm ü iḥsān bolur

(30) Andaġ ʿārif bolur érmiş ḳīmyā-naẓar
(31) Tofraḳ alsa bir naẓarda eylemiş zer
(32) Ol ʿārifni ḳaçan tanur her bī-ḫaber
(33) Ẓāhir ḳatre bāṭın içre ʿummān bolur

[9b] (34) Miskīn ʿAẓīm ḳul men démek sendin uyat
(35) Tirig ölüp ḥāṣıl ḳılmas tāze ḥayāt
(36) Bilür bolsaŋ érenlerge buldur ṣıfāt
(37) İren-ṣıfat bolmay ölseŋ armān bolur

XII

(1) Ḥikmet

(2) Dīdār-ṭaleb ʿāşıḳlar bir dem ġāfil bolmaslar
(3) Laḥẓa ġāfil bolġannı ʿārif ʿāşıḳ démesler

(4) Éren orun tüzetip élig ayaġ uzatıp
(5) Ġaflet rāḥatda yatıp bir dem ārām almaslar

(6) Ẓāhir étip cüst ü cū bāṭın ḳılıp maḥv-ı Hū
(7) Müşekkikler güft ü gū ḳılsa ḳulaḳ salmaslar

(8) ʿAzīz éren her küni tutup işni berkini
(9) İki dünyā mülkini berse ḳabūl ḳılmaslar

(10) ʿĀşıḳlarġa ʿalāmet āh u[50] eşk ü[51] nedāmet
(11) ʿĀlem ḳılsa melāmet hīç neẓerge ilmesler

[49] Eraslan metninde sözcük *maḳāmıda* biçiminde yazılıdır.

[50] Metnimizde *u* sözcüğü yoktur.

[51] Metnimizde *ü* sözcüğü yoktur.

(12) Tirig yürüp ölgenler fenā teslīm bolgenler
(13) Beḳā mülkin alġanlar gül-dék açlıp[52] solmaslar

(14) Sen hem ʿAẓīm ẕākir bol ġāfil yürme ḥāżır bol
(15) Ḥāżır ẕākir bolgenler ġaflet birle bolmaslar

XIII

(1) Ḥikmet

(2) Ḥarām şübhe ṭaʿāmnı çın ṭālibler tatmaslar
(3) Ḥelāl ṭayyib loḳmanı ġaflet birle yutmaslar

(4) Şerīʿatnı bilmeyin ṭarīḳatnı ḳılmayın[53]
(5) Muḫliṣ mürīd bolmayın mürşidlikke yetmesler

[10a] (6) Tapġay mu dép cān-ı pāk tirig yürüp bolup ḫāk
(7) Bolgey mü dép nefs helāk tünler tamām yatmaslar

(8) Hū dép kögsin téşerler mey dék ḳaynap taşarlar
(9) Ḫūb otıġa pişerler ḫām ṭamaʿ dik kétmesler

(10) Ḳılġan ẕikr ü ṭāʿatnı dilde tapken rāḥatnı
(11) Dīnġa ḳılġan miḥnetni dünyā üçün satmaslar

(12) ʿĀriflikke yetmes sen fāżıl bolmay ey oġul
(13) ʿIlm-i ḥikmet tevḥīdge kāmil bolmay yetmesler

(14) ʿĀcız ʿAẓīm ataŋnıŋ pendin alġıl ey oġlum
(15) Mevʿiẓe dép merdānlar yalġan sözni aytmaslar

[52] Metnimizde ve Eraslan'ın metninde açılıp (آچیلیب).

[53] Metnimizde *bilmeyin* sözcüğü yazılıdır.

XIV

(1) Ḥikmet

(2) Şerīʿatge rāst muvāfıḳ bolmaġunça

(3) Ṭarīḳatke ṭālib men dép yetmes bolur

(4) İḫlāṣ birle pīrni tutup başdın ötüp

(5) Ṭarīḳ kirgen belā tégse ḳaytmas bolur

(6) Tünler tamām ṭāʿat bilen tayanmayın

(7) Fayż-ı seḥer alġum mu dép téprenmeyin[54]

(8) Derd-i ṭaleb rencin tartıp iŋrenmeyin

(9) Ṭālib men dép taŋ atḳunça yatmas bolur

(10) Nefsiŋ ölmes ʿizzet ḥurmet terkin ḳılmay

(11) Hᵛārlıḳ zārlıḳ meşaḳḳatnı rāḥat bilmey

(12) Nādānlarnıŋ melāmetin başge almay

(13) Dānā bolup ser-maʿnīge yetmes bolur

(14) Körklik ṭālib pīr aldıda adab ḳılur

(15) Heybet basıp ḥilm ü ḥayā ġālib kélür

[10b] (16) Neçük rıżā tapḳum téyü ḳanġa tolur

(17) Muŋluġ bolup özlük menlik aytmas bolur

(18) Pīr emrini tutgen ṭālib nefsdin bézār[55]

(19) Tün kün tinmey ẕikrin aytur baġrın ézer[56]

(20) Ḥaḳ yādıdın özge işde tapmas maza[57]

(21) Āgāh turur ġaflet ṭaʿmın tatmas bolur

---

[54] Metnimizde bu *tiretmeyin* biçiminde yazılıdır.

[55] Eraslan metninde *bize* biçiminde yazılıdır.

[56] Eraslan metninde *ize* biçiminde yazılıdır.

[57] Her iki metinde *mezā* (مزا) biçiminde yazılıdır.

(22) Bī-tekellüf dildin sırge éter ʿubūr
(23) Melāl kétip ṭāʿatıdın étse ḥużūr
(24) Muṭīʿ bolup aytmas bolsa nefy-i ġurūr
(25) Ṣāfī bolup serdin füṭūr kétmes bolur

(26) Andın soŋra ʿuluv tutar himmetini
(27) Taḳvā birlen tutar bolsa nisbetini
(28) Bir néçe yıl dīnga ḳılġan miḥnetini
(29) Fānī dünyā ʿizzetige satmas bolur

(30) Ey dostlarım buldur éren ḳılmışları
(31) Ṣıdḳ u ṣafa ṣabr u rıżā revişleri
(32) Tecrīd tefrīd tefvīż teslīm bolmışları
(33) Teslīm bolmay sālik işi bitmes bolur

(34) ʿĀcız ʿAẓīm aydıŋ éren sözlerini
(35) Sen-hem yüzge sürüp midiŋ[58] izlerini
(36) Körüp midiŋ[59] aydın artuḳ yüzlerini
(37) Körmey bilmey ḥikmet revān aytmas bolur

XV

(1) Ḥikmet

(2) Bu dünyānı dīn bāzārı bilip dostlar
(3) Bāzār ötmey satuḳ savdā ḳılġum kélür
[11a] (4) Dünyā fānī ʿuḳbā bāḳī yaḳın bilip
(5) Dīn yaraġın alıp ʿuḳbā éltgüm kélür

(6) Dīn yaraġın algen ḳullar ʿāḳıl turur
(7) Yaraġ almay ġāfil yürgen cāhil turur
(8) Cāhil ḳullar dīn işige kāhil turur

[58] Eraslan metninde *sürüp men dik* biçiminde yazılıdır.

[59] Eraslan metninde *körüp men dik* biçiminde yazılıdır.

(9) Kāhillerge naṣīḥatler aytgüm kélür

(10) Miḥnet tartıp kāmil bolup şerīʿatda
(11) Başdın ötüp ḳadem ḳoyup ṭarīḳatda
(12) Sırdın éşik açlur[60] bolsa maʿrifetde
(13) Dānā bolup ser-maʿnīge yetgüm kélür

(14) أَنْ تَموتوا [61] esrārıġa özni salıp
(15) لی مع الله[62] sırrı nedür anı bilip
(16) Maʿrifetni deryāsıdın gevher alıp
(17) Ḳıymetini bilgenlerge satgüm kélür

(18) Teŋrim ʿuluv ḳılsa kimni himmetini
(19) İstiḳāmet birle tutar ḫıdmetini
(20) Cāndın leẕīẕ bilip Ḥaḳnı ṭaʿatını
(21) ʿAẓīm men hem andaġ ṭāʿat ḳılġum kélür

XVI

(1) Ḥikmet

(2) Ḳayu müʾmin Kaʿbe ravża ʿazmın étse
(3) Mevlām anı günāhını öter érmiş
(4) Her ḳademde bir ḳul āzad éter érmiş[63]
(5) Ol bendeni nāmasıġa biter érmiş

(6) Yete'lmeyin bīmār bolup yolda ḳalsa
(7) Ġarīblikde rencin tartıp rengi solsa
[11b] (8) Küni bitip ḳażā yetip eger ölse
(9) Maḥşergeçe rāḥat birle yatar érmiş

[60] Metnimizde *açılur* (آچیلور)

[61] موتوا قبل ان تموتوا hadisine işaret eder.

[62] لی مع الله ساعه.... hadisine işaret eder.

[63] Eraslan metninde *az u s̲evābını* biçimde yazılıdır.

(10) Teŋrim aŋa ʿaṭā ḳılmış bir ferişte
(11) Ḳabrı üzre tutar érmiş yaz u ḳışta
(12) Maḥşergeçe duʿā ḳılıp bu ferişte
(13) Yılda bir ḥac anıŋ üçün éter irmiş

(14) Miḳāt barıp tenge çalsa iḥrāmını
(15) Telbiyeni aytıp yürse tüni küni
(16) [64] الهم لبيك né dégen üni
(17) ʿArş u kürsī lavḥ u ḳalem yeter érmiş

(18) Kerrūbīler uşal vaḳtda naẓar salıp
(19) Şeydā bolup yürgenige raḥmı kélip
(20) Ol bendeni ḥācatıġa duʿā ḳılıp
(21) Andın soŋra merḥabālar aytar érmiş

(22) Hū hū téyü Kaʿbe yetse vālih bolup
(23) Közlerini piyālesi yaşḳa tolup
(24) Yeti ḳatla ṭavāf étse rengi solup
(25) Uluġ kiçik günāhları kéter érmiş

(26) Dāḫıl bolsa ol maḳām-ı İbrāhīmġa
(27) Ṣıdḳı bile zār iŋrese ilāhımġa
(28) Yā rab tevbe ḳıldım dése günāhımġa[65]
(29) Maġfiretniŋ deryāsıġa batar érmiş

(30) Çāh-ı Zemzem üzre tursa Zemzem bolup

[64] Ey Allahım emrine āmādeyim.

[65] Bizim metnimizde Kemal Ersalan metnine göre 1. dize 3. dize ile, 2. dize 1. dize ile, 3. dize de 2. dize ile yer değiştirmektedir.

(31) Köz yaşını seyl-āb étip pür-nem[66] bolup
(32) Rabbim ḳabūl ḳılur mu dép ġamge bolup[67]
(33) Ḳabūl ḳurbet tanı aŋa atar érmiş

[12a] (34) Ṣafā Merve Müzdelife Minā étse
(35) ʿArafātda ḥāżır turup vuḳūf étse
(36) Tilin dilge tābiʿ étip rāzın étse[68]
(37) İcābet-i duʿā anda tapar érmiş

(38) Andın soŋra Kaʿbe sarı yeter bolsa
(39) Yeti ḳatla taḳı ṭavāf éter bolsa
(40) Ḥac ḳabūlın Ḥaḳdın ümīd tutar bolsa
(41) Andın soŋra anı ḥaccı biter érmiş

(42) Cümle erkān menāsikler ḳılur bolsa
(43) Ṣafā barıp saç u tırnaḳ alur bolsa
(44) Lībās keyip iḥrāmını salur bolsa
(45) Gül dék açlıp[69] Ḥaḳ şükrini aytar érmiş

(46) Andın soŋra Medīnege öter bolsa
(47) Selām ṣalāt aytıp ravża yeter bolsa
(48) Muṣṭafādın ḳabūl ümīd tutar bolsa
(49) İnşāʾa'llāh anı ḳabūl éter érmiş

(50) Yetküm mü kin ol Medīne nūr kānıge
(51) ʿArżım aytsam enbiyālar sulṭānige
(52) Naʿtın aytıp yetip bolmas pāyānige

[66] Eraslan metninde *pür-ġam* yazılıdır.

[67] Eraslan metninde *tolup* yazıdılıdır.

[68] Eraslan metninde *aytsa* yazılıdır.

[69] Metnimizde açılıp (آچیلیب)

(53) Yete’lmegen ḥasret birle kéter érmiş

(54) Ol āsitān ʿalī érür mülk-i āşyān
(55) Néçe yıllar nüzūl-i vaḥy anda bolġan
(56) Dīn yaruġı andın çıḳıp ʿalem tolġan
(57) Uşbu ṣıfat maḥşergeçe tartar érmiş

(58) Ḳız ṣūretlik bolup Kaʿbe maḥşer kirmiş
(59) Eṭrāfıge kāküllerin salıp turmış
[12b] (60) Ḥac étkenler ol kākulġa ḳolın urmış
(61) Barın alıp cennet içre kirer érmiş

(62) Maḥşer éli bu ḥāletni baḳıp körer
(63) Bular kim dép bir biridin suʿāl sorar
(64) Bile’lmeyin bular kim dép ḥayrān turar
(65) Uşal vaḳtda kökdin nidā yeter érmiş

(66) Nidā buldur ḳız Kaʿbe bul ḥac étkenler
(67) Kaʿbe üçün māl u cāndın pāk ötkenler
(68) Cānāne dép cān leẕẕetin unutkenler
(69) ʿĀlī-himmet ḥācīler dép aytar érmiş

(70) Avval āḫır ḥac yolında yürgen ḳulnıŋ
(71) Hevā teftin yer ısıġın körgen ḳulnıŋ
(72) Kaʿbe ravża barıp yüzin sürgen ḳulnıŋ
(73) Ḥācetini Teŋrim revā éter érmiş

(74) Miskīn ʿAẕīm ʿācız aʿmā bir müşt-i per
(75) Ravżaŋızġa yete’lmeyin ḳandur ciger
(76) Yā Muṣṭafā ʿācız ḳulġa eyleŋ naẓar
(77) Naẓar tapken ḳulnı şevḳı artar érmiş

XVII

(1) Ḥikmet

(2) Bendelikni şarṭıdur ʿācızlıġ u[70] sınuġluḳ
(3) Sulṭān bolsaŋ ʿālamġa hergiz ḳılma uluġluḳ
(4) Dünyā mihrin ḳoymayın Ḥaḳ yādını aytmayın[71]
(5) Nefsiŋ közin oymayın boynıŋ bolmas saġluḳ

(6) […][72]
(7) […]
(8) Ḳul men diben lāf urma ḫıdmetiŋe süyünme[73]
(9) Ḥᵛāce süygen ḳulıġa özi berür tanuġluḳ

[13a] (10) Ḳoya körme buyruġın yetmiş maḳām ötseŋ hem
(11) ʿArş u kürsī pāyesin ḳol uzatıp tutsaŋ hem
(12) Yanar otnı taḳça sén nān dék çaynap yutsaŋ hem
(13) Behişt kirmey bendege hergiz yoḳtur tanuḳluḳ

(14) Fayż-ı seḥer alġannıŋ ḫulḳ u ḫūyı ḫoş bolur
(15) ʿIşḳdın ülüş alġannı iki közi yaş bolur
(16) Nisbet kāmil bolġan soŋ ṭālıblarġa baş bolur
(17) Arıġ enhār bolġan soŋ lāzım aŋa balıġlıḳ

(18) Ér bolmaġuŋ ey oġul érenlerge ḳoşulmay
(19) Aḳ u ḳızıl ifek dék alar birle ışılmay
(20) Enāniyyet[74] taġıdın émgek birle aşılmay
(21) İnşāʾa‘llāh aşar sen bolsaŋ éren ḳılıḳlıḳ

[70] Metnimizde bu sözcük yoktur.

[71] Eraslan metninde *aymayın* yazılıdır.

[72] XVII. Hikmet'in ikinci dörtlüğünde bulunan ilk iki dize bizim metnimizde de Eraslan yayınında da bulunmamaktadır.

[73] Metnimizde *süyenme* biçiminde yazılıdır.

[74] Metnimizde انانیب biçiminde yazılıdır.

(22) Ér men dése̱ŋ ey ʿAzīm żaʿīf işin ḳılmaġıl[75]
(23) Dünyā ilig ufadur özge ziynet bermegil[76]
(24) Cemʿiyyet-i bāṭınnı helāketġa salmaġıl[77]
(25) Ṭarīḳatda bul[78] turur bilür bolsaŋ bülūġluḳ

XVIII

(1) Ḥikmet
(2) Ṭālib érse̱ŋ ṣıdḳıŋ birlen tevbe ḳılġıl
(3) Tevbe ḳılsaŋ maʿṣiyyetler bolmış muʿāf
(4) Āyet ḥadīṯ mażmūnıdın söz sözledim
(5) ʿĀḳıl érse̱ŋ bu sözlerni ḳılma[79] ḫilāf

(6) Andın soŋra ṭarīḳatde ḳılġıl yürüş
(7) Bu kişige ḥācet émes ḳarap turuş[80]
(8) Yolıŋ bolsa nefsiŋ birle ḳılġıl uruş
(9) Ér bolmas sen nefsiŋ birle ḳılmay meṣāf

[13b] (10) İḫlāṣımnı ḳılsun dése̱ŋ pīrim ḳabūl
(11) Ḳullarıge itī[81] bolġıl u[82] itige ḳul
(12) Ṭarīḳatde adab turur aṣl-ı uṣūl

[75] Eraslan metninde *ḳılmagil* biçiminde yazılıdır.

[76] Metnimizde *urmagil* biçiminde yazılıdır.

[77] Eraslan metninde *salmagil* biçiminde yazılıdır.

[78] Eraslan metninde *bol* biçiminde yazılıdır.

[79] Eraslan metninde *bilme* biçiminde yazılıdır.

[80] Metnimizde *yürüş* biçiminde yazılıdır.

[81] Eraslan metninde ve metnimizde *it* (ایت) yazılıdır. Eraslan bu sözcüğü, vezin gereği, 'bir it' anlamında itī okumuştur.

[82] Eraslan metninde *ve* yazılıdır.

(13) Arıġ adab birle étkil[83] pīriŋ ṭavāf

(14) Ṣādıḳ bolsaŋ bu yollarda başıŋ oyna
(15) Rāḥat taşlap bal ornıġa zaḳḳūm çayna
(16) Riyāżetni pütesige tüşüp ḳayna
(17) Miḥnet tartmay ṭālib men dép urmagil[84] lāf

(18) Miskīn ʿAẓīm tevbelik ḳul taḳvā ḳılur
(19) Taḳvālikni tamām işi[85] adab bolur
(20) Adablıġ ḳul öz ʿaybıge inṣāf ḳılur
(21) Ḳanı sende tevbe taḳvā ḳanı inṣāf

XIX

(1) Ḥikmet

(2) Cahānnı ʿayşına baḳma dilā beḳāsına baḳ
(3) Vefāge vaʿde ḳılur vaʿadesin vefāsına baḳ

(4) Dīniŋni düşmeni dünyā turur eger bilseŋ
(5) Bu dünnı mihrini[86] ḳoy Teŋrini riżāsına baḳ

(6)Yaman u yaḫşını dünyāda farḳ étey déseŋ
(7) Yaman u yaḫşını tapken öz āşnāsına baḳ

(8) Ṭarīḳ-ı aṣl ʿAẓīmā şerīʿat ḥükmi érür
(9) Ḫudā rıżāsı üçün şerʿ-i Muṣṭafāsına baḳ

[83] Metnimizde *étkin* biçiminde yazılıdır.

[84] Mentimizde *urmagin* biçiminde yazılıdır.

[85] Eraslan metninde *işi tamām* biçiminde yazılıdır.

[86] Eraslan metninde *mihrsiz* biçiminde yazılıdır.

XX

(1) Ḥikmet

(2) Her kimge tégse derd-i ṭaleb bī-ḳarār éter
(3) ʿĀşıḳ émestür ol-ki dil-i[87] bī-karārı yoḳ
[14a] (4) Tenniŋ[88] şilāḥını tileseŋ derdmend bol
(5) Bīmārdur tenī kim anıŋ derd-i yārı yoḳ

(6) Avval ḳademde ehl-i ṭaleb terk-i ser ḳılur
(7) ʿUcb u riyā vü kibr ü hevādın ḥaẕer ḳılur
(8) Her kim yoluḳsa yolıda andın güẕer ḳılur
(9) Maḳṣadge yetmegünçe demī tik turarı yoḳ

(10) Bu yolda yüz belā saŋa yüzlense ġam yeme
(11) Ḳan bolmagen baġırnı baġır dilni dil déme
(12) Çéktim firāḳ rencini köp ay u yıl déme
(13) Vaṣl istegenni renc-i ṭalebdin bīzārı yoḳ

(14) ʿIşḳ ehliniŋ tirigligidür ibtilā bilen
(15) Derd ü belāge ṣabr ḳılurlar rıżā bilen
(16) Cān rāḥatını isteyü faḳr u fenā bilen
(17) Tenniŋ ferāġatın tilemes pāy-dārı[89] yoḳ

(18) ʿĀşıḳ hemīşe ṭaʿn u melāmetni[90] yārıdur
(19) Her ḳayda barsa ġuṣṣa vu ġamnı düçārıdur
(20) Yārı firāḳın astıda vaṣl intiẕārıdur
(21) Bu yük arasıdın tirig ölmey çıkarı yoḳ

[87] Eraslan metninde yoktur.

[88] Eraslan metninde *ten* yazılıdır.

[89] Eraslan metninde *hāydārı* biçiminde yazılıdır.

[90] Eraslan metninde *melāmet* biçiminde yazılıdır.

(22) Pinhān tutar fiġānınıŋ otluġ şerāresin
(23) Ẓāhir éte'lmes élge dil-i pāre pāresin
(24) İstep tapa'lmas ʿāşıḳ-ı bī-çāre çāresin
(25) Yāre yeterge özligiçe iḳtidārı yoḳ

(26) ʿĀcız ʿAẓīm pīşe ḳılıp ʿacz ü zārını[91]
(27) Kördi anıŋ yolıda ne kim yoḳ u barını
(28) Teslīm étip tamām aŋa iḫtiyārını
(29) Bī-iḫtiyārlıḳda anı iḫtiyārı yoḳ

XXI

[14b] (1) Ḥikmet
(2) Allāh yādı baldın tatlıġ ey dostlarım
(3) Ġaflet ṭaʿmın tatsa bolmas mazası[92] yoḳ
(4) Tevbe ṭaḳvā ṭāʿat bilen ʿömr ötkeriŋ
(5) Ḥaḳ Mevlāmnı maʿṣiyyetke rıżāsı yoḳ

(6) Dünyā sizni ʿişve birlen firīb éter
(7) Maġrūr bolmaŋ ʿişretige ḳoldın kéter
(8) Uḳbā bāḳī ṭaleb ḳılıŋ bir kün biter[93]
(9) Allāh ḥaḳḳı bu sözlerni ḫaṭāsı yoḳ

(10) Köp sālikni yoldın urgen nefs-i ẓālım
(11) Nefsin urgen ʿārif ʿāşıḳ közlig[94] ʿālım
(12) Bile'lmes men neçük bolur meni ḥālım
(13) Dīn yolını nefsdin ḳatıġ belāsı yoḳ

[91] Eraslan metninde *rāzını* biçiminde yazılıdır.

[92] Her iki metinde *mezāsı* (مزاسی) biçiminde yazılıdır.

[93] Eraslan metninde *yeter* biçiminde yazılıdır.

[94] Metnimizde *körlig* biçiminde yazılıdır.

(14) Nefs öltürmey men-men dégen yalġan bolur
(15) Menlik birle ḳadem ḳoyġan yolda ḳalur
(16) Nefs öldürgen tāze ḥayāt ḥāṣıl ḳılur
(17) Dil ḥayātın tapken ḳulnıŋ hevāsı yoḳ

(18) Faḳr u fenā éren yolın ḫoşlaŋızlar
(19) Kibr ü riyā men-menlikni taşlaŋızlar
(20) Dīdār üçün cānnı ḳaynap işleŋizler
(21) Ṭaleb derdin mundın özge devāsı yoḳ

(22) Merdānlarnı ṣuḥbatıġa özni salıŋ
(23) Māldın ötüp cāndın ötüp duʿā alıŋ
(24) Vaḳt ötmeyin dem ġanīmet ḳadrın biliŋ
(25) Ötkendin soŋ ér ṣuḥbatın ḳażāsı yoḳ

[15a] (26) Fenā beḳā mülkin tamām kézgen ṣādıḳ
(27) Māsivādın arıġ ümīd üzgen ṣādıḳ
(28) Bir Ḫudāġa ḳılıp sırrın tüzgen ṣādıḳ
(29) Ḫalḳ-ı ʿālem ḳul men dése bināsı yoḳ

(30) Özni bilgen ʿabdiyyetni maḳāmında
(31) Rāḥat algen barça ṣalāt ṣıyāmında
(32) Sır buzmagen sükūtında kelāmında
(33) Çın ʿārifdür yalġan reng ü riyāsı yoḳ

(34) Miskīn ʿAẓīm dīdār tilep cāndın ötkin
(35) Tünler tamām ḳıyām turup ḳanlar yutkin
(36) Nasīb bolsa şehd-i şühūd ṭaʿmın tatkin
(37) Özge işde ʿömr ötkerme mazası[95] yoḳ

[95] Her iki metinde *mezāsı* (مزاسی) biçiminde yazılıdır.

XXII

(1) Ḥikmet

(2) Yā ḳādirā der-gāhıŋa yazgen ḳul men
(3) Raḥm eylegil[96] sendin özge penāhım yoḳ
(4) Ẓāhir bāṭın ābād étmey buzgen ḳul men[97]
(5) Raḥm eylegil[98] sendin özge penāhım yoḳ[99]

(6) Ġaflet birle ʿömr ötkerdim ṭāʿat ḳılmay
(7) Yamanlardın yıraḳ ḳaçıp ʿuzlet ḳılmay[100]
(8) Nefs öltürüp riyāżetke ʿādet ḳılmay
(9) Raḥm eylegil sendin özge penāhım yoḳ

(10) Sözler bolsam tilim kéter yalġan sözge
(11) Dervīş men dép lāf urar men fiʿlim özge
(12) Ḳanlıġ yaşım töker boldum sarıġ yüzge
(13) Raḥm eylegil sendin özge penāhım yoḳ

(14) Ẕākirler dék taŋ atḳunça tizim çöküp
(15) Yādıŋ birlen tura'lmadım bélim büküp
[15b] (16) Émdi kéldim der-gāhıŋa yaşım töküp
(17) Raḥm eylegil sendin özge penāhım yoḳ

(18) Nāṣiḥ sözi ḳatıġ köŋlüm éritmedi
(19) Otluġ āhım cān u tenim yarutmadı
(20) Ayġan ẕikrim köŋlüm kirin arıtmadı

---

[96] Eraslan metninde *eylegin* biçiminde yazılıdır.

[97] Bu dize Eraslan metninde olup metnimizde bulunmamaktadır.

[98] Eraslan metninde *eylegin* biçiminde yazılıdır.

[99] Bu dize Eraslan metninde olup metnimizde bulunmamaktadır.

[100] Metnimizde *bilmey* biçiminde yazılıdır.

(21) Raḥm eylegil sendin özge penāhım yoḳ

(22) Bu ḥāl birle öter boldı yetmiş yaşım
(23) ʿÖmr öterin bile'lmedim ġafil başım
(24) Raḥm étmeseŋ müşkil boldı meniŋ işim
(25) Raḥm eylegil sendin özge penāhım yoḳ

(26) Gerçi boldum yamanlardın yaman men ḳul
(27) Öz yamanlıġ işlerimdin boldum melūl
(28) Yaḫşılarnı ḥurmetidin ḳılġıl ḳabūl
(29) Raḥm eylegil sendin özge penāhım yoḳ

(30) Ḫalḳ içinde ʿālim dervīş boldı atım
(31) Yalġan dervīş élge tégmes şerāfetim
(32) ʿAfv étmeseŋ élni örter şerāretim
(33) Raḥm eylegil sendin özge penāhım yoḳ

(34) ʿĀcız Aẕīm gedāyıŋdur Allāh Allāh
(35) Kerem ḳılġıl[101] gedāyıŋa subḥān Allāh
(36) Sen sen raḥmān sen sen raḥīm sen sen ilāh
(37) Raḥm eylegil sendin özge penāhım yoḳ

XXIII

(1) Ḫikmet

(2) Vaḳt ötmesün bendelik ḳıl eyā oġlum
(3) Ümīd birle dégey mü dép Teŋri ḳulum
[16a] (4) ʿİlm ü adab taḳvā ṭāʿat uluġ niʿmet
(5) Bu niʿmetni tatay déseŋ bolġıl ḥalīm

(6)Ḫʷārlıḳ tartıp ayaġ astın tofraḳ bolmay

[101] Metnimizde *ḳıl* biçiminde yazılıdır.

(7) Şerīʿatnı libāsını tenge salmay
(8) Nefsiŋ seni yolġa kirmes tirig ölmey
(9) Isıġ ḳılmas dervīş men dép keyseŋ gilīm

(10) Batın ʿilmin mürşidlerdin sabaḳ almay
(11) Cān u diliŋ Ḥaḳ ẕikrige māyil bolmay
(12) Dildin serdin bī-tekellüf ḥużūr almay[102]
(13) Yalġan bolur taptım déseŋ ḳalb-i selīm

(14) Sālik işi başdın ayaġ adab bolur
(15) Her işinde[103] Ḥaḳ rıżāsın manẓūr ḳılur
(16) Yürse tursa Ḫudāyını ḥāẓır bilür
(17) Ẓāhir bāṭın işlerige Allāh ʿalīm

(18) Tildin tamām bolmas su dék ḳılmay yürüş
(19) Temkīn ḳolġa kirmes bolmay taġ olturuş
(20) ʿĀrifler dék ḳılay[104] diseŋ sen hem yörüş
(21) Ḥaḳḳa özni ḳılmaḳ kirek tefvīż teslīm

(22) Nisbet yükin[105] tartadur men taġdın aġır
(23) Bu yük astın tendür ḫarāb ḳandur baġır
(24) Zaʿīf ḳulġa ḳuvvet bergey rabbim ḳādir
(25) Mundın artuḳ söz étkeli kélmes tilim

(26) Misḳīn ʿAẓīm ḥikmet nedür ʿaḳlım yetmes
(27) Hicret tüni ötüp vuṣlat taŋı atmas
(28) Néçe yıldur cān çéker men işim bitmes

[102] Eraslan metninde *olmay* biçiminde yazılıdır.

[103] Eraslan metninde *işide* biçiminde yazılıdır.

[104] Metnimizde *ḳılmay* biçiminde yazılıdır.

[105] Metnimizde *yüki* biçiminde yazılıdır.

(29) Bu otlarda küyer boldı cān u dilim

XXIV

[16b] (1) Ḥikmet

(2) Eyā dostlar şeydālıġım ḥaddın aştı

(3) Ḥayrān bolup ḳılur işim bile‘lmes men

(4) Yürek baġrım cūş uruban ʿaḳlım şaştı

(5) Ḥayrān bolup ḳılur işim bile’lmes men

(6) Néçe yıllar cānım ḳaynap nefsdin bézdim

(7) Ġarīb bolup mürşīd izlep élni kézdim

(8) Pīrni taptım ṣuḥbetide baġrım ézdim

(9) Ḥayrān bolup ḳılur işim bile’lmes men

(10) Kündüzleri ḫıẕmet ḳılıp kün batḳunça[106]

(11) Kéçeleri ḥāżır turdum taŋ atḳunça

(12) Miḥnet tarttım özüm ġamge örgetkünçe[107]

(13) Ḥayrān bolup ḳılur işim bile’lmes men

(14) İḫlās birle pīr emrini muḥkem tuttum

(15) Tirig ölüp teslīm bolup ḳulluḳ éttim

(16) Rıẓā tapmaḳ düşvār éken ḳanlar yuttum

(17) Ḥayrān bolup ḳılur işim bile’lmes men

(18) Ḫalvet istep yabanlarda yaşım töktüm

(19) Boynum salıp selīm bolup bélim büktüm

(20) Ḫacāletdin öz nefsimni özüm söktüm[108]

(21) Ḥayrān bolup ḳılur işim bile’lmes men

[106] Eraslan metninde *atḳunça* biçiminde yazılıdır.

[107] Metnimizde *örgegünçe* biçiminde yazılıdır.

[108] Eraslan metnunde *sögtüm* biçiminde yazılıdır.

(22) Cüneyd şiblī Manşūr işin ayta’lmadım [109]
(23) Bāyezid dék öz nefsimni sata’lmadım
(24) Cānlar çékip murādımġa yete’lmedim
(25) Ḥayrān bolup ḳılur işim bile’lmes men

(26) Köŋlüm tiler vücūdımdın çıḳıp kétsem
(27) ʿAdem kirip yetmiş menzil sefer étsem
(28) Nefs-i şeyṭān fitnesidin ʿuzlet tutsam
(29) Ḥayrān bolup ḳılur işim bile’lmes men

(30) Vā dırīġā bizler körgen érler kétti
(31) Dünyā ḳoyup āḫıretke sefer étti
(32) Alar kétti bizge émdi nevbet yetti
(33) Ḥayrān bolup ḳılur işim bile’lmes men

(34) Émdi maŋa anlar birlen ṣuḥbet ḳayda
(35) Ḳarıp çöktüm yigitlik dék ḳuvvet ḳayda
(36) ʿÖmrüm küni batar boldı furṣat ḳayda
(37) Ḥayrān bolup ḳılur işim bile’lmes men

(38) Miskīn ʿAẕīm ḥayrānlıḳda ḳattı başım
(39) Nedāmetde aḳuzmadım közdin [110] yaşım
(40) Taŋlaġı kün neçük bolur meni işim
(41) Ḥayrān bolup ḳılur işim bile’lmes men

(42) Kündin künge şeydālıġım ḥaddın aştı
(43) Yürek baġrım cūş uruban ḳaynap taştı

[109] XXIV. Hikmet’in 6. dörtlüğünde Eraslan metninde bulunan 21-40. dizeler bizim metnimizde bulunmamaktadır. Söz konusu dizeler Eraslan metninden metnimize eklenmiştir.

[110] Eraslan metninde *közden* (كوزدن) biçiminde yazılıdır.

(44) Maṣlaḥatım kétti ḳoldın ʿaḳlım şaştı
(45) Ḥayrān bolup ḳılur işim bile’lmes men

[17a] (46) Kündüzleri derdin tarttım éldin pinhān
(47) Kéçeleri işim boldı āh u fiġan[111]
(48) Bu ḥāletde küydüm yandım fāş u nihān
(49) Ḥayrān bolup ḳılur işim bile’lmes men

(50) ʿIşḳ şiddeti başḳa saldı dīvānalıḳ
(51) Ahl u ʿayāl ḫānumāndın bīgānalıḳ
(52) Ḥālım turur şūr u cünūn mestānalıḳ
(53) Ḥayrān bolup ḳılur işim bile’lmes men

(54) ʿIşḳım meni ḥaḳīḳīdür érmes mecāz
(55) Anıŋ üçün derdim köptür ṭāḳatım az
(56) Yaḳın érür[112] cānım ḳuşı ḳılsa pervāz
(57) Ḥayrān bolup ḳılur işim bile’lmes men

(58) Dāyim meni fikr ü ẕikrim nefy-i vücūd
(59) Ḥaḳ yolıda ṣarf eylemaḳ būd u ne-būd
(60) Ġarīb cānım bolġay mu dép maḥv-ı şühūd
(61) Ḥayrān bolup ḳılur[113] işim bile’lmes men

(62) Miskīn ʿAẕīm himmet birle baġlap kemer
(63) Yolġa kirip yete’lmeyin ḳandur ciger
(64) Vaḳt-ı meded yā ḥaẕret-i ḫayrü’l-beşer
(65) Ḥayrān bolup ḳılur işim bile’lmes men

[111] Eraslan metninde *efġān* biçiminde yazılıdır.

[112] Metnimizde *turur* biçiminde yazılıdır.

[113] Metnimizde *ḳılar* biçiminde yazılıdır.

XXV

(1) Ḥikmet

(2) Dostlar dünyā ḳoyalük[114] ḫoş aytalük[115] Allāh Hū

(3) Ḳulluġını süyelük[116] ḫoş aytalük[117] Allāh Hū

(4) Nefsni ḳınap ānçünān bolup post u üstüḫ^{v}ān

(5) Tün kün tınmay[118] bir zamān ḫoş aytalük[119] Allāh Hū

[17b] (6) Ṭaʿat ḳılıp ölgü dék pīrni[120] raḥmı kélgü dék

(7) Teŋrim ḳabūl ḳılġu dék ḫoş aytalük[121] Allāh Hū

(8) Ṣoḥbet tutalük[122] birge cānnı ulap bir birge

(9) Dilni dilge sırnı sırge ḫoş aytalük[123] Allāh Hū[124]

(10) Ḥāżır bilip Ḥudānı taşlap reng ü riyānı

(11) Ḫoşlap ṣıdḳ u ṣafānı ḫoş aytalük[125] Allāh Hū

---

[114] Eraslan metninde, sözcüğün "1. şahıs emir eklerinin hep ñ (ک) ile yazılmış" olduğu düşünüldüğü için *ḳoyaluñ* biçiminde yazılıdır.

[115] Eraslan metninde *aytaluñ* biçiminde yazılıdır.

[116] Eraslan metninde *söyelüñ* biçiminde yazılıdır.

[117] Eraslan metninde *aytaluñ* biçiminde yazılıdır.

[118] Eraslan metninde *tinmez* biçiminde yazılıdır.

[119] Eraslan metninde *aytaluñ* biçiminde yazılıdır.

[120] Eraslan metninde *bizni* biçiminde yazılıdır.

[121] Eraslan metninde *aytaluñ* biçiminde yazılıdır.

[122] Eraslan metninde *tutaluñ* biçiminde yazılıdır.

[123] Eraslan metninde *aytaluñ* biçiminde yazılıdır.

[124] Dizede bir hece fazladır.

[125] Eraslan metninde *aytaluñ* biçiminde yazılıdır.

(12) Ṣoḥbet içre tüşelük[126] mey dék ḳaynap taşalük[127]
(13 Ḫūb otıġa pişelük[128] ḫoş aytalük[129] Allāh Hū

(14) Ḥaḳdın ceẕbe yeter dép tendin melāl kéter dép
(15) Cānlar pervāz éter dép ḫoş aytalük[130] Allāh Hū

(16) Dildin sırge ber ʿubūr aytıp tapıp ḫoş ḥużūr
(17) Bāṭın étip ġarḳ-ı nūr ḫoş aytalük[131] Allāh Hū

(18) Murāḳabet yetkü dék[132] mükāşefet ötkü dék[133]
(19) Şehd-i şühūd tatkü dék[134] ḫoş aytalük[135] Allāh Hū

(20) Tirig yürüp ölgeli teslīm fenā bolgeli
(21) Beḳā mülkin algeli ḫoş aytalük[136] Allāh Hū

(22) İstep ʿAẕīm cān-ı pāk tirig turup olgil ḫāk

[126] Eraslan metninde *tüşelüñ* biçiminde yazılıdır.

[127] Eraslan metninde *taşaluñ* biçiminde yazılıdır.

[128] Eraslan metninde *pişelüñ* biçiminde yazılıdır.

[129] Eraslan metninde *aytaluñ* biçiminde yazılıdır.

[130] Eraslan metninde *aytaluñ* biçiminde yazılıdır.

[131] Eraslan metninde *aytaluñ* biçiminde yazılıdır.

[132] Eraslan metninde *dip* biçiminde yazılıdır.

[133] Eraslan metninde *dip* biçiminde yazılıdır.

[134] Eraslan metninde *dip* biçiminde yazılıdır.

[135] Eraslan metninde *aytaluñ* biçiminde yazılıdır.

[136] Eraslan metninde *aytaluñ* biçiminde yazılıdır.

(23) Bolmas burun ten helāk ḫoş aytalük[137] Allāh Hū

XXVI

(1) Ḥikmet

(2) Azdım yazdım yazuḳlardın ḳaçıp kéldim

(3) Sendin özge penāhım yoḳ ḥasbuna'llāh

(4) Der-gāhıŋa émdi boyun sunup kéldim

(5) Sendin özge penāhım yoḳ ḥasbuna'llāh

(6) ʿİşyān birle ötti heme yāz u ḳışım

(7) Kéçe kündüz dünyā fikri boldı işim

[18a] (8) Nedāmetke émdi toldı iç ü taşım

(9) Sendin özge penāhım yoḳ ḥasbuna'llāh

(10) Ḳayda kördüm dünyā anda baş urdum men

(11) Yaḫşı men dép yamanlıġım yaşurdum men

(12) Ḳul men dédim nefsim ḥaddın aşurdum men

(13) Sendin özge penāhım yoḳ ḥasbuna'llāh

(14) Vā dırīġa közdin tizdin ḳuvvet kétti

(15) Ne ḳılarım bile'lmey men başım ḳattı

(16) Toymay ḳaldım ʿömrüm barı yel dék ötti

(17) Sendin özge penāhım yoḳ ḥasbuna'llāh

(18) Sūd étmedim şerīʿatnı bāzārıdın

(19) Gül üzmedim ṭarīḳatnı gülzārıdın

(20) Sır tuymadım maʿrifetni esrārıdın

(21) Sendin özge penāhım yoḳ ḥasbuna'llāh

(22) Yā rabbenā yāver bolġıl dünyā ḳoyay

(23) Tecrīd tefrīd tamām ḳılıp seni süyey

(24) Cemʿü'l-cemʿni maḳāmıġa ḳadem ḳoyay

[137] Eraslan metninde *aytaluñ* biçiminde yazılıdır.

(25) Sendin özge penāhım yoḳ ḥasbuna’llāh

(26) Raḥmān igem yarlıḳaġay[138] yazġan ḳulnı
(27) Yolġa salġıl miskīn ʿAẕīm azġan ḳulnı
(28) Ẓāhir bāṭın ābād étmey buzġan ḳulnı
(29) Sendin özge penāhım yoḳ ḥasbuna’llāh

XXVII

(1) Ḥikmet
(2) Ey dostlarım taḳvā ṭāʿat kāmil ḳılıp
(3) Ötmes burun tiriglikni sāʿatıda
[18b] (4) Mundın artuḳ şermendelik bar mu bizge
(5) Tapmas bolsaŋ[139] özni Ḥaḳnı ṭāʿatıda

(6) Ecel nevbet turur bir kün bizge kélür
(7) Kélür bolsa yaḳın işler yıraḳ bolur
(8) Heybetidin yürek bağır ḳanġa tolur
(9) Melekü’l-mevt cānnı alur ḥāletide

(10) Ölmes burun égri yoldın rāstke ḳaytıŋ
(11) Haḳ ẕikrini cān u dilde tinmey aytıŋ
(12) Allāh ʿālim riyā ḳılmay tāʿat étiŋ
(13) Barça işler maʿlūm turur ḥażretide[140]

(14)Ṭāʿat ḳılıŋ riyāżetke bükülgü dék
(15) Ẓikrin aytıŋ yürek bağır sökülgü dék
(16) Bağır ézip közdin ḳanlar tökülgü dék
(17) Dīdār tilep ölmaḳ kérek ḥasretide

[138] Metnimizde *yarlaḳaġay* biçiminde yazılıdır.

[139] Eraslan metninde بولساك biçiminde yazılıdır.

[140] XXVII. Hikmet’in 3. dörtlüğünde geçen 9-12. dizeler metnimizde bulunmamaktadır.

(18) Ülüş berdi ẓāhir bāṭın niʿmetidin
(19) Bizni ḳıldı Ḥaḳ Muṣṭafā ümmetidin
(20)ʿAceb érmes ʿAẓīm Teŋrim ḳudretidin
(21) Bizni ḳabūl étse[141] özin ḳurbetide

XXVIII [142]

(1) Ḥikmet
(2) Şerīʿatnı ḥükmi birlen eyā ṭālib
(3) Muḥkem ḳılġıl dīn üyini taʿmirini
(4) Hīç kimerse ölmeḳunça kāmil bolmas
(5) Pīrdin soruŋ ṭarīḳatnı tedbīrini

(6) İṭāʿatnı pīr amrıġa lāzım bilgil
(7) İḳāmetni ḫıẕmatıda dāyim ḳılġıl
(8) İḫlāṣ birlen ṣuḥbetige özüŋ urġıl
(9) Bī-iḫlāṣlar tapmas ṣuḥbet teʾsīrini

(10) Naṣīblik ḳul ṣuḥbetini ḳadrın bilür
(11) Ḳılça köşiş ḳılur bolsa özi ḳılur
(12) …….
(13) Bī-naṣībni tartsaŋ üzer zencīrini

(14) Nā- ḳābilni éren yolġa sala'lmaslar
(15) Égri taşnı tayın égip ala'lmaslar
(16) Seni altun ḳılġan ḳullar ḳıla'lmaslar
(17) Taşnı altun ḳılġan bilen iksīrini

[141] Eraslan metninde *iter* biçiminde yazılıdır.

[142] XXVIII. Hikmet ise, Türkiyat Enstitüsü'nde 2497 numarada kayıtlı ve 1290 istinsah tarihli bir *Divan-ı Hikmet* yazmasının 304-305 sahifeleri arasında bulunmaktadır. Bu hikmet bizim metnimizde bulunmamaktadır, ama Eraslan yayınından eklenmiştir.

(18) Miskīn ʿAẕīm be-her ḥālet ṭāʿat ḳılġıl
(19) Seḥerlerde yıġlamaḳnı ʿādet ḳılġıl
(20) Rıyāżıtnı şıddatıġa ṭāḳat ḳılġıl
(21) Miḥnet tar[t]ken[143] körer āḫır nūrını

[143] Eraslan metninde *tartken* kelimesi تاركان yazıldığı gibi mısrada bir hece de eksiktir.

Açıklamalı Dizin

Sıra: a ā b c ç d e é f g ġ h ḥ ḫ ı ī j k ḳ l m n ŋ o ö p r s ṣ s̲ ş t ṭ u ū ü v y z z̲ ż ẓ

A

ābād Far. Bayındır, mamur.
ā. ét- xxıı/15a/04, xxvı/18a/28
[=2]

ʿ**abdīyyet** Ar. Kulluk, Allah'a kul olma durumu.
ʿ**a.+ni** xxı/15a/30
[=1]

ʿ**ābid** Takva sahibi.
ʿ**ā.** vı/05b/05
[=1]

ʿ**aceb** Ar. Garip, acayip.
ʿ**a. érmes** xxvıı/18b/20
[=1]

ʿ**ācızlıġ** Acizlik.
ʿ**ā. u sınuġluḳ** xvıı/12b/02
[=1]

ʿ**ācız** Ar. Güçsüz, kudretsiz kimse.
ʿ**ā.** ıı/02b/07, xvı/12b/74
ʿ**Ā. ḳul** xvı/12b/76
ʿ**Ā. muŋluġ** ıı/02a/04
ʿ**Ā. u vaḳt öt-** v/04b/04
[=5]

ʿ**Ācız** ʿ**Aẓīm** Bk. ʿ**Aẓīm Ḫʷāca İşan**
ʿ**Ā.** xııı/10a/14, xıv/10b/34, ı/02a/34, xx/14a/26, xxıı/15b/34
[=5]

ʿ**acz** Ar. Güçsüzlük, ʿācızlık.
ʿ**a. u zār** xx/14a/26
[=1]

aç- (Bir şeyi) kapalı, örtülü, kilitli veya bağlı durumdan çıkarmak.
a.-! v/04b/09
a.-sa bol- ıv/04a/10
[=2]

açıl- Kapalı, örtülü, kilitli, bağlı, toplu veya katlı durumdan çıkarılmak açık hale getirmek; delinmek, kazılmak.
a.-ıp (açlıp) ıx/08a/32, xıı/09b/13
a.-ıp (gül dék açlıp) xvı/12a/45
a.-ur (açlur bol-) xv/11a/12
[=4]
éşik açıl- xv/11a/12
gül dék açıl- xvı/12a/45
[=1]

adab Edep.
a. (ʿ**ilm ü adab)** xxııı/16a/04
a. birle xvııı/13b/13
a. bol- vı/05b/22, vııı/07a/22, xı/09a/26, xvııı/13b/19, xxııı/16a/14
a. ḳıl- xıv/10a/14
a. turur xvııı/13b/12
[=9]

adablıġ Edebli.
a. xvııı/13b/20
[=1]

ʿ**ādem** Ar. İnsan, beşer, ilk yaratılan insan.
ā. xxıv/16b/27

[=1]

ʿ**ādet** Ar. Herkes tarafından uyulan hal, olagelmiş, alışılmış şey, usul, görenek.

ʿ**ā. ḳıl-** ıx/07b/11, xxıı/15a/08, xxvııı/18b/19

[=3]

āfet Ar. Önlenmesi elde olmayan büyük felaket, bela,musibet.

ā. vıı/06a/04

[=1]

ʿ**afv** Ar. Suç, kusur ve hatayı cezalandırmama, bağışlama.

ʿ**a. ét-** xxıı/15b/32

[=1]

āgāh Far. Haberi olan, haberli, uyanık.

ā. (cān-ı āgāh bol-) xı/09a/22

ā. birle (cān-ı āgāh) xı/09a/23

ā. turur xıv/10b/21

[=3]

aġır Ağır, tartıda çok gelen, hafifin karşıtı.

a. xxııı/16a/22

[=1]

aġız Ağız

a.+ı birle (aġzı birle) vıı/06b/33

[=1]

āh Far. (Ünlem) Ah.

ā. v/04b/20, v/05a/51

ā.+ım (otluġ āh) xxıı/15b/19

ā. ḳıl- v/05a/33

ā. u eşḳ ü nedāmet xıı/09b/10

ā. u fiġān bol- xxıv/17a/47

ā. ur- ıı/02b/31

[=7]

āḫır Son.

ā. xxvııı/18b/21

ā. (avval āḫır) xvı/12b/70

[=2]

āḫıret Ar. Ölümden sonra gidilecek olan alem, öbür dünya.

ā.+ke xxıv/16b/31

[=1]

ahl Ar. Aile, insanlar, halk, mensuplAr.

a. u ʿ**ayāl** xxıv/17a/51

[=1]

aḥvāl Ar. Haller olup bitenler.

a.+ıga ıı/02b/07

[=1]

aḳ Ak, beyaz renkli.

a. u ḳızıl xvıı/13a/19

[=1]

aḳ- Akmak, akıcı, akan.

a.-ar ı/01b/19

a.-ıp vııı/07a/26

[=2]

ḳanı aḳ- ı/01b/19

[=1]

ʿ**āḳıl** Ar. Akıllı (kimse)

ʿ**ā. érseŋ** ıv/04a/22, xvııı/13a/05

ʿ**ā. turur** xv/11a/06

[=3]

ʿ**aḳl** Ar. Düşünme, anlama, kavrama meslekesi; fikir.

ʿ**a.+ı** ıx/08a/33, ıx/08a/38

ʿ**a. + ım** ıı/02b/18, xxıv/16b/04
ʿ**a. + ım şaş-** xxıv/16b/44
ʿ**a. + ım yetme-** xxııı/16a/26
ʿ**a. +ıŋızge** ıı/03a/02
[=7]
aḳuz- Akıtmak.
a.-ay v/04b/27
a.-madım xxıv/16b/39
[=2]
al Ön Krş. **aldı.**
a.+ıda (aldıda) xıv/10a/14
[=1]
al- Almak.
a.-dım x/08b/29
a.-ġan bol- ıx/07b/17, ıx/07b/21
a.-ġanlar xıı/09b/13
a.-ġannı xvıı/13a/15
a.-ġannıŋ xvıı/13a/14
a.-geli xxv/17b/21
a.-gen xv/11a/06, xxı/15a/31
a.-ġıl xııı/10a/14
a.-ġum mu dép xıv/10a/07
a.-ıŋ xxı/14b/23
a.-ıp ı/01b/03, ı/01b/05, ı/01b/09, ı/01b/13, ı/01b/17, ı/01b/21, ı/02a/25, ı/02a/29, ı/02a/33, ı/02a/37, ıı/02b/15, x/08a/04, x/08a/12, xv/11a/05, xv/11a/16, xvı/12b/61
a.-ıp bol- ııı/03b/24
a.-maġ x/08b/28
a.-mas mu siz ııı/03b/19
a.-maslar xıı/09b/05
a.-may xıv/10a/12, xv/11a/07, xxııı/16a/10, xxııı/16a/12
a.-mış vııı/07a/20
a.-sa ıx/07b/07, xı/09a/31
a.-ur vı/05b/18, x/08a/15, x/08b/24, xxvıı/18b/09
a.-ur bol- xvı/12a/43
a.-ur érmiş vııı/07a/19
[=45]
ārām al- xıı/09b/05
başge al- xıv/10a/12
behre al- vııı/07a/20, x/08a/12, x/08b/24
cānnı al- xxvıı/18b/09
duʿā al- xxı/14b/23
fayż-i vufūr al- vııı/07a/19
gevher al- x/08a/15
ḥużūr al- xxııı/16a/12
ʿ**ibret al-** ııı/03b/19
rāḥat al- xxı/15a/31
sabaḳ al- ıx/07b/07, xxııı/16a/10
tilge al- ıı/02b/15, x/08a/04
tofrāḳ al- xı/09a/31
ülüş al- xvıı/13a/15
yaraġ al- xv/11a/07
[=19]
asrayu al- Korumak almak.
a. x/08b/29
[=1]
ala'l- Alabilmek.
a.-maslar xxvııı/18b/15

[=1]

ʿ**ālam** Ar. Yerde ve gökte yaratılmış olan şeylerin bütünü, kainat.

ʿ**ā.+ga** xvıı/12b/03

[=1]

ʿ**alāmet** Ar. İşaret, belirti, nişan.

ʿ**a.** xıı/09b/10

ʿ**a.+in** vııı/07a/11

[=2]

aldı Bk. **al.**

a.+da xıv/10a/14

[=1]

ʿ**ālem** Ar. Âlem, evren, kâinat.

ʿ**ā.** xıı/09b/11, xvı/12a/56

ʿ**ā. (ḫalḳ-ı ʿālem)** vıı/06b/23, xxı/15a/29

[=4]

ʿ**ālım** Ar. İlim sahibi olan kimse, bilgin.

ʿ**a.** xxı/14b/11

[=1]

ālī Ar. Yüksek olan, ulu, yüce.

ā. érür xvı/12a/54

[=1]

ālī-himmet Himmeti ulu olan kişi.

ā. xvı/12b/69

[=1]

ʿ**Alīm** Her şeyi bilen (Tanrının sıfatı).

ʿ**A.** xxıı/15b/30

ʿ**A. (Allāh ʿalīm)** xxııı/16a/17, xxvıı/18b/12

[=3]

Allāh Tanrı.

A. ıv/04a/02, v/04b/08, v/04b/09, v/04b/10, v/04b/11, vıı/06a/02

A. (Subḥān Allāh) xxıı/15b/35

A. Alīm xxııı/16a/17, xxvıı/18b/12

A. Allāh xxıı/15b/34

A. ḥaḳḳı xxı/14b/09

A. Hū xxv/17a/02, xxv/17a/03, xxv/17a/05, xxv/17b/07, xxv/17b/09, xxv/17b/11, xxv/17b/13, xxv/17b/15, xxv/17b/17, xxv/17b/19, xxv/17b/21, xxv/17b/23

A. yādı xxı/14b/02

[=24]

altun Altın.

a. ḳıl- xxvııı/18b/16, xxvııı/18b/17

[=2]

aʿmā Ar. Kör.

a. vıı/06b/36, xvı/12b/74

[=2]

amān Sağ, salim.

a. ıv/04a/20

[=1]

amr Emir.

a.+ıġa xxvııı/18b/06

[=1]

ʿ**anāṣır** Ar. Unsurun çoğul şekli, unsurlar, bir bütünü meydana getiren parçalar.

a. ıx/08a/24, xı/09a/19

[=2]

ançünān Far. Öyle, öylece, o derece, o şekilde, o kadar anlamlarına gelir.
a. bol- xxv/17a/04
[=1]

aŋla- Anlamak, algılamak.
a.-may ı/01b/12
a.-p ı/02a/34
[=2]
sır aŋla- ı/01b/12
[=1]

ʿ**ar** Ar. Utanma, utanç, haya, hicap, namus.
ʿ**a.+nı** ıı ı/03a/12
[=1]

ara İki şeyi bir birin den ayıran uzaklık.
a.+sıdın xx/14a/21
a.+sında x/08a/14
[=2]

ʿ**Arafāt** Ar. Arefe'den Arafat hacıların Kurban Bayramı arifesinde hac gereği olarak toplanıp vakfeye durdukları Mekke'nin doğusundaki mukaddes dağ.
ʿ**A.+da** ıı/02b/22, xvı/12a/35
ʿ**A. tağı** v/05a/34
[=3]

arām Far. Aram durma, dinlenme, rahat, huzur, sükun.
a.al- xıı/09b/05
[=1]

arığ Irmak, dere.
a. xvıı/13a/17, xvıı ı/13b/13, xxı/15a/27
[=3]

arıt- Temizlemek.
a.-madı xxıı/15b/20
[=1]

ʿ**ārif** Ar. Gördüğünü hemen kavrayacak yetenekte olan kişi, irfan sahibidir.
ʿ**ā.** ıı ı/03b/34, ıx/08a/33, x/08b/26, xıı/09b/03, xxı/14b/11
ʿ**ā. bol-** xı/09a/30
ʿ**ā.+dür** xxı/15a/33
ʿ**ā.+ge** vı/05b/16
ʿ**ā.+ler** dék ıv/04a/02, xx ıı ı/16a/20
ʿ**ā.+ni** vı/05b/22, xı/09a/32
[=12]

ʿ**āriflik** Ustalık, tecrübelik kimse bilen.
ʿ**ā.+ke** x ıı ı/10a/12
ʿ**ā.+ni** vı/05b/20
[=2]

armān Far. Umut, beklenti.
a. bol- ıx/08a/49, x/08b/33, xı/09b/37
[=3]

ʿ**arş** Ar. Taht, tavan ve çardağın İslam inancına göre göğün en yüksek katı.
ʿ**a. u kürsi** xvı/11b/17, xvıı/13a/11
[=2]

art- Artmak.
a.-ar bol- vı/05b/14
a.-ar érmiş xvı/12b/77
[=2]

artuḳ Artmak, harcanandan geriye kalan veya fazla gelip artan kısım, artan şey, bakıye.

a. ı/02a/24, xıv/10b/36, xxııı/16a/25, xxvıı/18b/04

a. érür ııı/03a/06

[=5]

ʿarż Ar. Sunma, bir büyüğe takdim etme, sunu.

ʿa.+ım xvı/12a/51

[=1]

āsān Far. Kolay.

ā. bol- ıx/08a/45, vı/05b/15, vı/06a/26, vıı/07b/29, x/08a/09

[=5]

ʿāṣī Ar. Baş kaldıran, isyan eden (kimse) serkeş, isyankar .

ʿā. v/05a/52, x/08b/35

ʿā. men v/05a/50

[=3]

āsitān Far. Eşik, dergah, tekke, büyük zaviye.

ā. xvı/12a/54

[=1]

aṣl Ar. Gerçek, hakikat, kaynak, kök.

a. (ṭarīḳ-ı aṣl) xıx/13b/08

a.-ı uṣūl xvııı/13b/12

[=2]

asra- Korumak.

a.-yu al- x/08b/29

[=1]

asrār Ar. Sır sözcüğünün çoğul şekli, gizli olan, herkesçe bilinmeyen şeyler, sırlardır.

a. xı/09a/20

a. érmiş ııı/03b/36

[=2]

ast Alt.

a.+ıda xx/14a/20

a.+ın xxııı/16a/23

a.+ın (ayaḳ astı) xxııı/16a/06

[=3]

āstān Far. Eşik, dergah, tekke.

ā. (ferş-i āstān eyle-) v/04b/23

ā.+ga ıı/03a/37

[=2]

āstāne Far. Eşik, başşehir.

ā.+de v/05a/47

[=1]

aş- Yüksek bir yerin üzerinden geçip arka tarafına inmek, bir yeri boydan boya geçmek, katetmek, üzerinden atlamak.

a.-ar bol- ıx/08a/28

a.-ar sen xvıı/13a/21

a.-mas ıx/08a/40

a.-tı xxıv/16b/02, xxıv/16b/42

[=5]

ḥaddın aş- xxıv/16b/02, xxıv/16b/42

[=2]

ʿāşıḳ Ar. Bir şeye veya birine karşı aşırı sevgi duyan kimse meftun.

ʿā. xıı/09b/03, xx/14a/18, xxı/14b/11

ʿā. émestür xx/13b/03

ʿā.-ı bī-çāre xx/14a/24

ʿa.+lar xıı/09b/02

ʿa.+larġa xıı/09b/10

ʿ**a.+larnı** vı/06a/33

[=8]

aşıl- Bir yeri boydan boya geçmek, kat etmek, üzerinden atlamak.

a.-may xvıı/13a/20

[=1]

āşnā Far. Aşina, tanıdık, bildik.

a.+sına xıx/13b/07

[=1]

aşur- Atlatmak, geçirmek.

a.-dum xxvı/18a/12

[=1]

āşyān Far. Yuva, ev, oturulan yer, mesken.

a. (mülk-i āşyān) xvı/12a/54

[=1]

at Ad, isim, varlıkları birbirinden ayırmaya, tek tek veya cins karşılamaya yarayan kelime.

a.+ı ıı/02b/26

a.+ım xxıı/15b/30

[=2]

at- Atmak

a.-ar érmiş xvı/11b/33

a.-kunça xıv/10a/09, xxıı/15a/14, xxıv/16b/11

a.-mas xxııı/16a/27

[=6]

taŋ at- xıv/10a/09, xxıı/15a/14, xxıv/16b/11

vuşlat taŋı at- xxııı/16a/27

[=4]

ata Baba.

a.+ŋnıŋ xııı/10a/14

[=1]

ʿ**aṭā** Armağan, hediye.

ʿ**a. ḳıl**- xvı/11b/10

[=1]

āteş Far. Odun, kömür .

ā.-i ʿ**ışḳ** v/04b/29

[=1]

avval Ar. Evvel, ilk, önce.

a. xx/14a/06

a. aḫır xvı/12b/70

[=2]

ay Yılın ayrıldığı on iki bölümünden her biri.

a.+dın xıv/10b/36

a. u yıl xx/14a/12

[=2]

ay- Söylemek, anlatmak, demek, haber vermek.

a.-dı ıı/03a/45

a.-dıŋ xıv/10b/34

a.-gan xxıı/15b/20

[=3]

ḫikmet ay- ıı/03a/45

ẕikr ay- xxıı/15b/20

[=2]

ayaġ Ayak, vücudun bacaktan ayak bileğile ayrılan ve yere basan kısmı. Krş.**ayaḳ**

a. (başdın ayaġ) xxııı/16a/14

a. (yalaŋ ayaġ) ııı/03a/10

a. astı xxııı/16a/06
a. uzat- xıı/09b/04
[=4]
ʿayāl Kadın, eş, zevce.
ʿa. (ahl u ʿayāl) xxıv/17a/51
[=1]
ʿayb Ar. Ayıp, utanılacak hal ve davranış, noksan, kusur, eksiklik.
ʿa.+ıge xvııı/13b/20
[=1]
āyet Ar. Kurʾan-ı Kerim'deki sûreleri meydana getiren kelime veya cümlelerden her biri.
ā. ḥadīṯ xvııı/13a/04
[=1]
ʿayş Ar. Yaşama, yaşayış, hayatın zevkini çıkarma.
ʿa.+ına xıx/13b/02
[=1]
ayt- Söylemek, demek; haber vermek.
a.-a ber- ı/01b/20
a.-alük xxv/17a/02, xxv/17a/03, xxv/17a/05, xxv/17b/07, xxv/17b/09, xxv/17b/11, xxv/17b/13, xxv/17b/15, xxv/17b/17, xxv/17b/19, xxv/17b/21, xxv/17b/23
a.-ar érmiş xvı/11b/21, xvı/12a/45, xvı/12b/69
a.-ay ıı/02b/22, ıx/08a/35
a.-güm xv/11a/09
a.-ıŋ xxvıı/18b/11, xxvıı/18b/15
a.-ıp ıı/02b/34, ııı/03a/12, v/05a/34, vı/05b/19, xvı/12a/47, xvı/12a/52, xxv/17b/16
a.-ıp bol- ıv/04a/02
a.-ıp yür- xvı/11b/15
a.-ken ıv/04a/23
a.-mas vıı/06b/22
a.-mas bol- xıv/10b/17, xıv/10b/24, xıv/10b/37
a.-maslar xııı/10a/15
a.-mayın xvıı/12b/04
a.-sam xvı/12a/51
a.-ur xıv/10b/19
[=39]
ḫamdın ayt- vı/05b/19
ḫoş ayt- xxv/17a/02, xxv/17a/03, xxv/17a/05, xxv/17b/07, xxv/17b/09, xxv/17b/11, xxv/17b/13, xxv/17b/15, xxv/17b/17, xxv/17b/19, xxv/17b/21, xxv/17b/23
menlik ayt- vıı/06b/22
naʿtın ayt- xvı/12a/52
selām ṣalāt ayt- ıı/02b/34, xvı/12a/47
ẕikrin ayt- xıv/10b/19
[=18]
ayta'l- Söyleyebilmek.
a.-madım xxıv/16b/22
[=1]
az Az olan şey, belli bir ölçünün altında bulunan.
a. xxıv/17a/55

[=1]

az- Davranılarında çok ileri gitmek, aşırı derecede taşkınlık göstermek, azıtmak.

a.-dım xxvı/17b/02

a.-gan xxvı/18a/27

[=2]

azād Far. Hür, serbest.

a. ét- xvı/11a/04

[=1]

ʿ**Aẓīm** Bk. ʿ**Aẓīm Ḫʷāca İşan**

ʿ**A.** xıı/09b/14, xvıı/13a/22, xxv/17b/22, xxvıı/18b/20

ʿ**A. (**ʿ**Āciz** ʿ**Aẓīm)** ı/02a/34, xııı/10a/14, xıv/10b/34, xx/14a/26, xxıı/15b/34

ʿ**A. (Miskīn** ʿ**Aẓīm)** ıı/03a/45, ııı/03b/34, ıx/08a/46, vı/06a/34, vıı/06b/34, vııı/07a/26, x/08b/34, xı/09b/34, xvı/12b/74, xvııı/13b/18, xxı/15a/34, xxııı/16a/26, xxıv/16b/38, xxıv/17a/62, xxvı/18a/27, xxvııı/18b/18

ʿ**A. men** xv/11a/21

ʿ**A.+ni (Miskīn** ʿ**Aẓīm)** v/05a/53

[=27]

ʿ**Aẓim Ḫʷāca İşan** Tasavvuf şairi.

ʿ**A.** 1a/01

[=1]

ʿ**Aẓīmā** Far. Ey Azim.

ʿ**A.** ıv/04a/24, xıx/13b/08

[=2]

ʿ**azīz** Ar. Yüce, kıymetli, hürmet edilen.

ʿ**a. éren** x/08a/08, xıı/09b/08

ʿ**a.+lerni** ııı/03b/14

[=3]

ʿ**azm** Ar. Yola çıkma, yönelme.

a.+ın ét- xvı/11a/02

[=1]

B

bağır Ciger, bağır, göğüs, sine.

b. ı/01b/19, xx/14a/11, xxııı/16a/23

b. (yürek bağır) xxvıı/18b/08, xxvıı/18b/15

b. éz- xxvıı/18b/16

b.+ı (bağrı otluġ) ıx/08a/48

b.+ım (bağrım) ıı/02b/10, ıı/02b/23, xxıv/16b/08

b.+ım (yürek bağrım) xxıv/16b/04, xxıv/16b/43

b.+ın (bağrın) xıv/10b/19

b.+nı v/04b/15, xx/14a/11

[=15]

bağla- Bağlamak, ip, bağ veya başka bir araçla bir şeyi yere tutturmak; iki şey arasında irtibat kurmak.

b.-dım v/04b/08

b.-may ı/01b/10

b.-p xxıv/17a/62

b.-r x/08b/20

[=4]

bél bağla- ı/01b/10

ḫimmet bağla- x/08b/20

kemer bağla- xxıv/17a/62

[=3]

baḫşiş Far. Bağışlamak, armağan, hediye, ihsan , atiye.

b. (ülüş baḫşīş) vııı/07b/29

b. bol- ıx/08a/47, vıı/06b/14

[=3]

baḳ- Gözleri bir şey üzerine çevirmek, seyretmek, bakmak.

b.-! xıx/13b/02, xıx/13b/03, xıx/13b/05, xıx/13b/07, xıx/13b/09

b.-ıp vıı/06a/07, vııı/07a/27, xvı/12b/62

b.-ma xıx/13b/02

[=9]

uyatıŋdın yerge baḳ- vııı/07a/27

[=1]

bāḳi Ar. Ebedi, sonsuz.

b. xv/11a/04, xxı/14b/08

[=2]

bal arıların çiçeklerden topladıkları bal özü denen sıvı ile yaptıkları , rengi beyazdan esmer kadara değişen, koyu kıvamda tatlı madde.

b. xvııı/13b/15

b.+dın ıx/08a/46, xxı/14b/02

[=3]

bālıġlıḳ Ar. Büluğa eren, ergin.

b. xvıı/13a/17

[=1]

bar Var, mevcut olan.

b.+ını (yok u bar) xx/14a/27

b.+mu ııı/03b/15, vı/06a/30, xxvıı/18b/04

[=4]

bar- Varmak, ulaşmak.

b.-ar vıı/06b/17

b.-arge v/04b/08

b.-ay ıı/02a/06, v/05a/38

b.-güm kél- ıı/02b/33

b.-ıp ıı/02b/29, v/04b/23, xvı/11b/14, xvı/12a/43, xvı/12b/72

b.-sa xx/14a/19

[=11]

barça Bütün, hep.

b. vı/05b/22, vııı/07a/22, x/08b/32, xı/08b/06, xı/09a/26, xxı/15a/31, xxvıı/18b/13

[=7]

barı Hepsi.

b. xxvı/18a/16

b.+n xvı/12b/61

[=2]

bas- Etkisini kuvvetle hissettirmek, kaplamak.

b.-ıp xı/09a/27, xıv/10a/15

b.-tı ııı/03a/10, ııı/03a/11, ııı/03a/12

[=5]

ḫeybet bas- xı/09a/27, xıv/10a/15

[=2]

baş Kafa, insan vücudunun en üst kısmı, hayvan vücudunun en ön kısmı, iki üçten her biri; bir yerin veya şeyin

etrafı,yabı; bir şeyin başladığı zaman, başlangıç.

b. bol- xvıı/13a/16

b.+dın ayaġ xxııı/16a/14

b.+dın kéç- xı/08b/07

b.+dın öt- xıv/10a/04, xv/11a/11

b.+ge al- xıv/10a/12

b.+ıge vııı/07a/08

b.+ım ı/01b/07, xxıı/15b/23, xxıv/16b/38, xxvı/18a/15

b.+ım bile v/05a/39

b.+ımnı v/05a/51

b.+ıŋ xvııı/13b/14

b.+ka sal- xxıv/17a/50

b. ur- xxvı/18a/10

[=16]

başçı Aynı işi yapan, aynı meslekte bulunan kimseler içinde mevki ve rütbece diğerlerinden önde olan veya amir durumunda bulunan (kimse).

b.+sı (yol başcısı bol-) vı/06a/30

[=1]

bat- Batmak.

b.-ar bol- xxıv/16b/36

b.-ar érmiş xvı/11b/29

b.-arını ı/01b/15

b.-ḳunça xxıv/16b/10

[=4]

kün bat- xxıv/16b/10

[=1]

bāṭın Ar. Bir şeyin içi, iç tarafı, görünmeyen (şey), sır.

b. ıv/04a/10, ıx/08a/25, ıx/08a/46, vıı/06b/36, vııı/07a/09, xı/09a/16, xı/09a/33, xxıı/15a/04, xxv/17b/17, xxvı/18a/28

b. (nūr-ı bāṭın) xı/09a/17

b. (ẓāhir bāṭın) ıx/08a/37, xxvıı/18b/18

b. (ẓāhir bāṭın işler) xxııı/16a/17

b.+ıdın ıx/07b/23, vııı/07a/20, x/08b/23, xı/09a/15

b.+ıdur x/08b/26

b.+ın (cemʿiyyet-i bāṭın) xvıı/13a/24

b. içre ııı/03b/32

b.ʿilmi ıx/07b/07, xxııı/16a/10

b. ḳıl- xıı/09b/06

[=24]

Bāyezīd Tasavvufçu.

B.+dék xxıv/16b/23

[=1]

bāzār Pazar, çarşı, alışverış yeri.

b. xv/10b/03

b.+ı x/08b/30

b.+ı (din bāzārı) xv/10b/02

b.+ıdın xxvı/18a/18

[=4]

be-cā Far. Uygun, yerinde, münasip.

b. ét- ıı/02b/30

b. ı/01b/10

[=2]

be-her Far. Her durumda, mutlaka.

b. xxvıı/18b/18

[=1]

be-şitāb Far. *şitāften* 'acele etmek'ten *şitābān* Koşan, acele ile giden, seğirten.

b. v/04b/02

[=1]

behişt Far. Cennet, uçmak.

b. xvıı/13a/13

[=1]

behre Far. Behre, kısmet, nasip, Pay, hisse.

b. al- vıı/07a/20, x/08a/12, x/08b/24

[=3]

beḳā Ölmezlik, ölümsüzlük, ebediyet, ebedilik, bakilik.

b. xxı/15a/26

b. mülki ıı/03b/24, xıı/09b/13, xxv/17b/21

b.+sına xıx/13b/02

b. tap- ıx/08a/38, vıı/07a/12

[=7]

beḳā bi'llāh Tarikatlarda dervişin nefsini yok ederek fenadan sonra eriştiği son mertebe, ebedi ve ezeli olan Allah'ın bekāsı ile baki olma hali.

b. xı/09a/24

[=1]

beḳālik Ölmezlik, ölümsüzlük, ebediyet, ebedilik, bakilik.

b.+ler ıı/03b/23

[=1]

belā Deneme, imtihan; keder, sıkıntı, büyük sıkıntıya ve zarara sebep olan olay, afet, musibet, felaket.

b. vıı/06a/04

b. (yüz belā) xx/14a/10

b.+ge (derd ü belā) xx/14a/15

b.+sı xxı/14b/13

b. tég- vı/05b/18, xıv/10a/05

[=6]

bende Far. Kul, köle, abd, memlûk.

b.+ge xvıı/13a/13

b. men dép ıv/04a/06

b.+ni xvı/11a/05

[=3]

b.+ni xvı/11b/20

[=1]

bendelik Kulluk, kölelik.

b.+de ıx/08a/40

b. ḳıl- xxıı/15b/02

b.+ni xvıı/12b/02

[=3]

ber-ḳalb Bir yeri zapt ve istila eden, hükmü, idaresi altına alan (kimse)

b. (müstevli-i ber-ḳalb bol-) ıx/07b/18

[=1]

ber- Vermek

b.-! xxv/17b/16

b.-di xxvıı/18b/18

b.-er vıı/06b/21

b.-ey ı/02a/26

b.-gey xxıı/16a/24

b.-iŋler x/08b/32

b.-megil xvıı/13a/23
b.-se xıı/09b/09
b.-sem ı/01b/20
b.-ür xvıı/12b/09
[=10]
cān ber- x/08b/32
ḳuvvet ber- xxııı/16a/24
ʿubūr ber- xxv/17b/16
ülüş ber- xxvıı/18b/18
[=4]
ayta ber- ı/01b/20
[=1]
berk Sağlam, kuvvetli.
b.+ini xıı/09b/08
[=1]
beşer Ar. İnsan, insan oğlu, insan türü.
b. (ḥazret-I ḥayrü'l-beşer) xxıv/17a/64
[=1]
bél Bel, İnsan vücûdunun orta kısmında göğüsle karın arasında hafifçe darlaşmış olan ve kuşak bağlanan yer.
b. baġla- ı/01b/10
b.+im ıı/03a/42
b.+im bük- xxıı/15a/15, xxıv/16b/19
b.+imni v/04b/08
[=5]
béş Dörtten sonra, altıdan önce gelen sayının adı.
b. x/08a/10, x/08a/10, x/08a/10, x/08a/11
b. namāz vııı/07a/19
[=5]
béz- Bıkmak, usanmak, bizar olmak, gına gelmek.
b.-dim xxıv/16b/06
b.-er xıv/10b/18
[=2]
bī-çāre Far. Çaresiz, ʿācız, zavallı.
b.+sin (ʿāşıḳ-ı bi-çare) xx/14a/24
[=1]
bī-ḫaber Far. Habersiz, bilgisiz.
b. xı/09a/32
[=1]
bī-ḫūd Far. Kendinden geçmiş, medhuş.
b. bol- ıı/02b/35
[=1]
bī-iḫlāṣ Far. İhlas sahibi olmayan, riyalı.
b.+lar xxvııı/18b/09
[=1]
bī-iḫtīyarlıḳ Far. Gayriihtiyarı, iradesi dışında, kendisi istemeden.
b.+da xx/14a/29
[=1]
bī-ḳarār Far. Kararsız, bir karar üzere durmayan, aynı hal üzere devam etmeyen.
b. ét- xx/13b/02
b.+ı (dil-i bi-ḳarār) xx/13b/03
[=2]
bī-naṣīb Far. Nasipsiz.
b.+ni xxvııı/18b/13
[=1]

bī-tāb Far. Halsiz, güçsüz, bitkin, yorgun.
b. bol- v/04b/03
[=1]
bī-tekellüf Ar. Meşakkatsız, zahmetli bir işe katlanmama.
b. ıx/07b/19, xıv/10b/22, xxııı/16a/12
[=3]
bīgānalıḳ Far. Yabancılık, ilgisizlik, kayıtsızlık, alakasızlık.
b. xxıv/17a/51
[=1]
bih-būd Far. Sağlık, dirlik, iyilik, sıhhat.
b. (ṭarīḳa-ı bih-būd) vı/06a/37
b. (ṭarīḳa-i bih-būd) vı/05b/03
[=2]
bil- Bir şey hakkında bilgisi, malûmatı olmak, o şeyi öğrenmiş bulunmak.
b.-! ıv/04a/23
b.-ey v/05a/41
b.-gen xxı/15a/30
b.-gen bol- xı/09a/21
b.-genlerge xv/11a/17
b.-genlerin ıv/04a/14
b.-gil xxvıı/18b/06
b.-iŋ xxı/14b/24
b.-ip ıv/04a/21, xı/09a/10, xv/10b/02, xv/11a/04, xv/11a/15, xv/11a/20, xxv/17b/10
b.-ip bol- ıı/03b/23, ıx/08a/34
b.-mes ıı/03b/16, vıı/06a/05
b.-mes (bilür bilmes) ıı/03a/02
b.-mes mü siz ıı/03b/18
b.-mey xıv/10a/11, xıv/10b/37
b.-mey ḳal- ı/01b/14
b.-meyin xıı/09b/04
b.-se ıx/08a/43
b.-se bol- ıv/04a/14, ıv/04a/19
b.-seŋ xıx/13b/04
b.-ür vı/05b/23, xxıı/16a/16, xxvıı/18b/10
b.-ür bilmes ıı/03a/02
b.-ür bol- x/08a/11, xı/09b/36, xvı/13a/25
[=36]
ḥāżır bil- vı/05b/23, xxıı/16a/16
ḳadrın bil- xxvıı/18b/10
lāzım bil- ıx/08a/43, xı/09a/10
lezīz bil- xv/11a/20
özni bil- xxı/15a/30
rāḥat bil- xıv/10a/11
yaḳīn bil- xv/11a/04
[=9]
ḳayta bil- vı/06a/05
[=1]
bile Çekimli fiilden sonra gelerek anlamı kuvvetlendirir; hatta, hem de, üstelik
b. v/04b/20, v/04b/22, v/05a/35, v/05a/39, v/05a/39, v/05a/40, v/05a/40, xvı/11b/27
[=7]
bile'l- Bilememek
b.-medim xxı/15b/23

b.-mes men xxı/14b/12, xxıv/16b/03, xxıv/16b/05, xxıv/16b/09, xxıv/16b/13, xxıv/16b/17, xxıv/16b/21, xxıv/16b/25, xxıv/16b/29, xxıv/16b/33, xxıv/16b/37, xxıv/16b/41, xxıv/16b/45, xxıv/17a/49, xxıv/17a/53, xxıv/17a/57, xxıv/17a/61, xxıv/17a/65

b.-mey men xxvı/18a/15

b.-meyin xvı/12b/64

[=21]

bilen Birle [Kökü hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür]Çekimli fiilden sonra gelerek anlamı kuvvetlendirir; hatta, hem de, üstelik.

b. xıv/10a/06, xx/14a/14, xx/14a/15, xx/14a/16, xxı/14b/04, xxvıı/18b/17

[=6]

bīmār Far. Hasta.

b. bol- xvı/11a/06

b.+dur xx/14a/05

[=2]

binā Ar. arınmak veya belli bir maksat için kullanılmak üzere yapılmış her türlü mimari eser, yapı.

b. koy- ıı/03a/02

b.+sı xxı/15a/29

[=2]

bir 1. Sayı olarak bir.

b. x/08b/34, xvı/11a/04, xvı/11b/10, xvı/12b/74, xxı/15a/28

b. (miŋ bir) ıı/03b/35

b. (yılda bir) xvı/11b/13

b. biri xvı/12b/63

b. dem xıı/09b/02, xıı/09b/05

b.+ge xxv/17b/08

b. laḫẓa xı/08b/03

2. Her hangi bir

b. vıı/06a/10, ıx/07b/06, xı/09a/31

b.+birge xxv/17b/08

b.+ge (bir birge) xxv/17b/08

b.+i ıı/02b/26, ıı/02b/26

b.+idin (bir biri) xvı/12b/63

b.+idin (her biri) x/08a/15

b. kün xxı/14b/08, xxvıı/18b/06

b. néçe xıv/10b/28

b. zamān xxv/17a/05

[=25]

bir- Bir sayısının, her birine bir veya her defasında bir tane anlamına gelen üleştirme şekli.

b.-er x/08a/07

[=1]

yari bir- x/08a/07

[=1]

birle İlgeç.

b. ı/01b/15, ıı/02b/17, vıı/06b/26, vıı/06b/33, vıı/06b/37, vııı/07a/07, vııı/07a/15, ıx/07b/16, x/08a/05, xı/09a/23, xıı/09b/15, xııı/09b/03, xıv/10a/04, xv/11a/19, xvı/11b/09,

xvı/12a/53, xvıı/13a/19, xvıı/13a/20, xvııı/13a/08, xvııı/13a/09, xvııı/13b/13, xxı/14b/15, xxıı/15a/06, xxıı/15b/22, xxııı/15b/03, xxıv/16b/14, xxıv/17a/62, xxvı/17b/06
[=28]

birlen (Bağlaç) İle.
b. ı/02a/23, ı/02a/27, ıı/03b/30, ıı/03b/31, ıı/03b/32, ıx/07b/04, xıv/10b/27, xvııı/13a/02, xxı/14b/06, xxıı/15a/15, xxıv/16b/34, xxvııı/18b/02, xxvııı/18b/08
[=13]

bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm Ar. Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.
b. ı
[=1]

Bişr-i Ḫāfī Merv'de doğup Bağdat'ta yaşayan, tövbe ettikten sonra tasavvuf yoluna girerek evliyanın büyüklerinden biri haline gelen meşhur bir sûfidir.
B. ıı/03a/10
[=1]

bit- Sona ermek, tamamlanmak.
b.-er xxı/14b/08
b.-er érmiş xvı/11a/05, xvı/12a/41
b.-ip xvı/11b/08
b.-mes xxıı/16a/28
b.-mes bol- xıv/10b/33
[=6]

küni bit- xvı/11b/08
[=1]

biz Çoğul birinci şahsı gösterir.
b.+ge xxıv/16b/32, xxvıı/18b/04, xxvıı/18b/06
b.+ler xxıv/16b/30
b.+ni xxvıı/18b/19, xxvıı/18b/21
[=6]

bīzār Far. Bıkmış, usanmış, bezmiş.
b.+ı xx/14a/13
[=1]

bol- Olmak, meydana gelmek, vukū bulmak, olmak, bulunmak, var olmak, uygun düşmek, yerinde olmak; doğmak.
b.-! xıı/09b/14, xıı/09b/14, xx/14a/04
b.-bolġay bol- ı/02a/32
b.-dı v/04b/03, xxıı/15b/22, xxıı/15b/24, xxıı/15b/30, xxııı/16a/29, xxıv/16b/36, xxıv/17a/47, xxvı/17b/07
b.-dum xxıı/15a/12, xxıı/15b/26, xxıı/15b/27
b.-ġan ıı/03b/30, vıı/06b/30, x/08a/18, xvı/12a/55
b.-ġan bol- ıx/07b/13, ıx/08a/47, xı/09a/13
b.-ġan soŋ xvıı/13a/16, xvıı/13a/17
b.-ġanı vıı/06b/32

b.-ġannı xıı/09b/03
b.-ġay bol- ı/02a/32
b.-ġay mu dép xxıv/17a/60
b.-geli xxv/17b/20
b.-gen vı/06a/30
b.-genler xıı/09b/12, xıı/09b/15
b.-gey xı/09a/22
b.-gey mü dép xııı/10a/07
b.-gıl xvııı/13b/11, xxııı/16a/05, xxvı/18a/22
b.-magen xx/14a/11
b.-maġunça xıv/10a/02
b.-maġuŋ xvıı/13a/18
b.-maŋ xxı/14b/07
b.-mas ııı/03b/22, ııı/03b/23, ııı/03b/24, ıv/04a/02, ıv/04a/04, ıv/04a/06, ıv/04a/07, ıv/04a/08, ıv/04a/10, ıv/04a/11, ıv/04a/12, ıv/04a/14, ıv/04a/15, ıv/04a/16, ıv/04a/18, ıv/04a/19, ıv/04a/20, ıx/08a/24, ıx/08a/34, vı/06a/26, vı/06a/27, xvı/12a/52, xvıı/12b/05, xxı/14b/03, xxııı/16a/18, xxv/17b/23, xxvııı/18b/04
b.-mas sen xvııı/13a/09
b.-maslar xıı/09b/02, xıı/09b/15
b.-may ııı/03b/24, ıv/04a/03, ıv/04a/05, ıv/04a/09, ıv/04a/13, ıv/04a/17, ıv/04a/21, ıv/04a/25, xı/09b/37, xııı/10a/12, xııı/10a/13, xıv/10b/33, xxııı/16a/06, xxııı/16a/11, xxııı/16a/19
b.-mayın xııı/09b/05
b.-mış xvııı/13a/03
b.-mışları ııı/03b/27, xıv/10b/32
b.-sa ı/02a/30, ııı/03a/07, ıx/07b/02, ıx/07b/10, ıx/07b/18, ıx/07b/22, ıx/08a/26, ıx/08a/27, ıx/08a/28, ıx/08a/30, ıx/08a/32, ıx/08a/37, ıx/08a/41, ıx/08a/44, ıx/08a/47, vı/05b/14, vı/05b/15, vı/05b/25, vıı/06b/16, vıı/06b/25, vıı/06b/37, vııı/07a/17, x/08a/17, xı/08b/02, xı/09a/24, xıv/10b/24, xıv/10b/27, xv/11a/12, xvı/11b/26, xvı/12a/38, xvı/12a/39, xvı/12a/40, xvı/12a/42, xvı/12a/43, xvı/12a/44, xvı/12a/46, xvı/12a/47, xvı/12a/48, xvııı/13a/08, xxı/15a/36, xxvıı/18b/07, xxvııı/18b/11
b.-sam xxıı/15a/10
b.-saŋ ıx/08a/49, vı/06a/36, x/08a/11, xı/09b/36, xvıı/12b/03, xvıı/13a/21, xvıı/13a/25, xvııı/13b/14, xxvıı/18b/05
b.-sun ıx/08a/47
b.-up ıı/02b/13, ıı/02b/35, ıı/03a/42, ıı/03a/45, ıv/04a/12, ıx/08a/38, vı/05b/04, vı/05b/08, vı/05b/12, vıı/06b/19, vıı/06b/21, vııı/07b/28, x/08b/20, xı/08b/04, xııı/10a/06, xıv/10a/13, xıv/10b/17, xıv/10b/24, xıv/10b/25, xv/11a/10, xv/11a/13, xvı/11a/06, xvı/11b/19, xvı/11b/22,

xvı/11b/30, xvı/11b/31, xvı/11b/32, xvı/12a/58, xxıv/16b/03, xxıv/16b/05, xxıv/16b/07, xxıv/16b/09, xxıv/16b/13, xxıv/16b/15, xxıv/16b/17, xxıv/16b/19, xxıv/16b/21, xxıv/16b/25, xxıv/16b/29, xxıv/16b/33, xxıv/16b/37, xxıv/16b/41, xxıv/16b/45, xxıv/17a/49, xxıv/17a/53, xxıv/17a/57, xxıv/17a/61, xxıv/17a/65, xxv/17a/04

b.-ur ı/02a/31, ı/02a/32, ıx/07b/03, ıx/07b/05, ıx/07b/09, ıx/07b/13, ıx/07b/17, ıx/07b/21, ıx/08a/25, ıx/08a/29, ıx/08a/33, ıx/08a/37, ıx/08a/41, ıx/08a/45, ıx/08a/49, vı/05b/16, vı/05b/22, vıı/06a/08, vıı/06a/12, vıı/06b/14, vıı/06b/20, vıı/06b/22, vıı/06b/28, vııı/07a/03, vııı/07a/05, vııı/07a/09, vııı/07a/13, vııı/07a/17, vııı/07a/21, vııı/07a/22, vııı/07a/25, vııı/07b/29, x/08a/03, x/08a/05, x/08a/09, x/08a/13, x/08a/14, x/08a/17, x/08a/19, x/08b/21, x/08b/25, x/08b/29, x/08b/33, x/08b/37, xı/08b/03, xı/08b/05, xı/09a/09, xı/09a/13, xı/09a/16, xı/09a/17, xı/09a/21, xı/09a/25, xı/09a/26, xı/09a/29, xı/09a/33, xı/09b/37, xıv/10a/03, xıv/10a/05, xıv/10a/09, xıv/10a/13, xıv/10b/17, xıv/10b/21, xıv/10b/25, xıv/10b/29, xıv/10b/33, xıv/10b/37, xvıı/13a/14, xvıı/13a/15, xvıı/13a/16, xvııı/13b/19, xxı/14b/12, xxı/14b/14, xxııı/16a/13, xxııı/16a/14, xxıv/16b/40, xxvıı/18b/07

b.-ur bol- ııı/03a/07, ıx/08a/30, ıx/08a/41, vı/05b/25, vııı/07a/17, xı/09a/22

b.-ur érmiş xı/09a/30 [=275]

ādāb bol- vı/05b/22, vııı/07a/22, xı/09a/26, xvııı/13b/19, xxııı/16a/14

açlur bol- xv/11a/12

ah u fiġān bol- xxıv/17a/47

alġan bol- ıx/07b/17

alur bol- xvı/12a/43

ançünān bol- xxv/17a/04

ʿārif bol- xı/09a/30

armān bol- ıx/08a/49, x/08b/33, xı/09b/37

artar bol- vı/05b/14

āsān bol- ıx/08a/45, vı/05b/15, vı/06a/26, vııı/07b/29, x/08a/09

aşar bol- ıx/08a/28

aytmas bol- xıv/10b/17, xıv/10b/24, xıv/10b/37

baḫşīş bol- ıx/08a/47, vıı/06b/14

baş bol- xvıı/13a/16

batar bol- xxıv/16b/36

bī-ḫūd bol- ıı/02b/35

bī-tāb bol- v/04b/03
bilgen bol-xı/09a/21
bilür bol- x/08a/11, xı/09b/36, xvıı/13a/25
bīmār bol- xvı/11a/06
bitmes bol- xıv/10b/33
bolġan bol- ıx/07b/13, ıx/07b/21, ıx/08a/47, xı/09a/13
bolur bol- ııı/03a/07, ıx/08a/30, ıx/08a/41, vı/05b/25, vııı/07a/17
cāmiʿ bol- vıı/06b/21
cān-ı āgāh bol- xı/09a/22
cüyān bol- ıx/07b/03, x/08a/05, xı/09a/09
çend-ān bol- x/08b/21, xı/09a/25
çéçse bol- ıv/04a/12
dāḫıl bol- xvı/11b/26
dānā bol- ıv/04a/12, xıv/10a/13, xv/11a/13
derdmend bol- xx/14a/04
dervīş bol- xxıı/15b/30
enhār bol- xvıı/13a/17
ér bol- xvıı/13a/18, xvııı/13a/09
éren-şıfat bol- xı/09b/37
éren ḳılıḳlıḳ bol- xvıı/13a/21
éter bol- xvı/12a/39
fānī bol- ıx/08a/38
fāżıl bol- x/08b/20, xııı/10a/12
fenā bol- ııı/03b/24, vıı/06b/32, xxv/17b/20
ġāfil bol- xıı/09b/02, xıı/09b/03
ġarīb bol- xxıv/16b/07
ġarḳāb bol- x/08a/18
ġavvāṣ bol- x/08a/14
gedā bol- vııı/07b/28
ḫādim bol- vıı/06b/28
ḥaḳ bol- xııı/10a/06
ḥalīm bol- xxııı/16a/05
ḥayarān bol- xxıv/16b/03, xxıv/16b/05, xxıv/16b/09, xxıv/16b/13, xxıv/16b/17, xxıv/16b/21, xxıv/16b/25, xxıv/16b/29, xxıv/16b/33, xxıv/16b/37, xxıv/16b/41, xxıv/16b/45, xxıv/17a/49, xxıv/17a/53, xxıv/17a/57, xxıv/17a/61, xxıv/17a/65
ḥayrān bol- ıx/08a/33, xı/08b/05
ḥāżır bol- xıı/09b/14
ḥem-dem bol- ıv/04a/03, ıv/04a/05, ıv/04a/09, ıv/04a/13, ıv/04a/17, ıv/04a/21, ıv/04a/25
ḥicāb bol- ıx/08a/24
ḫūş bol- xvıı/13a/14
ʿilm ü ḥilm ü iḥsān bol- xı/09a/29
kāmīl bol- xııı/10a/13, xv/11a/10, xvıı/13a/16, xxvııı/18b/04
ḳan bol- xx/14a/11
ḳaytmas bol- xıv/10a/05
kélür bol- xxvıı/18b/07
ḳılsa bol- ıv/04a/15
ḳılur bol- ıx/08a/37, xvı/12a/42, xxvııı/18b/11
ḳız ṣuretlik bol- xvı/12a/58

ḳoymas bol- v1/06a/36
köyer bol- xx111/16a/29
ḳul bol- v11/06a/08, xx11/15b/26
ḳutluġ bol- 1x/08a/47
küşīş bol- v11/06b/16
maġrūr bol- xx1/14b/07
maḥrem bol- 11/02b/13
maḥv-ı şuhūd bol- 1x/08a/32
muvāfıḳ bol- x1v/10a/02
māyil bol- xx111/16a/11
melūl bol- xx11/15b/27
merdān bol- v111/07a/13, x/08a/13
meşġūl bol- 1x/07b/10
muʿāf bol- xv111/13a/03
mundaġ bol- v11/06b/25, v11/06b/30
muŋluġ bol- 11/03a/45, v11/06b/22, x1v/10b/17
mutīʿ bol- v11/06b/19, x1v/10b/24
mutmaīʿne bol- v1/05b/12
mürīd bol- x1/08b/04
mürşīd bol- 111/03b/30
müstevlī-i ber-ḳalb bol- 1x/07b/18
müşkil bol- xx11/15b/24
naṣīb bol- 1x/07b/02, v11/06b/37, xx1/15a/36
neçük bol- xx1/14b/12
nefy-i vücūd bol- v1/05b/16
noḳṣān bol- 1x/08a/37
olturuş bol- xx111/16a/19
ölür bol- 1x/08a/49
öter bol- xv1/12a/46, xx11/15b/22
pınhān bol- 1x/07b/09
pişer bol- 1x/08a/26
pür-nem bol- xv1/11b/31
rāżī bol- v1/05b/08
reh-dān bol- v111/07a/17, 1x/08a/41, x/08a/03, x1/08b/03
rūşen bol- 1/02a/31
ṣābir bol- v1/05b/04
ṣādıḳ bol- xv111/13b/14
ṣāfī bol- v1/06a/27, x1v/10b/25
saġluḳ bol- xv11/12b/05
sālik bol- x1/09a/16
salsa bol- 1v/04a/16
salur bol- xv1/12a/44
satmas bol- x1v/10b/29
selīm bol- xx1v/16b/19
sersān bol- v111/07a/03
sözler bol- xx11/15a/10
sulṭān bol- x/08b/25, xv11/12b/03
şeydā bol- xv1/11b/19
tābān bol- 1x/08a/25, v111/07a/09, x/08a/17, x1/09a/17
tābiʿ bol- v11/06b/20
tamām bol- xx111/16a/18
tapar bol- x1/09a/24
tapmas bol- xxv11/18b/05
tatmas bol- x1v/10b/21
tersān bol- v111/07a/25
teslīm bol- 11/03a/42, 111/03b/27, v11/06a/12, x11/09b/12, x1v/10b/32, x1v/10b/33, xx1v/16b/15
tofraḳ bol- xx111/16a/06
töker bol- xx11/15a/12

tutar bol- xıv/10b/27, xvı/12a/40, xvı/12a/48
tüşer bol- ıx/08a/27
ʿummān bol- xı/09a/33
ʿüryān bol- ıx/07b/05
vālīh bol- xvı/11b/22
vāriş bol- x/08a/19
vīrān bol- vıı/07a/05
yalġan bol- x/08b/29, xxı/14b/14, xxıı/16a/13
yāver bol- xxvı/18a/22
yeksān bol- ıx/08a/29, vıı/07a/21, x/08b/37
yeter bol- ı/02a/30, ıx/07b/22, xvı/12a/38, xvı/12a/47
yetmes bol- xıv/10a/03, xıv/10a/13
yıraḳ bol- xxvıı/18b/07
yoḳ bol- xxı/14b/03
yol başçısı bol- vı/06a/30
yürse bol- ıv/04a/20
ẓākir bol- xıı/09b/15
zemzem bol- xvı/11b/30
zerre bol- x/08a/17
açsa bol- ıv/04a/10
alıp bol- ııı/03b/24
aytıp bol- ıv/04a/02
bilip bol- ııı/03b/23, ıx/08a/34
bilse bol- ıv/04a/14, ıv/04a/19
ḳılıp bol- ııı/03b/22
ḳoysa bol- ıv/04a/18
oysa bol- ıv/04a/08
ötse bol- ıv/04a/07
saçsa bol- ıv/04a/11
tatıp bol- ıv/04a/04
yatsa bol- ıv/04a/06
yetip bol- xvı/12a/52
[= 247]

boyun Vücudun omuzlarla baş arasında kalan ve başı bedene bağlayan kısmı.
b.+ın (boynın sal-) vıı/06a/13
b. sun- xxvı/17b/04
b.+um (boynum) ıı/03a/42
b.-um (boynum sal-) xxiv/16b/19
b.+nıŋ xvıı/12b/05
[=5]

bu 1. (Sıfat) Bu.
b. ıı/02b/17, ıv/04a/19, ıv/04a/20, ıx/08a/41, ıx/08a/48, v/04b/10, v/04b/17, v/04b/20, vı/05b/25, vıı/06a/03, vıı/07a/17, x/08a/12, x/08a/14, x/08b/23, x/08b/30, xıx/13b/05, xv/10b/02, xvı/11b/12, xvı/12b/62, xvııı/13a/05, xvııı/13a/07, xvıı/13b/14, xx/14a/10, xx/14a/21, xxı/14b/09, xxıı/15b/22, xxııı/16a/05, xxııı/16a/23, xxııı/16a/29, xxıv/17a/48
b. törtevlen x/08a/18
b. tün v/04b/27
[=32]
2. (Zamir) Bu.
b.+lar xvı/12b/63, xvı/12b/64

munda ı/02a/24

mundaġ ıı1/03a/12

mundaġ bol- vıı/06b/25, vıı/06b/30

mundın xxıı1/16a/25, xxvıı/18b/04

mundın özge xxı/14b/21

muŋı birle vıı/06b/26

[=10]

būd FAr. Var.

b. u ne-būd xxıv/17a/59

[=1]

bul (Zamir) Bu.

b.+dur xı/09b/36, xıv/10b/30, xvı/12b/66

b. turur xvıı/13a/25

[=4]

bulut Gökyüzünün yüksekçe katlarındaki görülebilir duruma gelmiş su buharı kütlesi.

b. yaŋlıg vıı1/07a/26

[=1]

burun Önce

b. xxv/17b/23, xxvıı/18a/03, xxvıı/18b/10

[=3]

buyruḳ Buyurulan, emredilen şey, emir, hüküm.

b.+ın (buyrugın) xvıı/13a/10

[=1]

buyur- Bir şeyin yapılmasını kesin olarak bildirmek, emretmek.

b.-sa vıı/06a/11

[=1]

buz- Bir şeyi işlemez, işe yaramaz duruma getirmek, bozmak.

b.-ġan xxvı/18a/28

b.-gen xxıı/15a/04

b.-magen xxı/15a/32

b.-may vı/06a/28

b.-up ıı/02b/09

[=5]

sır buz- xxı/15a/32

uyku buz- vı/06a/28

[=2]

bük- Kıvırmak, burmak, eğmek.

b.-tüm xxıv/16b/19

b.-üp ıı/03a/42, xxıı/15a/15

[=3]

bél bük- xxıı/15a/15, xxıv/16b/19

[=2]

bükül- Eğmek.

b.-gü dék xxvıı/18b/14

[=1]

bülūġluḳ Ar. Döl verecek erginliğe erişme, baliğ olma, erginlik, rüşt.

b. xvıı/13a/25

[=1]

C

cafā Ar. Eziyet, sıkıntı, eza, cevr.

c. çék- ı/02a/28, ıv/04a/10

[=2]

cahān Far. Yaratılmış olan şeylerin bütünü, evren, kainat, kosmos.

c.+nı xıx/13b/02

[=1]

cāhil Ar. Okuyarak bilgisini ilerletmemiş, tahsil görmemiş, bilgisiz (kimse).

c. xv/11a/08

c. turur xv/11a/07

[=2]

cāmiʿ Ar. Kendinde toplamış olmak, ihtiva ve ihata etmek.

c. bol- vıı/06b/21

[=1]

cān FAr. Can, insan ve hayvanların yaşamasını sağlayan ve ölümle bedenden ayrılan madde dışı varlık, ruh.

c. v/05a/32, x/08b/29

c. ber- x/08b/32

c. çék- xxııı/16a/28

c.+dın ıx/07b/10, xv/11a/20

c.+dın (māl u cān) xvı/12b/67

c.+dın kéç- vı/06a/31, x/08b/28

c.+dın öt- xxı/14b/23, xxı/15a/34

c.+dın toy- ıı/02b/23

c.+ġa ı/01b/08, ı/01b/16

c.+ġa sal- ı/02a/35

c.-ı āgāh xı/09a/23

c.-ı āgāh bol- xı/09a/22

c.-ı pāk xıı/10a/06, xxv/17b/22

c.+ım xxıv/17a/56, xxıv/17a/60

c.+ım ḳayna- xxıv/16b/06

c.+lar xxv/17b/15

c.+lar çék- xxıv/16b/24

c. lezzeti xvı/12b/68

c.+nı al- xxvıı/18b/09

c.+nı ḳayna- xxı/14b/20

c.+nı ula- xxv/17b/08

c. rāḥatı xx/14a/16

c. u cesed ı/02a/31

c. u dil ıv/04a/05, ıx/07b/08, xı/09a/08, xxıı/16a/11, xxıı/16a/29, xxvıı/18b/11

c. u ten xxıı/15b/19

[=37]

cānāne Far. Sevgili, sevilen kadın.

c. dép xvı/12b/68

[=1]

cānī Cani, cinayet işlemiş, kan dökücü.

c. x/08b/35

[=1]

cārūb Far. Süpürge.

c. ét- ıı/03a/39

[=1]

Cebel-ī Nūr Ar. Nur Dağı (Işık Dağı).

C. ıı/02b/26

[=1]

cemʿ Ar. Tasavvufta "cem" (birlik/tevhid) halinin en üst derecesi olup, kulun her şeyde Hakk'ı görmesi ve yarattıklarında onun tecellilerini müşahede etmesi halidir.

c.+ni (cemü'l-cemʿ) vıı/06b/17, vııı/07a/11, xxvı/18a/24

c.-ü'l-cemʿ vıı/06b/17, vııı/07a/11

c.-ü'l-cemʿ maḳāmı xxvı/18a/24

[=6]

cemāl Ar. Yüz güzelliği, güzel yüz.

c. (şāhib-cemāl) xı/09a/16

c.+ıdın xı/09a/17

[=2]

cemʿiyyet Ar. Topluluk, kalabalık.

c.+i x/08b/21, xı/09a/25

c.-i bāṭın xvıı/13a/24

[=3]

Cennet Ar. Bahçe, imanlı ve iyi kimselerin ölümden sonra Allah tarafından mükafat olarak konulacakları ve içinde ebediyen yaşayacakları, her türlü tasavvurun üstünde güzellik ve nimetlerle dolu yer.

C. içre xvı/12b/61

[=1]

cesed Ar. Cansız, ölü vücut.

c. (cān u cesed) ı/02a/31

[=1]

cevāhir Ar. Cevherler, elmas, zümrüt, pırlanta gibi değerli taşlAr.

c.+ni x/08b/27

[=1]

cezā Ar. Suç işleyen bir kimseye suçunun derecesine göre verilen acı karşılık.

c.+sını ı/02a/26

[=1]

ceẕbe Ar. İnsanın çok duygulandığı bir şey karşısında aşırı bir heyecan ve coşkunlukla kendini durdurması durumu.

c. xxv/17b/14

[=1]

ciger Far. Ciğer.

c. ıı/02a/06, xvı/12b/75, xxıv/17a/63

c.+de v/04b/27

[=4]

cū Far. Arama, araştırma.

c. (cüst ü cū) xıı/09b/06

[=1]

cūş Far. Coşma, taşma, kaynama, coşkunluk, galeyan.

c. ur- xxıv/16b/04, xxıv/16b/43

[=2]

cūyān Far. Arayıcı, arayan, isteyen (kimse).

c. bol- ıx/07b/03, x/08a/05, xı/09a/09

[=3]

cümle Ar. Bütün, bir bütünü meydanan getiren şeylerin tamamı.

c. ıı/02b/30, ıx/07b/20, xvı/12a/42

[=3]

Cüneyd Ar. Cüney-i Bağdadî, 9. yüzyılda yaşamış mutasavvıf.

C. xxıv/16b/22

[=1]

cünūn Ar. Aklını kaybetme, delirme, çıldırma; tasavvufta dış âlemle ilgisini kesecek derecede cezbeye kapılma.

c. (şūr u cünūn) xxıv/17a/52

[=1].

cüst Far. Arama, araştırma.

c. ü cū xıı/09b/06

[=1]

Ç

çağla- Coşmak, gürül gürül akmak veya heyecanlı.

ç.-dım v/04b/10

[=1]

çāh Far. Kuyu, çukur.

ç.-ı zemzem xvı/11b/30

[=1]

çal- Örtmek.

ç.-sa xvı/11b/14

[=1]

iḥrāmını tenge çal- xvı/11b/14

[=1]

çarḫ Far. Dönen tekerlek, tekerlek gibi dönen şey.

ç. ur- ıı/02b/18

[=1]

çayna- Çiğnemek, bir şeyi ağıza alıp dişler arasında ezmek, öğütmek.

ç.-! xvııı/13b/15

ç.-p yut- xvıı/13a/12

[=2]

çend-ān Far. O kadar, o derecede.

ç. bol- x/08b/21, xı/09a/25

[=2]

çéç- Çözmek, döğüm çözmek.

ç.-se bol- ıv/04a/12

[=1]

çéḳ- Çekmek, bir şeyi bulunduğu yerden kendine doğru getirmek, kendine yaklaştırmak.

ç.-er men xxııı/16a/28

ç.-ip ı/02a/28, xxıv/16b/24

ç.-mey ıv/04a/10

ç.-tim xx/14a/12

[=5]

cān çéḳ- xxııı/16a/28

cānlar çéḳ- xxıv/16b/24

cefā çéḳ- ı/02a/28

firāḳ rencini çéḳ- xx/14a/12

[=4]

çıḳ- Çıkarmak, bulunduğu yerden dışarı çıkmasını sağlamak.

ç.-arı xx/14a/21

ç.-ıp ıı/02b/27, xvı/12a/56

ç.-ıp két- xxıv/16b/26

[=4]

çın Doğru, gerçek.

ç. ıx/07b/13, vıı/06a/08, vıı/06b/30, x/08a/05, xı/09a/13, xııı/09b/02, xxı/15a/33

[=7]

çil-ten Far. Kırk kişi.

ç. x/08a/07

[=1]

çök- Bükülmek, eğrilmek, eğilmek, inhina etmek.

ç.-tüm xxıv/16b/35

ç.-üp ıı/03a/41, xxıı/15a/14

[=3]

ḳarıp çök- xxıv/16b/35

tiz çök- xxıı/15a/14

[=2]

çöl Düz arazi, sahra, badiye, beyaban, beriye.

ç.+ler ııı/03a/11

ç.+ni ıı/02b/11

ç.+ni (davān u çöl) v/04b/16

[=3]

D

dād Far. Sızlanma, şikayet, feryat, figan.

d.+ın vıı/06b/21

[=1]

dāġla- Dağlamak işi, kızgın demir veya kızgın aletle yakma.

d. yürek dağla- ı/02a/35

[=1]

dāḫıl Ar. İçinde, içinde bulunan (kimse veya şey).

d. bol- xvı/11b/26

[=1]

dalḳ Kötülük.

d.+ın ıv/04a/16

[=1]

dānā Far. Alim, bilgin, bilgili, bilen kimse.

d. bol- ıv/04a/12, xıv/10a/13, xv/11a/13

d.+larnı ıv/04a/14

[=4]

dāmen Far. Etek, uç, kenar.

d.+i birle vııı/07a/15

[=1]

dāniş Far. Bilgi, ilim, irfan.

d.+leri (fehm ü dāniş) ııı/03b/28

[=1]

davan (<Moğ. *dabagan*) Dağ geçidi.

d. u çöl v/04b/16

[=1]

dāyīre Ar. Merkez kabul edilen bir noktadan aynı uzaklıktaki noktaların meydana getirdiği, bir çemberin içinde kalan düzlem parçası.

d.-i muḥabbet ıx/08a/27

[=1]

dāyım Ar. Devam eden, devamlı, sürekli, fasılasız.

d. xxıv/17a/58

d. ḳıl- xxvııı/18b/07,xı/09a/12

[=3]

defter Far. Yapıştırılarak veya dikilerek kitap biçimine sokulmuş kağıt destesi.

d. ııı/03b/35

[=1]

dem Far. Nefes, soluk.

d. xxı/14b/24

d. (hem-dem bol-) ıv/04a/13, ıv/04a/21, ıv/04a/25

d. (hem bol-) ıv/04a/03

d. dem vıı/06b/14

[=6]

dem-a-dem Far. Her vakit, daima, her an.

d. v/05a/46

[=1]

demī Far. Bir dem, bir an, bir zaman.

d. xx/14a/09

[=1]

der-gāh Far. Tarikatlarda dervişlerin zikir ve ibadet ettikleri ve içinde tarikatın gerektirdiği biçimde yaşadıkları yer, tekke.

d. (seg-i der-gāh) v/05a/53

d.+ıŋa xxıı/15a/02, xxıı/15b/16, xxvı/17b/04

[=4]

der-kār Far. İşte, işin içinde olan

d.+ı x/08b/32

[=1]

derd Far. İnsana ıztırap veren her türlü hal, sıkıntı, zorluk, üzüntü.

d. v/04b/02

d.-i ṭaleb vı/06a/31, xx/13b/02

d.-i ṭaleb rencin tart- xıv/10a/08

d.-i yār xx/14a/05

d.+im xxıv/17a/55

d.+in vıı/06a/03, xxı/14b/21

d.+in tart- xxıv/17a/46

d. ü belā xx/14a/15

[=10]

derdmend Far. Derdi olan, dertli, üzüntülü.

d. bol- xx/14a/04

[=1]

dervīş Far. Tarikata girip bir şeyhe bağlanan, onun izinden Hak yolunda yürüyüp nefsini ıslah eden, varlık iddiasından geçip Allah'ın birliğini bütün kainatta görerek kendini Hakk'a ve onun yarattıklarına adayan kimse, tarikat müntesibi.

d. vıı/06b/31, x/08a/12, xxıı/15b/31

d. bol- xxıı/15b/30

d.+dür vıı/06b/30

d. men dép xxıı/15a/11**,** xxııı/16a/09

[=7]

deryā Far. Deniz.

d. deryā

d.+lar x/08a/14

d.+sıdın vııı/07a/14, xv/11a/16

d.+sıġa x/08a/18, xvı/11b/29

[=6]

devā Ar. İlaç, derman, şifa.

d.+sı xxı/14b/21vıı/06b/24

[=1]

devr Ar. Dönme, kendi ekseni etrafında hareket etme.

d.+in sür- vı/06a/31

[=1]

dé- Demek, söylemek, anlatmak.

d.-ben ıı/02b/27, xvıı/12b/08

d.-dim xxvı/18a/12

d.-gen xvı/11b/16, xxı/14b/14

d.-gey mü v/05a/53

d.-gey mü dép xxııı/15b/03

d.-me xx/14a/11, xx/14a/12

d.-mek xı/09b/34

d.-mesler xıı/09b/03

d.-p ıv/04a/06, xııı/10a/06, xııı/10a/07, xııı/10a/08, xııı/10a/15, xıv/10a/03, xıv/10a/07, xıv/10a/09, xvı/11b/32,

xvı/12b/63, xvı/12b/64, xvı/12b/68, xvı/12b/69, xvıı/13b/17, xxıı/15a/11, xxııı/15b/03, xxııı/16a/09, xxıv/17a/60, xxv/17b/14, xxv/17b/14, xxv/17b/15, xxvı/18a/11

d.-rge ı/02a/22

d.-rler vı/05b/03, vı/05b/05, vı/05b/09, vı/05b/13, vı/05b/17, vı/05b/21, vı/05b/25, vı/06a/29, vı/06a/33, vı/06a/37, vıı/07a/04

d.-se ıx/08a/35, vıı/06b/23, xvı/11b/28, xxı/15a/29

d.-sem ıı/02a/06, v/05a/52

d.-seŋ x/08b/29, xıx/13b/06, xvıı/13a/22, xvıı/13b/10, xxııı/16a/05, xxııı/16a/13, xxııı/16a/20

[=58]

hū dé- xıı/10a/08

taḳṣīr dé- vıı/06b/23

[=2]

dék Gibi.

d. ı/01b/14, ıv/04a/02, xıı/09b/13, xıı/10a/08, xıı/10a/09, xıv/10b/36, xvı/12a/45, xvıı/13a/12, xvıı/13a/19, xxıı/15a/14, xxııı/16a/18, xxııı/16a/20, xxıv/16b/23, xxıv/16b/35, xxv/17b/06, xxv/17b/06, xxv/17b/07, xxv/17b/12, xxv/17b/18, xxv/17b/18, xxv/17b/19, xxvı/18a/16, xxvıı/18b/14, xxvıı/18b/15, xxvıı/18b/16

[=25]

dép Diye.

d. ıv/04a/06, xıı/10a/06, xıı/10a/07, xıı/10a/15, xıv/10a/03, xıv/10a/07, xıv/10a/09, xvı/11b/32, xvı/12b/63, xvı/12b/64, xvı/12b/68, xvı/12b/69, xvıı/13b/17, xxıı/15a/11, xxııı/15b/03, xxııı/16a/09, xxıv/17a/60, xxv/17b/14, xxv/17b/14, xxv/17b/15

[=20]

dırīġā Far. Çok yazık, eyvahlar olsun.

d. v/04b/02

d. xxıv/16b/30, xxvı/18a/14

[=3]

dīdār Far. Yüz, güzel yüz, çehre.

d.+ıġa x/08a/05

d. tile- xxı/15a/34

d. tile- xxvıı/18b/17

d. üçün xxı/14b/20

d. ṭaleb xıı/09b/02

[=5]

dil Far. Gönül, yürek.

d. ıx/08a/24, vıı/07a/08, vıı/07a/15, xx/14a/11

d. (cān u dil) ıv/04a/05

d. bile v/05a/35

d. birle x/08a/05

d.+de ıx/07b/19, xııı/10a/10
d.+de (cān u dil) xxvıı/18b/11
d.+din vııı/07a/10, xı/09a/18, xıv/10b/22, xxııı/16a/12, xxv/17b/16
d. ḥayātı xxı/14b/17
d.+ge vıı/06b/20, xvı/12a/36, xxv/17b/09
d.+i vıı/06b/20
d.-i bi-ḳarār xx/13b/03
d.-i pāre xx/14a/23
d.+im (cān u dil) xxııı/16a/29
d.+imge v/04b/29
d.+imni v/04b/11
d.+in (cān u dil) xı/09a/08
d.+iŋ (cān u dil) xxııı/16a/11
d.+ni v/04b/05, v/04b/14, xx/14a/11,xxv/17b/09
d.+ni (cān u dil) ıx/07b/08
[=32]

dilā Far. Ay gönül.
d. xıx/13b/02
[=1]

dīn Ar. İnsanların yaratıcı olarak kabul ettikleri üstün güce olan imanlarını, ona yapacakları ibadetlerin bütününü ve bu imana göre davranışlarının nasıl olması gerektiğini düzenleyen inanış yolu.
d. ıx/07b/15, x/08b/20, x/08b/30, x/08b/33, x/08b/32, xv/11a/05, xv/11a/06, xvı/12a/56
d. bāzārı xv/10b/02
d.+ġa xıv/10b/28, xııı/10a/11
d. işi xv/11a/08
d.+iŋni xıx/13b/04
d.+ni ıı/02b/09, vııı/07a/06
d. üyi xxvııı/18b/03
d. yolı xxı/14b/13
d. yolıġa kir- vıı/06a/09
[=18]

divanalık Delilik, çılgınlık, mecnunluk.
d. xxıv/17a/50
[=1]

dost Far. Birini riyasız ve samimi duygularla seven, her bakımdan kendisine güvenilir kimse, enis.
d.+lar vıı/06a/03, vıı/06a/05, vıı/06a/09, vıı/06a/13, vıı/06b/17, vıı/06b/21, vıı/06b/25, vıı/06b/29, vıı/06b/33, vıı/06b/37, xv/10b/02, xxıv/16b/02, xxv/17a/02
d.+larım vııı/07a/02, x/08b/30, xıv/10b/30, xxı/14b/02, xxvıı/18a/02
d.+larım-a ııı/03a/03, ııı/03a/05, ııı/03a/09, ııı/03a/13, ııı/03b/17, ııı/03b/21, ııı/03b/25, ııı/03b/29, ııı/03b/33, ııı/03b/37
[=28]

dʿuā Ar. Güçsüzlük ve ihtiyacını ortaya koyarak Allah'a yalvarma, bir şeyin olmasını veya olmamasını isteme, yakarış, niyaz.

d. (icābet-i duʿā) xvı/12a/37
d. al- xxı/14b/23
d. ḳıl- v/05a/35, xvı/11b/12, xvı/11b/20
[=5]
dūn Ar. Soysuz, aşağılık
d.+nı xıx/13b/05
[=1]
dūr Far. Uzak.
d. (nezdīk ü dūr) vıı/07a/20, vıı/07a/21, x/08b/24
[=3]
düçār Far. Uğramış, tutulmuş, yakalanmış.
d.+ıdur xx/14a/19
[=1]
dünyā Ar. İçinde yaşamakta olduğumuz yeryüzü, yer küresi, arz, cihan.
d. ı/01b/07, ıı/02b/09, ıv/04a/25, xxvı/18a/10, xv/11a/04, xvıı/12b/04, xxı/14b/06
d. (fānī dünyā) xıv/10b/29
d. (iki dünyā) xıı/09b/09
d.+da vıı/06a/03, xıx/13b/06
d.+dın v/04b/14
d.+dur x/08b/30
d. éli xvıı/13a/23
d. fikri xxvı/17b/07
d. kél- vıı/06a/06
d. ḳoy- vıı/07a/06, xxıv/16b/31,xxv/17a/02, xxvı/18a/22
d.+nı xv/10b/02
d. turur- xıx/13b/04
d. üçün xııı/10a/11
[=23]
dür Ar. İnci.
d. (dürr ü gevher) ıv/04a/11
[=1]
düşmen Far. İyi duygular beslemeyen, kötülük etmek için fırsat kollayan kimse, yağı, hasım, adû.
d.+i xıx/13b/04
[=1]
düşvār Far. Zor, güç.
d. x/08a/09
d. éken xxıv/16b/16
[=2]

E

ecel Ar. Her canlı için takdir edilmiş olan ölüm zamanı, ömrün son demi.
e. v/05a/47, xxvıı/18b/06
[=2]
efzūn Far. Fazla, çok.
e. eyle- v/04b/29
[=1]
eger Far. Şart anlamını güçlendirmek için şayet şart cümlelerinin başına getirilir.
e. vı/05b/07, vı/05b/10, vıı/07a/10, xıx/13b/04, xvı/11b/08
[=5]
egerçi Far. Her ne kadar, … ise de, gerçi.
e. v/05a/50

[=1]

ehl Ar. Topluluk, cemaat, sahip, malik.

e.-i ṭaleb xx/14a/06

e.+iniŋ (ʿışḳ ehli) xx/14a/14

[=2]

emmāre Ar. Emreden, emredici. Tasavvufta nefs-i emmare sözünün kısaltılmışı olarak nefsin yedi mertebesinden insana kötülükleri, günahı ve şehveti emreden ilk mertebesi için kullanılır.

e.+din vı/05b/06

[=1]

emr Ar. Bir şeyin yapılması veya yapılmaması husûsunda bildirilen kesin hüküm, hükmüne uyulması istenen zorlayıcı söz, buyruk,iş, şey, husus, olay, hadise.

e.+ige xı/09a/10

e.+ini ıx/08a/43, xıv/10b/18, xxıv/16b/14

[=4]

enānīyyet Ar. Benlik, kendini beğenmişlik.

e. taġı xvıı/13a/20

[=1]

enbīyā Ar. Nebiler, peygamberler.

E.+lar x/08a/19, xvı/12a/51

[=2]

endīşe Far. Kaygı, tasa, gam, keder.

e.+din ıx/07b/20

e.+ni ıx/07b/19

[=2]

enhār Ar. Nehirler.

e. bol- xvıı/13a/17

[=1]

erkān Ar. Rukn direk, esas.

e. ıı/02b/30, xvı/12a/42

[=2]

esbāb Ar. Sebepler.

e. v/04b/06, v/04b/12, v/04b/18, v/04b/24, v/05a/30, v/05a/36, v/05a/42, v/05a/48, v/05a/54

[=9]

esrār Ar. Gizli olan, herkesçe bilinmeyen şeyler, herkese açık olmayan gizlilikler, sırlAr.

e. érmiş ıı/03b/35

e.+ıdın xxvı/18a/20

e.+ıġa xv/11a/14

e.+ıge xı/09a/09

e.+ların ıı/03b/23

[=5]

eşk Far. Gözyaşı.

e. (āh u eşk ü nedāmet) xıı/09b/10

[=1]

eṭrāf Ar. Taraflar, yanlar.

e.+ıge xvı/12a/59

[=1]

ey Hitap edilen kimsenin dikkatini çekmek veya anlamı güçlendirmek için kullanılır, kendisine söz söylenilen kimse veya kimselerin

dikkati çekilmek istediğinde söylenen bir seslenme.

e. ıv/04a/24, vııı/07a/02, x/08b/30, xıı/10a/12, xıı/10a/14, xıv/10b/30, xvıı/13a/18, xvıı/13a/22, xxı/14b/02, xxvıı/18a/02

[=10]

eyā Far. Ey, hey.

e. xxıı/15b/02, xxıv/16b/02, xxvıı/18b/02

[=3]

eyle- Etmek, yapmak.

e.-gil v/04b/29, xxıı/15a/03, xxıı/15a/05, xxıı/15a/09, xxıı/15a/13, xxıı/15b/17, xxıı/15b/21, xxıı/15b/25, xxıı/15b/29, xxıı/15b/33, xxıı/15b/37

e. -maḳ xxıv/17a/59

e.-miş xı/09a/31

e.-ŋ xvı/12b/76

e.-p ıı/02b/07

e.-r xı/09a/11

e.-se ıx/07b/15

e.-sem v/05a/51

e.-y v/04b/20, v/04b/21, v/04b/22, v/04b/23

efzun eyle- v/04b/29

ferş-i āstān eyle- v/04b/23

fiġān eyle- v/04b/20, v/05a/51

ḳan eyle- v/04b/21

naẓar eyle- ıı/02b/07, xvı/12b/76

pīşe eyle- xı/09a/11

raḥm eyle- xxıı/15a/03, xxıı/15a/05, xxıı/15a/09, xxıı/15a/13, xxıı/15b/17, xxıı/15b/21, xxıı/15b/25, xxıı/15b/29, xxıı/15b/33, xxıı/15b/37

revān eyle- v/04b/22

ṣarf eyle- ıx/07b/15, xxıv/17a/59

zer eyle- xı/09a/31

[=44]

eẕā Ar. Eziyet, sıkıntı verme, incitme, üzüntü, cefa, cevr.

e.+sı ıı/03a/08

[=1]

ezel Ar. Başlangıcı olmayan geçmiş zaman, başlangıcı tasavvur edilemeyen zaman.

e. vaḳt vıı/06a/02

[=1]

é- İmek, Türkçenin ana yardımcı fiili, cevherî fiil. İsimleri yüklem yapar.

é-ken é.xxıv/16b/16

é.-mes xxıv/17a/54, xxvıı/18b/2

é.-miş ıı/03b/28, ıı/03b/34, ıı/03b/35, ıı/03b/36

é.-seŋ ıv/04a/22, xvııı/13a/02, xvııı/13a/05

é.-ür ıı/03a/06, xıx/13b/08, xvı/12a/54, xxıv/17a/56

[=14]

ég- Eğmek, kavisli duruma getirmek, büküp kıvırmak.

é.-ip xxvııı/18b/15

[=1]

égri Doğru ve kırık çizgi biçiminde olmayıp yönünü değiştirerek devam eden, aynı istikāmet üzere gitmeyen, çarpık.

é. xxvııı/18b/15

é. yol xxvıı/18b/10

[=2]

él Halk.

é.+din xxıv/17a/46

é.+ge xx/14a/23, xxıı/15b/31

é.+i (maḫşer éli) xvı/12b/62

é.+ig (dünyā éli) xvıı/13a/23

é. közi ıx/07b/09

é.+ni xxıı/15b/32, xxıv/16b/07

[=8]

élig El, kol.

é. (éleg-ayaġ) xıı/09b/04

é.+idin (élgidin) ı/02a/36

é.+im (élgim) ı/01b/03, ı/01b/05, ı/01b/09, ı/01b/13, ı/01b/17, ı/01b/21, ı/02a/25, ı/02a/29, ı/02a/33, ı/02a/37

é.+imde (élgimde) ıı/02a/06

[=13]

élt- Göndermek, taşımak, ulaştırmak, iletmek.

é.-güm xv/11a/05

[=1]

émdi Şimdi.

é. ı/02a/22, ı/02a/34, v/04b/04, v/04b/08, xxıı/15b/16, xxıv/16b/32, xxıv/16b/34, xxvı/17b/04, xxvı/18a/08

[=9]

émgek Eziyet.

é.birle xvıı/13a/20

[=1]

ér Erkek, adam, koca, yiğit.

é. xxı/14b/25

[=1]

é. bol xvıı/13a/18, xvııı/13a/09

é.+ler vıı/06b/35, xxıv/16b/30

é. men xvıı/13a/22

[=5]

ér- İmek, Türkçenin ana yardımcı fiili, cevherî fiil. Fiillerin birleşik çekimini yapar.

é.-ar érmiş xvı/11b/09, xvı/11b/11, xvı/11b/29, xvı/11b/33, xvı/12a/37, xvı/12a/45, xvı/12a/57, xvı/12b/69, xvı/12b/77

é.-er érmiş xvı/11a/03, xvı/11a/04, xvı/11a/05, xvı/11b/13, xvı/11b/17,xvı/11b/21,xvı/11b/25, xvı/12a/41, xvı/12a/49, xvı/12a/53, xvı/12b/61, xvı/12b/65, xvı/12b/73

é.-ur érmiş xı/09a/30

é.-ur miş vııı/07a/19

[=24]

éren Ermiş, veli, manevi olarak olgunlaşmış, ermiş kişi.

é. ıv/04a/23, xıı/09b/04, xıv/10b/34
é. (ʿAzīz éren) x/08a/08, xıı/09b/08
é. ḳıl- xıv/10b/30
é. ḳılıḳlıḳ bol- xvıı/13a/21
é.+lerdin ı/01b/12, ıx/07b/17
é.+lerge ııı/03a/03, ııı/03a/05, ııı/03a/09, ııı/03a/13, ııı/03b/17, ııı/03b/21, ııı/03b/25, ııı/03b/29, ııı/03b/33, ııı/03b/37, xı/09b/36, xvıı/13a/18
é.+lerniŋ ııı/03b/26
é. yol xxvıı/18b/14
é. yolı xxı/14b/18
[=24]

éren-şıfat Manevi olarak olgunlaşmış, kemale ermiş, Allah'a yakın kişi.
é. bol- xı/09b/37
[=1]

érit- Eritmek.
é.-medi xxıı/15b/18
[=1]

ésen Sağ salim, afiyette, sıhhatte, selamette, sıhhatli, salim.
é. ıv/04a/20
[=1]

éşik Kapı.
é. açıl- xv/11a/12
[=1]

éşit- Kulak yoluyla duymak.
é.-ip (éştip) ııı/03b/19
[=1]

ét- Etmek, yapmak.
é.-! v/04b/07, v/04b/13, v/04b/19, v/04b/25, v/05a/31, v/05a/37, v/05a/43, v/05a/49, v/05a/55
é.-er ııı/03b/31, x/08b/22, xı/09a/18, xı/09a/20, xıv/10b/22, xx/13b/02, xxı/14b/06
é.-er bol- xvı/12a/39
é.-er dép xxv/17b/15
é.-er érmiş xvı/11a/04, xvı/11b/13, xvı/12a/49, xvı/12b/73
é.-ey ıı/02b/19, ıı/02b/21, xıx/13b/06
é.-iŋ xxvıı/18b/12
é.-ip ıı/02b/22, ıı/03a/38, ıı/03a/39, xı/09a/08, xıı/09b/06, xvı/11b/31, xvı/12a/36, xx/14a/28, xxv/17b/17
é.-keli xxııı/16a/25
é.-kenler xvı/12b/60, xvı/12b/66
é.-ḳil xvııı/13b/13
é.-medim xxvı/18a/18
é.-mes vıı/06b/24
é.-meseŋ xxıı/15b/24, xxıı/15b/32
é.-mey xxıı/15a/04, xxvı/18a/28
é.-miş vııı/07a/18
é.-se vı/05b/08, vı/05b/10, vı/05b/11, vı/05b/12, vııı/07a/10, vııı/07a/11, vııı/07a/12, xıv/10b/23, xvı/11a/02, xvı/11b/24, xvı/12a/34, xvı/12a/35, xvı/12a/36, xxvıı/18b/21
é.-sem xxıv/16b/27
é.-ti v/04b/05, xxıv/16b/31
é.-tim xxıv/16b/15
[=64]

ābād ét- xxıı/15a/04, xxvı/18a/28
ʿāfv ét- xxıı/15b/32
azād ét- xvı/11a/04
ʿazmın ét- xvı/11a/02
bī-ḳarar ét- xx/13b/02
cārūb ét- ıı/03a/39
farḳ ét- xıx/13b/06
firīb ét- xxı/14b/06
garḳ-ı nūr ét- xxv/17b/17
ḥac ét- v/04b/02, xvı/12b/60, xvı/12b/66
ḥużur ét- vı/05b/11, vıı/07a/12, xıv/10b/23
istiʿlām-ı ḥacer ét- ıı/02b/19
ḳabūl ét- xvı/12a/49, xxvıı/18b/21
ḳatre vıı/06b/24
kebāb ét- v/04b/05
kerem ét- v/04b/07, v/04b/13, v/04b/19, v/04b/25, v/05a/31, v/05a/37, v/05a/43, v/05a/49, v/05a/55
ḳulluḳ ét- vı/05b/08, xxıv/16b/15
meşġul ét- ıı/03b/31
müştāḳ ét- xı/09a/08
pervāz ét- xxv/17b/15
raḥm ét- xxıı/15b/24
rāzın ét- xvı/12a/36
reva ét- xvı/12b/73
sefer ét- xxıv/16b/27, xxıv/16b/31
sely-āb ét- ıı/03a/38, xvı/11b/31
seylab ét-
söz ét- xxııı/16a/25
sūd ét- xxvı/18a/18
taʿat ét- xxvıı/18b/12
tābiʿ ét- xvı/12a/36
ṭavāf ét- xvı/11b/24, xvı/12a/39, xvııı/13b/13
terk-i ġurūr ét- vı/05b/12
teslīm ét xx/14a/28
ʿubūr ét- vı/05b/10, vıı/07a/10, xı/09a/18, xıv/10b/22
vuḳūf ét- ıı/02b/22, xvı/12a/35
ẓahir ét- xıı/09b/06
ẓuhūr ét- vıı/07a/11, vıı/07a/18, x/08b/22, xı/09a/20
[=63]

éte'l- Yapmak, olumsuz fiil.
é.-mes xx/14a/23
é.-medim v/04b/02
[=2]

éz-Bir şeyi üzerine el, ayak veya bir aletle basmak veya bütün ağırlığı ile üstünden geçmek sûretiyle Yassıltmak, çiğnemek, ufalamak, parçalamak.
é.-dim xxıv/16b/08
é.-er xıv/10b/19
é.-ey ıı/02b/10, v/04b/15
é.-ip xxvıı/18b/16
[=5]
bağır éz- xxvıı/18b/16
[=1]

F

faḳr Ar. Fakirlik, yoksulluk.

f. u fenā xx/14a/16, xxı/14b/18

[=2]

fānī Ar. Son bulucu, sonlu, ölümlü, kalımsız, baki olmayan.

f. xv/11a/04

f. bol- ıx/08a/38

f. dünyā xıv/10b/29

[=3]

farḳ İki şeyin birbirinden ayrılmasını sağlayan değişik taraf, başkalık, farklılık.

f. ét- xıx/13b/06

[=1]

fāsid Ar. Fesada uğramış, bozulmuş, bozuk, kötü.

f. (ḥabṣ u fāsid) xı/09a/15

[=1]

fāş Far. Meydana çıkmış, açığa vurulmuş, duyulmuş.

f. u nihān xxıv/17a/48

[=1]

fayż Ar. Verimlilik, bolluk, bereket.

f.-ı seher xıv/10a/07, xvıı/13a/14

f.-ı vufūr al- vııı/07a/19

[=3]

fāżıl Ar. Ahlakı, ilmi ve sahip olduğu meziyetler bakımından üstün (kimse), fazilet sahibi, erdemli, faziletli.

f. bol- x/08b/20, xıı/10a/12

[=2]

fehm Ar. Anlama, anlayış, idrak.

f. ü daniş ıı/03b/28

[=1]

felek Ar. Gökyüzü, sema.

f. kibi vıı/07a/27

[=1]

fenā Ar. geçici olmak, tükenmek.

f. xıı/09b/12, xxı/15a/26

f. (faḳr u fenā) xxı/14b/18

f. bilen (faḳr u fenā) xx/14a/16

f. bol- ıı/03b/24, vıı/06b/32, xxv/17b/20

f.+yı ḳalp ıx/07b/21

[=8]

fenā fi'llāh Ar. Nefsini yok edip sadece Allah'ta var olmak.

f. xı/09a/23

f. maḳāmı ıx/08a/28

[=2]

fenālıḳ Kötü olma durumu, kötülük, şer.

f.+dın xı/09a/24, vıı/07a/12

[=2]

ferāġat Ar. Hakkından isteyerek vazgeçme, el çekme, sarf-ı nazar etme.

f.+ın xx/14a/17

[=1]

ferişte Far. Melek.

f. xvı/11b/10, xvı/11b/12

[=2]

ferş Ar. Yayma, serme, döşeme.

f.-i āstān eyle- v/04b/23

[=1]

fīdā Ar. kurban etmek.

f. ḳıl- v/05a/32

[=1]

fiġān Far. Iztırapla bağırma, haykırma, feryat.

f. (ah u fiġān bol-) xxıv/17a/47

f. eyle v/04b/20, v/05a/51

f.+ınıŋ xx/14a/22

[=4]

fikr Ar. Düşünce, zihinde tasarlanan şey.

f.+i (dünyā fikri) xxvı/17b/07

f. ü ẕikr xxıv/17a/58

[=2]

fiʿl Far. Fiil, hareket, davranış

f.+im xxıı/15a/11

[=1]

firāḳ Ar. Ayrılık, ayrılma, ayrı düşme, hicran, firkat.

f.+ıda ıı/02b/10, ıı/03a/46

f.+ın xx/14a/20

f. rencini çék- xx/14a/12

[=4]

firāḳ-ı ravżau'l-ḥażret İlahi huzurun cennet bahçesinden ayrılık.

f. v/04b/05

[=1]

firīb Far. Aldatma, kandırma, hile, iğfal.

f. ét- xxı/14b/06

=1]

fitne Ar. Karışıklık, fesat, kargaşalık.

f.+sidin xxıv/16b/28

[=1]

furṣat Ar. Fursat.

f. ııı/03b/20, xxıv/16b/36

[=2]

fütūr Ar. Bezginlik, usanç, bıkkınlık, bezginliğin verdiği gevşeklik ve gayretsizlik.

f. xıv/10b/25

[=1]

G

ġāfil Ar. Çevresinden ve gerçeklerden habersiz olan, gaflet içinde bulunan, dalgın, dikkatsiz ve düşüncesiz (kimse), basiretsiz, aymaz.

ġ. xxıı/15b/23

ġ. bol- xıı/09b/02, xıı/09b/03

ġ. yür- xıı/09b/14, xv/11a/07

[=5]

Ġaflet Ar. Çevresinde olanları farkedememe, açık gerçeği görememe, dalgınlık, dikkatsizlik, basıretsizlik, aymazlık, gafillik.

ġ. xıı/09b/05, xıv/10b/21, xxı/14b/03

ġ. birle ı/01b/15, xıı/09b/15, xııı/09b/03, xxıı/15a/06

ġ. birlen ı/02a/23

ġ. içre ıv/04a/06

[=9]

ġālib Ar. Üstün gelen, yenen, galebe çalan (kimse).

ġ. kél- ı/01b/02,vııı/07a/25, xı/09a/27, xıv/10a/15

[=4]

ġam < Ar. *ġamm* Kaygı, tasa, keder.
ġ.+ge xvı/11b/32, xxıv/16b/12
ġ.+ge tol- ıı/03a/47
ġ.+ımnı v/04b/17
ġ.+nı (ġuşşa vu ġam) xx/14a/19
ġ. ye- xx/14a/10
[=6]

ġanīmet Ar. Savaşta düşmandan alınan savaş esirleri, sivil esirler, menkul ve gayrimenkul mallar.
ġ. xxı/14b/24
[=1]

ġarīb Ar. Garip, gurbette olmak, aciz olmak.
ġ. ı/01b/16, xxıv/17a/60
ġ. bol- xxıv/16b/07
[=3]

ġarīblıġ Ar. Gariplik, garip olma durumu.
ġ.+de xvı/11a/07
ġ. ile v/04b/15
[=2]

ġarḳ Ar. İlahi ışıkla kaplanmış, tasavvufta kişinin ilahi aydınlık ve maneviyat içinde olması anlamında kullanılır.
ġ.-ı nūr ét- xxv/17b/17
[=1]

ġarḳāb Far. ġarḳ-ı āb'dan suya batmış, boğulmuş.
ġ. bol- x/08a/18
[=1]

ġavvāṣ Ar. *ġavṣ* "suya dalmak"tan *ġavvāṣ* Dalgıç.
g. bol- x/08a/14
[=1]

ġayret Ar. İçten gelerek çalışma, belli bir şey için çabalama, didinme, çaba, ceht.
ġ.+ini ıx/07b/16
[=1]

gedā Far. Dilenci, yoksul, fakir.
g. bol- vıı/07b/28
[=1]

gedāy Dilenci, yoksul, fakir.
g.+ıŋa xxıı/15b/35
g.+ıŋdur xxıı/15b/34
[=2]

ger Far. Eger edatının nazımda kullanılan şekli.
g. vıı/07a/13, x/08a/13
[=2]

gerçi Far. *eger+çi* Aslına bakılırsa, aslında, filvaki.
g. xxıı/15b/26
[=1]

gereŋ Sağır, dilsiz, kulağı duymayan, işitme duyusundan mahrum olan (kimse).
g. ıı/03b/16
[=1]

gevher Far. Cevher, mücevher, elmas, inci.
g. xv/11a/16
g. (dürr ü gevher) ıv/04a/11
g. al- x/08a/15

g. kānı x/08b/26

g. tap- vııı/07a/14

[=5]

ġıẕā Far. Gıda, yemek.

ġ.+sı ıı/03a/08

[=1]

gilīm Far. Zemine veya sedir, divan vb. yerlere serilen, çeşitli renklerde motif ve çizgilerle süslü, halıdan daha ince, havsız, kıl veya yün dokuma.

g. xxıı/16a/09

[=1]

girih Far. Düğüm.

g. ıv/04a/12

[=1]

gū Far. *guften* "söylemek"ten *gūy* > *gū* Sonuna geldiği kelimelere "söyleyen" anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar.

g. (güft ü gū ḳıl-) xıı/09b/07

[=1]

ġurūr Ar. *ġurūr* Kendini beğenme, büyüklük taslama, boş şeylerle övünme, benlik, enaniyet, kibir, azamet.

ġ. xıv/10b/24, vı/05b/12

[=2]

ġuṣṣa Ar. Gam, keder, hüzün, tasa.

ġ.+dın v/04b/15

ġ. vu ġam xx/14a/19

[=2]

güft Far. Söz, konuşma.

g. ü gū ḳıl- xıı/09b/07

[=1]

gül Far. Gül ağacı.

g. xxvı/18a/19

g. dék xıı/09b/13

g. dék açıl- xvı/12a/45

g.+ide ıı/03b/35

[=4]

gülzār Far. Gül bahçesi, gülşen, gülistan.

g. érmiş ıı/03b/34

g.+ıdın xxvı/18a/19

[=2]

günāh Far. *gunāh* < Ar. *cunāḥ* Allah'ın emirlerine aykırı olan davranış, masiyet.

g.+ımġa xvı/11b/28

g.+ını öt- xvı/11a/03

g.+ları két- xvı/11b/25

[=3]

güneh Bk. **günāh**

g.+lerimni v/04b/28

g.+leriŋ x/08b/37

[=2]

güẕer Far. *guẕaşten – guẕeşten* "geçmek, ileri geçmek, geçirmek"ten *guẕār – guẕer*) Geçme, geçiş.

g. ḳıl- xx/14a/08

[=1]

H

ḥabs Ar. Hapis, dışarı çıkmasına izin vermemek üzere bir yere kapatma.

ḥ. (ḥabs u kibr ü kine) ıx/07b/23

ḥ. u fasid xı/09a/15

[=2]

ḥac Ar. İslam dininde şer'an zengin sayılan her müslümanın ömründe bir defa Kurban Bayramı günlerinde belli usûllere göre Kabe'yi ziyaret etmesi şeklindeki farz ibadet.

ḥ. v/04b/26, xvı/11b/13, xvı/12a/40

ḥ. ét- v/04b/02, xvı/12b/60, xvı/12b/66

ḥ.+ı (ḥaccı) xvı/12a/41

ḥ. yolı xvı/12b/70

[=8]

ḥacc-ı ʿumre Ar. Umre, Kabe ziyaretiyle yapılan bir ibadettir; hac gibi farz değildir ve daha kısadır. Ayrıca hac sadece Kurban Bayramı günlerinde yapılırken, umre yıl boyunca yapılabilir.

ḥ. ıı/02b/29

[=1]

ḫacālet Ar. Utanma, mahçup olma, utanç.

h.+din xxıv/16b/20

[=1]

ḥācat Ar. Gerek duyulan, muhtaç olunan şey, ihtiyaç.

ḥ.+ıġa xvı/11b/20

h. émes xvıı/13a/07

h.+ini xvı/12b/73

[=3]

ḫ^{v}āce Far. Hoca, dini hizmetlerde görevli kimse, din görevlisi,bilgili ve saygı duyulan kişiye denir.

h. xvıı/12b/09

[=1]

ḫ^{v}ācelik Far. Hoca olan kimsenin durumu ve mesleği.

h.+ni vıı/06a/08

[=1]

ḥacer Ar. Taş, Hacerü'l-Esved'I selamlamak, dokunmak.

h. (istilām-ı ḥacer ét-) ıı/02b/19

[=1]

ḥācī Ar. Hac farizasını yerine getiren, hacca giden kimse.

ḥ.+ler dép xvı/12b/69

[=1]

ḥad Ar. Sınır.

ḥ.+dın ıx/08a/40, xxvı/18a/12

ḥ.+dın aş- xxıv/16b/02

ḥ.+dın öt- ı/01b/04

ḥ.+ın (ḥaddın aş-) xxıv/16b/42

[=5]

ḫādim Ar. Hizmet eden.

ḫ. bol- vıı/06b/28

[=1]

ḥadīṯ Ar. Hz. Muhammed'in sözleri, davranışları ve başkalarının yaptığı kendisi tarafından tasvip edilen hareketleri.

ḥ. (āyet ḥadīṯ) xvııı/13a/04

[=1]

Ḥāfī Bişr-i Hâfî (d. 767 - ö. 841). Yalınayak dolaşarak dünyadan uzak yaşayan, derviş, evliya, sufî.

Ḥ. (bişr-ı ḥāfī) ıı/03a/10

[=1]

ḥaḳ Ar. 1. Hukukun veya geleneğin bir kimseye tanıdığı şey, hisse, pay.

ḥ. bol- xıı/10a/06

ḥ. ol- xxv/17b/22

2. Doğru, gerçek.

ḥ. xvıı/12b/04

[=3]

Ḥaḳ Ar. Allah, Cenab-I Hak, Tanrı, Huda.

Ḥ. ıx/07b/08, xvı/12a/45

Ḥ.+dın ı/02a/30, vıı/06b/16, vıı/06b/36, xıv/10b/20, xvı/12a/40, xxv/17b/14

Ḥ.+ı (Allāh haḳḳı) xxı/14b/09

Ḥ.+ḳa xxıı/16a/21

Ḥ. Mevlā ıı/02b/13, x/08a/02, x/08b/36, xı/08b/02, xxı/14b/05

Ḥ.+nı xv/11a/20, xxvıı/18b/05

Ḥ. rıżāsı vı/05b/24, vıı/06b/29, xxıı/16a/15

Ḥ. yolı xxıv/17a/59

Ḥ. ẕikrī xxıı/16a/11, xxvıı/18b/11

[=23]

Ḥaḳ Mevlā Ar. Allah, Rab, Tanrı.

Ḥ. ıı/02b/13, x/08a/02, xxı/14b/05

Ḥ.+mnı x/08b/36, xı/08b/02

[=5]

Ḥaḳ Muṣṭafā Ar. Hak olan, Allah'ın seçtiği Hz. Muhammed.

Ḥ. xxvıı/18b/19

[=1]

ḥaḳīḳat Ar. Asıl olan durum ve şekil, gerçek, asıl.

ḥ. x/08a/10

ḥ.+dın ıx/07b/02

ḥ.+nı vı/06a/34, xı/09a/09

[=4]

ḥaḳīḳī Ar. İnkâr edilemeyecek şekilde var olan, var olmuş bulunan, gerçek.

ḥ.+dür xxıv/17a/54

[=1]

ḥāl Ar. Bir şeyin içinde bulunduğu şartların ve niteliklerin bütünü, durum.

ḥ. v/04b/04

ḥ. birle ıı/02b/17, xxıı/15b/22

ḥ.+ım xxı/14b/12, xxıv/17a/52

ḥ.+ın x/08a/08

ḥ.+ını ıı/03b/16

[=7]

ḥālet Ar. Hal, nitelik, keyfiyet.

ḥ. xxvıı/18b/18

ḥ.+de xxıv/17a/48

ḥ.+ide xxvıı/18b/09

ḥ.+ni xvı/12b/62

[=4]

ḥalīm Ar. Yumuşak huylu, yumuşak.

ḥ. bol- xxıı/16a/05

[=1]

ḫāliṣ Ar. Karışıksız, katkısız.

ḫ. ḳıl- ıx/07b/14

[=1]

ḫalḳ Ar. Bir milleti meydana getiren insan topluluğu.

ḫ.-ı ālem vıı/06b/23, xxı/15a/29

ḫ. içinde xxıı/15b/30

[=3]

ḫalvet Ar. Çevre ile her türlü ilişkiyi kesip yalnız kalma, tenhaya çekilme.

ḫ.iste- ıx/07b/09, xxıv/16b/18

[=2]

ḫam Far. Eğri, bükülmüş, yay biçiminde, kemerli.

ḫ. xııı/10a/09

[=1]

ḥamd Ar. Kulun Allah'ın yüceliğini, sonsuz lutuf ve ihsanı karşısında yaratanına minnet ve şükran duygularını bildirmesi.

ḥ.+ın ayt- vı/05b/19

[=1]

ḫānūman Far. yuva, ev, aile ocağı.

ḫ.+dın xxıv/17a/51

[=1]

ḫār Far. Diken.

ḫ.+nı ıı/03a/11

[=1]

ḫarāb Ar. Yıkık dökük, yıkılmaya yüz tutmuş, vıran.

ḫ. v/04b/04, xxıı/16a/23

[=2]

ḥarām Ar. Dinin kesin bir delille yasakladığı, işlenmesi azabı, inkar edilmesi küfrü gerektiren (şey, hareket veya davranış).

ḥ. xıı/09b/02

[=1]

ḥarem Ar. Kutsal ve dokunulmaz yer, Kabe ve Ravza-i Mutahhara ile bunların bulunduğu Mekke ve Medine şehirleri

ḥ. içre ıı/02b/31

[=1]

ḫarīdār Far. Alıcı, müşteri.

ḫ.+ı x/08b/31

[=1]

ḫārlıḳ Far. Zorluk, sıkıntı, kötülük, bozukluk, hayatın zorluklarını yaşamak.

ḫ. xıv/10a/11

ḫ. tart- xxıı/16a/06

[=2]

Ḥasbuna'llāh Ar. "Allah yeter" anlamında söz.

Ḥ. xxvı/17b/03, xxvı/17b/05, xxvı/18a/09, xxvı/18a/13, xxvı/18a/17, xxvı/18a/21, xxvı/18a/25, xxvı/18a/29

[=8]

ḥāṣıl Ar. Meydana gelmek, elde etmek.

ḥ. ḳıl- ıx/08a/31, vı/05b/17, vı/05b/20, vı/06a/29, vıı/06b/15, x/08a/16, xı/09b/35, xxı/14b/16

[=8]

ḥasret Ar. Ayrı kalınan veya elden kaçırılan bir şeye karşı duyulan istek, tekrar görme ve kavuşma arzusu, özleyiş, özlem, iştiyak.

ḥ. birle xvı/12a/53

ḥ.+ide xxvıı/18b/17

ḥ.+imni ı/01b/20

ḥ. otı ı/02a/35

[=4]

ḫaṭā Ar. Aslına uygun olmayan, doğru olmayan şey; yanlış, yanlışlık.

ḫ.+sı xxı/14b/09

[=1]

ḫaṭar Ar. Tehlike, güvensizlik.

ḫ.+ı ıv/04a/19

[=1]

ḥayā Ar. Utanma, sıkılma, utanç, namus.

ḥ. (ḥilm ü ḥayā) vııı/07a/25, xı/09a/27, xıv/10a/15

[=3]

ḫayāl Ar. Aslı olmadığı halde zihinde kurulan şey, düş.

ḫ. xı/09a/15

[=1]

ḥayāt Ar. Organların canlının varlığını devam ettirecek şekilde işlemesi ve canlıların, organlarının gösterdiği faaliyet sonucunda varlıklarını sürdürmesi durumu, sürüp giden yaşama, canlı olma, dirilik.

ḥ. xı/09b/35

ḥ. (tāze ḥayāt) vı/06a/32, xxı/14b/16

ḥ.+ın (dil ḥayātı) xxı/14b/17

[=4]

ḥayrān Ar. Bir kimse veya bir şey karşısında hayranlık duyan, onu çok beğenen, çok takdir eden kimse.

ḥ. bol- ıx/08a/33, xı/08b/05, xxıv/16b/03, xxıv/16b/05, xxıv/16b/09, xxıv/16b/13, xxıv/16b/17, xxıv/16b/21, xxıv/16b/25, xxıv/16b/29, xxıv/16b/33, xxıv/16b/37, xxıv/16b/41, xxıv/16b/45, xxıv/17a/49, xxıv/17a/53, xxıv/17a/57, xxıv/17a/61, xxıv/17a/65

ḥ. tur- ıı/02b/31, xvı/12b/64

[=21]

ḥayrānlık Ar. Hayran olma durumu, çok güzel olan veya insanda büyüklük ve takdir hissi uyandıran bir şey karşısında duyulan şaşkınlıkla karışık beğenme duygusu.

ḥ.+da xxıv/16b/38

[=1]

ḫayrü'l-beşer Ar. İnsanların en hayırlısı Hz. Muhammed için kullanılır.

ḫ. (ḥazret-i ḫayrü'l-beşer) xxıv/17a/64

[=1]

ḥazer Ar. Çekinmek, sakınmak.

ḥ. ḳıl- xx/14a/07

[=1]

ḥāżır Ar. Bir işi yapmak için gerekli her türlü şeyi tamamlamış olan.

ḥ. xıı/09b/15, xxv/17b/10

ḥ. bil- vı/05b/23, xxııı/16a/16

ḥ. bol- xıı/09b/14

ḥ. tur- xvı/12a/35, xxıv/16b/11

[=7]

ḥażret Ar. Şahıs veya kutsal sayılan varlık isimlerinin başına getirilip Farsça isim tamlaması şeklinde kullanılır ve saygı ifade eder.

ḥ. (firāḳ-ı ravżau'l-ḥażret) v/04b/05

ḥ.-i ḫayrü'l-beşer xxıv/17a/64

ḥ.+ide xxvıı/18b/13

[=3]

heft-ten Far. Yedi kişi.

h. x/08a/07

[=1]

helāk Ar. Ölme, mahvolma, yok olma.

h. xııı/10a/07, xxv/17b/23

[=2]

helāket Ar. Yok oluş, mahvolma, helak olma.

h.+ġa sal- xvıı/13a/24

[=1]

helāl Ar. Dinin yasaklamadığı (şey, hareket ve davranış).

h. xııı/09b/03

[=1]

hem Far. Üstelik, bir de, şu da var ki, zaten.

h. v/05a/33, xıı/09b/14, xıv/10b/35, xv/11a/21, xvıı/13a/10, xvıı/13a/11, xvıı/13a/12, xxııı/16a/20

h. dem bol- ıv/04a/03, ıv/04a/05, ıv/04a/09, ıv/04a/13, ıv/04a/17, ıv/04a/21, ıv/04a/25

[=15]

heme Far. Bütün, hep, cümle.

h. xxvı/17b/06

[=1]

hemīşe Far. Daima, her zaman.

n. xx/14a/18

[=1]

her Far. Tekil kelimelerin önüne getirilir ve o kelime için verilen hükmün aynı cinsten olan şeylerin hepsi için teker teker geçerli olduğunu gösterir, hepsi, bütün, cümle.

h. ııı/03b/35, ıx/07b/14, vı/05b/24, vı/06a/36, xı/09a/32, xvı/11a/04, xx/13b/02, xxııı/16a/15

h. biri x/08a/15

h. ḳayda xx/14a/19

h. kim xx/14a/08

h. kün xıı/09b/08

h. taraf v/05a/45

[=13]

hergiz Far. Asla, kat'iyen, hiçbir vakit, hiçbir şekilde.

h. vıı/06a/07, xvıı/12b/03, xvıı/13a/13

[=3]

hevā Ar. İstek, arzu, heves, meyil.

h. xvı/12b/71
h. (ḥırṣ u ḥevā) ıı/03a/12, ıı/03b/15
h.+dın (kibr ü ḥevā) xx/14a/07
h.+sı xxı/14b/17
[=5]

heybet Ar. Ümidi boş çıkma, hayal kırgınlığına uğrayıp meyus olma, yeis.
h. bas- xı/09a/27, xıv/10a/15
h.+idin xxvıı/18b/08
[=3]

ḫıdmet Ar. İşler, hizmetler.
ḫ.+ini xv/11a/19
ḫ.+iŋe xvıı/12b/08
ḫ. ḳıl- xı/08b/04
[=3]

ḥırṣ Ar. Bir şeyi elde etmek için duyulan, önüne geçilmez derecede kuvvetli istek.
ḥ. u hevā ıı/03a/12, ıı/03b/15
[=2]

ḫıẕmat Ar. İşler, hizmetler.
ḫ.+ıda xxv/18b/07
ḫ.+in ḳıl- vıı/06b/31
ḫ.+inde tur- vıı/06a/13
ḫ. ḳıl- ı/01b/12, xxıv/16b/10
[=5]

ḥicāb Ar. Utanma, sıkılma, mahcubiyet.
ḥ. bol- ıx/08a/24
ḥ.+ıdın xı/09a/19
[=2]

hicret Ar. Bir yerden başka bir yere göç etme.
h. tüni öt- xxıı/16a/27
[=1]

hīç Far. Olumsuz cümlelerde ve soru cümlelerinde anlamı kuvvetlendirir, kat'iyen, asla.
h. xıı/09b/11
h. kimerse xxvıı/18b/04
[=2]

hīdāyet Ar. Doğru yolu gösterme, hakka sevketme.
h.+i ıı/03a/07
[=1]

hikāyet Ar. Doğru yolu gösterme, hakka sevketme.
ḥ.+in ıı/03b/18
[=1]

hikmet Ar. Hakimlik, bilgelik; Ahmet Yesevi ve Hoca Azim İşan'ın hikmet adı verilen şiirleri.
h. ı/02a/01, ıı/03a/01, ıv/03b/01, ıx/07b/01, v/04a/01, vı/05b/01, vı/05b/21, vıı/06a/01, vıı/06b/01, x/08a/01, xı/08b/01, xıı/09b/01, xıı/09b/01, xıv/10a/01, xıv/10b/37, xıx/13b/01, xv/10b/01, xvı/11a/01, xvıı/12b/01, xvıı/13a/01, xx/13b/01, xxı/14b/01, xxıı/15a/01, xxıı/15b/01, xxıı/16a/26, xxıv/16b/01, xxv/17a/01,

xxvı/17b/01, xxvıı/18a/01, xxvııı/18b/01

h. (ʿilm-i hikmet) ııı/03b/31, vııı/07a/16, xııı/10a/13

h. ay- ıı/03a/45

h.-i ʿAẕīm Ḫʷāca İşān 1a/01

[=35]

ḫilāf Ar. Ters, aykırı.

ḫ. ḳıl- xvııı/13a/05

[=1]

ḫilʿat Ar. Yaratma, yaratılma, yaratılış.

ḫ.+ındın ıx/07b/05

[=1]

ḥilm Ar. Huy yumuşaklığı, yumuşak huyluluk, öfke ve hiddet gerektiren durumlarda kendini yenerek sakin ve serinkanlı olma.

ḥ. (ʿilm ü ḥilm ü iḥsān bol-) xı/09a/29

ḥ. ü ḥayā vııı/07a/25, xı/09a/27, xıv/10a/15

[=4]

himmet Ar. Yardım, ihsan.

h. (ʿālī-himmet) xvı/12b/69

h. baġla- x/08b/20

h. birle xxıv/17a/62

h.+ini ıx/07b/15, xıv/10b/26ol (2).andın soŋra, xv/11a/18

h. ḳıl- ıv/04a/07

[=7]

ḫorşīd Far. Güneş.

ḫ. yaŋlıġ ıx/08a/25, x/08a/17

[=2]

ḫoş Far. Duyguları okşayan, zevk veren, beğenilen, güzel, iyi, latif.

ḫ. ayt- xxv/17a/02, xxv/17a/03, xxv/17a/05, xxv/17b/07, xxv/17b/09, xxv/17b/11, xxv/17b/13, xxv/17b/15, xxv/17b/17, xxv/17b/19, xxv/17b/21, xxv/17b/23

ḫ. bol- xvıı/13a/14

ḫ. ḥużūr tap- xxv/17b/16

[=14]

ḫoşla- Gönlünü hoş etmek, iyi muamele etmek.

ḫ.-ŋızlar xxı/14b/18

ḫ.-p xxv/17b/11

[=2]

hū Ar. Allah [Allah'ın zatına delalet eden ve ism-i a'zam ve ism-i celal de denen Allah isminin kısaltılmış şeklidir].

h. (Allāh hū) xxv/17a/02, xxv/17a/03, xxv/17a/05, xxv/17b/07, xxv/17b/09, xxv/17b/11, xxv/17b/13, xxv/17b/15, xxv/17b/17, xxv/17b/19, xxv/17b/21, xxv/17b/23

h. (maḥv-ı hū) xıı/09b/06

h. dé- xııı/10a/08

h. hū dé- ıı/02b/27

h. hū té- ııı/03a/11

h. hū téyü xvı/11b/22

[=17]

ḫūb Ar. Sevgi, tutku.

ḫ. otı ga piş- xııı/10a/09

ḫ. otıga piş- xxv/17b/13

ḫ. otıge köy- ıx/08a/26

[=3]

Ḫudā Far. Allah, Tanrı, Cenabıhak.

Ḫ.+ġa xxı/15a/28

Ḫ+nı v/05a/44, xxv/17b/10

Ḫ. rıżāsı xıx/13b/09

[=4]

Ḫudāy Far. Allah, Tanrı, Cenabıhak.

Ḫ.+ımdın vıı/06b/27

Ḫ.+ını vı/05b/23, xxııı/16a/16

[=3]

ḫulḳ Ar. Doğuştan olan huy, yaratılış, tabiat.

ḫ. u ḫūy xvıı/13a/14

[=1]

ḫurmet Ar. Bir şeye veya bir kimseye değer vermekten ileri gelen ölçülü davranma hissi, çekinme ile karışık bir sevginin verdiği dikkat ve itina gösterme duygusu, saygı.

ḫ. xıv/10a/10

ḫ.+idin xxıı/15b/28

[=2]

ḫūy Far. Doğuştan olan tabiat, yaratılış, mizaç.

ḫ.+ı (ḫulḳ u ḫūy) xvıı/13a/14

[=1]

ḫużūr Ar. İç rahatlığı, halinden memnun olup gönlünde rahatlık duyma, kendini rahat ve memnun hissetme durumu.

ḫ. (ḫoş ḫużūr tap-) xxv/17b/16

ḫ. al- xxııı/16a/12

ḫ. ét- vı/05b/11, vııı/07a/12, xıv/10b/23

[=5]

ḫükm Ar. Bir şeyin şöyle veya böyle olduğu hakkında verilen karar, yargı.

ḫ.+i birlen xxvııı/18b/02

ḫ.+i érür xıx/13b/08

[=2]

I

ısıġ Sıcak.

ı.+ın xvı/12b/71

ı. ḳıl- xxııı/16a/09

[=2]

ışıl- Parıldamak, aydınlanmak.

ı.-may xvıı/13a/19

[=1]

ʿışḳ Ar. Aşk, sevi.

ʿı. vı/06a/32, vı/06a/33, xxıv/17a/50

ʿı.+dın xvıı/13a/15

ʿı.+ehli xx/14a/14

ʿı.+ım ıı/02b/17, xxıv/17a/54

ʿı.+ıŋnı (āteş-i ʿışḳ) v/04b/29

[=8]

İ

ʿibādet Ar. İnsanın tek Tanrılı dinlerde Allah'a, diğer din ve inanışlarda ise inanıp bağlandığı kudrete kulluğunu

göstermek üzere yaptığı hareketler, tapma, tapınma.

ʿ**i.+ge** ıx/07b/10

[=1]

İbrāhīm Ar. İbrahim, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın ortak olarak kabul ettiği büyük peygamberdir.

İ.+ġa (maḳām-ı ibrāhīm) xvı/11b/26

[=1]

ʿ**ibret** Ar. Bir olaydan çıkarılan göz açıcı, uyarıcı ders.

ʿ**i. al-** ııı/03b/19

[=1]

ibtilā Ar. *belā'* "denenmek, imtihan edilmek"ten *ibtilā'*) Bir şeye karşı gösterilen aşırı düşkünlük, kendini alamayacak kadar tutkun olma, tutku**.**

i. bilen xx/14a/14

[=1]

icābet Ar. Kabul etme, muvafakat etme, uyma.

i.+i duʿ**ā** xvı/12a/37

[=1]

iç Bir şeyin kendi sınırları arasında kalan kısmı, dahil.

i.+de ıx/08a/39

i.+inde (ḫalḳ içinde) xxıı/15b/30

i. ü taş xxvı/18a/08

[=3]

içre İçinde, arasında.

i. ıı/02b/31, ııı/03b/32, ıv/04a/06, xı/09a/33, xvı/12b/61, xxv/17b/12

[=6]

ifek İpek, ipek böceği kozasından elde edilen ve dokumacılıkta kullanılan çok ince parlak tel.

i. dék xvıı/13a/19

[=1]

ige Sahip.

i.+m (raḥmān igem) xxvı/18a/26

[=1]

iḫānet Ar. Hainlik etme, arkadan vurma.

i.+ge ıx/07b/12

[=1]

iḫlāṣ Ar. *ḫulūṣ* "saf olmak, halis olmak"tan *iḫlāṣ*) Riyasız ve yapmacıksız inanış, çok samimi bağlılık, katışıksız tam doğruluk.

i. birle xıv/10a/04, xxıv/16b/14

i. birlen xxvııı/18b/08

i.+dın ııı/03a/06

i.+ımnı xvııı/13b/10

i. ile vıı/06a/11, vıı/06b/28, vııı/07a/06

[=8]

iḥrām (Ar. *ḥarem* "haram olmak"tan *iḥrām*) *din.* Hacca veya umreye giden bir müslümanın Beytullah'a saygı göstermek maksadıyle, mübah olan şeylerden bazılarını hac veya umre müddetince kendisine haram etmesi.

i.+ını xvı/12a/44

i.+ını tenge çal- xvı/11b/14

[=2]

iḥsān Ar. Bağışlama, bağışta bulunma.

i. (ʿilm ü ḥilm ü iḥsān bol-) xı/09a/29

[=1]

iḫtiyār Ar. *ḫiyer* "tercih etmek, seçip ayırmak"tan *iḫtiyār*) Seçme, intihap etme, tercih etme.

i.+ı xx/14a/29

i.+ını xx/14a/28

[=2]

iḳāmet Ar. *ḳiyām* "ayağa kalkmak, dikilmek"ten *iḳāmet* Bir yerde yerleşip oturma, mukim olma .

i.+ni xxvıı/18b/07

[=1]

iki Bu sayıyı gösteren rakam.

i. ıı/02b/25, xvıı/13a/15

i. dünya xıı/09b/09

[=3]

iksīr Ar. *iksir* < EYun.) Eski kimyacıların, toprağı ve madenleri altın yaptığına ve olağanüstü kuvveti olduğuna inandıkları mevhum sıvı.

i.+ini xxvıı/18b/17

[=1]

iḳtidār Ar. *ḳudret* "gücü yetmek"ten *iḳtidār*) Bir şeyi yapabilmeye gücü yetme durumu, muktedir olma; kuvvet, kudret, güç.

i.+ı xx/14a/25

[=1]

il- İlişmek, takılmak, görünmek.

i.-mes vıı/06a/08

i.-mesler xıı/09b/11

[=2]

közge il- vıı/06a/08

neẓerge il- xıı/09b/11

[=2]

ilāḥ Ar. Allah, Tanrı.

i. xxıı/15b/36

i.+ımġa xvı/11b/27

[=2]

ilāḥī Ar. *ilāh'tan ilāhi* "benim tanrım") "Ey benim Allah'ım" anlamında Allah'a hitap sözü.

i. v/04b/14, v/04b/28

[=2]

ile 1. **(**Bağlaç) İle, ve.

i. v/05a/51

[=1]

2. **(**İlgeç) İle.

i. v/04b/15, v/05a/38, vıı/06a/11, vıı/06b/28, vııı/07a/06

[=5]

ʿilm Ar. Bilgi, bilim.

ʿi. vı/05b/21

ʿi.+i érmiş (ledün ʿilmi) ııı/03b/28

ʿi.-i ḥikmet ııı/03b/31, vııı/07a/16, xııı/10a/13

ʿi.+in (bāṭın ʿilmi) ıx/07b/07, xxııı/16a/10

ʿi. ü adab xxııı/16a/04

ʿi. ü ḥilm ü iḥsān bol- xı/09a/29

[=9]

imkān Ar. *mekānet*'ten *imkān* Olabilecek durumda bulunma, mümkün olma, olabilirlik, olanak.

i.+ı x/08b/28

i.+ı (yoḳ imkānı) ı/01b/18

[=2]

ʿināyet Ar. Lutuf, ihsan, iyilik.

ʿi.+i xı/08b/02

[=1]

inṣāf Ar. *naṣf* "yarısını almak, yarılamak"tan *inṣāf*) Hakka ve adalete uygun davranış, nefse değil vicdana uyarak adaletle hareket etme, merhametli davranma.

i. xvıı/13b/21

i. ḳıl- xvıı/13b/20

[=2]

inşa'allāh Ar. Eğer Allah isterse, Allah nasip ederse.

i. ıx/08a/45, vıı/07a/09, xvı/12a/49, xvıı/13a/21

[=4]

intiẓār Ar. Bekleme, bekleyiş.

i.+ıdur (vaṣl intiẓārı) xx/14a/20

[=1]

iŋre- Sızlanmak.

i.-se xvı/11b/27

i.-meyin xıv/10a/08

[=3]

zār iŋre- xvı/11b/27

[=1]

irādet Ar. İrade

i.+i (tecellī-i irādet) x/08a/02

[=1]

iste- (Bir şeye karşı) İstek duymak, (o şeyi) arzulamak, arzu etmek.

i.-genni xx/14a/13

i.-p ıx/07b/09, v/04b/16, vıı/06b/29, vıı/06b/34, xx/14a/24, xxıv/16b/18, xxv/17b/22

i.-yü xx/14a/16

[=9]

ḫalvet iste- ıx/07b/09, xxıv/16b/18

vaṣl iste- xx/14a/13

[=3]

istiḳāmet Ar. *ḳiyām* "ayakta durmak, kalkmak, dikilmek"ten istiḳāmet yön, cihet.

i. birle ıx/07b/16, xv/11a/19

i. ḳıl- ıx/08a/42, vı/05b/05

[=4]

istilām Ar. *Selām'dan istilām öpmek veya el sürmek sûretiyle ziyaret etme [Kabe'nin tavafı sırasında yapılan Hacer-i Esved* ziyareti için kullanılır].

i.-ı ḥacer ét- ıı/02b/19

[=1]

işyān Ar. Karşı gelme, itaatsizlik etme, baş kaldırma.

i. birle xxvı/17b/06

[=1]

iş Bir maksatla yapılan faaliyet, çalışma, amel.

i.+de xıv/10b/20, xxı/15a/37

i.+din x/08b/32

i.+i vı/05b/22, vı/06a/26, vıı/07a/22, xı/09a/26, xı/09a/29, xıv/10b/33, xvıı/13b/19

i.+i (ṣālik işi) xxıı/16a/14

i.+ige (dīn işi) xv/11a/08

i.+im xxıı/15b/24, xxıı/16a/28, xxıv/16b/40, xxıv/17a/47, xxvı/17b/07

i.+im ḳıl- xxıv/16b/03, xxıv/16b/05, xxıv/16b/09, xxıv/16b/13, xxıv/16b/17, xxıv/16b/21, xxıv/16b/25, xxıv/16b/29, xxıv/16b/33, xxıv/16b/37, xxıv/16b/41, xxıv/16b/45, xxıv/17a/49, xxıv/17a/53, xxıv/17a/57, xxıv/17a/61, xxıv/17a/65

i.+in ıı/03b/22, xı/08b/06, xvıı/13a/22, xxıv/16b/22

i.+inde ıx/07b/14, vı/05b/24, x/08a/07, xxıı/16a/15

i.+iŋ vıı/07b/29

i.+iŋde vı/06a/36

i. ḳıl- ıx/08a/36

i.+ler ıx/08a/45, x/08a/09, xxvıı/18b/07, xxvıı/18b/13

i.+lerdin x/08a/12

i.+lerige (ẓāḥir baṭın işler) xxıı/16a/17

i.+lerimdin xxıı/15b/27

i.+lerini ıx/08a/34

i.+ni vı/06a/37, xıı/09b/08

[=55]

işle- (Bir şeyi daha elverişli duruma getirmek için) Üzerine emek sarfetmek.

i.-ŋizler xxı/14b/20

[=1]

ʿ**işret** Ar. *ʿişret* İçki içme, içki.

i.+ige xxı/14b/07

[=1]

ʿ**işve** Ar. Güzelin gönül çekici ve şuh hai, cilvesi, naz ve edası.

ʿ**i. birlen** xxı/14b/06

[=1]

it Köpek, köpeği.

i.+i sen x/08b/34

i.+ige xvıı/13b/11

i.+i xvıı/13b/11

[=3]

iṭāʿat Ar. *ṭavʿ* "boyun eğmek"ten *iṭā'at* Emre uyma, söz dinleme.

i.+nı xı/09a/10, xxvıı/18b/06

[=2]

iz İnsan veya hayvan ayağının yerde kalan şekli.

i.+lerige vıı/06b/35

i.+lerini xıv/10b/35

[=2]

izle *geçişli f.* (< *iz+le-mek*) [Eskiden de kullanılan kelime son zamanlarda canlandırılmış ve yeni anlamlar yüklenmiştir; ancak bu anlamları sebebiyle eleştirilmiştir] Arkasından gitmek, takip etmek.

mürşid izle- xxıv/16b/07

[=1]

ʿizzet Ar. *ʿizzet* Hürmet, saygı, ikram.

ʿi. xıv/10a/10

ʿi.+ige xıv/10b/29

[=2]

K

Kaʿbe Ar. *Ka'b "küp, dört köşeli ev"den ka'be, bütün* müslümanların kıblesi ve ziyaret yeri olan Mekke şehrindeki mukaddes bina, beytullah.

K. ıı/02b/10, ıı/02b/17, ıı/03a/46, v/04b/23, v/05a/32, xvı/11a/02, xvı/11b/22, xvı/12a/58, xvı/12b/66, xvı/12b/72

K.+ġa v/04b/17

k. sarı v/04b/09, xvı/12a/38

k. üçün xvı/12b/67

[=14]

ḳabr Mezar.

k.+ı üzre xvı/11b/11

[=1]

ḳabūl Ar. Bir şeye isteyerek veya istemeyerek peki deme, razı olma, muvafakat etme.

ḳ. xvı/11b/33, xvı/12a/48

ḳ. ét- xvı/12a/49, xxvıı/18b/21

ḳ.+ın xvı/12a/40

ḳ. ḳıl- xıı/09b/09, xvı/11b/32, xvııı/13b/10, xxıı/15b/28, xxv/17b/07

[=10]

ḳaç- Birinden veya bir şeyden Kurtulmak için süratle uzaklaşmak.

ḳ.-ıp xxıı/15a/07, xxvı/17b/02

[=3]

yıraḳ ḳaç- xxıı/15a/07

[=1]

ḳaçan Ne zaman.

ḳ. xı/09a/32

[=1]

ḳadem Ar. Ayak.

ḳ.+de xvı/11a/04, xx/14a/06

ḳ. ḳoy- ıv/04a/18, ıv/04a/21, vıı/07a/03, xı/08b/07, xv/11a/11, xxı/14b/15, xxvı/18a/24

[=9]

ḳādir Ar. Kudret ve kuvvet sahibi, yapabilme gücüne malik olan (kimse), muktedir.

ḳ. xxıı/16a/24

[=1]

ḳādirā Ey kuvvet sahibi.

ḳ. xxıı/15a/02

[=1]

ḳadr Ar. Değer, kıymet.

ḳ.+ın xxı/14b/24

ḳ.+ın bil- xxvıı/18b/10

[=2]

kāhil Ar. Gayretsiz, tembel (kimse).

k.+lerge xv/11a/09

k. turur xv/11a/08

[=2]

ḳāid Ar. Oturan, oturmuş.

ḳ. vı/06a/29

[=1]

ḳaḳ- El veya ayakla itmek, ittirmek, itip dürtmek, vurmak.

ḳ.-ıp vıı/06b/16, vııı/07b/28

[=4]

ḳanat ḳaḳ- vıı/06b/16

[=1]

kākül Far. *kākul* < Moğ. Alna düşen kısa saç demeti, perçem.

k.+lerin xvı/12a/59

k.+ġa xvı/12b/60

[=1]

ḳal- Kalmak.

ḳ.-dım ı/01b/14, xxvı/18a/16

ḳ.-mas vıı/06a/07

ḳ.-masun v/04b/27

ḳ.-sa xvı/11a/06

ḳ.-ur xxı/14b/15

yolda ḳal- xvı/11a/06, xxı/14b/15

yoldın ḳal- vıı/06a/07

bilmey ḳal- ı/01b/14

toymay ḳal- xxvı/18a/16

[=11]

kalb Kalp, önül, yürek.

k. ıx/07b/21

k.-i selim xxııı/16a/13

[=2]

ḳalem Ar. kamış, kamış kalem Yazı yazmaya mahsus, genellikle çubuk biçiminde alet.

ḳ. (lavḥ u ḳalem) xvı/11b/17

[=1]

kāmil Ar. *kemāl* "tam olmak, olgun olmak"tan *kāmil* Noksansız, tam, bütün.

k. ııı/03b/22

k. (pir-i kāmil) x/08a/06

k. bol- xııı/10a/13, xv/11a/10, xvıı/13a/16, xxvııı/18b/04

k. ḳıl- vıı/06b/18, xxvıı/18a/02

k. tut- xı/08b/06

[=9]

ḳan Plazma ve kan yuvarlarından meydana gelen ve damarların içinde dolaşarak vücut dokularını besleyen kırmızı renkli sıvı.

ḳ. v/04b/27

ḳ. bol- xx/14a/11

ḳ.+dur ıı/02a/06, xvı/12b/75, xxııı/16a/23, xxıv/17a/63

ḳ. eyle- v/04b/21

ḳ.+ġa ıı/03a/46, vıı/06b/26, xıv/10b/16, xxvıı/18b/08

ḳ.+ı aḳ- ı/01b/19

ḳ.+lar xxı/15a/35, xxvıı/18b/16

ḳ.+lar yut- xxıv/16b/16

ḳ. yıġla- ı/01b/11

[=16]

kān Far. *kān* Maden yatağı, maden ocağı.

k.+ı (gevher kānī) x/08b/26

k.+ıge (nūr kānī) xvı/12a/50

[=2]

ḳanāʿat Ar. Elindekinden hoşnut olup fazlasını istememe, kısmetine, kendisine verilene razı olma.

ḳ.+ge ıx/07b/11

ḳ.+nı xı/09a/11

[=2]

ḳanat kuş kanadındaki büyük tüy kuşlarda ve böceklerde gövdenin iki yanında yer alan ve uçmayı sağlayan açılır kapanır bir çift organ.

ḳ. ḳaḳ- vıı/06b/16

[=1]

ḳança Ne kadar.

ḳ. vı/05b/11

[=1]

ḳanda Nerede, nereye.

ḳ. ı/01b/07

[=1]

ḳanı Hani, nerede.

ḳ. xvııı/13b/21, xvııı/13b/21

[=2]

ḳanlıġ Kanlı.

ḳ. yaş tök- xxıı/15a/12

[=1]

ḳapuk Bir yere girilip çıkılırken içinden geçilen yer.

ḳ. ḳaḳ- vııı/07b/28

[=1]

ḳar Kar.

ḳ.+nı ııı/03a/10

[=1]

ḳara- Bakmak.

ḳ.-p xvııı/13a/07

[=1]

turuş ḳara- xvııı/13a/07

[=1]

ḳarı- Yaşlanmak.

ḳ.-p çök- xxıv/16b/35

[=1]

ḳarılıġ Yaşlılık.

ḳ. v/04b/03

[=1]

ḳat Başım döndü, kendime gelemedim, sersemledim, kapam çalışmıyor.

ḳ.+tı xxıv/16b/38, xxvı/18a/15

[=2]

ḳaṭar Ar. Birbiri arkasına sıralanmış hayvan veya taşıt dizisi.

ḳ.+ında xı/09a/13

[=1]

ḳatıġ Kolaylıkla şekil verilemeyen, kolay işlenemeyen, üzerine parmakla basıldığında çökmeyen.

ḳ. xxı/14b/13, xxıı/15b/18

[=2]

ḳatla Defa, kere**.**

ḳ. xvı/11b/24, xvı/12a/39

ḳ. (yeti ḳatla) ıı/02b/18

[=3]

ḳaṭre Ar. Damla.

ḳ. xı/09a/33

ḳ. ét- vıı/06b/24

[=2]

ḳayda Nerede.

ḳ. xxıv/16b/34, xxıv/16b/35, xxıv/16b/36, xxvı/18a/10

ḳ. (her ḳayda) xx/14a/19

[=5]

ḳāyīm Ar. *ḳiyām* "kalkmak, ayakta durmak; devamlı ve sabit olmak"tan *ḳā'im*
Ayakta duran, ayağa kalkmış durumda olan, kıyamda bulunan.

ḳ. tur- vı/06a/28

[=1]

ḳayna- Sıcaklığı belli bir dereceyi bulunca fokurdamak, kaynamak.

ḳ.-! xvııı/13b/16

ḳ.-p ıx/07b/10, xııı/10a/08, xxı/14b/20, xxıv/16b/06

ḳ.-p taş- xxıv/16b/43, xxv/17b/12

ḳ.-ar ıx/08a/39

[=8]

cānnı ḳayna- xxı/14b/20

cānım ḳayna- xxıv/16b/06

[=10]

ḳayt- Gelmek

ḳ.-a bil- vıı/06a/05

ḳ.-a kél- ı/01b/18

ḳ.-ıŋ xxvıı/18b/10

[=3]

ḳ.-mas bol- xıv/10a/05

rastke ḳayt- xxvıı/18b/10

[=2]

ḳayu Nerede.

ḳ. ıx/07b/02, xvı/11a/02

[=2]

ḳażā Ar. Borç, telafi.

ḳ.+sı xxı/14b/25

ḳ.+sını (ṭaʿat ḳażāsını ḳıl-) ı/02a/27

ḳ. yet- xvı/11b/08

[=3]

kebāb Ar. Ateşte veya susuz olarak bir kap içinde pişirilen et yemeği.

k. ét- v/04b/05

[=1]

kelām Ar. Tek kelime veya kelimelerden meydana gelmiş söz, ifade.

k.+ında xxı/15a/32

[=1]

kemāl Ar. En olgun, en yetişkin döneminde olma, olgunluk.

k.+ın x/08b/33

[=1]

kemer Far. Bel.

k. bağla- xxiv/17a/62

[=1]

kerem Ar. Ruh asaletinin gereği olan cömertlik, alicenaplık.

k. ét- v/04b/07, v/04b/13, v/04b/19, v/04b/25, v/05a/31, v/05a/37, v/05a/43, v/05a/49, v/05a/55

k. ḳıl- v/04b/09, v/05a/38, xxıı/15b/35
[=12]

Kerrūbī Ar. Cenab-ı Hakk'a en yakın olan ve "melaike-i mukarrebin" denen meleklerden her biri büyük melek.
K.+ler xvı/11b/18
[=1]

keşf Ar. arlığı bilinmeyen bir şeyi bulup ortaya çıkarma.
k.-i vürūd ıx/08a/31
[=1]

key- Geymek.
k.-genlarġa ıv/04a/17
k.-ip xvı/12a/44
k.-seŋ xxııı/16a/09
[=3]

kéç- Vazgeçmek.
k.-ip vı/06a/31, xı/08b/07
k.-mey vı/06a/26, x/08b/28
k.-ti ı/02a/23
[=5]
başdın kéç- xı/08b/07
cāndın kéç- vı/06a/31, x/08b/28
nefsdin kéç- vı/06a/26
[=4]

kéçe Gece.
k. kündüz xxvı/17b/07
k.+leri xxıv/16b/11, xxıv/17a/47
[=3]

kél- Gelmek.
k.-di v/05a/52
k.-dim xxıı/15b/16, xxvı/17b/02, xxvı/17b/04
k.-ey v/05a/53
k.-gü dék xxv/17b/06
k.-ip ı/01b/02, vıı/06a/06, vııı/07a/25, xvı/11b/19
k.-mek ı/01b/18
k.-mes ıx/08a/35, xxııı/16a/25
k.-mes mü siz ııı/03b/20
k.-ür ıı/02b/27, ıı/02b/33, ıı/02b/34, ıı/02b/35, vıı/06b/19, vııı/07a/23, xı/09a/27, xıv/10a/15, xv/10b/03, xv/11a/05, xv/11a/09, xv/11a/13, xv/11a/17, xv/11a/21, xxvıı/18b/06
k.-ür bol- xxvıı/18b/07
bargüm kél- ıı/02b/33
dünya kél- vıı/06a/06
ġalīb kél- ı/01b/02, vııı/07a/25, xı/09a/27, xıv/10a/15
ḳayta kél- ı/01b/18
kirgüm kél- ıı/02b/34
raḥmı kél- xvı/11b/19
tilge kél- ıx/08a/35
urgüm kél- ıı/02b/35
yürgüm kél- ıı/02b/27
[=42]

kéltür- Getirmek.
k.-sem ıı/02b/30
[=1]

kérek Gerek.
k. (-mak kérek) xxııı/16a/21
k. (-mak kérek) xxvıı/18b/17

[=2]

két- Gitmek.

k.-er xı/09a/15, xxı/14b/07, xxıı/15a/10

k.-er dép xxv/17b/14

k.-er érmiş xvı/11b/25, xvı/12a/53

k.-ey ıı/02b/23

k.-ip vı/05b/15, xıv/10b/23

k.-mes vıı/06b/23, x/08b/23

k.-mes bol- xıv/10b/25

k.-mesler xııı/10a/09

k.-mey ııı/03b/20

k.-sem xxıv/16b/26

k.-ti v/04b/03, xxıv/16b/30, xxıv/16b/32, xxıv/16b/44, xxvı/18a/14

çıḳıp két- xxıv/16b/26

günāhları két- xvı/11b/25

ḳoldın két- ııı/03b/20, xxı/14b/07, xxıv/16b/44

ḳūvvet két- xxvı/18a/14

özdin két- ıı/02b/23

[=27]

kéz- Gizmek.

k.-dim xxıv/16b/07

k.-ey ıı/02b/11, v/04b/16

k.-gen xxı/15a/26

k.-ip ııı/03a/11

[=5]

ḳıl- Yapmak.

ḳ.-! ıv/04a/22, v/04b/09, v/04b/28, v/05a/38, xxııı/15b/02

ḳ.-arım xxvı/18a/15

ḳ.-ay ı/02a/27, v/04b/26, xxııı/16a/20

ḳ.-ayın v/05a/32, v/05a/33, v/05a/34, v/05a/35

ḳ.-dı xxvıı/18b/19

ḳ.-dım ı/02a/24, xvı/11b/28

ḳ.-ġan vı/05b/05, vı/05b/11, xıı/10a/10, xıı/10a/11, xıv/10b/28, xxvıı/18b/16

ḳ.-ġan bilen xxvıı/18b/17

ḳ.-ġanı vıı/06b/31

ḳ.-ġanların ıv/04a/15

ḳ.-ġıl xvıı/13a/02, xvıı/13a/06, xvıı/13a/08, xxıı/15b/28, xxıı/15b/35, xxvıı/18b/03, xxvıı/18b/07, xxvıı/18b/18, xxvıı/18b/19, xxvıı/18b/20

ḳ.-ġu dék xxv/17b/07

ḳ.-gum xv/10b/03, xv/11a/21

ḳ.-ıŋ ı/02a/26, ıı/02b/09, xxı/14b/08, xxvıı/18b/14

ḳ.-ıp ı/01b/12, ıx/07b/04, xı/08b/04, xı/09a/12, xıı/09b/06, xvı/11b/12, xvı/11b/20, xx/14a/26, xxı/15a/28, xxıv/16b/10, xxv/17b/06, xxvı/18a/23, xxvıı/18a/02

ḳ.-ıp bol- ııı/03b/22

ḳ.-ma xvıı/12b/03, xvıı/13a/05

ḳ.-maġıl xvıı/13a/22

ḳ.-maḳ kérek xxıı/16a/21

ḳ.-mas vıı/06a/06, xı/09b/35, xxıı/16a/09

ḳ.-maslar xıı/09b/09
ḳ.-may ıv/04a/07, xıv/10a/10, xvııı/13a/09, xxıı/15a/06, xxıı/15a/07, xxıı/15a/08, xxııı/16a/18, xxvıı/18b/12
ḳ.-mayın xııı/09b/04
ḳ.-mış xvı/11b/10
ḳ.-mışları xıv/10b/30
ḳ.-sa ıx/07b/08, ıx/07b/11, ıx/07b/12, ıx/07b/14, ıx/08a/42, vı/05b/17, vı/06a/29, vıı/06a/06, x/08b/37, xıı/09b/07, xıı/09b/11, xv/11a/18, xxıv/17a/56
ḳ.-sa bol- ıv/04a/15
ḳ.-saŋ vı/06a/34, xvııı/13a/03
ḳ.-sun xvııı/13b/10
ḳ.-ur ıx/08a/31, vı/05b/19, vı/05b/20, vı/05b/24, vıı/06a/11, vıı/06b/15, vıı/06b/18, vıı/06b/27, x/08a/16, xıv/10a/14, xıx/13b/03, xvı/12a/42, xvııı/13b/18, xvııı/13b/20, xx/14a/06, xx/14a/07, xx/14a/08, xxı/14b/16, xxııı/16a/15, xxıv/16b/03, xxıv/16b/05, xxıv/16b/09, xxıv/16b/13, xxıv/16b/17, xxıv/16b/21, xxıv/16b/25, xxıv/16b/29, xxıv/16b/33, xxıv/16b/37, xxıv/16b/41, xxıv/16b/45, xxıv/17a/49, xxıv/17a/53, xxıv/17a/57, xxıv/17a/61, xxıv/17a/65, xxvııı/18b/11
ḳ.-ur bol- ıx/08a/37, xxvııı/18b/11
ḳ.-ur mu dép xvı/11b/32
ḳ.-urlar xx/14a/15
[=133]
ʿadet ḳıl- ıx/07b/11, xxıı/15a/08, xxvııı/18b/19
ah ḳıl- v/05a/33
altun ḳıl- xxvııı/18b/16, xxvııı/18b/17
ʿatā ḳıl- xvı/11b/10
bāṭın ḳıl- xıı/09b/06
bendelik ḳıl- xxııı/15b/02
dāyīm ḳıl- xı/09a/12, xxvııı/18b/07
duʿa ḳıl- v/05a/35, xvı/11b/12, xvı/11b/20
adab ḳıl- xıv/10a/14
éren ḳıl- xıv/10b/30
fidā ḳıl- v/05a/32
güft ü gū ḳıl- xıı/09b/07
güẕer ḳıl- xx/14a/08
ḫāliṣ ḳıl- ıx/07b/14
ḥāṣıl ḳıl- ıx/08a/31, vı/05b/17, vı/05b/20, vı/06a/29, vıı/06b/15, x/08a/16, xı/09b/35, xxı/14b/16
ḥāżır ḳıl- xx/14a/07
ḫıdmet ḳıl- xı/08b/04
ḫıẕmet ḳıl- ı/01b/12, vıı/06b/31, xxıv/16b/10
ḫilāf ḳıl- xvııı/13a/05
himmet ḳıl- ıv/04a/07
ısıġ ḳıl- xxııı/16a/09
inṣāf ḳıl- xvııı/13b/20
istiḳāmat ḳıl- vı/05b/05

istiḳāmet ḳıl- ıx/08a/42
iş ḳıl- ıx/08a/36, xxıv/16b/03, xxıv/16b/05, xxıv/16b/09, xxıv/16b/13, xxıv/16b/17, xxıv/16b/21, xxıv/16b/25, xxıv/16b/29, xxıv/16b/33, xxıv/16b/37, xxıv/16b/41, xxıv/16b/45, xxıv/17a/49, xxıv/17a/53, xxıv/17a/57, xxıv/17a/61, xxıv/17a/65
ḳabūl ḳıl- xıı/09b/09, xvı/11b/32, xvııı/13b/10, xxıı/15b/28, xxv/17b/07
kāmīl ḳıl- vıı/06b/18, xxvıı/18a/02
kerem ḳıl- v/04b/09, v/05a/38, xxıı/15b/35
köşīş ḳıl- xxvııı/18b/11
ḳulluḳ ḳıl- vıı/06b/27
manẓūr ḳıl- vı/05b/24, xxııı/16a/15
meded ḳıl- ı/02a/26, ıı/02b/09
melāmet ḳıl- xıı/09b/11
menāsikler ḳıl- xvı/12a/42
meşāf ḳıl- xvııı/13a/09
meşġul ḳıl- ıx/07b/08
muḥkem ḳıl- xxvııı/18b/03
naẓar ḳıl- vıı/06a/06
nevā ḳıl- v/05a/34
otun ḳıl- v/04b/28
pervā ḳıl- vıı/06a/06
pervāz ḳıl- xxıv/17a/56
pīşe ḳıl- xx/14a/26
raḥmet ḳıl- x/08b/37
rīyā ḳıl- xxvıı/18b/12
ṣabr ḳıl- xx/14a/15
savdā ḳıl- xv/10b/03
sırrın ḳıl- xxı/15a/28
ṭaʿat ḳażāsını ḳıl- ı/02a/27
ṭaʿat ḳıl- vı/05b/11, xv/11a/21, xxıı/15a/06, xxv/17b/06, xxvıı/18b/14, xxvııı/18b/18
ṭaḳat ḳıl- ıx/07b/12, xxvııı/18b/20
taḳvā ḳıl- xvııı/13b/18
ṭāleb ḳıl- ıx/07b/04, vı/06a/34, xxı/14b/08
tamām ḳıl- xxvı/18a/23
tefviż teslīm ḳıl- xxııı/16a/21
terk-i ser ḳıl- xx/14a/06
tevbe ḳıl- ı/02a/24, xvı/11b/28, xvııı/13a/02, xvııı/13a/03
uluġluḳ ḳıl- xvıı/12b/03
ʿuluv ḳıl- xv/11a/18
uruş ḳıl- xvııı/13a/08
uzlet ḳıl- xxıı/15a/07
ümmetidin ḳıl- xxvıı/18b/19
vaʿde ḳıl- xıx/13b/03
yürüş ḳıl- xvııı/13a/06, xxııı/16a/18, xxııı/16a/20
[=118]

ḳıla'l- Kılamamak, yapamamak.
ḳ.-mas ıx/08a/36
ḳ.-maslar xxvııı/18b/16
[=2]

ḳıl İnsan ve hayvan vücûdunda biten sertçe ve kalınca tüy.

k.+ça xxvııı/18b/11

[=1]

ḳılıḳlıḳ Bir kimsenin giyinişinin ortaya koyduğu dış görünüş.

ḳ. (éren ḳılıḳlıḳ bol-) xvıı/13a/21

[=1]

ḳına- Kınamak, işkence etmek; cezalandırmak.

ḳ.-p xxv/17a/04

[=1]

ḳış Kış

ḳ.+ım (yaz u ḳış) xxvı/17b/06

ḳ.+ta (yaz u ḳış) xvı/11b/11

[=2]

ḳıtār Ar. Dizi, sıra.

ḳ.+ında ıx/07b/13

[=1]

ḳıyām Ar. Ayağa kalkma, ayakta durma.

ḳ. vı/05b/15, vı/06a/29

ḳ. tur- ı/01b/11, xxı/15a/35

[=4]

ḳīymet Ar. Semavı dinlerdeki ortak inanışa göre takdir edilen zamanı gelince bu alemin ve bu alemdeki canlı cansız her şeyin bir anda mahvolup yok olması, ölülerin dirilmesi, ahiret hayatının başlaması olayı ve bu olayın meydana geldiği zaman.

ḳ.+ini xv/11a/17

[=1]

ḳız Kız.

ḳ. xvı/12b/66

ḳ. şūretlik bol- xvı/12a/58

[=2]

ḳızıl Kırmızı.

ḳ. (aḳ u ḳızıl) xvıı/13a/19

[=1]

ki Far. **(**Bağlaç) İki cümleyi sebep, sonuç vb. çeşitli fonksiyonlarda birbirine bağlayarak birleşik cümle haline getirir.

k. v/04b/02, v/05a/52

[=2]

kibi (İlgeç) Benzerlik bildirir; benzer, benzeyen, gibi.

k. vııı/07a/27

[=1]

kibr Ar. Büyüklük taslama, kendini herkesten üstün görme, burun büyüklüğü.

k. (ḥabs u kibr ü kīne) ıx/07b/23

k. ü hevā xx/14a/07

k. ü rīyā ıv/04a/03, xxı/14b/19

[=4]

kiçik Küçük.

k. (uluġ kiçik) xvı/11b/25

[=1]

kim 1. (Soru zamiri) Kim.

k. dép xvı/12b/63, xvı/12b/64

k.+ge x/08a/03, ıx/08a/47, xı/08b/02, xx/13b/02

k. her kim xx/14a/08

k.+ni xv/11a/18

[=8]

2. (Bağlaç) Ki.

k. ıı1/03a/04, xx/14a/05, xx/14a/27

[=3]

kimerse (Belgisiz zamir) Kimse.

k. (hiç kimerse) xxvıı1/18b/04

[=1]

kīmyā-naẓar Dönüştürücü, etkileyici manevi bakış.

k. xı/09a/30

[=1]

kin (Pekiştirme bağlacı) Ki.

k. (-mu kin) ıı/03a/41

[=1]

kīn Far. *kin* Kendisine yapılan bir şeyi hazmedememekten doğan devamlı ve gizli düşmanlık, garaz, buğz.

k. xvı/12a/50

[=1]

kīne Far. *kine* Kin.

k. (ḥabs u kibr ü kīne) ıx/07b/23

[=1]

kir- Girmek.

k.-er vıı/06a/09

k.-er érmiş xvı/12b/61

k.-ey v/05a/39

k.-gen xıv/10a/05

k.-güm kél- ıı/02b/34

k.+in xxıı/15b/20

k.-ip ıı/02b/11, xxıv/16b/27, xxıv/17a/63

k.-mes vı/06a/32, xxıı1/16a/08, xxıı1/16a/19

k.-mey xvıı/13a/13

k.-miş xvı/12a/58

[=14]

dīn yolıġa kir- vıı/06a/09

ḳ**olġa kir-** vı/06a/32

ravża kir- v/05a/39

ṭarīḳ kir- xıv/10a/05

temkin ḳolġa kir- xxıı1/16a/19

yolġa kir- ıı/02b/11, xxıı1/16a/08, xxıv/17a/63

[=8]

kirpik Kirpik.

k.+im bile (kirpigim bile) v/05a/40

[=1]

kişi Kişi, kimse, şahıs.

k. vıı1/07a/03

k.+ge xvıı1/13a/07

[=2]

kol 1. El.

k.+dın két- ıı1/03b/20, xxı/14b/07, xxıv/16b/44

ḳ.+ga (temkin ḳolga kir-) xxıı1/16a/19

k.+ġa kir- vı/06a/32

k.+um ıı/02a/05, ıı/02b/08, ıı/02b/12, ıı/02b/16, ıı/02b/20, ıı/02b/24, ıı/02b/28, ıı/02b/32, ıı/02b/36, ıı/03a/40, ıı/03a/44, ıı/03a/48

[=17]

2. Kol.

ḳ.+ın xvı/12b/60

ḳ. uzat- xvıı/13a/11
[=2]
ḳorḳ- Korkuya kapılmak, korku duymak, ürkmek.
ḳ.-ar men ııı/03a/04
ḳ.-up vıı/06b/27
[=2]
ḳoşul- Bir araya gelmek, beraber olmak, buluşmak.
ḳ.-may xvıı/13a/18
[=1]
ḳoy- Koymak, bırakmak.
ḳ.-! ıv/04a/23, xıx/13b/05
ḳ.-a kör- xvıı/13a/10
ḳ.-alük xxv/17a/02
ḳ.-ay xxvı/18a/22, xxvı/18a/24
ḳ.-ġan vııı/07a/03, xxı/14b/15
ḳ.-ġanlarġa ıv/04a/03, ıv/04a/05, ıv/04a/21, ıv/04a/25
ḳ.-mas bol- vı/06a/36
ḳ.-mayın xvıı/12b/04
ḳ.-sa ıv/04a/18
ḳ.-uŋ vııı/07a/08
ḳ.-up ıı/03a/37, ııı/03a/02, v/05a/51, vıı/06a/09, vııı/07a/06, xı/08b/07, xv/11a/11, xxıv/16b/31
[=24]
binā ḳoy- ııı/03a/02
dünyā ḳoy- vıı/06a/09, vııı/07a/06, xxıv/16b/31, xxv/17a/02, xxvı/18a/22
ḳadem ḳoy- ıv/04a/18, ıv/04a/21, vııı/07a/03, xı/08b/07, xv/11a/11, xxı/14b/15, xxvı/18a/24
ravża ḳoy- v/05a/51
yüzni ḳoy- vııı/07a/08
[=15]
köç- Göçmek, taşınmak.
k.-er ıx/07b/23
[=1]
kögüs Göğüs vücûdun boyunla karın arasında bulunan ve kalp, akciğer gibi organları içine alan bölümü, bağır, döş, sine.
k.+in (kögsin) xııı/10a/08
k.+üm (kögsüm) ıı/03a/37
[=2]
kök Gökyüzü.
k.+din xvı/12b/65
k.+ni (yeti kök) vııı/07a/15
[=1]
köŋül Gönül, kalp, yürek.
k.+i (köŋli) ııı/03b/34
k.+i (köŋli sınuḳ) ıı/02a/04
k.+ni v/04b/14
k.+üm (köŋlüm) xxıı/15b/20, xxıv/16b/26
k.+üm (köŋlüm érit-) xxıı/15b/18
k. üz- vı/06a/27
[=7]
köp Çok.
k. ıv/04a/19, x/08a/07, xx/14a/12, xxı/14b/10

k.+tür xxıv/17a/55
[=5]
kör- Görmek.
k.-di xx/14a/27
k.-düm xxvı/18a/10
k.-er vıı/06b/37, xvı/12b/62, xxvııı/18b/21
k.-eyin v/05a/44
k.-gen xvı/12b/71, xxıv/16b/30
k.-me xvıı/13a/10
k.-mey vı/06a/30, xıv/10b/37
k.-se vıı/06b/24
k.-sem ı/01b/07
k.-üp ı/01b/08, xıv/10b/36
[=15]
ḳoya kör- xvıı/13a/10
[=1]
körklik Güzellik.
k. xıv/10a/14
[=1]
köşiş Far. Çaba, gayret, uğraş.
k. bol- vıı/06b/16
k. ḳıl- xxvııı/18b/11
[=2]
köy- Yanmak.
k.-düm xxıv/17a/48
k.-er bol- xxııı/16a/29
k.-üp ıı/02b/19, ıı/02b/23, ıx/08a/26
k. + dür v/04b/11
[=6]
ḫūb otıge köy- ıx/08a/26
[=1]
köz Göz.
k. v/04b/22
k. birle vıı/06b/37
k.+din ı/01b/19, xxıv/16b/39, xxvı/18a/14, xxvıı/18b/16
k.+ige xı/09a/20
k.+ge il- vıı/06a/08
k.+i ıx/08a/32, xvıı/13a/15
k.+idin (él közi) ıx/07b/09
k.+in ıv/04a/10, vııı/07a/07,xvıı/12b/05
k.+ini ıv/04a/09
k.+lerini ıv/04a/08, xvı/11b/23
k.+ni vıı/06b/36
k.+üm bile v/05a/40
k.+ümdin v/04b/27
k.+ümni v/04b/21
k. yaşı ıı/03a/38, xvı/11b/31
[=23]
köz II Köz, kor.
k. öl- v/04b/04
[=1]
közlig Gözlü.
k. xxı/14b/11
[=1]
Ḳubeys Kubeys Dağı (Mekke'de bir dağ adı).
Ḳ. ıı/02b/26
[=1]
ḳudret Ar. Kuvvet, güç, takat, iktidar.
ḳ.+idin xxvıı/18b/20
[=1]

ḳul Allah tarafından yaratılmış olan insan, abd.

ḳ. vıı/06a/02, xvı/11a/04, xvııı/13b/11, xvııı/13b/18, xvııı/13b/20, xxıı/15a/04, xxvııı/18b/10

ḳ. bol- vıı/06a/08, xxıı/15b/26

ḳ.+ġa ıx/07b/02, xxııı/16a/24

ḳ.+ġa (ʿĀcız ḳul) xvı/12b/76

ḳ.+ıġa xvıı/12b/09

ḳ.+lar xv/11a/06, xv/11a/08, xxvııı/18b/16

ḳ.+larıge xvııı/13b/11

ḳ. men ı/02a/22, xı/09b/34, xvıı/12b/08, xxı/15a/29, xxıı/15a/02, xxvı/18a/12

ḳ.+nı v/04b/17, vı/05b/05, xvı/12b/77, xxvı/18a/26, xxvı/18a/27, xxvı/18a/28

ḳ.+nıŋ xvı/12b/70, xvı/12b/71, xvı/12b/72, xxı/14b/17

ḳ.+um xxııı/15b/03

ḳ.+uŋ ıı/02b/07, v/05a/52

ḳ.+uŋa v/04b/07, v/04b/13, v/04b/19, v/04b/25, v/05a/31, v/05a/37, v/05a/43, v/05a/49, v/05a/55

[=45]

ḳulaḳ Kulak.

ḳ. sal- Dinlemek, işitmek xıı/09b/07

[=1]

ḳulluḳ Kul olmak.

ḳ. vıı/06b/21

ḳ. ét- vı/05b/08, xxıv/16b/15

ḳ.+ını (ḳulluġını) xxv/17a/03

ḳ. ḳıl- vıı/06b/27

ḳ. mazasını tart- ı/02a/28

[=6]

ḳurbet Ar. Yakınlık,hısımlık, akrabalık.

ḳ. xvı/11b/33

ḳ.+ide xxvıı/18b/21

[=2]

ḳuş Kuş, yumurtlayan omurgalılardan gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı, vücûdu tüylerle kaplı, uçucu hayvanların ortak adı.

ḳ.+ı xxıv/17a/56

[=1]

ḳutluġ Uğurlu, mübarek.

ḳ. bol- ıx/08a/47

[=1]

ḳuʿūd Ar. Oturmak.

ḳ. vı/05b/15, vı/06a/29

[=2]

ḳuvvet Ar. Maddi güç, canlı bir organizmanın faaliyetini sağlayan güç.

ḳ. xxıv/16b/35

ḳ. ber- xxııı/16a/24

ḳ. két- xxvı/18a/14

ḳ. tap- ı/02a/31

[=4]

küç Maddi güç, canlı bir organizmanın faaliyetini sağlayan güç.

k. v/04b/03

[=1]

kül Ar. Bir şeyin tamamı, hepsi, bütünü.

k. (nisbet-i kül) vıii/07a/18, x/08b/22

[=2]

kün 1. Güneş.

k. bat- xxıv/16b/10

k.+i xxıv/16b/36

[=2]

2. Yirmi dört saatlik zaman parçası.

k. (bir kün) xxı/14b/08, xxvıı/18b/06

k. (néçe kün) v/04b/26

k. (taŋlagı kün) xxıv/16b/40

k. (tün kün) vıii/07a/08, ıx/07b/04, xıv/10b/19, xxv/17a/05

k.+din künge ı/01b/04, vı/05b/14, vıı/06b/15, xxıv/16b/42

k.+ge (kündin künge) ı/01b/04, vı/05b/14, vıı/06b/15, xxıv/16b/42

k.+i ı/01b/15

k.+i (her kün) xıı/09b/08

k.+i (tüni küni) xvı/11b/15

k.+i bit- xvı/11b/08

[=20]

kündüz Göndüz.

k. (keçe kündüz) xxvı/17b/07

k.+leri xxıv/16b/10, xxıv/17a/46

[=3]

kürsī Kudret, hüküm ve egemenlik makamı.

k. (ʿarş u kürsī) xvı/11b/17, xvıı/13a/11

[=2]

küz Güz, sonbahar.

k.+üm (yaz u küz) ı/02a/23

[=1]

L

lāf Bir düşünce anlatan kelime veya kelime dizisi, söz, lakırdı [Laf kelimesinde söze göre bir olumsuzluk anlamı vardır ki özellikle deyimlerde ortaya çıkar**].**

l. ur- xvıı/12b/08, xvıii/13b/17, xxıı/15a/11

[=3]

Laḥīd Ar. Mezarın yan tarafına açılan oyuk.

L.+(zīr-i laḥīd) ı/02a/32

[=1]

laḥza Ar. Zamanın göz açıp kapayıncaya kadar geçen en kısa parçası, an.

l. xıı/09b/03

l.+da (bir laḥza) xı/08b/03

[=2]

laʿl Ar. Parlak kırmızı renkli kıymetli taş.

l. u mercān x/08b/27

[=1]

lavḥ Ar. Üzerine yazı yazılabilecek ve resim yapılabilecek yassı düz nesne veya yüzey.

l. u ḳalem xvı/11b/17

[=1]

lāzım Ar. *luzūm*'dan *lāzim* Gerekli, lüzumlu.

l. xvıı/13a/17, xxvıii/18b/06

l. bil- ıx/08a/43, xı/09a/10

[=4]

Ledün Ar. İlahi sırlara ait ilim; sadece Cenab-ı Hakk'a malûm olan, ancak dilediği peygamber ve velilerine öğrettiği ilahi sırlara vukuf ilmi, gayb ilmi, ilm-i batın, ilm-i ledün**.**

L. ʿ**ilmi** ııı/03b/28

[=1]

levvāme Ar. *levvām*'dan *levvāme* Levmedip aşağılayan, ziyadesiyle kınayan (nefis) Tasavvufta *nefs-i levvâme* sözünün kısaltılmışı olarak nefsin yedi mertebesinden ikincisi için kullanılır. Bu mertebede kişi, henüz kendini kötülükten menedecek dereceye gelmemiş olmakla beraber yaptığı kötü işlerden vicdan huzursuzluğu duyup kendine levmeder, kendini suçlar. her türlü günahı hiçbir pişmanlık duymadan işleyen nefs-i emmareden bir derece daha üstündür.

l.+din vı/05b/06

[=1]

leẕīẕ Ar. *leẕẕet*'ten *leẕiẕ* Tadı güzel olan, lezzetli, tatlı.

l. bil- xv/11a/20

[=1]

leẕẕet Ar. Ağızla duyulan tat, çeşni.

l.+in (cān leẕẕeti) xvı/12b/68

l.+ini v/05a/41

[=2]

libās Ar. Elbise, giyecek şey.

l. xvı/12a/44

l.+ını xxııı/16a/07

[=2]

loḳma Ar. Bir defada ağza götürülen yiyecek parçası, bir seferde yutulacak miktardaki yiyecek**.**

l.+nı (ṭayyīb loḳma) xıı/09b/03

[=1]

M

mā Ar. "ne, şey, o ki" anlamında söz. Dünya malı, sahip olunan şeyler

m. vu men Maldan ve kendinden geçme. ıx/08a/29

[=1]

maġfiret Esirgemek, korumak ve bağışlamak.

m.+niŋ xvı/11b/29

[=1]

maġrūr Ar. *ġurūr* "aldatmak"tan *maġrūr* "Aldanmış" Kendini beğenen, böbürlenen, kibirli, gururlu, mutaazzım.

m. bol- xxı/14b/07

[=1]

maḥrem Başkalarından saklanan, başkaları tarafından görülmesi, bilinmesi, duyulması istenmeyen, gizli**.**

m. bol- ıı/02b/13

[=1]

maḫşer Ar. Ahiret hayatında bütün insanların dünyada yaptıklarının hesabını Allah huzûrunda vermek üzere tekrar dirilip toplanacakları yer**.**

m. xvı/12a/58

m. éli xvı/12b/62

m.+geçe xvı/11b/09, xvı/11b/12, xvı/12a/57

[=5]

maḫv Ar. Yok etme, varlığına son verme.

m.-ı ḫū xıı/09b/06

m.-ı şühūd xxıv/17a/60

m.-ı şühūd bol- ıx/08a/32

[=3]

maḳām Ar. *ḳiyām* "ayakta durmak"tan *maḳām* Durulacak yer, durak, mekan, mahal.

m. xvıı/13a/10

m.+da ıx/08a/31, vıı/06b/18, vııı/07a/18, x/08b/22

m.+dın vı/05b/10

m.-ı İbrāhīm xvı/11b/26

m.+ıġa vı/05b/07, vıı/06b/17

m.+ıġa (cemü'l-cemʿ maḳāmı) xxvı/18a/24

m.+ıga (fenā fi'llāh maḳāmı) ıx/08a/28

m.+ına ıx/07b/22

m.+ında vı/05b/09, vııı/07a/24, xı/09a/28, xxı/15a/30

m.+nı vı/05b/13

[=17]

maḳṣad Ar. *ḳaṣd* "niyet etmek, yönelmek"ten *maḳṣad* İstenilen, kastedilen şey, niyet, amaç, gaye**.**

m.+ge yet- xx/14a/09

[=1]

māl Ar. Bir kimse veya kurumun mülkiyetinde bulunan, taşınır, taşınmaz her çeşit değerli ve gerekli şey, mülk, irat, varlık, servet.

m.+dın öt- xxı/14b/23

m. u cān xvı/12b/67

[=2]

maʿlūm Ar. *ʿilm* "bilmek"ten *maʿlūm* Herkes tarafından bilinen, öğrenilmiş olan (şey).

m. turur xxvıı/18b/13

[=1]

maʿnī Ar. *maʿnā* > Far. *maʿni* Anlam.

m.+ge (ser-maʿnī) xıv/10a/13

m.+sin ıv/04a/13

[=2]

Manṣūr Ar. Hallac-ıI Mansur (d. 858 – ö. 922). Mutasavvıf.

M. (Şeyḫ Manṣur) ııı/03b/19

[=1]

manşūr Ar. Yayılmış, dağıtılmış.

m. xxıv/16b/22

[=1]

manẓūr Ar. Bakılan, görülen, görülmüş.
m. ḳıl- vı/05b/24, xxıı/16a/15
[=2]

maʿrifet Ar. İş yapma husûsundaki ustalık, beceriklilik, hüner, maharet.
m.+de xv/11a/12
m.+dür x/08a/11
m.+ge xı/09a/08
m.+ni vıı/07a/14, xv/11a/16, xxvı/18a/20
[=6]

māsivā Ar. Bir şeyin dışında kalan ve ondan başka olan her şey.
m.+dın vı/06a/27, xxı/15a/27
m.+nı ıx/07b/05
[=3]

maʿṣīyyet Ar. Asilik, itaatsizlik, günah**.**
m.+ke xxı/14b/05
m.+ler xvıı/13a/03
[=2]

maṣlaḥat Ar. İyi olan ve iyiliğe yol açan, hayır getiren, fayda sağlayan şey.
m.+ım xxıv/16b/44
[=1]

māyil (Ar. < *māʾil)* Eğilimli, istekli, bir tarafa yönelen.
m. bol- xxıı/16a/11
[=1]

maza Far. Tat, lezzet, keyif.
m. xıv/10b/20
m.+sı xxı/14b/03, xxı/15a/37
m.+sını (ḳulluḳ mazasını tart-) ı/02a/28
[=4]

mażmūn Ar. Kastedilen asıl mana, anlam, kavram, meal, mefhum.
m.+ıdın xvıı/13a/04
[=1]

mecāz İfadeye kuvvet ve güzellik vermek için benzerlik veya daha değişik bir ilgiye dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılan söz.
m. érmes xxıv/17a/54
[=1]

meded Ar. Yardım, imdat, nusret.
m. ı/02a/30
m. (vaḳt-ı meded) xxıv/17a/64
m. ḳıl- ı/02a/26, ıı/02b/09
[=4]

medīne Ar. Şehir, kasaba, belde, *Medine-i Münevvere:* "Nurlandırılmış şehir" Hz. Muhammed'in kabrinin bulunduğu Medine şehri.
m. v/05a/38, xvı/12a/50
m.+ge ıı/02b/33, xvı/12a/46
[=4]

mekān Ar. Yer, mahal.
m.+ların v/05a/44
[=1]

melāl Ar. Hüzün, keder.
m. vı/05b/15, xıv/10b/23, xxv/17b/14
m. tap- xı/09a/14
[=4]

melāmet Ar. *levm* "kötülemek, ayıplamak"tan *melāmet* Azarlama, kınama, yerme, ayıplama, serzeniş.
m.+ge ıx/07b/12
m.+in xıv/10a/12
m. ḳıl- xıı/09b/11
m.+ni (ṭaʿn u melāmet) xx/14a/18
[=4]

Melekü'l-mevt Ar. Ölüm meleği anlamına gelir; İslam inancında can alma göreviyle bilinen melektir; genellikle Azrail olarak anılır.
M. xxvıı/18b/09
[=1]

melūl Ar. Boynu bükük, üzgün, mahzun.
m. bol- xxıı/15b/27
[=1]

men I Ben, birinci teklik şahıs zamiri.
m. ıı/02b/18, ıı/02b/29, ıı/02b/30, ıı/02b/31, ıı/03a/37, ıı/03a/38, ıı/03a/39, v/04b/02, xxıı/15a/04, xxıı/15b/26, xxvı/18a/10, xxvı/18a/11, xxvı/18a/12
m. dék xıv/10b/35, xıv/10b/36
m.+i ı/02a/22, xxı/14b/12, xxıv/16b/40, xxıv/17a/54, xxıv/17a/58
m.+iŋ xxıı/15b/24
m. maŋa v/04b/28, xxıv/16b/34
m. men xxı/14b/14
m. menlik xxı/14b/19
[=25]

men II Ar. "kimse, o kimse ki" anlamında söz.
m.+i (ma v men) ıx/08a/29
[=1]

menāsīk Ar. Hacda belli bir usûl ve sıraya göre yapılması gereken ihram, tavaf, vakfe, sa'y vb. ibadetlerin tamamı.
m. v/04b/26
m.+ler ḳıl- xvı/12a/42
[=2]

menlik Benlik, Tasavvufta "menlik", insanın "benlik duygusu", nefsi ve "ben merkezli hali" anlamında kullanılır. Tasavvufta aşırı menlik, kişinin Allah'a yaklaşmasına engel sayılır.
m. xıv/10b/17
m. ayt- vıı/06b/22
m. birle xxı/14b/15
m.+ni (men menlik) xxı/14b/19
[=4]

menzil Ar. Yolcuların konakladıkları yer, konak yeri, konak.
m. xxıv/16b/27
[=1]

mercān Ar. Denizlerde koloni halinde yaşayan küçük canlıların oluşturduğu sert ve renkli yapılardır. Özellikle sıcak denizlerde bulunur. Takı yapımında kullanılan "mercan taşı" da bu canlıların sertleşmiş yapısından elde edilir.

m. (laʿl u mercān) x/08b/27

[=1]

merdān Far. Mert insanlar, mertler, yiğitler.

m. bol- vıı/07a/13, x/08a/13

m.+lar xıı/10a/15

m.+larnı ıv/04a/15, xxı/14b/22

[=5]

Merdāne Far. Mert bir insana yakışır tarzda, mertçe, yiğitçe.

m.+ler vıı/07a/16

[=1]

merḥabā Ar. "İyi günler, günaydın" anlamında selamlaşma sözü.

m.+lar xvı/11b/21

[=1]

Merve Merve Tepeleri, Mekke'de bulunan iki kutsal tepedir. Hac ve umrede bu iki tepe arasında gidip gelmeye "saʿy" denir. Bu ibadet, Hz. Hacer'in su arayışını hatırlatır.

M. ıı/02b/21, xvı/12a/34

M.+de (Ṣafā vu Merve) v/05a/33

[=3]

meṣāf Ar. Sıra sıra olunacak, saf bağlanacak yer.

m. ḳıl- xvıı/13a/09

[=1]

Mestānalıḳ Far. Aşk veya maneviyat sarhoşluğu içinde olma hali, coşkulu ve dalgın bir ruh hâli.

m. xxıv/17a/52

[=1]

meşaḳḳat Ar. Güçlük, zorluk, sıkıntı, eziyet, zahmet.

m.+nı ı/01b/08, xıv/10a/11

[=2]

meşāyīḫ Ar. Şeyhler.

m.+lar vı/05b/03, vı/05b/13

[=2]

meşġūl Ar. Bir şeyle uğraşan, bir iş yapmakta olan.

m. bol- ıx/07b/10

m. ét- ıı/03b/31

m. ḳıl- ıx/07b/08

[=3]

mevʿiẓe Ar. Kötülüklerden uzaklaştırmak, iyiliğe ve doğruluğa yöneltmek maksadıyla verilen öğüt, nasihat**.**

m. dép xıı/10a/15

[=1]

Mevlā Ar. Kâinatın yegane sahibi ve efendisi durumunda olan Allah.

M.+m xvı/11a/03

M.+mdın (Ḥaḳ Mevlā) ıı/02b/13, xxı/14b/05

M.+mnı (Ḥaḳ Mevlā) x/08a/02, x/08b/36, xı/08b/02

[=6]

mevt Ar. Ölüm

m. (melekü'l-mevt) xxvıı/18b/09

[=1]

mey Far. Şarap, bade.

m. dék xıı/10a/08, xxv/17b/12

[=2]

meydān Ar. Üzerinde bina vb. şeyler bulunmayan düz, açık ve geniş yer, açıklık, alan, saha.

m.+ıda ıx/08a/44

[=1]

miftaḥe'l-ebvāb Ar. Bütün kapıları açan anahtar. Tanrı'nın kullarına hayır, bereket ve hidayet kapılarını açmasını simgeleyen mecazi bir ifadedir.

m. v/04b/07, v/04b/13, v/04b/19, v/04b/25, v/05a/31, v/05a/37, v/05a/43, v/05a/49, v/05a/55

[=9]

miḥnet Ar. Sıkıntı, zorluk, eziyet, zahmet, meşakkat.

m. vıı/06a/04

m.+ini xıv/10b/28

m.+ni xııı/10a/11

m. tart- vıı/06b/32, xv/11a/10, xvııı/13b/17, xxıv/16b/12, xxvııı/18b/21

[=8]

mihr Sevgi, şefkat.

m.+in ıv/04a/25, xvıı/12b/04

m.+ini xıx/13b/05

[=3]

mīḳāt Ar. Bir iş için önceden belirtilen süre, tespit edilen vakit.

m. xvı/11b/14

[=1]

mīnā Barınmak veya belli bir maksat için kullanılmak üzere yapılmış her türlü mimari eser, yapı.

m. ıı/02b/21, xvı/12a/34

[=2]

miŋ Bin sayısı.

m. (yüz miŋ) ıv/04a/12, vıı/06a/04, x/08b/21, xı/09a/25

m. (yüz miŋ türlüg) ı/01b/08

m. bir ııı/03b/35

[=6]

mīrāṣ Ar. Ölen bir kimseden yakınlarına kalan mal, mülk, para vb.

m.+ıġa x/08a/19

[=1]

Miskīn ʿAẓīm Hikmetleri söyleyen tasavvuf şairi.

M. ıı/03a/45, ııı/03b/34, ıx/08a/46, vı/06a/34, vıı/06b/34, vııı/07a/26, x/08b/34, xı/09b/34, xvı/12b/74, xvııı/13b/18, xxı/15a/34, xxııı/16a/26, xxıv/16b/38, xxıv/17a/62, xxvı/18a/27, xxvııı/18b/18

M.+ni v/05a/53

[=17]

muʿāf Ar. Bağışlanmış, affedilmiş (kimse).

m. bol- xvııı/13a/03

[=1]

muḥabbet Sevgi.

m.+ge (dāyire-i muḥabbet) ıx/08a/27

m.+ni ıv/04a/04, ıx/08a/44

m. otıda köydür- v/04b/11

[=4]

muḥkem Ar. Dayanıklı, güçlü duruma getirilmiş, sağlamlaştırılmış, sağlam, kuvvetli, metin.

m. ḳıl- xxvıı/18b/03

m. tut- xxıv/16b/14

[=2]

muḫliş Ar. İnanç, düşünce ve davranışlarında gösteriş ve ikiyüzlülük bulunmayan, dostluğu içten ve samimi olan (kimse).

m. x/08b/31, xıı/09b/05

[=2]

muŋluġ Dertlilik, hüzünlülük, kederli olma hali.

m. (ʿācız muŋluġ) ıı/02a/04

m. bol- ıı/03a/45, vıı/06b/22, xıv/10b/17

[=4]

murād Ar. Erişilmek istenen, olması, gerçekleşmesi arzu edilen şey, istek, dilek, amaç.

m.+ımġa xxıv/16b/24

[=1]

murāḳabet Ar. İç gözlem, kendini kontrol etme, manevi dikkat, bilinçli farkındalık.

m. xxv/17b/18

[=1]

Muṣṭafā Ar. Hz. Mahammed'in ad ve sıfatlarından biri.

M. ı/01b/03, ı/01b/05, ı/01b/09, ı/01b/13, ı/01b/17, ı/01b/21, ı/02a/25, ı/02a/29, ı/02a/33, ı/02a/37, ıı/02a/05, ıı/02b/08, ıı/02b/12, ıı/02b/16, ıı/02b/20, ıı/02b/24, ıı/02b/28, ıı/02b/32, ıı/02b/36, ıı/03a/40, ıı/03a/44, ıı/03a/48, xvı/12b/76

M. (Ḥaḳ Muṣṭafā) xxvıı/18b/19

M.+dın xvı/12a/48

M.+ġa vıı/07b/28

M.+nı x/08b/34

M.+sına (Şerʿ-i Muṣṭafā) xıx/13b/09

[=28]

mutīʿ Ar. Uyan, itaat eden, boyun eğen, tabi olan (kimse).

m. bol- vıı/06b/19, xıv/10b/24

[=2]

mutmaʾinne Ar. Nefs-i mutmainne sözünün kısaltılmışı olarak nefsin yedi mertebesinden dördüncüsü [Bu mertebede, Allah sevgisiyle basiret gözü açılan insan, her zerrede Cenabıhakk'ı müşahede edecek ve imanda sürçmeyecek bir seviyeye ulaşıp şüphe, korku vb. bütün beşeri zaaflarından kurtularak gerçek anlamda gönül huzûruna kavuşur].

m. bol- vı/05b/12

[=1]

muvāfıḳ Ar. Uygun, münasip.
m. v1/05b/02
m. bol- x1v/10a/02
m. tut- v1/06a/35
[=3]

mücāhede Ar. Uğraşma, didinme, mücadele etme.
m. v11/06b/26
[=1]

müddeʿā Ar. İddia edilen, ısrarla savunulan husus, görüş, maksat, fikir, düşünce, tez vb.
m.+sı 111/03a/07
[=1]

mükāşefet Perdenin kalkması, gerçeğin açığa çıkması, hakikatin kalbe açılması.
m. xxv/17b/18
[=1]

mükemmel Kusursuz, eksiksiz, çok iyi, hatasız.
m.+ġa v11/06a/10
[=1]
m.+ġa (mürşid-i mükemmelġa özin sal-) 1x/07b/06
[=1]

mülhimelik İlhamlı olma durumu, kişinin kalbine iyi ve doğru düşüncelerin ilham edilmesi hali olarak kullanılır.
m. v1/05b/07
[=1]

mülk Dükkân, ev, arsa vb. taşınmaz mal, ülke, diyar, memleket.
m.-i āşyān xv1/12a/54
m.+in xx1/15a/26
m.+in (beḳā mülki) 111/03b/24, x11/09b/13
m.+in beḳā mülki) xxv/17b/21
m.+ini x11/09b/09
[=6]

mümin Ar. Allah'ın varlığına, birliğine, Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve peygamberi olduğuna ve İslamiyet'in diğer iman esaslarına inanan, iman sahibi kimse, müslüman.
m. x/08b/31, xv1/11a/02
[=2]

mürīd Ar. Bir şeyhe bağlanıp manevi eğitim alan kişidir.
m. x111/09b/05
m. birlen 111/03b/30
m. bol- x1/08b/04
m.+ge v11/06b/14
[=4]

mürşid Ar. Yol gösteren, manevi rehber, doğru yolu öğreten kimse.
m. v1/05b/25
m. bol- 111/03b/30
m.+din 1x/07b/07
m.+i v11/06a/10
m.-i mükemmelġa özin sal- 1x/07b/06
m. izle- xx1v/16b/07

m.+lerdin xxıı/16a/10

m.+lerge x/08b/04

[=8]

mürşidlik Rehberlik, yol göstericilik, manevi önderlik yapma hali.

m.+ke vıı/06b/25, xıı/09b/05

[=2]

müslīm Ar. Müslüman.

m. x/08b/31

[=1]

müstaḥaḳ Ar. Hak etmiş, hak kazanmış, layık.

m.(müstaḥaḳḳ-ı raḥmet) x/08b/36

[=1]

müstevlī Ar. Bir yeri zapt ve istila eden, hükmü, idaresi altına alan (kimse).

m.-i ber-ḳalb bol- ıx/07b/18

[=1]

müşekkik Şüphe eden, kuşku uyandıran, tereddüt eden kimse.

m.+ler xıı/09b/07

[=1]

müşkil Ar. Zor, güç, çetin.

m. ıx/08a/45

m. bol- xxıı/15b/24

[=2]

müşt Far. Yumruk, muşta.

m.-i per ıı/02a/04, xvı/12b/74

[=2]

müştāḳ Ar. Şiddetle arzu eden, özleyen, hasretini çeken, gönülden isteyen.

m. ét- x/09a/08

[=1]

Müzdelife Mekke ile Mina arasında bulunan kutsal bir bölgedir.

M. ıı/02b/21, xvı/12a/34

[=2]

N

nādān Far. Cahil, bilmez, bilgisiz (kimse).

n.+larnıŋ xıv/10a/12

[=1]

nā-ḳābil Far. Kabil olmayan, mümkün olmayan, imkânsız.

n.+ni xxvıı/18b/14

[=1]

nāḳıṣ Ar. Tam olmayan, eksik, noksan.

n. şeyḫ vıı/07a/04, vıı/07a/05

[=2]

nāḳışlik Ar. Eksiklik, kusurluluk, tam olmama hali.

n.+de ıı/03b/22

[=1]

nāma Far. mektup, yazı.

n. v/05a/50

n.+sıġa xvı/11a/05

[=2]

nā-maḥrem Far. Mahrem olmayan kişi.

n.+din ıı/03b/36

[=1]

namāz Far. İslam dininde belli kurallara göre günde beş vakit yapılması müslümanlar üzerine farz kılınmış

olan ve İslam'ın beş şartından birini teşkil eden ibadet.

n.+dın (béş namāz) vııı/07a/19

[=1]

nāmūs Ar. İnsanın ahlak kurallarına uymasını sağlayan, onu şerefli kılan manevi duygu; güzel haslet.

n. u neng ııı/03b/15

[=1]

nān Far. Ekmek.

n. dék xvıı/13a/12

[=1]

naṣīb Ar. Nasip, kısmet, talih, baht, bir kimsenin payına düşen şey.

n. bol- vıı/06b/37, ıx/07b/02, xxı/15a/36

n. içre x/08a/15

[=4]

naṣīblik Kısmetlilik, payına düşen şey, nasip sahibi olma hâli.

n. xxvııı/18b/10

[=1]

naṣīḥ Ar. Öğüt veren, nasihat eden, doğru yolu gösteren kimse.

n. xxıı/15b/18

[=1]

naṣīḥat Ar. Bir kimseye doğru yolu göstermek, yapması ve yapmaması gereken şeyler üzerine dikkatini çekmek için söylenen söz, öğüt, pend.

n.+ler xv/11a/09

n.+nı ıv/04a/22

[=2]

naʿt Bir şeyi överek anlatma, methetme; Hz. Muhammed'i, Hz. Ali ve dört halifeyi övmek için yazılan manzum methiye.

n.+ın ayt- xvı/12a/52

[=1]

naẓar Ar. Bakış, bakma, göz atma.

n. ıı/26a/8, vıı/6a/6

n. (kīmyā-naẓar) xı/09a/30

n.+da xı/09a/31

n. eyle- ıı/02b/07, xvı/12b/76

n. ḳıl- vıı/06a/06

n. sal- xvı/11b/18

n. tap- xvı/12b/77

[=9

ne (Soru zamiri) Ne.

n. vıı/06a/11, xxvı/18a/15

n.+dür xv/11a/15, xxııı/16a/26

n. kim xx/14a/27

[=5]

ne-būd Far. Bulunmayan, mevcut olmayan, yok olan, yok.

n. (būd u ne-būd) xxıv/17a/59

[=1]

neçük Nasıl, ne gibi.

n. xı/08b/05, xıv/10b/16,xxıv/16b/40,

n. bol- xxı/14b/12

[=4]

nedāmet Ar. Yaptığı iş veya davranışın sonucunu beğenmeyip yaptığına

hayıflanma, pişman olma, pişmanlık.

n. (āh u eşk ü nedāmet) xıı/09b/10

n.+de xxıv/16b/39

n.+ke xxvı/18a/08

n.+ler ı/01b/16

[=4]

nefs Ar. Bir kimsenin kendi öz varlığı, öz benliği, kişiliği.

n. ı/02a/36, ıı/03a/08, ıv/04a/07, ıv/04a/09, xıı/10a/07

n.+din xıv/10b/18, xxı/14b/13, xxıv/16b/06

n.+din kéç- vı/06a/26

n.+i vı/05b/06,vı/05b/10, vıı/06b/19

n.-i şeyṭān ı/01b/02, ıv/04a/08, xxıv/16b/28

n.+i öl- vıı/06a/12

n.-i ẓālım xxı/14b/10

n.+ige xı/09a/12

n.+im ı/02a/26, xxvı/18a/12

n.+im üçün ı/01b/06

n.+imni xxıv/16b/20, xxıv/16b/23

n.+in xxı/14b/11

n.+iŋ xıv/10a/10, xvıı/12b/05, xxıı/16a/08

n.+iŋ birle xvıı/13a/08, xvıı/13a/09

n.+ni vıı/07a/07, xxv/17a/04

n. öldür- ıx/07b/11, xxı/14b/16

n. öltür- xxı/14b/14, xxıı/15a/08

[=35]

nefy Ar. İnkar etme, yok sayma, reddetme.

n.+i xıv/10b/24

n.-i vücūd vı/05b/17, ıx/08a/30, xxıv/17a/58

n.-i vücūd bol- vı/05b/16

[=5]

neng Far. Ar, utanma, utanç, ayıp.

n. (nāmūs u neng) ıı/03b/15

[=1]

Nesīmī Tasavvuf şairi.

N.+ni ıı/03b/18

[=1]

nevā Far. Nağme, ahenk, ses.

n. ḳıl- v/05a/34

[=1]

nevbet Far. Nöbet**.**

n. xxıv/16b/32

n. turur xxvıı/18b/06

[=2]

nezdīk Far. Yakın.

n. ü dūr vıı/07a/20, vıı/07a/21, x/08b/24

[=3]

neẓer Ar. Bk. **naẓar**

n.+ge il- xıı/09b/11

[=1]

néçe Ne kadar, kaç, nasıl / ne biçim (bağlama göre).

n. (bir néçe) xıv/10b/28

n. kün v/04b/26

n. yıl xxıı/16a/28

n. yıllar xvı/12a/55, xxıv/16b/06

[=5]

nidā Ar. Seslenme, çağırma, bağırma.

n. xvı/12b/65,xvı/12b/66

[=2]

nihān Far. Gizli, saklı, gizlenmiş, saklanmış.

n. (fāş u nihān) xxıv/17a/48

[=1]

niʿmet Ar. Lutuf eseri olan iyilik, ihsan, bağış.

n. ıx/08a/46, xxııı/16a/04

n.+in vı/05b/19

n.+idin xxvıı/18b/18

n.+ni ıx/08a/48, xxııı/16a/05

[=6]

nisbet Ar. İki şeyin veya parça ile bütünün nitelik veya nicelik bakımından birbirine göre olan durumu, oran, ölçü, derece.

n. ıx/07b/17,xvıı/13a/16

n.+idin x/08b/24

n.+ige vııı/07a/21

n.-i kül vııı/07a/18,x/08b/22

n.+ini xıv/10b/27

n. yükin tart- xxııı/16a/22

[=8]

nişān Far. İşaret, belirti, iz, alamet.

n.+ların vı/05b/20, vı/05b/21

[=2]

niyyet Ar. Bir şeyi yapmayı önceden kurma, zihinde tasarlama, yapmayı aklına koyma, yapmaya karar verme.

n.+ini ıx/07b/14

[=1]

noḳsān Ar. Eksiklik, kusur.

n. bol- ıx/08a/37

[=1]

nūr Ar. Gözle görülen aydınlık, maddi şeyleri görmeye yarayan ışık, ziya.

n. x/08b/23

n. (ġarḳ-ı nūr ét-) xxv/17b/17

n.+ı vııı/07a/09

n.-ı bāṭın xı/09a/17

n.+ını xxvııı/18b/21

n. kānı xvı/12a/50

[=6]

nüzūl Ar. Yukarıdan aşağıya inme.

n.-i vaḥy xvı/12a/55

[=1]

O

oġul Cinsiyeti erkek olan evlat.

o. xııı/10a/12, xvıı/13a/18

o.+um (oġlum) xııı/10a/14, xxııı/15b/02

[=4]

oku- Bir yazıda ne yazıldığını sadece gözle veya aynı zamanda seslendirerek çözmek.

o.-p v/05a/34

[=1]

ol- Olmak.

o. v/04b/06

o.-dı v/04b/04, v/04b/06,v/04b/12, v/04b/18, v/04b/24, v/05a/30, v/05a/36, v/05a/42, v/05a/48, v/05a/54

o.-gil xxv/17b/22

ḥaḳ ol- xxv/17b/22

ṭāḳ ol- v/04b/06, v/04b/12, v/04b/18, v/04b/24, v/05a/30, v/05a/36, v/05a/42, v/05a/48, v/05a/54

[=22]

ol 1. (Sıfat) O, üçüncü şahıs veya uzaktaki nesne.

o. ıı/03a/37, ıx/08a/31, vı/05b/10, vı/05b/13, vı/05b/16, vı/05b/22, vıı/06b/14, vıı/06b/18, vıı/06b/37, vııı/07a/18, x/08b/22, xı/09a/32, xvı/11a/05, xvı/11b/20, xvı/11b/26, xvı/12a/50, xvı/12a/54, xvı/12b/60

[=18]

2. (Zamir) O, üçüncü şahıs veya uzaktaki nesne.

o. ıx/07b/07

o.-ki xx/13b/03

o.+dur ııı/03b/16, ıx/08a/36

alar xxıv/16b/32

alar birle xvıı/13a/19

anda ı/01b/07, ıı/02b/27, ıı/02b/35, ıx/08a/25, ıx/08a/33, v/04b/17, v/04b/28, v/05a/41, v/05a/45, vı/05b/16, vıı/07a/23, x/08b/21, xı/09a/20, xı/09a/25, xvı/12a/37, xvı/12a/55, xxvı/18a/10

andaġ vıı/06b/35, x/08b/26, xı/09a/30, xv/11a/21

andın ıı/02b/29, v/05a/38, x/08b/28, xvı/12a/56, xx/14a/08

andın soŋra xv/11a/19, xvı/12a/40, xx/14a/22, x/08a/13, ıı/02b/33, ıx/08a/29, ıx/08a/30, ıx/08a/34, vı/05b/18, vıı/06b/22, vııı/07a/13, vııı/07a/22, x/08a/09, x/08b/23, xı/09a/14, xı/09a/18, xı/09a/22, xı/09a/26, xvı/11b/21, xvı/12a/38, xvı/12a/41, xvı/12a/46, xvııı/13a/06

anı ııı/03b/36, ıx/07b/18, vıı/06a/11, xv/11a/15, xvı/11a/03, xvı/12a/41, xvı/12a/49, xx/14a/29

anıŋ vıı/06b/19, xx/14a/05, xx/14a/27

anıŋ üçün ı/01b/19, xvı/11b/13, xxıv/17a/55

anlar birlen xxıv/16b/34

aŋa vıı/06a/05, xvı/11b/10, xvı/11b/33, xvıı/13a/17, xx/14a/28

[=72]

oltur- Oturmak, vücûdun belden yukarı kısmı dik duracak ve vücut ağırlığı kaba etler üzerine binecek şekilde bir yere yerleşmek, kuut etmek.

o.-uş bol- xxııı/16a/19

[=1]

oŋ Sağ, vücutta kalbin bulunduğu tarafın karşısında olan.

o. u sol vıı/06a/07

[=1]

orun Yer, mevki, makam.

o.+ıġa (ornıġa) xvıı/13b/15

o. tüzet- xıı/09b/04

[=2]

ot Od, ateş.

o.+ıda (muḥabbet otıda köydür-) v/04b/11

o.+ıġa (ḫūb otıġa piş-) xıı/10a/09, xxv/17b/13

o.+ıge (ḫūb otıge köy-) ıx/08a/26

o.+ın (ḥasret otı) ı/02a/35

o.+larda xxıı/16a/29

o.+nı (yanar ot) xvıı/13a/12

[=7]

otluġ Ateşli.

o. xx/14a/22

o.+(baġrı otluġ) ıx/08a/48

o. āh xxıı/15b/19

[=3]

otun Odun.

o. ḳıl- v/04b/28

[=1]

oy- Oymak, (sivri uçlu, sert veya keskin bir cisimle) yontmak, kazmak veya delmek sûretiyle bir şey üzerinde çukur oluşturmak.

o.-ġanlarġa ıv/04a/09

o.-mayın xvıı/12b/05

o.-sa bol- ıv/04a/08

o.-uŋ vıı/07a/07

[=4]

oyna- Eğlenmek, oyalanmak maksadıyle bir şeyle meşgul olmak.

o.-! xvıı/13b/14

[=1]

Ö

öl- Ölmek, hayatı sona ermek.

ö.-di v/04b/04

ö.-eyin v/05a/47

ö.-geli xxv/17b/20

ö.-genler xıı/09b/12

ö.-genim v/05a/41

ö.-gü dék xxv/17b/06

ö.-maḳ kérek xxvıı/18b/17

ö.-meḳunça xxvıı/18b/04

ö.-mes xıv/10a/10

ö.-mes burun xxvıı/18b/10

ö.-mey xx/14a/21, xxıı/16a/08

ö.-se xvı/11b/08

ö.-seŋ x/08b/33, xı/09b/37

ö.-üp ıı/03a/47, xı/09b/35, xxıv/16b/15

ö.-ür vıı/06a/12

ö.-ür bol- ıx/08a/49

nefsi öl- vıı/06a/12

[=21]

öldür- Bir canlının hayatına son vermek.

ö.-gen xxı/14b/16

ö.-üp ıx/07b/11

nefs öldür- ıx/07b/11, xxı/14b/16

[=4]

öltür- Bir canlının hayatına son vermek.

ö.-gen vı/06a/33

ö.-mey vı/06a/32, xxı/14b/14

ö.-üp xxıı/15a/08

ö.-nefs öltür- xxı/14b/14, xxıı/15a/08

[=6]

ölüm Bir canlıda hayati fonksiyonların tam ve kesin bir şekilde sona ermesi durumu, mevt, irtihal, vefat.

ö.+ni v/04b/10

[=1]

ʿ**ömr** (Ar. *ʿumr)* Ömür, yaşama veya var olma süresi, bir şeyin yaşadığı müddet, hayat.

ʿ**ö. öt-** xxıı/15b/23

ʿ**ö. ötker-** ı/01b/06, xxı/14b/04, xxı/15a/37, xxıı/15a/06

ʿ**ö.+üm** ı/01b/14, xxıv/16b/36, xxvı/18a/16

ʿ**ö.+üm (ötken ʿömr)** ı/01b/18

[=9]

örget- Öğretmek, bir konu hakkında bilgi sahibi etmek.

ö.-künçe xxıv/16b/12

[=1]

ört- Örtmek, korumak, gizlemek veya görünmez duruma getirmek için üstüne bir şey koymak, örtülü duruma getirmek.

ö.-er xxıı/15b/32

[=1]

öt- Geçmek, bir yerden başka bir yere gitmek, yer değiştirmek; aşıp geride bırakmak; yaşamak; affetmek.

ö.-er xı/09a/19

ö.-er bol- xvı/12a/46, xxıı/15b/22

ö.-er érmiş xvı/11a/03

ö.-erin xxıı/15b/23

ö.-erini ı/01b/14

ö.-ken ʿömr ı/01b/18

ö.-kendin soŋ xxı/14b/25

ö.-kenler xvı/12b/67

ö.-kin xxı/15a/34

ö.-kü dék xxv/17b/18

ö.-mes burun xxvıı/18a/03

ö.-mesün xxııı/15b/02

ö.-mey xv/10b/03

ö.-meyin xxı/14b/24

ö.-se vı/05b/06

ö.-se bol- ıv/04a/07

ö.-seŋ xvıı/13a/10

ö.-ti ı/01b/04, v/04b/04, xxvı/17b/06, xxvı/18a/16

ö.-üp v/05a/38, xıv/10a/04, xv/11a/11, xxı/14b/23, xxı/14b/23, xxııı/16a/27

[=28]

ʿ**āciz u vaḳt öt-** v/04b/04

başdın öt- xıv/10a/04, xv/11a/11

cāndın öt- xxı/14b/23, xxı/15a/34

günāhını öt- xvı/11a/03

ḫaddın öt- ı/01b/04

hicret tüni öt- xxııı/16a/27

māldın öt- xxı/14b/23

pāk öt- xvı/12b/67

ʿ**ömr öt-** xxıı/15a/06, xxıı/15b/23

vaḳt öt- xxı/14b/24, xxııı/15b/02

[=14]

ötker- Geçirmek.

ö.-dim ı/01b/06, xxıı/15a/06

ö.-iŋ xxı/14b/04

ö.-me xxı/15a/37

ʿömr ötker- ı/01b/06, xxı/14b/04, xxı/15a/37

[=7]

öz (Dönüşlülük zamiri) Kendi.

ö. ıı/03b/16, xı/09a/12, xıx/13b/07, xvıı/13b/20, xxıı/15b/27, xxıv/16b/20, xxıv/16b/23

ö.+din ıv/04a/16, vıı/06b/23

ö.+din két- ıı/02b/23

ö.+ge xxıı/15a/11

ö.+i ıı/03b/16, xvıı/12b/09, xxvıı/18b/11

ö.+in ıx/08a/40, vıı/06a/05, xxvıı/18b/21

ö.+in (mürşid-i mükemmalġa sal-) ıx/07b/06

ö.+in sal- vıı/06a/10

ö.+ni ıı/03b/14, vıı/07a/24, x/08a/06, xı/09a/28, xxı/14b/22, xxıı/16a/21, xxvıı/18b/05

ö.+ni bil- xxı/15a/30

ö.+ni sal- xv/11a/14

ö.+üm ıı/02b/35, xxıv/16b/12, xxıv/16b/20

ö.+ümni v/04b/21, v/05a/45

ö.+üŋ xxvıı/18b/08

ö.+üŋe ıv/04a/22

ö.+üŋni ıv/04a/23

[=36]

özge 1. (Sıfat) Başka.

ö. v/04b/10, xvıı/13a/23, xxı/15a/37

[=3]

2. (Belgisiz zamir) Başka.

ö. ıı/03b/20, ıx/08a/43, vıı/06b/19

ö.+ni ıv/04a/23

3. (İlgeç) Başka.

ö. (-dın özge) xıv/10b/20

ö. (-din özge) xxıı/15a/03, xxıı/15a/05, xxıı/15a/09, xxıı/15a/13, xxıı/15b/17, xxıı/15b/21, xxıı/15b/25, xxıı/15b/29, xxıı/15b/33, xxıı/15b/37, xxvı/17b/03, xxvı/17b/05, xxvı/18a/09, xxvı/18a/13, xxvı/18a/17, xxvı/18a/21, xxvı/18a/25, xxvı/18a/29

ö. (mundın özge) xxı/14b/21

[=24]

özlik Bk. **özlük**

ö.+içe (özligiçe) xx/14a/25

[=1]

özlük Benlik, öz, kişinin kendi varlığı, öz: bir kimsenin kendi manevi varlığı, zatı, kendisi.

ö. xıv/10b/17

[=1]

P

pāk Far. Temiz.

p. (cān-ı pāk) xıı/10a/06, xxv/17b/22

p.+ige (ravża-ı pāk) v/05a/46

p. öt- xvı/12b/67

[=4]

pāre Far. Parça.

p.+sin (dil-i pāre) xx/14a/23

[=1]

pās Far. Aşağıya, alt tarafa.

p.+ıġa x/08b/20

[=1]

pāy-dār Far. Kalıcı, devamlı, sabit.

p.+ı xx/14a/17

[=1]

pāyān Far. Son, nihayet.

p.+ige xvı/12a/52

[=1]

pāye Far. Rütbe, mertebe, derece.

p.+sin xvıı/13a/11

[=1]

penāh Far. Sığınacak yer, melce.

p.+ım xxıı/15a/03, xxıı/15a/05, xxıı/15a/09, xxıı/15a/13, xxıı/15b/17, xxıı/15b/21, xxıı/15b/25, xxıı/15b/29, xxıı/15b/33, xxıı/15b/37, xxvı/17b/03, xxvı/17b/05, xxvı/18a/09, xxvı/18a/13, xxvı/18a/17, xxvı/18a/21, xxvı/18a/25, xxvı/18a/29

[=18]

pend Far. Öğüt, nasihat.

p.+in xııı/10a/14

[=1]

per Far. Hızla gelen.

p. (müşt-i per) xvı/12b/74

p. mén (müşt-i per) ıı/02a/04

[=2]

pervā Far. Çekinme, sakınma, korku.

p. ḳıl- vıı/06a/06

[=1]

pervāz Far. Uçma, uçuş.

p. ét- xxv/17b/15

p. ḳıl- xxıv/17a/56

[=2]

pinhān Far. Gizli, saklı.

p. ııı/03b/36, xxıv/17a/46

p. bol- ıx/07b/09

p. tut- xx/14a/22

[=4]

pīr Far. Yaşlı, ihtiyar kimse, bir tarikatın kurucusu, şeyh, mürşid, manevi rehber.

p. ııı/03a/06, ııı/03a/08, ıx/08a/43, vıı/06b/31, xı/09a/10, xıv/10a/14, xıv/10b/18, xxıv/16b/14, xxvııı/18b/06

p.+din vıı/06b/14, xxvııı/18b/05

p.-i kāmil x/08a/06

p.+im xvııı/13b/10

p.+iŋ xvııı/13b/13

p.+ni xıv/10a/04, xxıv/16b/08, xxv/17b/06

[=17]

pīrsiz Mürşidsiz, rehbersiz, yol göstericisiz.

p. ıv/04a/18, vııı/07a/03

[=2]

piş- Pişmek; olgunlaşmak, tecrübe kazanmak, kemale ermek.

p.-elük xxv/17b/13

p.-er bol- ıx/08a/26

p.-erler xııı/10a/09

p.-ip ıı/02b/19

ḫūb otıġa piş- xııı/10a/09, xxv/17b/13

[=6]

pīşe Far. Sanat, meslek.

p. eyle- xı/09a/11

p. ḳıl- xx/14a/26

[=2]

pīyāle Far. İçki kadehi, şarap kadehi, bardak.

p.+si xvı/11b/23

[=1]

post Far. Bazı hayvanların vücûdunu saran tüylü deri ve bu derinin tüyleriyle beraber kurutulmuş şekli.

p. u üstüḫān xxv/17a/04

[=1]

pūte Far. Kap, içine sıvı made konan şey.

p.+sige xvııı/13b/16

[=1]

pür-günāh Far. Tamamen günah dolu, çok günahlı, günahla dolup taşmış.

p. v/05a/50

[=1]

pür-nem Far. Nem dolu.

p. bol- xvı/11b/31

[=1]

R

Rab Ar. Bütün mahlûkātı yetiştiren, kayıran, besleyen, terbiye eden Cenabıhak, Allah, Tanrı.

R. xvı/11b/28

R.+im (Rabbim) xvı/11b/32, xxııı/16a/24

[=3]

Rabbenā Ar. "Rabbimiz" anlamında söz.

R. v/05a/33, xxvı/18a/22

[=2]

rāh Far. Yol.

r. u toz vıı/06b/34

[=1]

raḥāt Ar. Üzüntüsüz ve sıkıntısız olma durumu, huzur.

r. vı/05b/18

r. al- xxı/15a/31

r. bil- xıv/10a/11

r. birle xvı/11b/09

r.+da xıı/09b/05

r.+ını (cān raḥātı) xx/14a/16

r.+nı xııı/10a/10

r. tap- ıx/07b/20

r. taşla- xvııı/13b/15

[=9]

raḥīm Ar. Çok merhametli, Tanrının sıfatı.

r. xxıı/15b/36

[=1]

raḥm Ar. Merhamet, acıma, şefkat.

r. eyle- xxıı/15a/03, xxıı/15a/05, xxıı/15a/09, xxıı/15a/13, xxıı/15b/17, xxıı/15b/21, xxıı/15b/25, xxıı/15b/29, xxıı/15b/33, xxıı/15b/37

r. ét- xxıı/15b/24

r.+ı xxv/17b/06

r.+ı kél- xvı/11b/19

[=13]

raḥmān Ar. Merhamet eden, Tanrının sıfatı.

r. xxıı/15b/36

r. igem xxvı/18a/26

[=2]

raḥmet Ar. Tanrı'nın yaratıklarına olan merhameti, acıma ve esirgemesi.

r.+i sen (müstaḥaḳḳ-ı raḥmet) x/08b/36

r. ḳıl- x/08b/37

[=2]

rāst Far. Doğru, düz.

r. vı/05b/02, xıv/10a/02

r.+ke ḳayt- xxvıı/18b/10

[=3]

ravża Ar. Çayır çimeni, ağacı, suyu bol yer, bahçe, Cennet, *Ravza-i Nebi:* Hz. Muhammed'in Medine'deki kabri.

r. ıı/02b/10, ıı/02b/34, ıı/03a/46, xvı/11a/02, xvı/12a/47, xvı/12b/72

r. (firāḳ-ı ravżau'l-ḥażret) v/04b/05

r.-ı pāk v/05a/46

r. kir- v/05a/39

r. ḳoy- v/05a/51

r.+ŋızġa xvı/12b/75

[=11]

rāz Ar. Gizlenen şey, sır.

r.+ım ıı/02b/22

r.+ın ét- xvı/12a/36

[=2]

rāżī Ar. Kabul eden, uygun bulup benimseyen, olana boyun eğip rıza gösteren.

r. bol- vı/05b/08

[=1]

refīḳ Ar. Arkadaş, yol arkadaşı, yoldaş.

r. (tevfīḳ refīḳ bol-) ı/02a/32

[=1]

reh-dān Far. Yol bilen kişi.

r. bol- x/08a/03, ıx/08a/41, vıı/07a/17, xı/08b/03

[=4]

renc Far. Ağrı, sızı.

r.-i ṭaleb xx/14a/13

r.+in (derd-i ṭaleb rencin tart-) xıv/10a/08

r.+in tart- xvı/11a/07

r.+ini (firāḳ rencini çék-) xx/14a/12

[=4]

reng Far. 1. Renk, çeşit.

r.+i sol- ıı/03a/47, vıı/06a/12, xvı/11a/07, xvı/11b/24

2. Hile, düzen, aldanma.

r. ü riyā xxı/15a/33

r. ü riyānı taşla- xxv/17b/10

[=6]

resūl Ar. Peygamber, nebi .

r. v/05a/44

[=1]

Resūla'llāh Ar. Tanrının elçisi, Hz. Muhammed.

R. v/05a/52

[=1]

revā Far. Layık, uygun, yerinde.

r. ét- xvı/12b/73

[=1]

revān Far. Yürüyen, giden.

r. xıv/10b/37

r. eyle- v/04b/22

[=2]

reviş (<Far. *revş)* Yürüyüş, gidiş.

r. vıı/06b/15

r.+leri ııı/03b/26, xıv/10b/31

[=3]

Rıyāżet Ar. Az yiyip içme, az uyuma, çok ibadet etme, nefsin arzuladığı şeylerin aksini yapma, dünya lezzetlerinden sakınmak sûretiyle nefsi terbiye etme, ahlakı güzelleştirme.

r.+ke vı/05b/08, xxıı/15a/08, xxvıı/18b/14

r.+ni vı/05b/04, xvııı/13b/16, xxvııı/18b/20

[=6]

rıżā Ar. Hoşnut ve memnun olma durumu, hoşnutluk, memnunluk.

r. xxıv/16b/16

r. (ṣabr u rıżā) xı/09a/11, xıv/10b/31

r. bilen xx/14a/15

r.+sı ııı/03a/06, ııı/03a/08, xxı/14b/05,

r.+sı üçün (ḫūdā rıżāsı) xıx/13b/09

r.+sın (ḥaḳ rıżāsı) vı/05b/24, vıı/06b/29, xxııı/16a/15

r.+sına xıx/13b/05

r. tap- xı/08b/05, xıv/10b/16

[=14]

rıżālıġ Razı olma, kalben hoş görüp kabul etme, kolaylıkla benimseme.

r.+ıŋ v/04b/16

[=1]

riyā Ar. Olduğundan başka türlü görünme, özü sözü bir olmama, iki yüzlülük.

r. (kibr ü riyā) ıv/04a/03, xxı/14b/19

r. (ʿucb u riyā) xx/14a/07

r. ḳıl- xxvıı/18b/12

r.+nı (reng ü riyānı taşla-) xxv/17b/10

r.+sı (reng ü riyā) xxı/15a/33

[=6]

rūḥ Ar. İnsan ve hayvanda vücûdu canlı kılan, bilen, duyan ve idrak eden hayat gücü, hayat cevheri, can; Allah tarafından yaratıldıktan sonra insan bedenine üflenen, ölümden sonra da varlığı devam eden ve

mahiyeti tam olarak bilinemeyen ilahi ve manevi cevher.

r. III/03a/08

[=1]

ruḫṣat Ar. İzin, müsaade.

r. IX/08a/35

[=1]

rūşen Far. Parlak, aydın, aydınlık.

r. bol- I/02a/31

[=1]

rüsvālıḳ Rezillik.

r.+ım (rüsvālıġım) I/01b/04

r.+ın (rüsvālıġın) I/02a/34

[=2]

S

sāʿat Ar. Bir günün yirmi dörtte birine eşit olan altmış dakikalik zaman birimi, zaman.

s.+ıda XXVII/18a/03

[=1]

sabaḳ Ar. Ders.

s. al- IX/07b/07, XXIII/16a/10

[=2]

ṣābir Ar. Katlanması zorolan haksızlık, sıkıntı, acı vb. durumlar karşısında umutsuzluğa kapılmayıp şikayet etmeden dayanma; olacak birşeyi telaş göstermeden bekleme.

ṣ. bol- VI/05b/04

ṣ. ḳıl- XX/14a/15

ṣ. u rıżā XI/09a/11, XIV/10b/31

[=4]

saç Başı kaplayan kıllar.

s. u tırnaḳ XVI/12a/43

[=1]

saç- Etrafa serpmek, dağıtmak.

s.-sa bol- IV/04a/11

[=1]

ṣādıḳ Ar. (*sidḳ*)*ṣādiḳ* Dostluğunda samimi ve vefalı olan, dostluk bağlarının gerektirdiği vefayı gösteren, sadakatli (kimse):

ṣ. XXI/15a/26, XXI/15a/27, XXI/15a/28

ṣ. bol- XVIII/13b/14

[=4]

ṣadr Ar. Göğüs, sine.

ṣ.+ın (şerḥ-i ṣadr) IX/07b/22

[=1]

ṣafā Ar. Gönül şenliği, rahat, huzur, kedersizlik.

ṣ. II/02b/21, XVI/12a/34, XVI/12a/43

ṣ. (ṣıdḳ u ṣafā) XIV/10b/31

ṣ.+nı (ṣıdḳ u ṣafā) XXV/17b/11

ṣ. vu merve V/05a/33

[=6]

ṣāfī Ar. Temiz, halis, saf.

ṣ. bol- VI/06a/27, XIV/10b/25

[=2]

sağluḳ Sağlık, vücûdun fizik ve psikolojik bakımlardan bütün fonksiyonlarının yerinde bulunması durumu, hasta halde olmama, sıhhat, esenlik.

s. bol- XVII/12b/05

[=1]

şaḥib-cemāl Güzellik sahibi, güzel yüzlü, güzel kişi.
s. xı/09a/16
[=1]

saḳal Erkeklerde çene ve yanaklarda çıkan kılların bütünü.
s.+larım ıı/03a/39
[=1]

saḳla- (Bir şeyi) kaybolmaması, zarar görmemesi için belli ve emin bir yere koymak, kaldırmak.
s.-yın v/05a/35
[=1]

sal- Koyuvermek, serbest bırakmak, bırakmak, yaymak, sermek, göndermek, yollamak, vermek, düşürmek, koymak.
s.-dı xxıv/17a/50
s.-gıl xxvı/18a/27
s.-ıŋ ı/01b/03, ı/01b/05, ı/01b/09, ı/01b/13, ı/01b/17, ı/01b/21, ı/02a/25, ı/02a/29, ı/02a/33, ı/02a/37, ıı/02a/05, ıı/02b/08, ıı/02b/12, ıı/02b/16, ıı/02b/20, ıı/02b/24, ıı/02b/28, ıı/02b/32, ıı/02b/36, ıı/03a/40, ıı/03a/44, ıı/03a/48, xxı/14b/22
s.-ıp ı/02a/35, ıı/03a/42, vıı/06a/13, xv/11a/14, xvı/11b/18, xxıv/16b/19
s.-ıp tur- xvı/12a/59
s.-mağıl xvıı/13a/24
s.-maslar xıı/09b/07
s.-may xxııı/16a/07
s.-sa ıx/07b/06
s.-sa bol- ıv/04a/16
s.-ur vıı/06a/10
s.-ur bol- xvı/12a/44
başka sal- xxıv/17a/50
boynın sal- vıı/06a/13
boyun sal- xxıv/16b/19
cānga sal- ı/02a/35
helāketġa sal- xvıı/13a/24
ḳulaḳ sal- xıı/09b/07
mürşid-i mükemmelġa sal- ıx/07b/06
naẓar sal- xvı/11b/18
öz sal- vıı/06a/10
özni sal- xv/11a/14
tenge sal- xxııı/16a/07
yolġa sal- ı/01b/03, ı/01b/05, ı/01b/09, ı/01b/13, ı/01b/17, ı/01b/21, ı/02a/25, ı/02a/29, ı/02a/33, ı/02a/37, ıı/02a/05, ıı/02b/08, ıı/02b/12, ıı/02b/16, ıı/02b/20, ıı/02b/24, ıı/02b/28, ıı/02b/32, ıı/02b/36, ıı/03a/40, ıı/03a/44, ıı/03a/48, xxvı/18a/27
[=73]

sala'l- Salabilmek.
s.-maslar xxvııı/18b/14
[=1]

ṣalāt Ar. Hz. Muhammed'e sevgi ve saygı göstermek, onu övmek, şefaatine erişmek amacıyla okunan dua.

ṣ. (selām ṣalāt ayt-) II/02b/34, XVI/12a/47

ṣ. sıyāmı XXI/15a/31

[=3]

sālik Ar. Bir tarikata girmiş, bir mürşide bağlanarak manevi yolculuğa çıkmış olan kimse.

s. VI/06a/26, VIII/07a/10, XIV/10b/33

s. bol- XI/09a/16

s. işi XXIII/16a/14

s.+lerge X/08b/25

s.+ni XXI/14b/10

[=7]

san Sayı.

s.+ı I/01b/20, X/08b/27

[=2]

ṣarf Ar. Harcama, masraf etme**.**

s. eyle- IX/07b/15, XXIV/17a/59

[=2]

sarı (İlgeç) "+e doğru" işlevinde.

s. I/01b/10, V/04b/09, XVI/12a/38

[=3]

sarıġ Sarı rengi.

s. yüz XXII/15a/12

[=1]

sat- Satmak, (bir şeyi) Bir bedel karşılığında başkasına devretmek.

s.-güm XV/11a/17

s.-mas bol- XIV/10b/29

s.-maslar XIII/10a/11

[=3]

Sata'l- Satabilmek.

s.-madım XXIV/16b/23

[=1]

satuḳ Satım, satış.

s. XV/10b/03

[=1]

savdā Far. Ticaret, alışveriş, satış.

s. ḳıl- XV/10b/03

[=1]

sefer Ar. Yolculuk, seyahat.

s. (zād-ı sefer) II/02a/06

s. ét- XXIV/16b/27, XXIV/16b/31

[=3]

seg Far. köpek.

s.-i der-gāh V/05a/53

[=1]

seher Far. Tan yerinin ağarmasından biraz önceki zaman veya şafağın sökmek üzere olduğu vakit.

s. (fayż-ı seher) XIV/10a/07, XVII/13a/14

s.+lerde XXVIII/18b/19

[=3]

selām Ar. Bir kimseye veya bir topluluğa yakınlık, sevgi ve nezaket göstermek, sağlık, esenlik ve başarı dilemek için "selamün aleyküm, merhaba, hayırlı işler" gibi sözlerden birini söyleme yahut aynı dileği taşıyan bir işaret veya harekette bulunma.

s. ṣalāt ayt- II/02b/34, XVI/12a/47

[=2]

selīm Ar. Maddi ve manevi kusûru, noksanı olmayan, sağlam, doğru.

s. (ḳalb-i selīm) xxııı/16a/13

s. bol- xxıv/16b/19

[=2]

sen Tekil ikinci şahsı gösterir; çekimli şekilleri şöyledir: sana, sende, senden, seni, senin.

s. v/04b/07, v/04b/13, v/04b/19, v/04b/25, v/05a/31, v/05a/37, v/05a/43, v/05a/49, v/05a/55, xıı/09b/14, xıv/10b/35, xxııı/16a/20

s.+de xvııı/13b/21

s.+din xı/09b/34

s.+din özge xxıı/15a/03, xxıı/15a/05, xxıı/15a/09, xxıı/15a/13, xxıı/15b/17, xxıı/15b/21, xxıı/15b/25, xxıı/15b/29, xxıı/15b/33, xxıı/15b/37, xxvı/17b/03, xxvı/17b/05, xxvı/18a/09, xxvı/18a/13, xxvı/18a/17, xxvı/18a/21, xxvı/18a/25, xxvı/18a/29

s.+i v/04b/16, xxııı/16a/08, xxvı/18a/23, xxvııı/18b/16

saŋa xx/14a/10

s. sen xxıı/15b/36, xxıı/15b/36, xxıı/15b/36

[=40]

ser Far. Baş, kafa.

s. (terḳ-i ser ḳıl-) xx/14a/06

s.+din xıv/10b/25, xxııı/16a/12

[=3]

ser-maʿnī Far. Baş mana

s.+ge xıv/10a/13, xv/11a/13

[=2]

ser-sān Sersem, şaşkın.

s. bol- vııı/07a/03

[=1]

seyl-āb Far. Sürekli yağmur, karların süratle erimesi, akarsuların taşması vb. sebeplerle meydana gelen ve önüne geleni alıp götürecek şiddette akan su, su taşkını.

s. ét- ıı/03a/38, xvı/11b/31

[=2]

seyr Ar. Yürüyüş, yürüme, gidiş, gezip dolaşma, gezme, gezinme.

s. xı/09a/21

[=1]

sén Bk. **sen**

s. xvıı/13a/12

[=1]

ṣıdḳ Ar. Doğruluk, gerçeklik.

ṣ.+ı bile xvı/11b/27

ṣ.+ı birlen ıx/07b/04

ṣ.+ıŋ birlen xvııı/13a/02

ṣ. u ṣafā xıv/10b/31, xxv/17b/11

[=5]

ṣıfāt Ar. Bir kimse veya şeyin sahip olduğu nitelik, ona ait olan özellik, hal ve vasıf.

ṣ. xı/09b/36

ṣ. (uşbu ṣıfāt) xvı/12a/57

ṣ.+da ıx/08a/41

ṣ.+lar vı/05b/25, vıı/07a/17

[=5]

sına- Denemek, tecrübe etmek, (bilgi, niyet vb. için) anlamaya çalışmak, yoklamak, imtihan etmek.

s.-günçe ıı/03b/14

s.-ŋ ıı/03b/14

[=2]

sınuġluḳ Gönül kırıklığı, mahviyet (kendini büyük görmeme), kalbin yumuşaması, nefsin kırılması, Allah karşısında âcizlik hissi.

s. (ācızlıġ u sınuġluḳ) xvıı/12b/02

[=1]

sınuḳ Kırık, kırılmış.

s. (köŋli sınuḳ) ıı/02a/04

[=1]

sır Ar. Bilinmesi, duyulması, açığa vurulması istenmeyen, gizli tutulan şey.

s. ıv/04a/13, xı/09a/20

s. aŋla- ı/01b/12

s. buz- xxı/15a/32

s.+da x/08a/16

s.+dın xv/11a/12

s.+ge vıı/06b/20, vıı/07a/10, xı/09a/18, xıv/10b/22, xxv/17b/09, xxv/17b/16

s.+ı (sırrı) xv/11a/15

s.+ın (sırrın ḳıl-) xxı/15a/28

s.+lar vıı/06b/24

s.+nı ıx/08a/32, xxv/17b/09

s. tuy- xxvı/18a/20

[=18]

şıyām Ar. Oruç, ramazan ayında tutulan oruç ibadeti.

ṣ.+ında (ṣalāt ṣıyāmı) xxı/15a/31

[=1]

silāḥ Ar. İyi duruma gelme, düzelme, iyileşme, iyi olma.

s.+ını xx/14a/04

[=1]

siyāh Ar. Siyah rengi, kara.

s. v/05a/50

[=1]

siyāset Ar. Ceza.

s.+ni xı/09a/12

[=1]

siyāsetlik Cezalı olma durumu.

s. x/08b/25

[=1]

siz Zamir, çoğul ikinci sahsı gösterir.

s.+de ıı/03b/15

s.+din ı/02a/30

s.+ge ı/02a/36

s.+ni xxı/14b/06

[=4]

sol- Rengi uçmak, rengi atmak, parlaklığını kaybetmek.

s.-maslar xıı/09b/13

s.-sa xvı/11a/07

s.-up ıı/03a/47, xvı/11b/24

s.-ur vıı/06a/12

reng sol- ıı/03a/47

rengi sol- vıı/06a/12, xvı/11a/07, xvı/11b/24

[=9]

sol Kalbin bulunduğu tarafta olan, sağ karşıtı.

s.+ġa (oŋ u sol) vıı/06a/07

[=1]

soŋ 1. İçinde bulunulan vakte en yakın geçmiş zaman yahut bu zamanda yapılmış veya meydana gelmiş olan.

s. xvıı/13a/16, xvıı/13a/17

2. (İlgeç) Son.

s. (-din soŋ) xxı/14b/25

[=3]

soŋra (İlgeç). Sonra.

s. (+dın soŋra) ıı/02b/33

s. (andın soŋra) ıx/08a/29, ıx/08a/30, ıx/08a/34, vı/05b/18, vıı/06b/22, vııı/07a/13, vııı/07a/22, x/08a/09, x/08a/13, x/08b/23, xı/09a/14, xı/09a/18, xı/09a/22, xı/09a/26, xıv/10b/26ol(2).andın soŋra, xvı/11b/21, xvı/12a/38, xvı/12a/41, xvı/12a/46, xvıı/13a/06

[=21]

sor- Sormak, soru yönelterek bilgi istemek, sual etmek.

s.-ar vıı/06a/03, vıı/06b/36, x/08a/08, xvı/12b/63

s.-uŋ xxvıı/18b/05

s.-ap vıı/06b/34

sual sor- xvı/12b/63

[=7]

sök-Sökmek, (bir şeyi) bulunduğu, sıkıca yerleştiği yerden çekip ayırmak, çıkarmak.

s.-tüm xxıv/16b/20

[=1]

sökül- Sökülme durumu, kopma, yerinden çıkma.

s.-gü dék xxvıı/18b/15

[=1]

söz Ağızdan çıkan, bir veya daha çok heceden meydana gelen kelime veya kelime dizisi.

s. ét- xxıı/16a/25

s.+ge xxıı/15a/10

s.+i xxıı/15b/18

s.+lerini xıv/10b/34

s.+lerni xvıı/13a/05, xxı/14b/09

s.+ni xıı/10a/15

s. sözle- xvıı/13a/04

s.+üm ı/02a/24

[=9]

sözle- Söylemek.

s.-dim xvıı/13a/04

s.-r bol- xxıı/15a/10

söz sözle- xvıı/13a/04

[=3]

su Yağmur şeklinde bulutlardan yağan, yer altında bulunan, yer üstünde deniz, göl, ırmak vb.ni meydana getiren, hidrojen ve oksijenden

meydan gelmiş rengi, kokusu ve tatı olmayan şeffaf sıvı madde.

s. v/05a/40

s. dék xxıı/16a/18

s. ur- ıı/03a/38

[=3]

sual Ar. Sorulan şey, soru.

s. sor- xvı/12b/63

[=1]

Subḥān Ar. Her türlü kusurdan, noksandan, beşeri nitelik ve zaaflardan uzak olan" anlamında Allah'ın isimlerindendir.

S.+allāh xxıı/15b/35

[=1]

sūd Far. Fayda, kār.

s. ét- xxvı/18a/18

[=1]

ṣūfī Ar. Tasavvufa inanan, tasavvufu bir hayat görüşü olarak benimseyen, tasavvuf ehli kimse, derviş, mutasavvıf.

ṣ.+lerge vıı/06b/28

[=1]

ṣuḥbat İki veya daha çok kimse arasında karşılıklı olarak dostça, arkadaşça yapılan konuşma, hasbihal, musahabe.

ṣ. ııı/03b/32

ṣ.+ıġa x/08a/06, xxı/14b/22, xxvııı/18b/08

ṣ.+ın xxı/14b/25

ṣ. xxıv/16b/34, xxvııı/18b/09

ṣ. içre tüş- xxv/17b/12

ṣ.+ide xxıv/16b/08

ṣ.+ini xxvııı/18b/10

ṣ. tut- ııı/03b/30, vıı/06b/29, xxv/17b/08

[=13]

sultān Ar. Hükümdar.

s. bol- x/08b/25, xvıı/12b/03

s.+ige xvı/12a/51

[=3]

sun- Bir şeyi büyük veya saygı duyduğu bir kimse, topluluk yahut makāma nezaket kurallarına uyarak vermek, göndermek, yollamak, arzetmek, takdim etmek.

s.-up xxvı/17b/04

boyun sun- xxvı/17b/04

[=1]

ṣūretlik Ar. Gözün ilk bakışta gördüğü şey, dış görünüş, şekil, biçim, görünüşe ait olma.

ṣ. (ḳız ṣūretlik bol-) xvı/12a/58

[=1]

sücūd Ar. Secde etmek, yere kapanmak , Allah'a ibadet sırasında alnı yere koymak.

s. birlen ııı/03b/32

[=1]

sükūt Ar. Susma, konuşmama, sessizlik.

s.+ında xxı/15a/32

[=1]

süpür- (Bir yer veya şeyin) üzerindeki toz, toprak ve çöp gibi şeyleri süpürge ile temizlemek.

s.-ey v/05a/40

s.-sem ıı/03a/39

[=2]

sür- İleri götürmek, uzatmak, devam ettirmek, yöneltmek.

s.-er vıı/06b/35

s.-eyin v/05a/45

s.-gen xvı/12b/72

s.-mey vı/06a/31

s.-sem ıı/03a/37

s.-üp xıv/10b/35

devrin sür- vı/06a/31

yüz sür- ıı/03a/37

yüzge sür- xıv/10b/35

yüzin sür- xvı/12b/72

[=10]

süy- Sevmek.

s.-elük xxv/17a/03

s.-ey xxvı/18a/23

s.-gen vıı/06a/02, xvıı/12b/09

s.-üŋ vııı/07a/06

[=5]

süyün- Sevinmek.

s.-me xvıı/12b/08

[=1]

Ş

şarāb Ar. Meyve sularının ve özellikle üzüm suyunun belli usûllerde mayalandırılmasından elde edilen alkollü içki.

ş.+ıdın ıv/04a/04

[=1]

şarṭ Ar. Bir şeyin varlığının veya meydana gelebilmesinin kendisine bağlı olduğu şey, bir şeyin var olabilmesi için gerekli olan husus, koşul.

ş.+ıdur xvıı/12b/02

ş.+ın ıı/02b/30

[=2]

şaş- (Beklenmeyen bir olay, bir hal, bir söz vb. karşısında) Ne yapacağını bilemez duruma gelmek, şaşırmak, hayret etmek.

ş.-ıp ıı/02b/18, ıx/08a/33

ş.-mas ıx/08a/38

ş.-tı xxıv/16b/04, xxıv/16b/44

aḳl şaş- xxıv/16b/44

[=6]

şehd Ar. Bal.

ş.-i şühūd xxı/15a/36, xxv/17b/19

[=2]

şehīd Ar. Allah yolunda ve din uğrunda savaşırken ölen kimse.

ş. vı/06a/33

[=1]

şerʿ Ar. Şeriat, İslam şeriatı.

ş.-i Muṣṭafā xıx/13b/09

ş. ü ṭarīḳ ııı/03b/26

[=2]

şerāfet Ar. Şerefli olma, şereflilik.
ş.+im xxıı/15b/31
[=1]

şerafetlig Ar. Şerefli olma hâli.
ş. ıı/02b/25
[=1]

şerāre Ar. Kıvılcım.
ş.+sin xx/14a/22
[=1]

şerāret Ar. Şerirlik, ahlak bozukluğu, kötülük, fenalık.
ş.+im xxıı/15b/32
[=1]

şerḥ Ar. Açma, ayırma, yarma.
ş.-i ṣadr ıx/07b/22
[=1]

şerīʿat Açık, doğru ve düz yol; herkesin uyması için konan her çeşit kural, kānun, yasa, düzen ve nizam. Allah'a erişme yolundaki dört makamdan (şeriat, tarikat, hakikat, marifet) birincisi: kulların Allah'a vasıl olabilmesi için uyulması gereken kulluk hükümlerini yerine getirme makamı.
ş. x/08a/10, xıx/13b/08
ş.+da xv/11a/10
ş.+ke vı/05b/02, vı/06a/35, ıx/07b/03, ıx/08a/42, xı/08b/06, xıv/10a/02
ş.+nı vı/06a/36, xıı/09b/04, xxıı/16a/07, xxvı/18a/18, xxvıı/18b/02
[=14]

şeriʿatsız Şeriata uymayan, şeriat kurallarından uzak olan.
ş. ıx/08a/36
[=1]

şermendelik Utanç ve mahcubiyet hāli.
ş. xxvıı/18b/04
[=1]

şevḳ Ar. Şiddetli arzu, istek, aşırı heves.
ş.+ı xvı/12b/77
ş.+ı bile v/04b/20
ş. ile v/05a/38
[=3]

şeydā Far. Aşkının çokluğundan aklı başından gitmiş, kendini duygularının coşkunluğuna bırakmış (kimse), çılgın, divane, meczup.
ş. bol- xvı/11b/19
[=1]

şeydālıġ Şeyda olma durumu, aşkın çokluğundan aklı başında olmama, divanelik.
ş.+ım xxıv/16b/02, xxıv/16b/42
[=2]

şeyḫ Ar. Bir tarikata girip seyr ü sülûkünü tamamladıktan sonra o tarikatın başı durumundaki en yüksek mertebeye çıkan bulunan ve kendisine derviş yetiştirme (irşat) izni verilen kimse; taliplere rehberlik edip onları tarikat

usûllerine göre irşat etmek ehliyetine sahip kamil insan.

ş.+ni (nākış şeyḫ) vııı/07a/04, vııı/07a/05

[=2]

Şeyḫ Manşūr 18. yüzyılda yaşamış, Ruslara karşı Kafkasya'da direniş başlatan lider, Çeçen ve Dağıstan halkları arasında kahraman kabul edilir. Hallac-ı Mansur 9-10. Yüzyılda yaşamış ünlü tasavvuf düşünürü, "Ene'l-Hakk" sözüyle tanınır. Bu sözleri nedeniyle Bağdat'ta idam edilmiştir. Tasavvufta ilahi aşk ve hakikat sembolüdür.

Ş.+dın ııı/03b/19

[=1]

şeyṭān Ar. Meleklerin başı ve hocası olduğu halde isyan edip Allah'ın emirlerine karşı geldiği için huzurdan kovulan ve rahmetten uzak kalan asi varlık, iblis.

ş. ı/01b/02

[=1]

ş. (nefs-i) ı/01b/02

ş. (nefs-i şeyṭān) ıv/04a/08, xxıv/16b/28

[=3]

şiblī Far. Avlanmaya hazır duruma gelmiş bir aslan yavrusu.

ş. xxıv/16b/22

[=1]

şiddet Ar. Bir güç, hareket veya kuvvetin derecesi.

ş.+ıġa xxvııı/18b/20

ş.+i xxıv/17a/50

ş.+ige vı/05b/04

[=3]

şuhūd Ar. Şahitler, tanıklAr.

ş. (maḥv-ı şühūd bol-) ıx/08a/32

ş. vı/05b/14

ş. (maḥv-ı şühūd) xxıv/17a/60

ş. (şehd-i şühūd) xxı/15a/36, xxv/17b/19

[=5]

şūr Coşku, heyecan, aşkın taşması.

ş. u cünūn xxıv/17a/52

[=1]

şübhe Ar. Bir hususla ilgili gerçek veya doğrunun ne olduğuna kesin biçimde karar verememe durumu, bu kararsızlıktan doğan ve tam bir hüküm vermeyi engelleyen tereddüt, kuşku, şek.

ş. xııı/09b/02

[=1]

şükr Ar. Verdiği nimetler için Allah'a karşı duyulan minneti dile getirme.

ş.+in vı/05b/19

ş.+ini xvı/12a/45

[=2]

T

tā-key Far. "Ne zamana kadar. ne kadar süre daha, hangi zamana dek?" anlamında Farsça soru sözü.

t. ıv/04a/24

[=1]

taʿalluḳ Ar. İlişik, ilgi, bağ.

t.+nı ıv/04a/16

[=1]

ṭaʿām Ar. Yemek, aş.

ṭ.+nı xıı/09b/02

[=1]

ṭāʿat Ar. Allah'ın emirlerine uyma, emredileni yapma, ibadet, takva.

ṭ. (taḳvā ṭāʿat) xxıı/16a/04, xxvıı/18a/02

ṭ. bilen xıv/10a/06, xxı/14b/04

ṭ. ét- xxvıı/18b/12

ṭ.+ıda xxvıı/18b/05

ṭ.+ıdın vı/05b/11, xı/09a/14, xıv/10b/23

ṭ.+ını xv/11a/20

ṭ. ḳazāsını ḳıl- ı/02a/27

ṭ. ḳıl- xv/11a/21, xxıı/15a/06, xxv/17b/06, xxvıı/18b/14, xxvııı/18b/18

ṭ.+nı (ẕikr ü ṭāʿat) xıı/10a/10

ṭ. sarı ı/01b/10

[=18]

tābān Far. Parlak, ışıklı.

t. bol- ıx/08a/25, vıı/07a/09, x/08a/17, xı/09a/17

[=4]

tābiʿ Ar. Birine veya bir şeye uyan, onun arkasından giden.

t. bol- vıı/06b/20

t. ét- xvı/12a/36

[=2]

tafżīl Ar. Birini veya bir şeyi diğerlerine tercih etme, diğerlerine üstün görme.

t. tap- vıı/07a/16

[=1]

taġ Dağ, çevresindeki araziye göre büyük bir çıkıntı teşkil edecek şekilde yükselen toprak veya kaya kütlesi.

t. xxıı/16a/19

t.+dın xxıı/16a/22

t.+dur ıı/02b/25

t.+ıda (ʿArafāt taġı) v/05a/34

t.+ıdın ıv/04a/07

t.+ıdın (enāniyyet taġı) xvıı/13a/20

t. u téŋiz ıı/02b/11

[=7]

ṭaḳ Bk. **taġ**

t.+ça xvıı/13a/12

[=1]

tāḳ Kalmadı, tükendi, manevi yorgunluk.

t. ol- v/04b/06, v/04b/12, v/04b/18, v/04b/24, v/05a/30, v/05a/36, v/05a/42, v/05a/48, v/05a/54

[=9]

ṭāḳat Ar. Bir şeyi yapabilmek için gereken güç, kuvvet, derman.

ṭ.+ım ıı/02a/06, v/04b/06, v/04b/12, v/04b/18, v/04b/24, v/05a/30, v/05a/36, v/05a/42, v/05a/48, v/05a/54, xxıv/17a/55

ṭ. ḳıl- ıx/07b/12, xxvııı/18b/20

[=13]

taḳı Ar. (Pekiştirme bağlacı) Dahi.

t. xvı/12a/39

[=1]

taḳṣīr Ar. Bir işte kusurlu davranma, eksik yapma, kusur etme, yapabilecekken yapmama.

t. dé- vıı/06b/23

[=1]

taḳvā Ar. Allah korkusu ile Allah'ın yasakladığı şeylerden, önce şirkten, sonra da günahtan, günah ve haram olması ihtimali bulunan şüpheli durumlardan, gereksiz şeylerden korunma, sakınma.

t. xvııı/13b/21, xxı/14b/04

t. birlen xıv/10b/27

t. ḳıl- xvııı/13b/18

t. ṭāʿat xxııı/16a/04, xxvıı/18a/02

[=6]

taḳvālik Allah'tan sakınma hali.

t.+ni xvııı/13b/19

[=1]

ṭaleb Talep, istek.

ṭ. vıı/06a/03, xxı/14b/21, ıx/08a/42, ıx/08a/43, ıx/08a/44, x/08b/31, xıv/10a/14, xıv/10b/18, xxvııı/18b/02

ṭ. (derd-i ṭaleb) vı/06a/31, xx/13b/02

ṭ. (derd-i ṭaleb rencin tart-) xıv/10a/08

ṭ. (didār-ṭaleb) xıı/09b/02

ṭ. (ehl-i ṭaleb) xx/14a/06

ṭ.+din (renc-i ṭaleb) xx/14a/13

ṭ. érseŋ xvııı/13a/02

ṭ. ḳıl- ıx/07b/04, vı/06a/34, xxı/14b/08

ṭ.+larġa ıv/04a/11, xvıı/13a/16

ṭ.+ler ıx/07b/13, xı/09a/13, xııı/09b/02

ṭ. men dép xıv/10a/03, xıv/10a/09, xvııı/13b/17

[=27]

ṭaʿm Ar. Tat, lezzet.

t.+ın xıv/10b/21, xxı/14b/03, xxı/15a/36

[=3]

ṭamaʿ Ar. Aç gözlülük, tamah.

ṭ. dék xııı/10a/09

[=1]

tamām Bütün.

t. ı/01b/11, ıı/03a/41, vı/06a/28, xı/09a/19, xı/09a/29, xııı/10a/07, xıv/10a/06, xvııı/13b/19, xx/14a/28, xxı/15a/26, xxı/15a/35

t. bol- xxııı/16a/18

t. ḳıl- xxvı/18a/23

[=13]

taʿmīr Ar. Eskimiş veya bozulmuş bir şeyi yenileme veya kullanılabilir duruma getirme, onarma.

t.+ini xxvıı/18b/03

[=1]

ṭaʿn Ar. Kınama, ayıplama, yerme, zemmetme.

t. u melāmet xx/14a/18

[=1]

tanı- Tanımak, kim veya ne olduğunu hatırlamak, evvelce görülen veya bilinen bir kimse veya bir şey olduğunu anlamak**.**

t.-p x/08a/03, xı/08b/03

[=2]

tanu- Bk. **tanı-**

t.-r vıı/07a/24, ıx/08a/40, xı/09a/28, xı/09a/32

[=3]

Tanuġluḳ Şahitlik etmek, bir olayı görüp doğrulamak.

t. xvıı/12b/09, xvıı/13a/13

[=2]

taŋ Şafak, tan vakti (sabahın ilk ışığı).

t. at- xıv/10a/09, xxıı/15a/14, xxıv/16b/11

t.+ı xvı/11b/33

t.+ı (vuṣlat taŋı at-) xxıı/16a/27

[=5]

taŋla yarın (veya ertesi günün sabahı/günü).

t.+ġı kün xxıv/16b/40

[=1]

tap- Bulmak.

t.-ar bol- xı/09a/24

t.-ar érmiş xvı/12a/37

t.-ġay mu dép xıı/10a/06

t.-ıp ı/02a/31,vıı/07a/12, xxv/17b/16

t.-ken xıı/10a/10, xıx/13b/07, xvı/12b/77, xxı/14b/17

t.-ḳum téyü xı/08b/05, xıv/10b/16

t.-maḳ xxıv/16b/16

t.-mas xı/09a/14, xıv/10b/20, xxvıı/18b/09

t.-mas bol- xxvı/18b/05

t.-may x/08b/33

t.-mış vıı/07a/14, vıı/07a/16

t.-sa ıx/07b/19, ıx/07b/20, ıx/08a/38

t.-saŋ vıı/07b/29

t.-tım xxıı/16a/13, xxıv/16b/08

beḳā tap- ıx/08a/38, vıı/07a/12

gevher tap- vıı/07a/14

ḫoş ḥużūr tap- xxv/17b/16

ḳuvvet tap- ı/02a/31

melāl tap- xı/09a/14

naẓar tap- xvı/12b/77

rāḥat tap- ıx/07b/20

rıżā tap- xı/08b/05, xıv/10b/16

tafżīl tap- vıı/07a/16

[=37]

tapa'l- Bulabilmek.

t.-mas xx/14a/24

[=1]

ṭaraf Ar. Ön, arka, sağ, sol, üst ve alt yanlardan her biri, cihet, yön.

ṭ. (her ṭaraf) v/05a/45

[=1]

ṭarīḳ Ar. Yol.

ṭ. (şer ü ṭarīḳ) ıı/03b/26

t.-ı aṣl xıx/13b/08

t. kir- xıv/10a/05

[=3]

ṭarīḳa Ar. Yol, tarik.

ṭ.-ı bih-būd vı/05b/03, vı/06a/37

[=2]

ṭarīḳat Ar. Yol, meslek, tarik; Allah'a ulaşmak maksadıyle tutulan yol; bir mürşide bağlanıp belli şartlara uyarak ahlakını güzelleştirmeyi, kötülüklerden arınmayı, tevhidin hakikatine varmayı ve Allah'a ulaşmayı amaç edinen tasavvuf yolu.

ṭ. x/08a/10

ṭ.+da vıı/07a/04, xv/11a/11, xvıı/13a/25, xvıı/13a/06, xvıı/13b/12

ṭ.+ge ıx/07b/03

ṭ.+ı vıı/07a/05

ṭ.+ke ıv/04a/18, xı/08b/07, xıv/10a/03

ṭ.+nı vı/05b/02, vı/06a/35, vıı/07a/02, xıı/09b/04, xxvı/18a/19, xxvıı/18b/05

[=17]

tart- Çekmek.

t.-adur men xxıı/16a/22

t.-ar érmiş xvı/12a/57

t.-ay ı/02a/28

t.-ıp vıı/06b/32, xıv/10a/08, xv/11a/10, xvı/11a/07, xxıı/16a/06

t.-ken xxvıı/18b/21

t.-may xvıı/13b/17

t.-saŋ xxvıı/18b/13

t.-tım xxıv/16b/12, xxıv/17a/46

derd-i ṭāleb rencin tart- xıv/10a/08

derdin tart- xxıv/17a/46

ḫarlıḳ tart- xxıı/16a/06

ḳulluḳ mazasını tart- ı/02a/28

miḥnet tart- vıı/06b/32, xv/11a/10, xvıı/13b/17, xxıv/16b/12, xxvıı/18b/21

nişbet yükin tart- xxıı/16a/22

rencin tart- xvı/11a/07

[=24]

taş Dış.

t.+ge ıx/08a/39

t.+ım (iç ü taş) xxvı/18a/08

t.+nı xxvıı/18b/15, xxvıı/18b/17

[=1]

taş- Bulunduğu yere sığmayarak dışarıya doğru akmak, Ötesine geçmek, bulunduğu yere sığmamak, Artık kendini tutamamak, kabına sığamayıp coşmak.

t.-alük xxv/17b/12

t.-arlar xıı/10a/08

t.-mas ıx/08a/39

t.-ıp ıı/02b/17

t.-tı xxıv/16b/43

ḳaynap taş- xxıv/16b/43, xxv/17b/12

[=7]

taşla- Atmak, dışarı çıkarmak.

t.-ŋızlar xxı/14b/19

t.-p xvııı/13b/15, xxv/17b/10

raḥāt taşla- xvııı/13b/15

reng ü riyānı taşla- xxv/17b/10

[=5]

tat- (Tat alma duyusu yardımıyle) bir şeyin tadının nasıl olduğunu anlamak.

t.-ay xxııı/16a/05

t.-ıp bol- ıv/04a/04

t.-ḳanlarnı ıx/08a/48

t.-kin xxı/15a/36

t.-kü dék xxv/17b/19

t.-mas bol- xıv/10b/21

t.-maslar xııı/09b/02

t.-sa xxı/14b/03

[=8]

tata'l- Tadabilmek.

t.-mayın ıx/08a/49

[=1]

tatlıġ Tatlı, şeker tadında olan, içinde şeker bulunan, tadı hoş olan, ağıza hoş gelen.

t. ıx/08a/46, xxı/14b/02

[=2]

ṭavāf Ar. Kutsal sayıp etrafını dolaşma, ziyaret etme.

ṭ. ét- xvı/11b/24, xvı/12a/39, xvııı/13b/13

ṭ.+ıġa v/05a/32

[=4]

tavassuṭ Ar. Araya girme, arabuluculuk etme, vasıta olma.

t.+nıŋ vı/05b/09

[=1]

tay- Kaymak, sapmak, ayrılmak, yoldan çıkmak.

t.-ıp ııı/03a/04

yoldın tay- ııı/03a/04

[=2]

tayan- Durmak.

t.-mayın xıv/10a/06

[=1]

tay Denk, eşit.

t.+ın xxvııı/18b/15

[=1]

ṭayyib Ar. Temiz, helal.

ṭ. loḳma xııı/09b/03

[=1]

tāze Far. İlk ve yeni durumunu koruyan, bayatlamamış, bozulmamış olan, yeni, körpe.

t. vıı/06b/15, xı/09b/35

t. ḥayāt vı/06a/32, xxı/14b/16

[=4]

tecellī Ar. Görünme, belirme, görünür olma, zuhur etme.

t.-i irādet x/08a/02

[=1]

tecrīd Ayrı tutma, ayırma.

t. ıı/03b/27, ıv/04a/17, vı/05b/13, xıv/10b/32, xxvı/18a/23

[=5]

tedbīr Ar. Bir şeyi önlemek veya olmasını sağlamak için yapılan hazırlık, baş vurulan çare, önlem.

t.+ini xxvıı/18b/05

[=1]

tefrīd Ar. Toplumdan uzaklaşıp tek ve yalnız kalarak sadece Allah ile meşgul olma.

t. ıı/03b/27, vı/05b/17, xıv/10b/32, xxvı/18a/23

[=4]

teft Ar. Fitneye düşürme.

t.+in xvı/12b/71

[=1]

tefvīż Ar. Bir iş veya şeyi bir kimsenin üstüne bırakma.

t. ıı/03b/27, vıı/06b/18, xıv/10b/32

t. teslīm ḳıl- xxıı/16a/21

[=4]

telbiye Ar. "Lebbeyk Allahümme lebbeyk" sözü.

t.+ni xvı/11b/15

[=1]

temkīn Ar. İhtiyatlı ve tedbirli olma, ağırbaşlı ve düşünceli davranma, ağırbaşlılık.

t. ḳolġa kir- xxıı/16a/19

[=1]

ten Far. İnsan vücudunun dış yüzü, cilt; kişi, insan.

t. v/04b/03, xxv/17b/23

t. (çil-ten) x/08a/07

t. (heft-ten) x/08a/07

t.+din xxv/17b/14

t.+dür xxıı/16a/23

t.+ge (iḥrāmını tenge çal-) xvı/11b/14

t.+ge sal- xxıı/16a/07

t.+i ıx/07b/20, xx/14a/05

t.+im (cān u ten) xxıı/15b/19

t.+imni v/04b/23

t.+niŋ xx/14a/04, xx/14a/17

[=14]

Teŋri Tanrı.

T. xxıı/15b/03

T.+m xv/11a/18, xvı/11b/10, xvı/12b/73, xxv/17b/07, xxvıı/18b/20

T.+ni xıx/13b/05

[=7]

terk Terk, bırakma.

t.-i ġurūr ét- vı/05b/12

t.-i ser ḳıl- xx/14a/06

t.+in xıv/10a/10

[=3]

tersān Far. Korkan.

t. bol- vıı/07a/25

[=1]

tesīr Ar. Bir nesnenin, bir halin başka bir kimse veya nesne üzerinde kendini hissettiren gücü ya da etkisi.

t.+ini xxvıı/18b/09

[=1]

teslīm Ar. Emaneti yerine verme, bir şey veya birini bir makam veya kimseye verme, götürüp verme.

t. vıı/06b/18, vıı/06b/32, xxv/17b/20

t. (tefvīż teslīm ḳıl-) xxıı/16a/21

t. bol- ıı/03a/42, ıı/03b/27, vıı/06a/12, xıı/09b/12, xıv/10b/32, xıv/10b/33, xxıv/16b/15

t. ét- xx/14a/28

[=12]

tevbe Ar. İşlediği bir hatadan, suç veya günahtan pişmanlık duyup bir daha yapmamaya karar verme.

t. xvıı/13b/21, xxı/14b/04

t. birlen ı/02a/27

t. ḳıl- ı/02a/24, xvı/11b/28, xvıı/13a/02, xvıı/13a/03

[=7]

tevbelik Pişmanlık duyulacak davranış.

t. xvıı/13b/18

[=1]

tevfīḳ Ar. Uygun duruma getirme, uydurma.

t. ı/02a/30

t. refiḳ bol- ı/02a/32

[=2]

tevḥīd Ar. Birkaç şeyi bir araya getirip bir yapma, birleştirme.

t. vı/05b/21

t. birlen ıı/03b/31

t.+ge xıı/10a/13

[=3]

té- Demek, söylemek.

t.-hū hū téyü- ıı/03a/11

t.-yü ıı/03a/11, xı/08b/05, xıv/10b/16, xvı/11b/22

[=5]

tég- Değmek.

t.-mes xxıı/15b/31

t.-se vı/05b/18, xıv/10a/05, xx/13b/02

belā tég- vı/05b/18, xıv/10a/05

[=6]

tégiz- Değdirmek.

t.-meŋ ıı/03a/03, ıı/03a/05, ıı/03a/09, ıı/03a/13, ıı/03b/17, ıı/03b/21, ıı/03b/25, ıı/03b/29, ıı/03b/33, ıı/03b/37

til tégiz- ıı/03a/03, ıı/03a/05, ıı/03a/09, ıı/03a/13, ıı/03b/17, ıı/03b/21, ıı/03b/25, ıı/03b/29, ıı/03b/33, ıı/03b/37

[=20]

téŋiz Deniz, yeryüzünün büyük bir kısmını kaplayan tuzlu su kütlesi.

t. (taġ u téŋiz) ıı/02b/11

[=1]

tépren- Kımıldamak, harekete geçmek, canlanmak.

t.-meyin xıv/10a/07

[=1]

téş- Delmek.

t.-erler xııı/10a/08

[=1]

téyü (İlgeç) Diye.

t. xı/08b/05, xıv/10b/16, xvı/11b/22

[=3]

tın- Dinlenmek**.**

t.-may xxv/17a/05, xxvıı/18b/11

[=2]

tırnaḳ Tırnak, insan ve omurgalı hayvanlarda parmak uçlarının üst kısmını örten boynuzsu tabaka.

t. (saç u tırnaḳ) xvı/12a/43

[=1]

tik Dik.

t.+tur- xx/14a/09

[=1]

til Dil.

t.+din xxııı/16a/18

t.+ge vııı/07a/23

t.+ge al- ıı/02b/15, x/08a/04

t.+ge kél- ıx/08a/35

t.+i vıı/06b/20

t.+im xxıı/15a/10, xxııı/16a/25

t.+imni v/05a/35

t.+in xvı/12a/36

t. tégiz- ııı/03a/03, ııı/03a/05, ııı/03a/09, ııı/03a/13, ııı/03b/17, ııı/03b/21, ııı/03b/25, ııı/03b/29, ııı/03b/33, ııı/03b/37

[=20]

tile- Dilemek, bir şeyin gerçekleşmesini veya olmasını istemek, ummak, temenni etmek, niyaz etmek.

t.-mes xx/14a/17

t.-p ıı/02b/13, xxı/15a/34, xxvıı/18b/17

t.-r xxıv/16b/26

t.-seŋ xx/14a/04

[=6]

dīdār tile- xxı/15a/34, xxvıı/18b/17

tilek tile- ıı/02b/13

[=3]

tilek Dilek, istek, arzu, talep, rica, temenni.

t. tile- ıı/02b/13

[=1]

tin- Durmak, rahat etmek.

t.-mey ıx/07b/04, vııı/07a/08, xıv/10b/19

[=3]

tirig Diri, canlı.

t. ıı/03a/47, xı/09b/35, xx/14a/21, xxııı/16a/08, xxıv/16b/15

t. tur- xxv/17b/22

t. yür- xıı/09b/12, xııı/10a/06, xxv/17b/20

[=9]

tirigle- Dirilmek.

t. -y v/05a/41

[=1]

tiriglig Canlı.

t.+idür xx/14a/14

t.+ni xxvıı/18a/03

[=2]

tirmül- Tırmalamak, tırmanır gibi yapmak.

t.-üp v/05a/46

[=1]

titre- Titremek, (vücut veya bir organ) kasların kasılması sonucu hızlı ve küçük hareketlerle sarsılmak.

t.-p vıı/06b/27

[=1]

tiz Diz, bacakta uylukla baldırın birleştiği oynak kısım.

t.+din xxvı/18a/14

t.+im ıı/03a/41

t.+im çök- xxıı/15a/14

[=3]

tofraḳ Toprak.

t. al- xı/09a/31

t. bol- xxııı/16a/06

[=2]

tol- Dolmak.

t.-dı xxvı/18a/08

t.-ġan xvı/12a/56

t.-up ıı/03a/46, ıı/03a/47, xvı/11b/23

t.-ur vıı/06b/26, xıv/10b/16, xxvıı/18b/08

ġamge tol- ıı/03a/47

[=9]

ton Don, elbise, giysi, kaftan.

t.+ın ıv/04a/17

[=1]

toy- Doymak.

t.-may ḳal- xxvı/18a/16

t.-up ıı/02b/23

cāndın toy- ıı/02b/23

[=3]

toz Yol ve yolun tozu / yol sıkıntısı.

t.+nı (rāh u toz) vıı/06b/34

[=1]

tök-Dökmek.

t.-er bol- xxıı/15a/12

t.-tüm xxıv/16b/18

t.-üp ıı/03a/43, xxıı/15b/16

ḳanlıġ yaş tök- xxıı/15a/12

yaş tök- xxıı/15b/16, xxıv/16b/18

[=7]

tökül- Dökülmek.

t.-gü dék xxvıı/18b/16

[=1]

tört Dört, sayı adı.

t. ıx/08a/24, xı/09a/19

t.+inçi x/08a/11

[=3]

tur- 1. Yapmakta olduğu hareketi bırakmak, hareketsiz kalmak.

t.-ar xvı/12b/64

t.-arı xx/14a/09

t.-ay v/05a/46

t.-dum xxıv/16b/11

t.-güm mu kin ıı/03a/41

t.-mış xvı/12a/59

t.-sa vı/05b/23

t.-up ı/01b/11, ıı/02b/31, v/04b/26, vı/06a/28,
t.-uş ḳara- xvııı/13a/07
2. Kalkmak, ayakta durmak.
t.-ay ıı/02a/06
t.-arge v/04b/06, v/04b/12, v/04b/18, v/04b/24, v/05a/30, v/05a/36, v/05a/42, v/05a/48, v/05a/54
t.-sa xvı/11b/30, xxııı/16a/16
t.-up, v/05a/44, xvı/12a/35, xxı/15a/35,
3. Devam etmek.
t.-ar vıı/06a/13
4. İsimleri bileşik fiil yapar.
t.-ur xıv/10b/21, xıx/13b/04, xv/11a/06, xv/11a/07, xv/11a/08, xvıı/13a/25, xvııı/13b/12, xxıv/17a/52, xxvıı/18b/06, xxvıı/18b/13
t.-up xxv/17b/22
[=39]
ḥayrān tur- ıı/02b/31, xvı/12b/64
ḥāżır tur- xvı/12a/35, xxıv/16b/11
ḫıẕmetinde tur- vıı/06a/13
ḳāyīm tur- vı/06a/28
ḳıyām tur- xxı/15a/35
tik tur- xx/14a/09
tirig tur- xxv/17b/22
[=21]
5. Filleri bileşik fiil yapar.
salıp tur- xvı/12a/59
[=1]
tura'l- Durabilmek.
t.-madım xxıı/15a/15
[=1]
tut- Tutmak, elle kavramak, yakalamak. elde bulundurmak, eline almak engel olmak.
t.-! vı/06a/35
t.-alük xxv/17b/08
t.-ar ııı/03b/30, vıı/06b/29, xıv/10b/26
t.-ar bol- xıv/10b/27, xvı/12a/48
t.-ar érmiş xvı/11b/11
t.-gen xıv/10b/18
t.-sa ıx/07b/16, vıı/06a/04
t.-sam xxıv/16b/28
t.-saŋ xvıı/13a/11
t.-tı ı/01b/02
t.-tum xxıv/16b/14
t.-up ıı/02a/05, ıı/02b/08, ıı/02b/12, ıı/02b/16, ıı/02b/20, ıı/02b/24, ıı/02b/28, ıı/02b/32, ıı/02b/36, ıı/03a/40, ıı/03a/43, ıı/03a/44, ıı/03a/48, xı/08b/06, xıı/09b/08, xıv/10a/04
[=32]
kāmil tut- xı/08b/06
muḥkem tut- xxıv/16b/14
muvāfıḳ tut- vı/06a/35
pinhān tut- xx/14a/22
ṣuḥbet tut- ııı/03b/30, vıı/06b/29, xxv/17b/08
ʿuluv tut- xıv/10b/26
uzlet tut- xxıv/16b/28

ümīd tut- ıı/03a/43, xvı/12a/40, xvı/12a/48

yolın tut- vıı/06a/04

[=13]

tuy- Duymak, farkın etmek.

t.-genlarga ıv/04a/13

t.-madım xxvı/18a/20

t.-sır tuy- xxvı/18a/20

[=2]

tün Gece.

t. kün xxv/17a/05

t. (bu tün) v/04b/27

t.+i (hicret tüni öt-) xxııı/16a/27

t.+i küni xvı/11b/15

t. kün ıx/07b/04, vııı/07a/08, xıv/10b/19

t.+ler ı/01b/11, ıı/03a/41, vı/06a/28, xııı/10a/07, xıv/10a/06, xxı/15a/35

[=12]

türlüg Türlü, çeşitli.

t. (yüz miŋ türlüg) ı/01b/08

[=1]

tüş- Döşmek.

t.-elük xxv/17b/12

t.-er bol- ıx/08a/27

t.-se x/08a/03

t.-üp xvııı/13b/16

şuḥbet içre tüş- xxv/17b/12

[=5]

tüz-Düzeltmek, doğrultmak, düzene koymak, ıslah etmek.

t.-ey ıı/02b/09

t.-gen xxı/15a/28

[=2]

tüzet- Düzeltmek, doğrultmak, düzene koymak, ıslah etmek.

t.-ip xıı/09b/04

orun tüzet- xıı/09b/04

[=2]

U

ʿ**ubūdiyyet** Ar. Kulluk, kulluğun gereklerini daha dikkatli bir şekilde yerine getirme, ileri derecede ibadet ve kulluk etme.

ʿ**u.** xı/09a/28

[=1]

ʿ**ubūr** Ar. Bir taraftan öbür tarafa geçme, karşı yakaya geçme, geçiş.

ʿ**u. ber-** xxv/17b/16

ʿ**u. ét-** vı/05b/10, vııı/07a/10, xı/09a/18, xıv/10b/22

[=5]

ʿ**ucb** Ar. Şüphe, tereddüt, hayret ifade eden soru zarfı, acaba.

ʿ**u. u rīyā** xx/14a/07

[=1]

uç- (Kuş, böcek gibi kanatlı hayvanlar için) Havada yol almak, havada gitmek.

u.-ar vıı/06b/16

[=1]

ufat- Ufaltmak, küçük parçalara ayırmak.

u.-ur (ufadur) xvıı/13a/23

[=1]

ʿ**uḳbā** Öbür dünya, ahiret.
ʿ**u.** xv/11a/04, xv/11a/05, xxı/14b/08
[=3]
ula- Birbirine bitiştirip eklemek.
u.-p xxv/17b/08
cānnı ula- xxv/17b/08
[=2]
uluġ Büyük, ulu, yüce, şerefli, saygın.
u. vıı/07a/02, xxıı/16a/04
u. kiçik xvı/11b/25
u. uluġ x/08a/08
[=4]
uluġluḳ Ululuk, büyüklük.
u. ḳıl- xvıı/12b/03
[=1]
ʿ**uluv** Çok üstün niteliklere sahip, çok büyük, yüce.
ʿ**u. ḳıl-** xv/11a/18
ʿ**u. tut-** xıv/10b/26
[=2]
ʿ**ummān** Ar. Çok büyük engin deniz, okyanus.
ʿ**u. bol-** xı/09a/33
[=1]
ʿ**umre** Ar. Hac mevsimi dışında Kabe'yi ve Mekke'deki mübarek yerleri ziyaret etme.
ʿ**u. (ḥacc-ı** ʿ**umre)** ıı/02b/29
ʿ**u.+ni** v/04b/26
[=2]
ʿ**umre-gāh** Umre ve hac yapılan kutsal yer (Mekke ve Kabe).
ʿ**u.+da** ıı/02b/25
[=1]
unut- (Bildiği, öğrendiği bir şey) Aklında kalmamak, iradesi dışında hatırından çıkmak.
u.-kenler xvı/12b/68
[=1]
ur- Vurmak.
u.-ar vıı/06a/05, vıı/06b/33, x/08a/06
u.-ar men xxıı/15a/11
u.-ay v/05a/40
u.-dum xxvı/18a/10
u.-gen xxı/14b/10, xxı/14b/11
u.-ġıl xxvııı/18b/08
u.-güm kél- ıı/02b/35
u.-ma xvıı/12b/08
u.-maġıl xvııı/13b/17
u.-mış xvı/12b/60
u.-sam ıı/02b/18, ıı/02b/31, ıı/03a/38
u.-uban xxıv/16b/04, xxıv/16b/43
u.-up ı/01b/07, v/04b/21, v/05a/45
u.-uş ḳıl- xvııı/13a/08
[=22]
āh ur- ıı/02b/31
baş ur- xxvı/18a/10
cūş ur- xxıv/16b/04, xxıv/16b/43
çarḫ ur- ıı/02b/18
lāf ur- xvıı/12b/08, xvııı/13b/17, xxıı/15a/11
su ur- ıı/03a/38
[=9]
uraḳ Çapa

u. ur- vıı/06b/33

[=1]

usūl Ar. Bir amaca erişmek için takip edilen yol, yöntem.

u. (aṣl-ı uṣūl) xvııı/13b/12

[=1]

uşal Çok uzakta olmayan kimse veya şeyi işaret yoluyle belirtir.

u. v/05a/47, vı/06a/37, x/08a/12

u. vaḳtda xvı/11b/18, xvı/12b/65

[=3]

uşbu (Sıfat) İşte, bu.

u. ṣıfat xvı/12a/57

[=1]

uyat Utanma, mahcubiyet, rezil olma hissi, yüz kızarması.

u. xı/09b/34

u.+ıŋdın yerge baḳ- vııı/07a/27

[=2]

uyku Organizmanın, dinlenip toparlanabilmesini sağlamak üzere vücuttan ve dış dünyadan gelen uyarıları fizyolojik ve geçici olarak idrak edememesi durumu.

u. buz- vı/06a/28

[=1]

uzat- Uzamasına yol açmak, uzamasını sağlamak.

u.-ıp xıı/09b/04, xvıı/13a/11

[=2]

ayaġ uzat- xıı/09b/04

ḳol uzat- xvıı/13a/11

[=2]

ʿuzlet Bir köşeye çekilip toplumdan, insanlardan uzak, yalnız başına yaşama.

u. ḳıl- xxıı/15a/07

u. tut- xxıv/16b/28

[=2]

Ü

üç Sayı adı.

ü.+dür vı/05b/21

[=1]

üçün İçin.

ü. ı/01b/06, ı/01b/19, xııı/10a/11, xıx/13b/09, xvı/11b/13, xvı/12b/67, xxı/14b/20, xxıv/17a/55

[=8]

ülüş Pay, hisse.

ü. ıx/07b/17

ü. al- xvıı/13a/15

ü. baḫşīş vıı/07b/29

ü. ber- xxvıı/18b/18

[=4]

ülüşluḳ Hisse sahibi olma.

ü. vıı/06a/02

[=1]

ümīd Far. Arzu edilen, olması istenen bir şeyin gerçekleşebileceği ihtimalinin verdiği rahatlatıcı, ferahlatıcı duygu, olması istenen bir şeye duyulan beklenti, umut.

ü. birle xxıı/15b/03

ü.+i bile v/04b/22

ü. tut- ıı/03a/43, xvı/12a/40, xvı/12a/48

ü. üz- x/08b/35, xxı/15a/27

[=7]

ümmet Ar. Bir peygambere iman edenlerin, onun getirdiklerine inanıp tabi olanların meydana getirdiği topluluk.

ü.+i sen x/08b/35

ü.+idin ḳıl- xxvıı/18b/19

[=2]

ün Ses, seda.

ü.+i xvı/11b/16

[=1]

ʿüryān Ar. Çıplak.

ʿü. bol- ıx/07b/05

[=1]

üstüẖān Far. Kemik.

ü. (post u üstüẖān) xxv/17a/04

[=1]

üy Ev.

ü.+ini (dīn üyi) xxvıı/18b/03

[=1]

üz- Koparmak, kırmak.

ü.-er xxvıı/18b/13

ü.-ey v/04b/14

ü.-gen xxı/15a/27

ü.-me x/08b/35

ü.-mey vı/06a/27

ü.-medim xxvı/18a/19

[=6]

köŋül üz- vı/06a/27

ümīd üz- x/08b/35, xxı/15a/27

[=3]

üzre Üzere kelimesinin konuşma dilinde ve nazımda kullanılan şekli.

ü. xvı/11b/11, xvı/11b/30

[=2]

V

vā Ar. Vah, yazık.

v. xxıv/16b/30, xxvı/18a/14

[=2]

vaʿde Ar. Bir işin yapılması, bir borcun ödenmesi için tanınan zaman, mühlet, mehil.

v. ḳıl- xıx/13b/03

[=1]

vaḥy Ar. Allah'ın peygamberlere gönderdiği ilahi mesaj.

v. (nüzūl-i vaḥy) xvı/12a/55

[=1]

vaḳt Ar. Zaman.

v. (ācız u vaḳt öt-) v/04b/04

v.+da (ezel vaḳt) vıı/06a/02

v.+da (uşal vaḳtda) xvı/11b/18, xvı/12b/65

v.+ı meded xxıv/17a/64

v.+ım ı/01b/15

v. öt- xxı/14b/24, xxııı/15b/02

[=8]

vālih Ar. Tanrı'ya yakın olan salih kul.

v. bol- xvı/11b/22

[=1]

vāriṣ Ar. Kendisine miras düşen kimse, mirasçı.

v. bol- x/08a/19

[=1]

vaṣl Ar. Ulaşma, birleşme.

v. xx/14a/13

v. intiẓārı xx/14a/20

[=2]

ve Ar. İki kelime, cümle ve öbeği birbirine bağlar, ile.

v. v/05a/35, xvıı/13b/11

v. u ı/02a/23, ı/02a/31, ıı/02b/11, ııı/03a/12, ııı/03b/15, ııı/03b/15, ıv/04a/05, ıv/04a/24, ıx/07b/08, ıx/07b/23, v/04b/04, v/04b/16, v/05a/50, vıı/06a/07, vıı/06b/34, x/08b/27, xı/09a/08, xı/09a/11, xı/09a/15, xıı/09b/10, xıv/10b/31, xıv/10b/31, xıx/13b/06, xıx/13b/07, xvı/11b/11, xvı/11b/17, xvı/11b/17, xvı/12a/43, xvı/12b/67, xvıı/12b/02, xvıı/13a/11, xvıı/13a/14, xvıı/13a/19, xx/14a/07, xx/14a/12, xx/14a/16, xx/14a/18, xx/14a/26, xx/14a/27, xxı/14b/18, xxıı/15b/19, xxııı/16a/11, xxııı/16a/29, xxıv/17a/47, xxıv/17a/48, xxıv/17a/51, xxıv/17a/59, xxv/17a/04, xxv/17b/11, xxvı/17b/06, xxvıı/18b/11

v. ü ııı/03b/26, ııı/03b/28, ıv/04a/03, ıv/04a/11, ıx/07b/23, v/04b/03, v/05a/50, vı/05b/21, vııı/07a/07, vııı/07a/20, vııı/07a/21, vııı/07a/25, x/08b/24, xı/09a/27, xı/09a/29, xı/09a/29, xıı/09b/06, xıı/09b/07, xıı/09b/10, xııı/10a/10, xıv/10a/15, xx/14a/07, xx/14a/15, xxı/14b/19, xxı/15a/33, xxııı/16a/04, xxıv/17a/58, xxv/17b/10, xxvı/18a/08

v. vu v/05a/33

v. vü ıx/08a/29, xx/14a/07, xx/14a/19

[=86]

vefā Ar. Sözünde durma, verilen sözü yerine getirme.

v.+ge xıx/13b/03

v.+sına xıx/13b/03

[=2]

velī Cenab-ı Hakk'a yakınlık mertebesini kazanmış olan seçkin kul, Allah'ın dostu ve sevgili kulu

v. ıx/08a/36

[=1]

vereʿ Ar. Haramdan kaçınma.

v. birle (zühd ü vereʿ) vııı/07a/07

[=1]

vilāyet Kulun Hakk'a yakınlığı ve Hakk'ın kulu, kulun Hakk'ı dost edinmesi durumu, veli olma, velilik, ermişlik, diyar, ülke, memleket.

v.+in ıx/07b/21

[=1]

virān Far. Yıkık, yıkılmış, harap.

v. vııı/07a/04

v. bol- vııı/07a/05

[=2]

vişāl Ar. Sevdiğine kavuşma, vuslat.

v. v/04b/22

[=1]

vucūd Ar. İnsan veya hayvan gövdesi, beden, varlık.

v. (nefy-i vucūd) vı/05b/17, ıx/08a/30, xxıv/17a/58

v. (nefy-i vücūd bol-) vı/05b/16

v.+ımdın xxıv/16b/26

[=5]

vufūr Ar. Bolluk, çokluk, kesret.

v. (fayż-ı vufūr al-) vııı/07a/19

[=1]

vuḳūf Ar. Anlama, bilme, agah olma.

v. ét- ıı/02b/22, xvı/12a/35

[=2]

vürūd

v. (keşf-i vürūd) ıx/08a/31

[=1]

vuşlat Ar. Sevdiğine kavuşma.

v. taŋı at- xxııı/16a/27

[=1]

Y

ya Hitap.

y. ı/01b/03, ı/01b/05, ı/01b/09, ı/01b/13, ı/01b/17, ı/01b/21, ı/02a/25, ı/02a/29, ı/02a/33, ı/02a/37, ıı/02a/05, ıı/02b/08, ıı/02b/12, ıı/02b/16, ıı/02b/20, ıı/02b/24, ıı/02b/28, ıı/02b/32, ıı/02b/36, ıı/03a/40, ıı/03a/44, ıı/03a/48, v/04b/07, v/04b/08, v/04b/09, v/04b/10, v/04b/11, v/04b/13, v/04b/19, v/04b/25, v/05a/31, v/05a/37, v/05a/43, v/05a/49, v/05a/52, v/05a/55, xvı/11b/28, xvı/12b/76, xxıı/15a/02, xxıv/17a/64, xxvı/18a/22

[=41]

yābān Far. İnsan yaşamayan ıssız yer.

y.+larda xxıv/16b/18

[=1]

yād Far. Anma, hatırlama.

y.+ı (Allāh yādı) xxı/14b/02

y.+ıdın özge xıv/10b/20

y.+ın ıv/04a/02

y.+ını xvıı/12b/04

y.+ıŋ birlen xxıı/15a/15

[=5]

yaḫşı İyi.

y.+larnı xxıı/15b/28

y. men xxvı/18a/11

y.+nı (yaman u yaḫşı) xıx/13b/06, xıx/13b/07

[=4]

yaḳın Yakın.

y. xxvıı/18b/07

y. bil- xv/11a/04

y. érür xxıv/17a/56

[=3]

y. vı/05b/14

[=1]

yalıŋ Çıplak ayak.

y. ayaġ ıı/03a/10

[=1]

yalbar- Yalvarmak, birinden bir şey isterken yumuşak ve acındırıcı bir tavır takınmak, saygılı bir ısrarla istediğini söylemek.

y.-ur men ı/02a/36

[=1]

yalġan Yalan.

y. vıı/06b/31, vıı/06b/33, xıı/10a/15, xxı/15a/33, xxıı/15a/10, xxıı/15b/31

y. bol- x/08b/29, xxı/14b/14, xxıı/16a/13

y.+ı vıı/06b/30

[=10]

yaman Kötü.

y. (yamanlardın yaman) xxıı/15b/26

y.+lardın xxıı/15a/07

y.+lardın yaman xxıı/15b/26

y. u yaḫşı xıx/13b/06, xıx/13b/07

[=5]

yamanlıġ Kötülük, yaramazlık.

y. xxıı/15b/27

[=1]

yamanlıḳ Kötülük, yaramazlık.

y.+ım (yamanlıġım)

[=1]

yan- Yanmak.

y.-ar ot xvıı/13a/12

y.+dım xxıv/17a/48

y.-ıp ıx/08a/26

[=3]

yaŋlıġ (İlgeç) Gibi.

y. ıx/08a/25, vııı/07a/26, x/08a/17

[=3]

yap- Örtmek.

y.-mış vııı/07a/15

[=1]

yār Far. Dost, yardımcı.

y.+e xx/14a/25

y.+ı xx/14a/20

y.-ı (derd-i yār) xx/14a/05

y.+ıdur xx/14a/18

[=4]

yara- Yaramak.

y.-r vıı/06b/25

[=1]

yaraġ Yarar, faydalı, yararlı şey; fırsat, imkân

y. al- xv/11a/07

y.+ın xv/11a/05, xv/11a/06

[=3]

Yārī Far. Yardım.

y. bir- x/08a/07

[=1]

yarlıḳa-Bağışlamak.

y.-ġay xxvı/18a/26

[=1]

yaruġ Aydın, parlak.

y.+ı xvı/12a/56

[=1]

yarut- Aydınlatmak, ışımak.

y.-! v/04b/14
y.-madı xxıı/15b/19
[=2]
yaş I Yıl, ömür.
y.+ım v/04b/22
y.+ım (yetmiş yaş) xxıı/15b/22
y.+ḳa xvı/11b/23
[=3]
yaş II Yaş, gözyaşı.
y. xvıı/13a/15
y.-ım tök- xxıı/15b/16, xxıv/16b/18
y.+ım ıı/03a/43, xxıv/16b/39
y.+ım (ḳanlıġ yaş tök-) xxıı/15a/12
y.+ımnı (köz yaşı) ıı/03a/38
y.+ını (köz yaşı) xvı/11b/31
y.+ıŋ vııı/07a/26
[=3]
yaşur- Saklamak, gizlemek.
y.-dum xxvı/18a/11
[=1]
yat- Yatmak, uyumak.
y.-ar érmiş xvı/11b/09
y.-ıp xıı/09b/05
y.-mas bol- xıv/10a/09
y.-maslar xııı/10a/07
y.-sa bol- ıv/04a/06
[=5]
yāver Far. Yardımcı.
y. bol- xxvı/18a/22
[=1]
yaz- Yazmak.
y.-ay v/04b/17
y.-dım xxvı/17b/02
y.-ġan xxvı/18a/26
y.-gen xxıı/15a/02
[=4]
yaz İlkbaharla sonbahar arasındaki yılın en sıcak mevsimi.
y. u ḳış xvı/11b/11, xxvı/17b/06
y. u küz ı/02a/23
[=3]
yazuḳ Yazık, günah.
y.+lardın xxvı/17b/02
[=1]
ye- Yemek.
g.-! xx/14a/10
[=1]
ġam ye- xx/14a/10
[=1]
yeksān Far. Aynı seviyede, düz.
y. bol- ıx/08a/29, vııı/07a/21, x/08b/37
[=3]
yel Havanın yer değiştirmesi sonucunda meydana gelen esinti, rüzgâr.
y. dék ı/01b/14, xxvı/18a/16
[=2]
yer Bir nesne veya kimsenin kapladığı yahut kaplayabileceği boşluk, bulunduğu mahal.
y. xvı/12b/71
y.+ge v/04b/21
y.+ge (uyatıŋdın yerge baḳ-) vııı/07a/27
[=3]

yet- Yetmek, yetişecek miktarda veya derecede olmak, elvermek, kâfi gelmek.

y.-er bol- ı/02a/30, ıx/07b/22, xvı/12a/38, xvı/12a/47

y.-er dép xxv/17b/14

y.-er érmiş xvı/11b/17, xvı/12b/65

y.-erge xx/14a/25

y.-erini ı/01b/16

y.-güm xv/11a/13

y.-ip xvı/11b/08

y.-ip bol- xvı/12a/52

y.-kü dék xxv/17b/18

y.-küm mü kin xvı/12a/50

y.-megünçe xx/14a/09

y.-mes xxıı/16a/26

y.-mes bol- xıv/10a/03, xıv/10a/13

y.-mes sen xıı/10a/12

y.-mesler xıı/09b/05, xıı/10a/13

y.-miş xvıı/13a/10

y.-se vı/05b/07, xvı/11b/22

y.-sem ıı/02b/17

y.-ti v/04b/03, xxıv/16b/32

[=27]

ʿaḳl yetme- xxıı/16a/26

ḳazā yet- xvı/11b/08

maḳsadge yet- xx/14a/09

[=3]

yete'l- Yetebilmek.

y.-medim xxıv/16b/24

y.-megen xvı/12a/53

y.-meyin xvı/11a/06, xvı/12b/75, xxıv/17a/63

[=5]

yeti Yedi, sayı adı.

y. ḳatla ıı/02b/18, xvı/11b/24, xvı/12a/39

y. kök vıı/07a/15

[=4]

yetkür- Yetiştirmek, eriştirmek, ulaştırmak, tamamlamak, yeter hâle getirmek.

y.-! v/04b/17

y.-sem ıı/02b/29

[=2]

yetmiş Yetmiş, sayı adı.

y. xxıv/16b/27

y. yaş xxıı/15b/22

[=2]

yetüş- Yetişmek, ulaşmak.

y.-se v/05a/47

y.-sem v/05a/32

[=2]

yé- Yemek.

y.-p vı/05b/19

[=1]

yél- Hızlı gitmek.

y.-ip ı/01b/06

[=1]

yığla- Ağlamak.

y.-maḳnı xxvıı/18b/19

y.-may ı/01b/11

y.-p ı/02a/36

ḳan yıġla- ı/01b/11
[=4]
yıḳıl- Yıkılmak.
y.-ḳay siz ıı1/03a/04
[=1]
yıl Dünyanın güneş çevresinde tam bir devir yapması için geçen zaman, sene, sal.
y. xıv/10b/28
y. (ay u yıl) xx/14a/12
y.+da bir xvı/11b/13
y.+dur (néçe yıl) xxıı1/16a/28
y.+lar (néçe yıllar) xvı/12a/55, xxıv/16b/06
[=6]
yıraḳ Irak, uzak.
y. bol- xxvıı/18b/07
y. ḳaç- xxıı/15a/07
[=2]
yiġitlik Yiğitlik, gençlik.
y. dék xxıv/16b/35
[=1]
yit- Kaybolmak.
y.-ip xı/09a/23
[=1]
yoḳ Yok, bulunmayan.
y. ıı/02a/06, ıı/02a/06, v/04b/06, v/04b/12, v/04b/18, v/04b/24, v/05a/30, v/05a/36, v/05a/42, v/05a/48, v/05a/54, vıı/06b/30, vıı/06b/31, vıı/06b/32, x/08b/28, xx/13b/03, xx/14a/05, xx/14a/09, xx/14a/13, xx/14a/17, xx/14a/21, xx/14a/25, xx/14a/29, xxı/14b/05, xxı/14b/09, xxı/14b/13, xxı/14b/17, xxı/14b/21, xxı/14b/25, xxı/15a/29, xxı/15a/33, xxı/15a/37, xxıı/15a/03, xxıı/15a/05, xxıı/15a/09, xxıı/15a/13, xxıı/15b/17, xxıı/15b/21, xxıı/15b/25, xxıı/15b/29, xxıı/15b/33, xxıı/15b/37, xxvı/17b/03, xxvı/17b/05, xxvı/18a/09, xxvı/18a/13, xxvı/18a/17, xxvı/18a/21, xxvı/18a/25, xxvı/18a/29
y. bol- xxı/14b/03
y. imkānı ı/01b/18
y.+tur ı/01b/20, ı/02a/24, ıx/08a/35, x/08b/27, xvıı/13a/13
y.+tur yüzüm ı/02a/22
y. u bar xx/14a/27
[=59]
yol Bir yerden bir yere gitmek amacıyla içinden veya üzerinden geçilen yer.
y.+da v/04b/10, xx/14a/10
y.+da ḳal- xvı/11a/06, xxı/14b/15
y.+dın xxı/14b/10
y.+dın (égri yol) xxvıı/18b/10
y.+dın ḳal- vıı/06a/07
yol+dın tay- Yoldan sapmak. ıı1/03a/04

y.+ġa v/04b/06, v/04b/12, v/04b/18, v/04b/24, v/05a/30, v/05a/36, v/05a/42, v/05a/48, v/05a/54

y.+ġa (éren yol) xxvıı/18b/14

y.+ġa kir- ıı/02b/11, xxıı/16a/08, xxıv/17a/63

y.+ġa sal- ı/01b/03, ı/01b/05, ı/01b/09, ı/01b/13, ı/01b/17, ı/01b/21, ı/02a/25, ı/02a/29, ı/02a/33, ı/02a/37, ıı/02a/05, ıı/02b/08, ıı/02b/12, ıı/02b/16, ıı/02b/20, ıı/02b/24, ıı/02b/28, ıı/02b/32, ıı/02b/36, ıı/03a/40, ıı/03a/44, ıı/03a/48, xxvı/18a/27

y.+ı vıı/07a/02

y.+ıda xx/14a/08, xx/14a/27

y.+ıda (ḥaḳ yolı) xxıv/17a/59

y.+ıġa (dīn yolıġa kir-) vıı/06a/09

y.+ıge ıx/07b/15

y.+ın x/08a/03, xı/08b/03

y.+ın (éren yolı) xxı/14b/18

y.+ın tut- vıı/06a/04

y.+ında (ḥac yolı) xvı/12b/70

y.+ını (dīn yolı) xxı/14b/13

y.+ıŋ xvıı/13a/08

y.+larda ıv/04a/20, xvıı/13b/14

y.+larnı ıv/04a/19

y.+nı v/04b/20, vı/06a/30

y.+um ı/01b/02

y.+umnı v/04b/09

[=64]

yol başçı Rehber, önder, kılavuz.

y.+sı bol- vı/06a/30

[=1]

yoluḳ- Bir şeye tutulmak / yakalanmak.

y.-sa xx/14a/08

[=1]

yut- Yutmak, ağıza olan bir şeyi boğazdan aşağı indirmek.

y.-kin xxı/15a/35

y.-maslar xıı/09b/03

y.-saŋ xvıı/13a/12

y.-tum xxıv/16b/16

[=4]

çaynap yut- xvıı/13a/12

ḳanlar yut- xxıv/16b/16

[=1]

yügür- Koşmak, hızlı gitmek, aceleyle hareket etmek**.**

y.-ey v/05a/39

y.-üp (yügrüp) ı/01b/06

[=2]

yük Bir insan veya taşıtın taşıdığı şeylerin bütünü.

y. xx/14a/21, xxıı/16a/23

y.+in (nisbet yükin tart-) xxıı/16a/22

[=3]

yür- Yürümek.

y.-düm ı/01b/10

y.-gen xv/11a/07, xvı/12b/70

y.-genige xvı/11b/19

y.-güm kél- ıı/02b/27

y.-güŋ ıv/04a/24

y.-me xıı/09b/14

y.-se vı/05b/23, xvı/11b/15
y.-se bol- ıv/04a/20
y.-se tursa xxııı/16a/16
y.-üp v/04b/15, xıı/09b/12, xııı/10a/06, xxv/17b/20
y.-üş ḳıl- xvııı/13a/06, xxııı/16a/18, xxııı/16a/20
[=18]
ġafil yür- xıı/09b/14, xv/11a/07
tirig yür- xıı/09b/12, xııı/10a/06, xxv/17b/20
[=5]
aytıp yür- xvı/11b/15
[=1]
yürek Yürek, kalp, gönül.
y. baġır xxvıı/18b/08, xxvıı/18b/15
y. baġrım xxıv/16b/04, xxıv/16b/43
y. dağla- ı/02a/35
[=5]
yüz I Yüz, sayı adı.
y. ııı/03a/06
y. belā xx/14a/10
y. miŋ ıv/04a/12, vıı/06a/04, x/08b/21, xı/09a/25
y. miŋ türlüg ı/01b/08
[=7]
yüz II Yüz, çehre, surat.
y. v/04b/21, ıı/03a/43
y.+ġa ıı/03a/44
y.+ge (sarıġ yüz) xxıı/15a/12
y.+ge sür- xıv/10b/35
y.+in sür- xvı/12b/72
y.+ine ıx/08a/24
y.+lerini xıv/10b/36
y.+ni vıı/06b/35
y.+ni ḳoy- vııı/07a/08
y. sür- ıı/03a/37
y.+üm v/05a/45
y.+üm (yoḳtur yüzüm) ı/02a/22
y.+üm bile v/05a/39
[=14]
yüzlen- Birinin kusurunu yüzüne karşı söylemek.
y.-se xx/14a/10
[=1]

Z

zād Ar. Yolculukta kullanılan yiyecek ve hazırlıklar (azık).
z.-ı sefer ıı/02a/06
[=1]
zāhid Zahit, çok dindar kişi.
z. vı/05b/09
[=1]
ẓāhir Ar. Meydanda olan, açık, görünen.
ẓ. ııı/03b/32, vıı/06b/36, xı/09a/16, xı/09a/33, xxıı/15a/04, xxvı/18a/28
ẓ. bāṭın ıx/08a/37, xxvıı/18b/18
ẓ. baṭın işler xxııı/16a/17
ẓ. ét- xıı/09b/06
ẓ. éte'l- xx/14a/23
[=11]
żaʿīf Ar. Güçsüz kuvvetsiz.
ż. xvıı/13a/22, xxııı/16a/24
ż.+dur vııı/07a/13, x/08a/13

[=4]

ẕākir Anan, zikreden (kimse).

ẕ. bol- xıı/09b/14, xıı/09b/15

ẕ.+ler dék xxıı/15a/14

[=3]

zaḳḳūm Ar. Zakkum, zehir.

z. xvııı/13b/15

[=1]

ẓālım (Ar. *ẓālim)* Zulüm ve haksızlık yapan (kimse).

ẓ. (nefs-i ẓalım) xxı/14b/10

[=1]

zamān Ar. Olmuş ve olacak hadiselerin birbiri ardınca cereyan edişinin düşüncemizde meydana getirdiği başı ve sonu belli olmayan soyut kavram, vakit.

z. (bir zamān) xxv/17a/05

[=1]

zār İnleyen, ağlayan, perişan.

z.+ını (ʿacz u zār) xx/14a/26

z. iŋre- xvı/11b/27

z. u ẕelīl ıv/04a/24

[=3]

zārlıḳ Ağlama, feryat ve perişanlık hali.

z. xıv/10a/11

[=1]

żāyiʿ Kayıp, yok olmuş, elden çıkmış (şey), ziyan etmek, boşa harcamak.

ż. ı/02a/23

[=1]

ẕelīl Ar. Aşağılanan, hor görülen (kimse), hakir.

ẕ. (zār u ẕelīl) ıv/04a/24

[=1]

zemzem Kabe yanındaki meşhur kuyudan çıkan kutsal su.

z. bol- xvı/11b/30

z. üzre (çāh-ı zemzem) xvı/11b/30

[=2]

zemzem-ṣıfāt Kalbi zemzem gibi temiz ve arınmış kişi.

z. ıx/08a/39

[=1]

zencīr Far. Birbirine geçmiş madeni halkalardan meydana gelen bağ.

z.+ini xxvıı/18b/13

[=1]

zer Far. Altın.

z. eyle- xı/09a/31

[=1]

ẕerre Ar. Çok küçük parçacık.

ẕ. bol- x/08a/17

[=1]

ẕikr Sözünü etme, ismini söyleme, anma.

ẕ.+i ıx/07b/18

ẕ.+iġa ıx/07b/08

ẕ.+ige (ḥaḳ ẕikri) xxıı/16a/11

ẕ.+im (fikr ü ẕikr) xxıv/17a/58

ẕ.+im ay- xxıı/15b/20

ẕ.+in xxvıı/18b/15

ẕ.+in ayt- xıv/10b/19

ẕ.+ini (ḥaḳ ẕikri) xxvıı/18b/11

ẕ. ü ṭāʿat xıı/10a/10

[=9]

zīr Altı.

z.-i laḥīd ı/02a/32

[=1]

zīynet Ar. Süs.

z. xvıı/13a/23

[=1]

ẓuhūr Meydana çıkma, baş gösterme, görünme.

ẓ. ét- vıı/07a/11, vıı/07a/18, x/08b/22, xı/09a/20

[=4]

zühd Ar. Dünyaya rağbet etmeyip kendini ibadete verme, nefsini her türlü zevkten alıkoyup ibadet yolunu seçme, perhizkarlık, takva.

z. ü vere vıı/07a/07

[=1]

Alt madde: 6008

Madde başı: 1128

BÖLÜM V: SONUÇ VE ÖNERİLER

Hoca Azim İşan'ın Hikmetleri, biçim ve içerik özellikleri bakımından doğrudan Hoca Ahmet Yesevi tarafından kurulan ve yüzyıllar boyunca Orta Asya coğrafyasında yaşatılan Hikmet geleneğinin özgün, başarılı ve değerli bir örneğidir. Eserin nazım yapısı tamamen bu geleneklerini taşımakta; tüm bölümler aruz ölçüsünün Remel bahri ile yazılmış, dörtlük ve ikili beyit düzeni kullanılmış, her bölümün sonunda tekrar eden redifler ile hem ritim hem de anlam birliği sağlanmıştır.

İçerik olarak ise şeriat hükümlerinin açıklanması, tarikat kurallarının öğretilmesi, nefsin terbiye edilmesi ve arındırılması, ilahi aşk ve hakikat arayışı, ahlaki değerler ve manevi olgunlaşma gibi konular işlenmiş; Yesevi geleneğinin temel prensiplerinin Azim İşan tarafından tam olarak benimsendiği, yaşadığı dönemin koşullarına ve kendi düşünce dünyasına göre yorumlanarak zenginleştirildiği görülmüştür. Eserin anlatımında kullanılan sade, anlaşılır ve akıcı dil, öğüt verici niteliği güçlendirirken; aynı zamanda teşbih, istiare, telmih gibi edebi sanatların ustalıkla kullanılması metne estetik bir değer katmıştır.

Eserin farklı nüshaları üzerinde yapılan karşılaştırmalı inceleme, metin geleneği ve aktarım süreci hakkında önemli ve aydınlatıcı veriler sunmuştur. Temel alınan 1900 tarihli orijinal baskıda yirmi yedi hikmet bulunurken, Eraslan neşrinde yirmi sekiz hikmetin yer aldığı tespit edilmiştir.

Bu durum, eserin farklı zaman dilimlerinde derlendiğini, nüshalar arasında içerik farklılıkları ve uzun yıllar süren aktarımdan kaynaklanan değişimler olduğunu net bir şekilde göstermektedir.

Özellikle Eraslan neşrinde yer alan son hikmetin incelenen nüshada bulunmaması metinlerin derleme ve yayım sürecinde zaman zaman eklemeler veya çıkarmalar yapıldığını kanıtlamaktadır. Bununla birlikte iki metin arasında bazı dizelerde eksiklikler, kelime tercihlerinde farklılıklar, imla ayrımları ve okuma biçimi çeşitlilikleri de saptanmış; bu tür farklılıkların el yazması ve basma eserlerin geleneksel aktarım sürecinin doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olduğu anlaşılmıştır.

Tüm bu bulgular, eserin metin tarihçesinin aydınlatılmasına ve güvenilir, bilimsel bir metnin oluşturulmasına önemli katkılar sağlamıştır. Dilbilimsel açıdan bakıldığında eser, 18.-19. Yüzyıl Çağatay Türkçesinin Klasik Sonrası Dönem özelliklerini en iyi, en eksiksiz ve en doğru yansıtan kaynaklardan biridir. Yapılan ayrıntılı incelemeler sonucunda eserin

ses bilgisi, şekil bilgisi ve imla özelliklerinin dönemin genel dil kuralları ile büyük ölçüde uyumlu olduğu görülmüştür.

Ünlü ve ünsüz değişmeleri, ünlü uyumu, hece yapısı, ek kullanımları ve söz dizimi özellikleri, Çağatay Türkçesinin yapısal niteliklerini ortaya koymak açısından son derece zengin ve değerli veriler sunmuştur. Eserde kullanılan dil genel olarak anlaşılır ve akıcı olmakla birlikte, tasavvufi terminoloji ve edebi sanatlar bakımından da son derece zengindir. Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin, tamlamaların ve terimlerin kullanıldığı görülmüş; ancak bu yabancı kökenli unsurların, Türkçenin ses ve yapı özelliklerine tam olarak uygun biçimde uyarlandığı, dilin doğal akışını bozmadan kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bu durum, Çağatay Türkçesinin hem ifade gücünü hem de kültürel etkileşim içindeki konumunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca eser, Hokand Hanlığı dönemi edebi dilin özelliklerini, yöresel dil unsurlarını ve yazım geleneklerini yansıtması bakımından da eşsiz ve kıymetli bir kaynaktır.

Söz varlığı açısından gerçekleştirilen analizler ve hazırlanan açıklamalı dizin, eserin hem nicelik hem de nitelik bakımından büyük bir zenginliğe sahip olduğunu kanıtlamıştır. Eserde hem günlük dilde yaygın olarak kullanılan sözcükler hem de dini, tasavvufi ve edebi terminolojiye ait kelimeler yoğun olarak yer almaktadır. Sözcüklerin anlamları, metin içindeki kullanım bağlamları esas alınarak belirlenmiş; birden fazla anlamı olan kelimelerin farklı kullanımları, deyimler, atasözleri ve kalıplaşmış söz öbekleri ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Bu çalışma ile sözcüklerin tarihsel süreç içerisinde gösterdiği yapı ve anlam değişimleri de ortaya konulmuş ve alandaki yazıma önemli katkı sunulmuştur. Sözcük seçimleri ve anlam ilişkileri, Azim İşan'ın düşünce dünyasını ve ifade gücünü yansıtırken; özellikle tasavvufi kavramların (fena, beka, nefs, irşat, hakikat, tarikat, şeriat vb.) kullanımı ve bu kavramların metin içindeki işleniş biçimi, eserin yalnızca dilbilimsel değil, aynı zamanda felsefi ve kültürel bir derinliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu özellikleriyle eser, Türk dilinin tarihi gelişim sürecini, söz varlığının zenginliğini ve kullanım çeşitliliğini yansıtan en güvenilir tanıklardan biridir.

Tüm bu nitelikleriyle Hoca Azim İşan'ın Hikmetleri, Türk dili ve edebiyatı eğitimi alanında hem akademik hem de pedagojik açıdan büyük bir potansiyele sahiptir. Eser, tarihi metinlerin öğretimi sürecinde, Çağatay Türkçesinin dil özelliklerini, edebi türlerini ve kültürel unsurları somut ve anlaşılır bir örnek olarak sunmaktadır. Bu yönüyle öğrencilerin

dilin tarihi gelişimi hakkında anlamalarını, metin çözümleme ve yorumlama becerilerini geliştirmelerini, farklı dönemlerin dil yapıları arasında karşılaştırmalar yapma yeteneği kazanmalarını sağlamaktadır. Eserin içerdiği evrensel nitelikli ahlaki değerler, insan sevgisi, adalet, yardımlaşma, doğruluk ve manevi içerikler, değerler eğitimi açısından da önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Ayrıca eser, Türk tasavvuf edebiyatı ve Yesevilik geleneği hakkındaki bilgileri pekiştirerek, öğrencilerin kültürel mirasa ilişkin bilinç ve aidiyet duygusu geliştirmelerine, tarihi ve kültürel birikimi gelecek nesillere aktarma sorumluluğu kazanmalarına katkıda bulunmaktadır.

Akademik çalışmalar açısından Hoca Azim İşan'ın Hikmetleri, farklı nüshalarının daha detaylı karşılaştırılması ve incelenmesi gereken önemli bir kaynaktır. Özellikle eserin farklı kütüphanelerde ve arşivlerde bulunan yazma ve basma nüshalarının tespit edilerek incelenmesi, bunlar arasındaki farklılıkların sistematik bir biçimde ortaya konulması, metnin orijinal biçimine daha yakın bir şekilde oluşturulmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte, eserin dil özellikleri, söz varlığı ve içerik açısından karşılaştırmalı olarak diğer Yesevi hikmetleri, dönemin diğer edebi eserleri ve hatta coğrafi olarak yakın bölgelerde yazılmış benzer nitelikli metinlerle ele alınması, hem geleneğin hem de dönemin dil ve edebiyat anlayışının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Ayrıca eserin semantik ve söz dizimi özelliklerinin, anlam katmanlarının ve edebi sanatlarının daha derinlemesine çözümlenmesi, Çağatay Türkçesi alanındaki bilimsel birikimi zenginleştirecek, bu alanda çalışma yapan araştırmacılara yeni veriler sunacaktır.

Eserin Türk dili ve edebiyatı eğitiminde daha etkin, yaygın ve verimli bir şekilde kullanılması için çeşitli çalışmalar gerçekleştirilebilir. Öncelikle eserin günümüz Türkçesine sadeleştirilmiş, açıklamalı ve transkripsiyonlu bilimsel bir neşrinin hazırlanması, öğrencilerin, öğretmenlerin ve ilgili araştırmacıların metne erişimini büyük ölçüde kolaylaştıracaktır. Bu neşirde dilbilgisi özellikleri, sözcük anlamları, tasavvufi terimler ve kültürel unsurlar hakkında ayrıntılı açıklamalara, sözlüklere ve dizinlere yer verilmesi, metnin anlaşılırlığını ve kullanılabilirliğini artıracaktır. Eser, ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyindeki Türk dili ve edebiyatı ders programlarına, tarihi metinler, Türk edebiyatı akımları, tasavvuf edebiyatı ve Çağatay Türkçesi konuları kapsamında dahil edilebilir. Özellikle metin çözümleme, dilbilgisi, edebi türler ve kültürel miras konularında ders materyali olarak kullanılması, öğrencilerin bu alandaki bilgi ve becerilerini geliştirecektir.

Eserin eğitim ortamlarında kullanımına yönelik öğretmen kılavuzlarının, etkinlik örneklerinin ve ders planlarının hazırlanması da son derece faydalı olacaktır. Bu materyallerde, eserin dil özelliklerinin nasıl öğretileceği, içerik ve değerlerin nasıl kazandırılacağına ilişkin yöntem ve teknikler, soru-cevaplar, çözümlemeler ve örnek uygulamalar açıklanabilir. Ayrıca eserin içerdiği ahlaki ve manevi değerlerin, değerler eğitimi kapsamında nasıl ele alınabileceği, öğrencilere hangi evrensel mesajların verilebileceği konusunda öneriler geliştirilebilir. Öğrencilere yönelik çalışma kitaplarının, kelime çalışmalarının, metin yorumlama etkinliklerinin ve proje ödevlerinin hazırlanması, metne ilişkin kazanımların pekiştirilmesini ve kalıcı hale gelmesini sağlayacaktır.

Kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması ve tanıtılması bağlamında, eserin dijital ortamlara aktarılarak geniş kitlelere sunulması önem taşımaktadır. Eserin transkripsiyonlu metni, söz varlığı dizini, görselleri ve ilgili tüm açıklamaların yer aldığı, etkileşimli bir çevrim içi veri tabanı oluşturulması, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde araştırmacıların, öğrencilerin ve ilgililerin hizmetine sunulabilir. Ayrıca eserin tanıtımına, dil ve edebiyat tarihimizdeki yerine ve önemine yönelik ulusal ve uluslararası sempozyum, konferans, panel ve sergiler düzenlenmesi, bu değerli eserin ve Yesevilik geleneğinin daha iyi tanınmasına, anlaşılmasına ve yaşatılmasına katkıda bulunacaktır.

Hoca Azim İşan'ın Hikmetleri, dil, edebiyat ve kültür tarihimiz açısından büyük ve eşsiz bir öneme sahiptir. Hem akademik araştırmalara hem de eğitim-öğretim süreçlerine sunduğu derin katkılarla, kültürel mirasımızın en değerli ve özgün parçalarından biridir. Bu çalışma ile elde edilen sonuçlar ve geliştirilen öneriler, eserin hak ettiği değeri görmesine, bilimsel dünyada daha iyi anlaşılmasına ve daha geniş kitleler tarafından tanınıp kullanılmasına katkı sağlayacaktır. Benzer nitelikteki tarihi metinlerin de aynı duyarlılık, titizlik ve bilimsel yöntemlerle incelenmesi, Türk dili ve edebiyatı alanındaki bilimsel ve eğitsel çalışmalara önemli katkılar sunmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Azimi. İslam Na Territori Bivşey Rossiskoy Imperii, Vipusk 4, Moskova, 2003.

Azimi. Divan-ı Azimi. Özbekistan Fenler Akademisi Biruni Şarkşınaslık Enstitüsü, El Yazmaları Kataloğu, No: 189, Taşkent.

Eraslan, Kemal. "Azim Hace Hikmetleri". Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt 19, ss. 193-230, 1 Ekim 1971.

İşan, Azim Hace. Hikmet. (Hazırlayan: Dr. S. Refiddinov), Taşkent, 1993.

Kayyumov, Abduğafur. Kokand Edebi Muhiti. Taşkent, 1961.

Kayyumov, Pulat. Tezkire-i Kayyumi, Cilt I, Taşkent, 1998.

Mamaraimov, A. ve diğ. "19. Yüzyıl Sonlarında ve 20. Yüzyılın Başlarında Türkistan Dini-Maarifi Edebiyatında Ahmed Yesevi İzleri". Bilim ve Eğitim Dergisi, 2020.

Şen, M. (2013). "Klasik Sonrası Dönem Çağatay Türkçesinde Bölgesel Farklılıklar". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, s. 151-178.

Şen, M. (2015). "Çağatay Türkçesinde İsim Çekim Ekleri ve Kullanım Özellikleri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, Cilt 63, Sayı 1, s. 147-189.

Şen, M. (2017). "Hokand Hanlığı Dönemi Edebi Dili ve Üslup Özellikleri". *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, s. 377-402.

Şen, M. (2018). *Ali Şir Nevai ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şen, M. (2019). *Çağatayca Söz Varlığı ve Sözlük Bilimi Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Şen, M. (2020). "Azim Hoca ve Hikmetleri'nin Dil Özellikleri". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 48, s. 211-236.

Şen, M. (2021). *Çağatay Türkçesi Grameri: Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Aka, İ. (2012). *Timurlular ve Çağatay Hanlığı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Argunşah, M. (2013). *Orta Asya Türk Dilleri ve Edebiyatları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Caferoğlu, A. (2007). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Canpolat, M. (2002). *Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Eckmann, J. (2017). *Çağatay Türkçesi Grameri* (Çev.: Kemal Eraslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eraslan, K. (1993). *Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Köprülü, M. F. (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi II: Orta Asya Türk Edebiyatı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Tekin, T. (2011). *Türk Dilleri Tarihi ve Karşılaştırmalı Grameri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yuvallı, H. (1993). *Çağatay Hanlığı ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Borovkov, A. K. (1953). "Çağatayca ve Eski Özbekçe Arasındaki İlişkiler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Cilt 3, s. 45–67.

Eckmann, J. (2014). "Çağatay Türkçesinin Gelişim Evreleri ve Sınıflandırılması". *Türkoloji Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, s. 75-98.

Refiddinov, S. (1993). *Azim Hace Hikmetleri*. Taşkent: Özbekistan Yayınları.

Reşetov, V. V. (1968). "Çağatay Türkçesinin Bölgesel Lehçeleri". *Sovyet Türkolojisi*, Sayı 3, s. 12–29

Samoiloviç, A. N. (1922). *Çağatay Türkçesi Üzerine Dersler* (Çev.: Ahmet Caferoğlu). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Eraslan, K. (2004). *Çağatayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nevai, A. Ş. (1996). *Muhakemetü'l-Lugateyn* (Haz.: Kemal Eraslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Vambéry, H. (1867). *Çağatayca Dil Çalışmaları* (Çev.: Ahmet Caferoğlu). İstanbul: Enderun Kitabevi.

Akallı, Ş. H. ve diğ. (2011). *Türkçe Sözlük* (Cilt 1-2). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim* (3. bs., Cilt 1-2). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Alpargu, M. (2021). *Orta Asya Hanlıkları Tarihi: Hokand, Buhara ve Hive*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi I: En Eski Devirlerden 15. Yüzyılın Sonuna Kadar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çetişli, İ. (2008). *Edebiyat Bilgisi: Biçim, Tür ve Terimler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

Halilbekov, H. (1998). *18.-19. Yüzyıl Özbek Edebiyatı*. Taşkent: Özbekistan Bilimler Akademisi Yayınları.

Karasar, N. (2007). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler* (17. bs.). Ankara: Nobel Yayınları.

Karakuş, N. (2002). *Dil Eğitimi ve Öğretimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Kavcar, C. (1994). *Edebiyat ve Eğitim*. Ankara: Engin Yayınevi.

Konukçu, E. (1998). "Hokand Hanlığı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, s. 214-217. İstanbul: TDV Yayınları.

Korkmaz, Z. (2003). *Türk Dilinin Tarihi Gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Saussure, F. de. (1976). *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev.: B. Vardar). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Taşdelen, V. (2018). *Edebiyat Eğitimi ve Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Tolkun, Z. (2001). *Orta Asya Türk Şairleri: Nadire, Üveysi ve Mahzûne*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Uçan, H. (2008). *Dil, Kültür ve Edebiyat İlişkisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

EKLER

Kapak 1

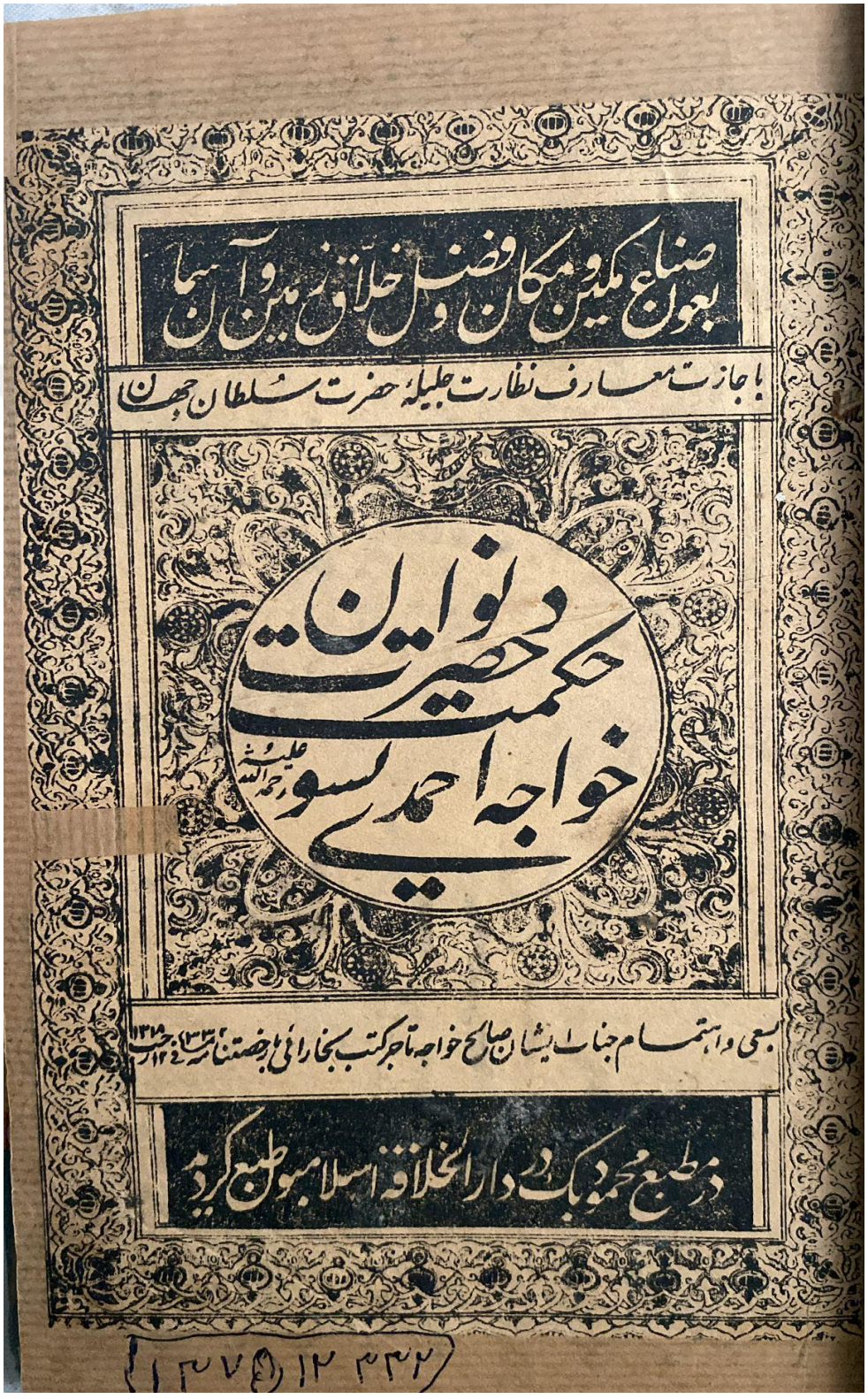

Kapak 2

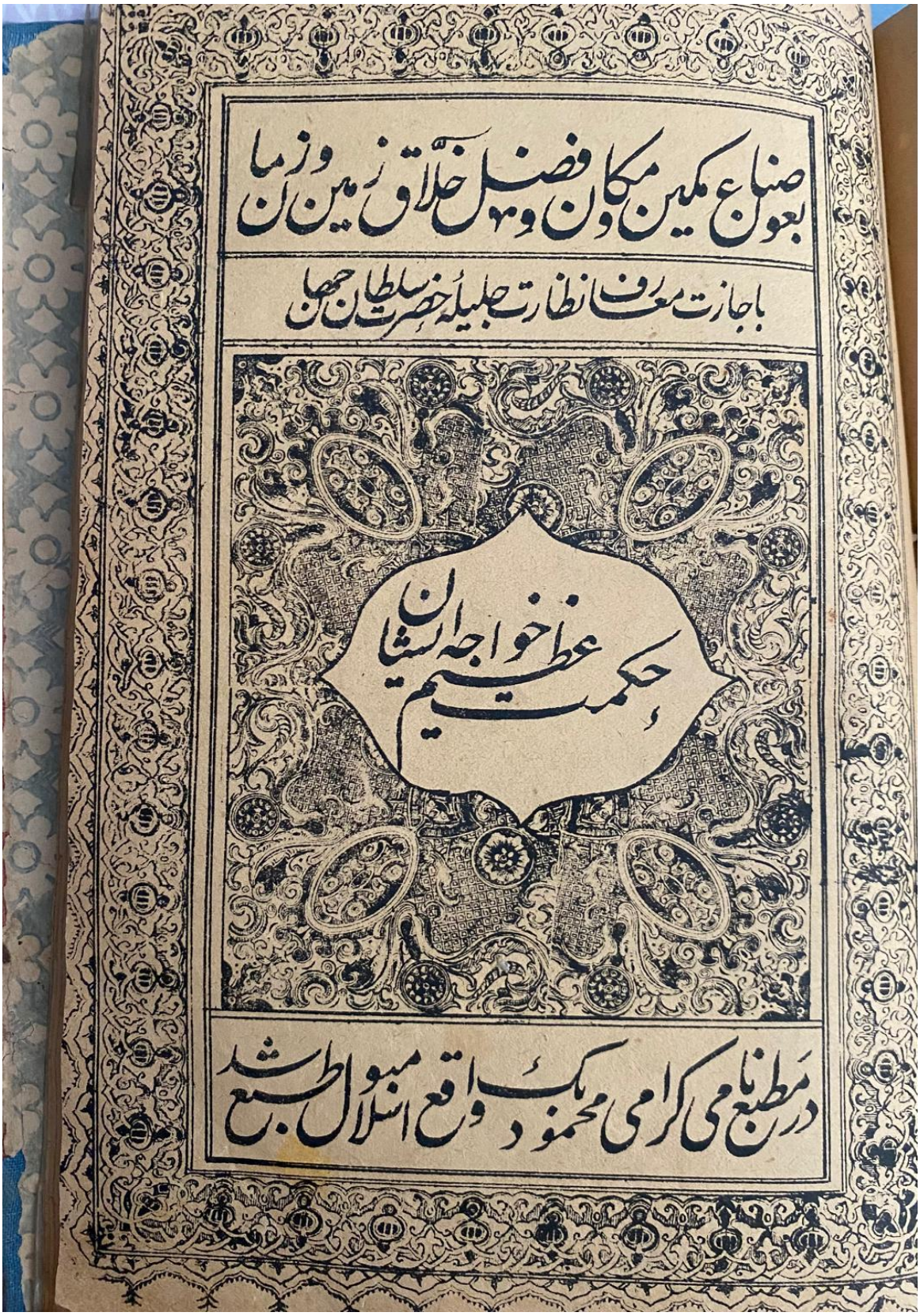
بعون صناع مکین مکان و فضل خلاق زمین و زمان
باجازت معارف نظارت جلیله حضرت سلطان جهان
حکمت عظیم خواجه لسیان
در مطبع نامی کرامی محمود بک واقع اسلامبول طبع شد

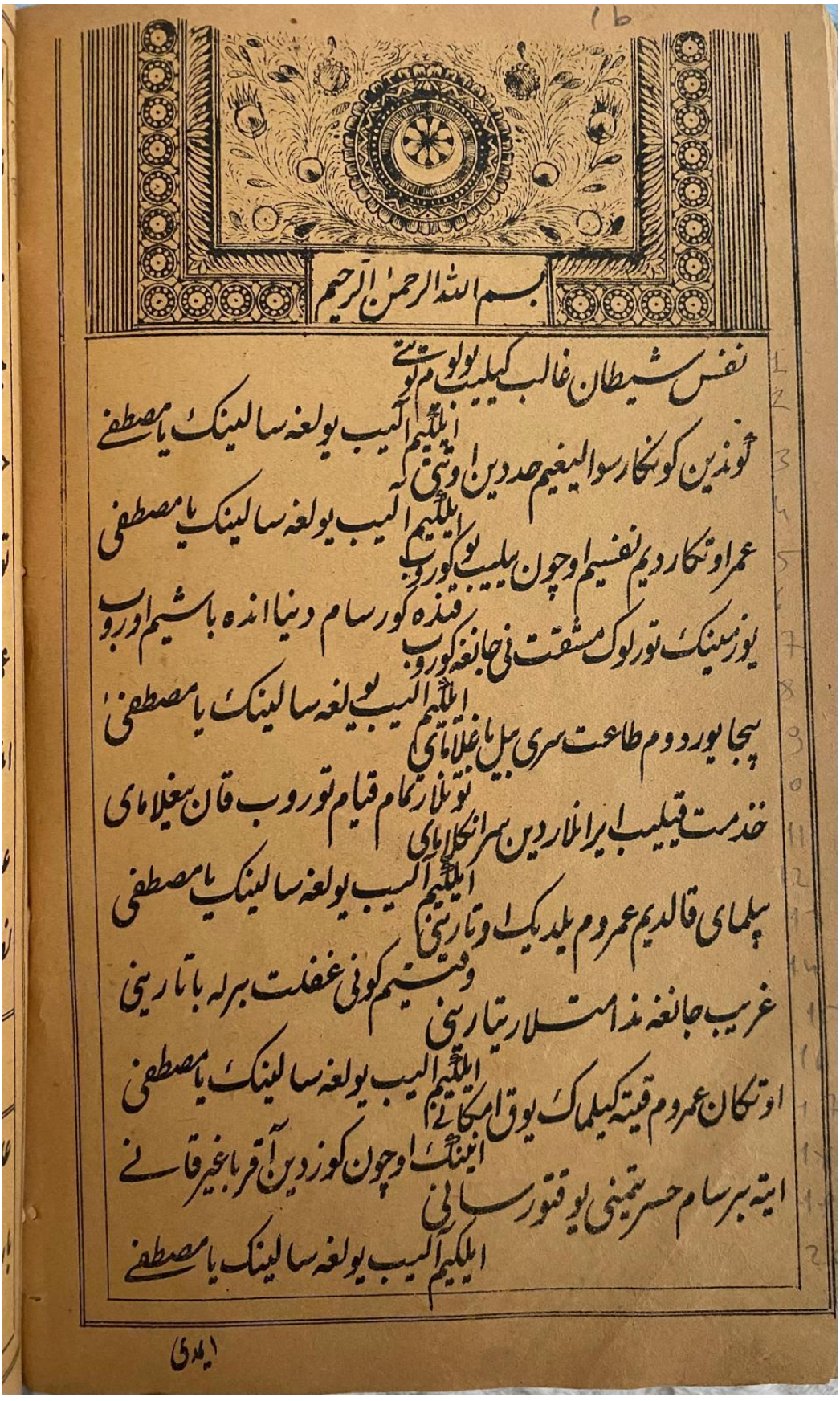

بسم الله الرحمن الرحیم

نفس شیطان غالب کیلیب یولوم توتی
ایلگیم آلیب یولغه سالینگ یا مصطفی
گوندین گونگار سوالیغیم حد دین اوتی
ایلگیم آلیب یولغه سالینگ یا مصطفی
عمر اونگار دیم نفسیم اوچون بیلیب یوگورو ب
یورمینگ تورلوک مشقت نی جانغه قبذه گورسام دنیا اندہ باشیم اورو ب
ایلگیم آلیب یولغه سالینگ یا مصطفی
پیجا یوردوم طاعت سری بیل یا غلاماتی
نو تلار یمام قیام تورو ب قان یغلامای
خدمت قیلیب ایرانلار دین سر انگلامای
ایلگیم آلیب یولغه سالینگ یا مصطفی
پیلمای قالدیم عمر دم یلدیک اوتاریتی
غریب جانغه مذامتلار یتاریتی
وقتیم گونی غفلت برله باتاریتی
ایلگیم آلیب یولغه سالینگ یا مصطفی
اوتکان عمر دم قیمتہ کیلماک یوق امکانی
ایتینگ اوچون گوزدین آقر باغیر قانی
ایته برسام حسرتیمنی یو قتورسانی
ایلگیم آلیب یولغه سالینگ یا مصطفی

ایدی

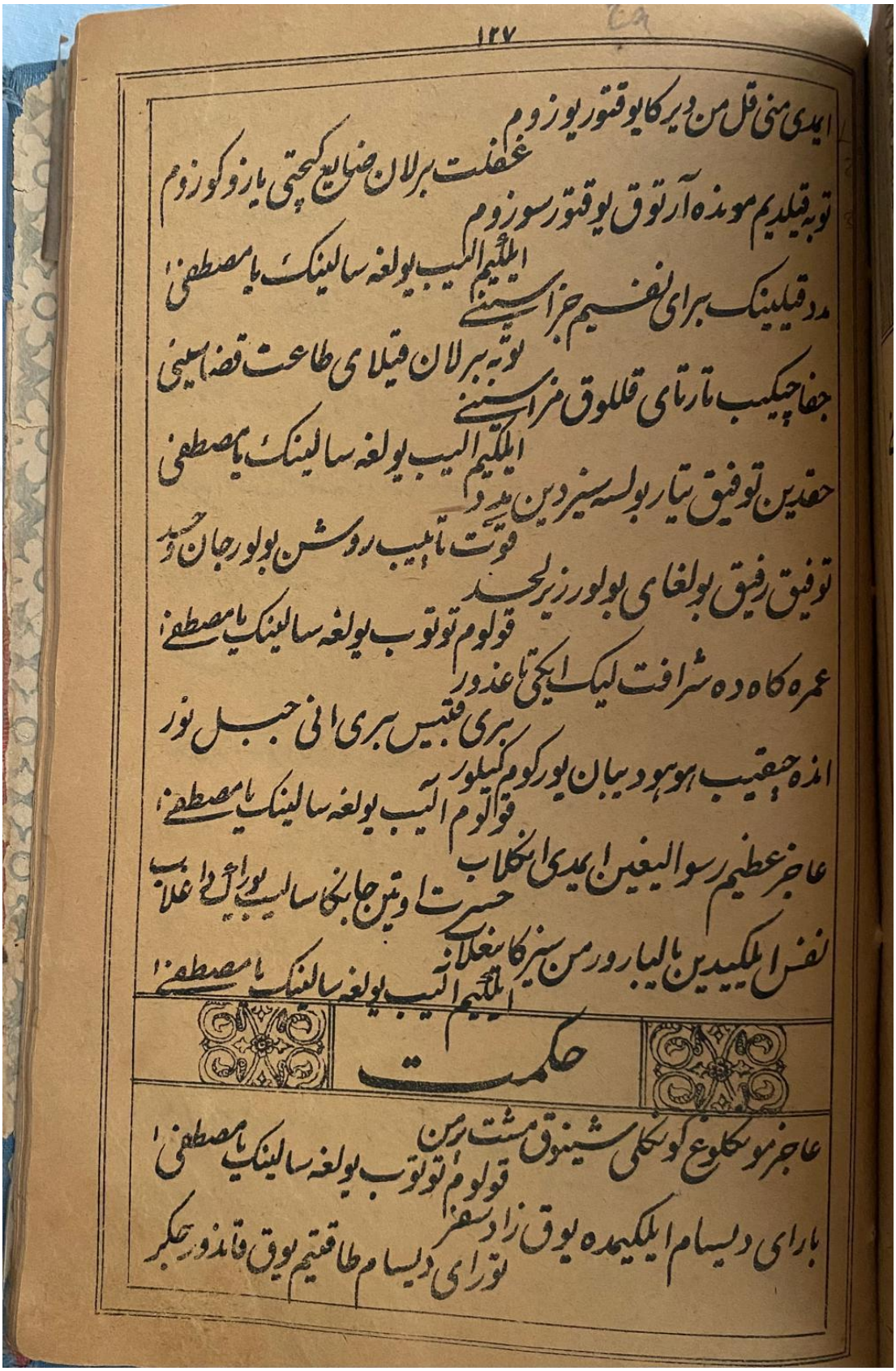

ایمدی منی قل من دیرکا یوقتور یوزوم غفلت برلان ضایع کیچتی یازوکورزوم
توبه قیلدیم موندہ آرتوق یوقتور سوزوم ایلگیم الیب یولغه سالینگ یا مصطفی
مدد قیلینگ برای نفسیم جزاسینے توبه برلان قیلای طاعت قضاسینی
جفاچیکیب تارتای قللوق مزاسینے ایلگیم الیب یولغه سالینگ یا مصطفی
حقدین توفیق تیار بولسه سیرمدین یوزوم قوت تاهیب روشن بولور جان وجسم
توفیق رفیق بولغای بولور زیر لحد قولوم توتوب یولغه سالینگ یا مصطفی
عمره کاه ده شرافت لیک ایکی تا عذور بری قتیس بری انی جبل نور
اندہ حقیب هوهو دیبان یورکوم کیلور قولوم الیب یولغه سالینگ یا مصطفی
عاجز عظیم رسوالیغین ایمدی انکلاب حسرت اوتین جانکا سالیب یورایدی غلاب
نفس املکیدین بالیارورمن سیرکا یغلاب ایلگیم الیب یولغه سالینگ یا مصطفی

حکمت

عاجز موکلوع کونکلی شینوق مشت رمن قولوم توتوب یولغه سالینگ یا مصطفی
بارای دیسام ایلکیمده یوق زاد سفر تورای دیسام طاقتیم یوق قاندور حکمر

عاجز قلونک احوالیغه ایلاب نظر
قولوم توتوب یولغه سالینک یا مصطفیٰ
مدد قیلینک دینا بوزوب دین نی توزای
کعبه روضه فراقیده بغریم ایزای
یولغه کیریب تاغ وتینکیز حولنی کیزای
قولوم توتوب یولغه سالینک یا مصطفیٰ
محرم بولوب حق مولیمدین تیلاب تیلکا
واحمدلک واشکرلک والنعمت لک
تیلکا اکیب اللهم لبیک لک
قولوم توتوب یولغه سالینک یا مصطفیٰ
بوحال برله کعبه بیتیام عشقیم تاشیب
یتی قتله چرخ اورسام من عقلیم شاشیب
استلام حجرایتای کویوب پیشیب
قولوم توتوب یولغه سالینک یا مصطفیٰ
صفامروه مزدلفه منا ایتای
عرفات ده وقوف اتیب رازیم ایتای
بغریم کویوب جاندین تویوب اوزدین کیتای
قولوم توتوب یولغه سالینک یا مصطفیٰ
حج عمره اندین باریب تیکورسم من
جمله ارکان شرطین بجا کیلتورسم من
حرم ایچره حیران توروب آه اورسم من
قولوم توتوب یولغه سالینک یا مصطفیٰ
اندین سونکره مدینه کا بارکوم کیلور
سلام صلوات اتیب روضه کیرکوم کیلور
یغوه دیوب اوزوم اندہ اورکوم کیلور
قولوم توتوب یولغه سالینک یا مصطفیٰ

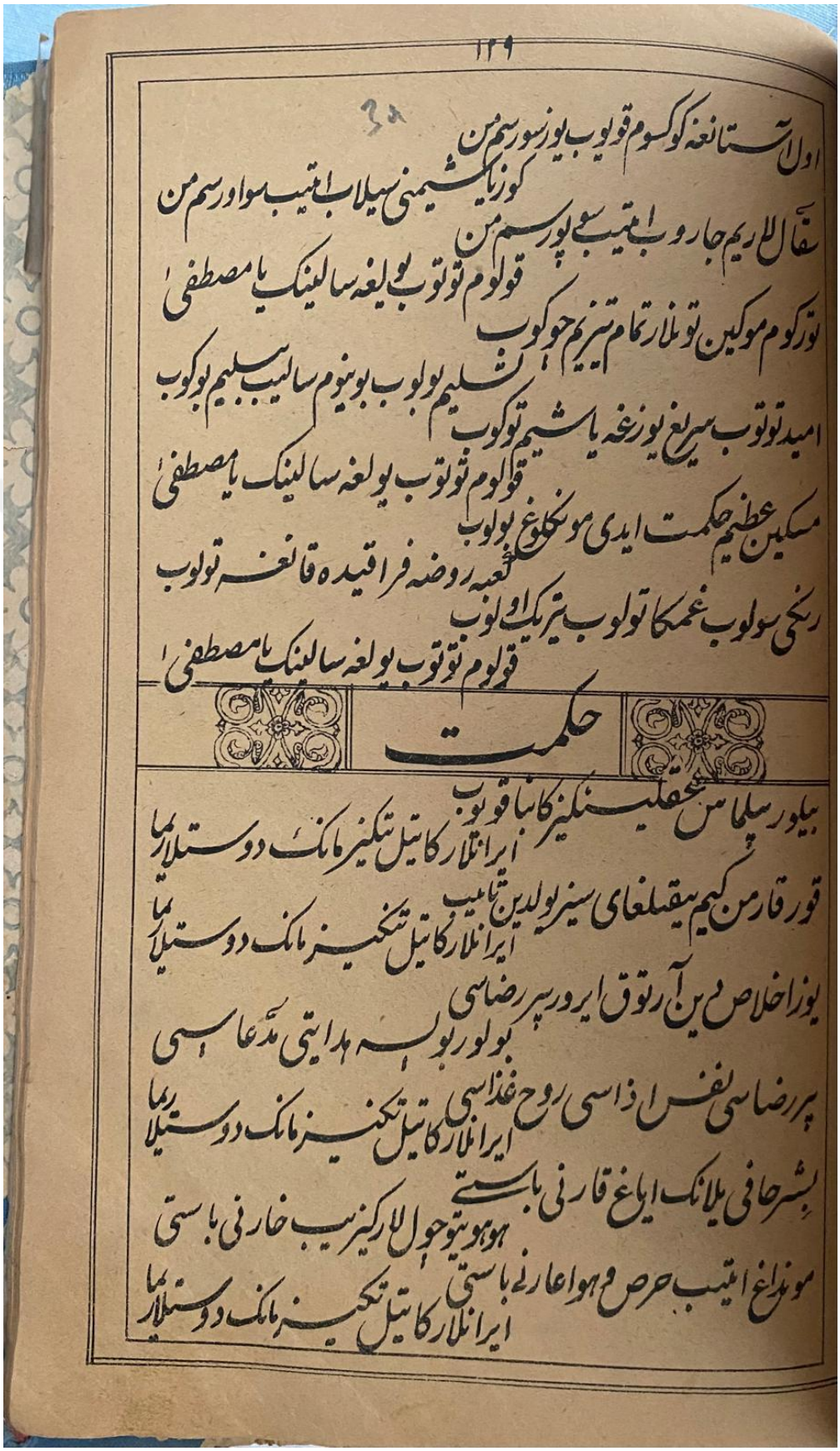

اول آستانغه کوکسوم قویوب یوزسورسم من
کوزیاشیمنی سیلاب ایتیب سوارسم من
سقال لاریم جاروب ایتیب سوپورسم من
قولوم توتوب یولغه سالینگ یا مصطفیٰ
توزکوم موکین تولار تمام تیزیم جوکوب
تشلیم یولوب بوینوم سالیب سلیم بوکوب
امید توتوب سیرلغ یوزغه یاشیم توکوب
قولوم توتوب یولغه سالینگ یا مصطفیٰ
مسکین عظیم حکمت ایدی مونکلوغ بولوب
کعبه روضه فراقیده قانغه تولوب
رنجی سولوب غمکا تولوب تیریکلو نوب
قولوم توتوب یولغه سالینگ یا مصطفیٰ

حکمت

بیلور سیلماس محققلیسنگیز کانا قویوب
ایرانلار کا تیل تکیز مانگ دوستلار یما
قورقارمن کیم یقلغای سیز یولدین تایب
ایرانلار کا تیل تکیز مانگ دوستلار یما
یوز اخلاص دین آرتوق ایر در پیر رضاسی
بولور بولسه هدایتی مدعاسی
پیر رضاسی نفس اذاسی روح غذاسی
ایرانلار کا تیل تکیز مانگ دوستلار یما
بشر حافی یلانگ ایاغ قارنی باستی
هوهو یتوحول لار کیز یب خارنی باستی
موندا غ ایتیب حرص و هوا عارنی باستی
ایرانلار کا تیل تکیز مانگ دوستلار یما

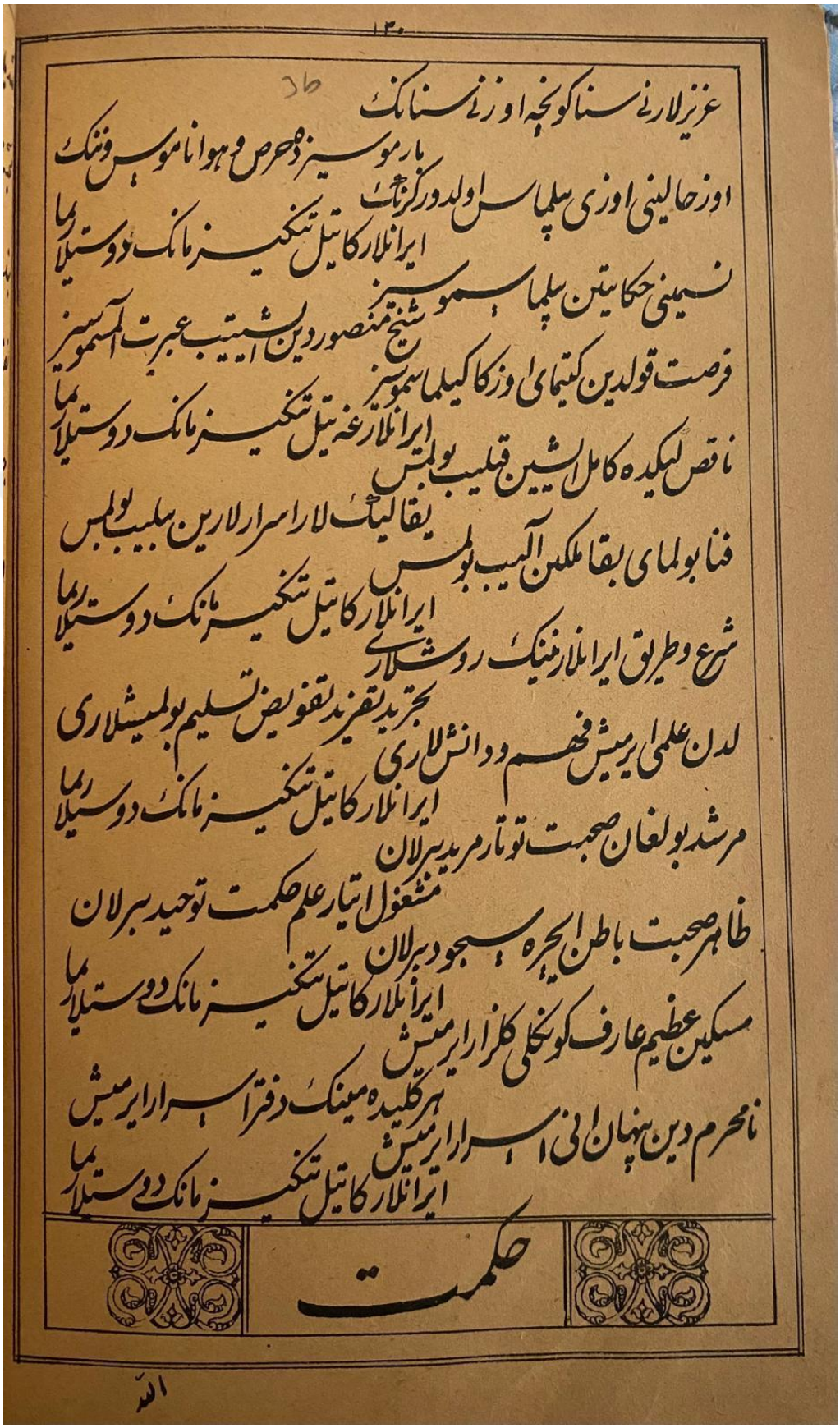

۱۳۰

عزیزلارنی سنا کونجه اوزنی سنانگ
یار موسیز دمحرص و هوانا موس ونگ
اوزحالینی اوزی بیلماسلر اولدور کرنگ
ایرانلار کاتیل تنکیز مانگ دوستلارما
نسیمی حکایتین بیلماسمو سیز شیخ منصوردین اشیتیب عبرت آلمسمو سیز
فرصت قولدین کیتمای اوزکا کیلماسمو سیز
ایرانلار غه تیل تنکیز مانگ دوستلارما
ناقص لیکده کامل اشین قلیب بولمس یقالیق لارا سرارلارین بیلیب بولمس
فنا بولمای بقا ملکین آلیب بولمس
ایرانلار کاتیل تنکیز مانگ دوستلارما
شرع وطریق ایرانلار ننگ روشلاری بجرید یقزیدتفویض تسلیم بولمیشلاری
لدن علمی ایرمیش فهم ودانشلاری
ایرانلار کاتیل تنکیز مانگ دوستلارما
مرشد بولغان صحبت تو تار مرید بیرلان مشغول ایتار علم حکمت توحید بیرلان
ظاهر صحبت باطن ایچره سجود بیرلان
ایرانلار کاتیل تنکیز مانگ دوستلارما
مسکین عظیم عارف کونکلی کلزار ایرمیش هر کلیده مینگ دفتر اسرار ایرمیش
نامحرم دین پنهان انی اسرار ایرمیش
ایرانلار کاتیل تنکیز مانگ دوستلارما

حکمت

الله

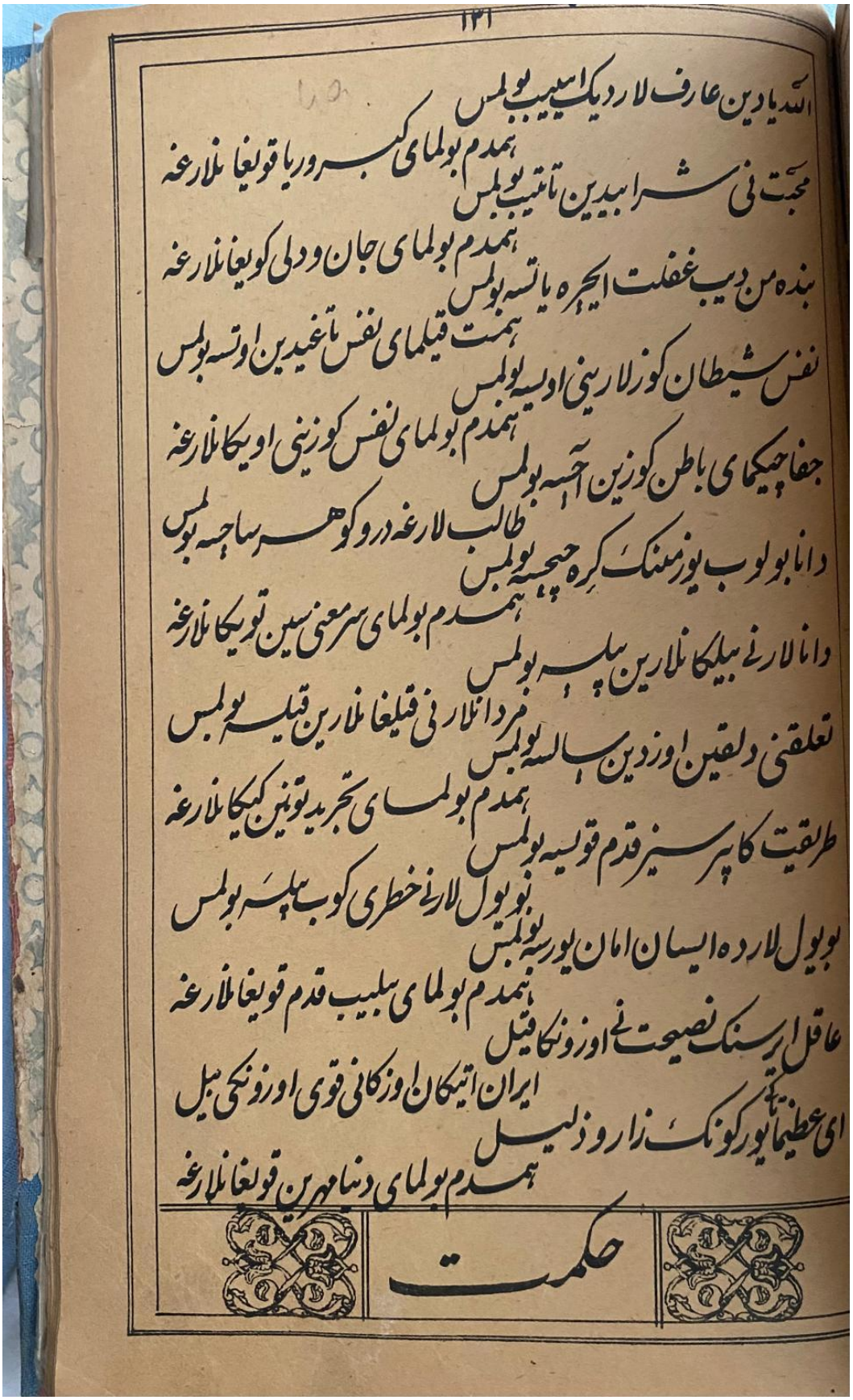

۱۳۱

الله یادین عارف لار دیک اسیب بولمس
همدم بولمای کبر و ریا قویغا نلار غه

محبت نی شرابیدین تاتیب بولمس
همدم بولمای جان و دلی کویغا نلار غه

بنده من دیب غفلت ایچره یاتسه بولمس
همت قیلمای نفس تاغیدین اوتسه بولمس

نفس شیطان کوزلارینی اویسه بولمس
همدم بولمای نفس کوزینی اویکا نلار غه

جفا چیکمای باطن کوزین آچسه بولمس
طالب لار غه در و کوهر ساچسه بولمس

دانا بولوب یوز منک کره چیچسه بولمس
همدم بولمای سر معنی سین تویکا نلار غه

دانالار نی بیلکا نلارین پیسه بولمس
مردانلار نی قیلغا نلارین قیلسه بولمس

تعلقنی دلقین اوزدین ساقسه بولمس
همدم بولمای تجرید توښین کیکا نلار غه

طریقت کا پرسیز قدم قویسه بولمس
بویول لار نی خطری کوب پیسه بولمس

بویول لار ده ایسان امان یورسه بولمس
همدم بولمای بلیب قدم قویغا نلار غه

عاقل ایرسنک نصیحت نی اوزونکا قیل
ایران اتیکان اوزکانی قوی اوزونکی بیل

ای عطیمای تا یورکونک زار و ذلیل
همدم بولمای دنیا مهرین قویغا نلار غه

حکمت

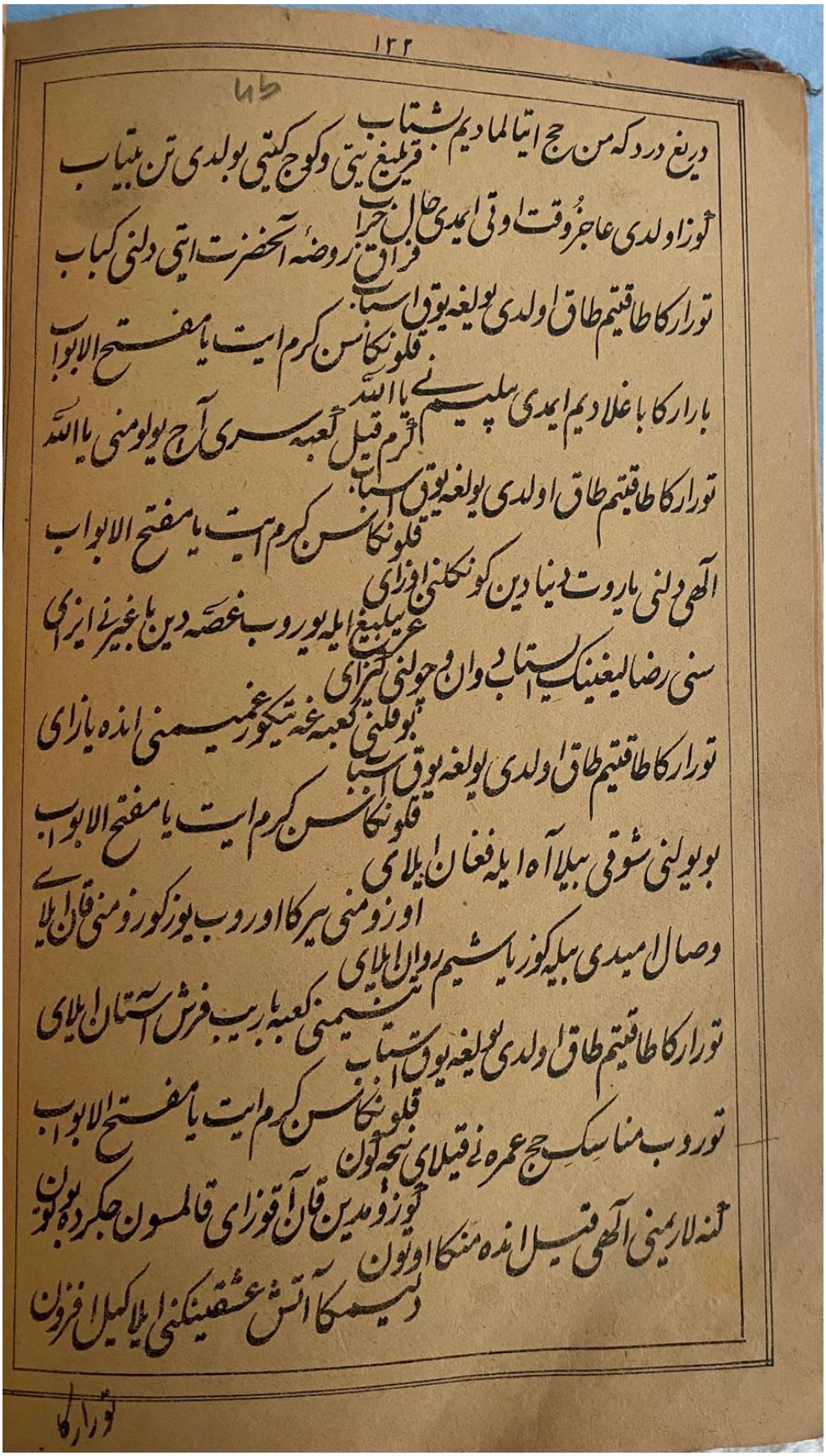

۱۲۲

۱۱۵

دریغ درد که من حج ایتالمادیم بشتاب قرلیغ بیتی وکوچ کیتی بولدی تن بیتاب

کوزاولدی عاجزوقت اوتی ایمدی حال خراب فراق روضهٔ آنحضرت ایتی دلنی کباب

تورارکا طاقیتم طاق اولدی یولغه یوق اسباب قلونکانسن کرم ایت یا مفتح الابواب

بارارکا باغلادیم ایمدی بلیم نی یا الله اگرم قیل کعبه سری آچ یولومنی یا الله

تورارکا طاقیتم طاق اولدی یولغه یوق اسباب قلونکانسن کرم ایت یا مفتح الابواب

آلهی دلنی یاروت دینادین کونکلنی اوزای عیلبغ ایله یوروب غصه دین باغیرنی ایزای

سنی رضا لیغینک استاب دوان وچولنی کزای بوقلنی کعبه غه تیکور غمیمنی اندیه یازای

تورارکا طاقیتم طاق اولدی یولغه یوق اسباب قلونکانسن کرم ایت یا مفتح الابواب

بویولنی شوقی بیلا آه ایله فغان ایلای اوزومنی یرکا اوروب یوزکوزومنی قان ایلای

وصال امیدی بیله کوزیاشیم روان ایلای کعبه باریب فرش آستان ایلای

تورارکا طاقیتم طاق اولدی یولغه یوق اسباب قلونکانسن کرم ایت یا مفتح الابواب

توروب مناسکِ حج عمره نی قیلای نجه کون کوزومدین قان آقوزای قالمسون جگرده بوکون

کنه لار مینی آلهی قیل اندیه منکا اوکون دیمکا آتش عشقینکنی ایلاکیل افزون

تورار کاطاقیتم طاق اولدی یولغه یوق اسباب
قلونکا نسن کرم ایت یا مفتح الابواب
یتوشتم کعبه طوافیغه جان فدا قیلامین
صفا و مروه ده هم آه ربنا قیلامین
وقوف اتیب عرفات تاغیده نوا قیلامین
تورار کاطاقیتم طاق اولدی یولغه یوق اسباب
تیلیمنی ساقلامین و دل بیله نوا قیلامین
قلونکا نسن کرم ایت یا مفتح الابواب
غرم قیلماندین اوتوب شوق ایله مدینه یارای
یوزوم بیله یوکورای باشیم بیله روضه کیرای
کوزوم بیله سوا ورای کیرپیکیم بیله سپورای
تیرتکلای اولکا نیمنی لذتینی انده بیلای
یورارکا طاقیتم طاق اولدی یولغه یوق اسباب
قلونکا نسن کرم ایت یا مفتح الابواب
توروب رسول خدانی مکانلارین کورامین
اورزومنی انده اوروب هر طرف یوزوم سورامین
دمادم روضه پاکیکا تیر مولوب تورامین
اجل یتوشه اوشل آستانه ده اولامین
تورار کاطاقیتم طاق اولدی یولغه یوق اسباب
قلونکا نسن کرم ایت یا مفتح الابواب
اکرچه عاصی من و بر کناه نامه سیاه
باشیمنی روضه قویوب ایلاسام فغان ایله آه
دیسام که عاصی قلونک کیلدی یا رسول الله
دیکا یوز مسکین عظیم نی کیل ای سک درکاه
تورار کاطاقیتم طاق اولدی یولغه یوق اسباب
قلونکا نسن کرم ایت یا مفتح الابواب

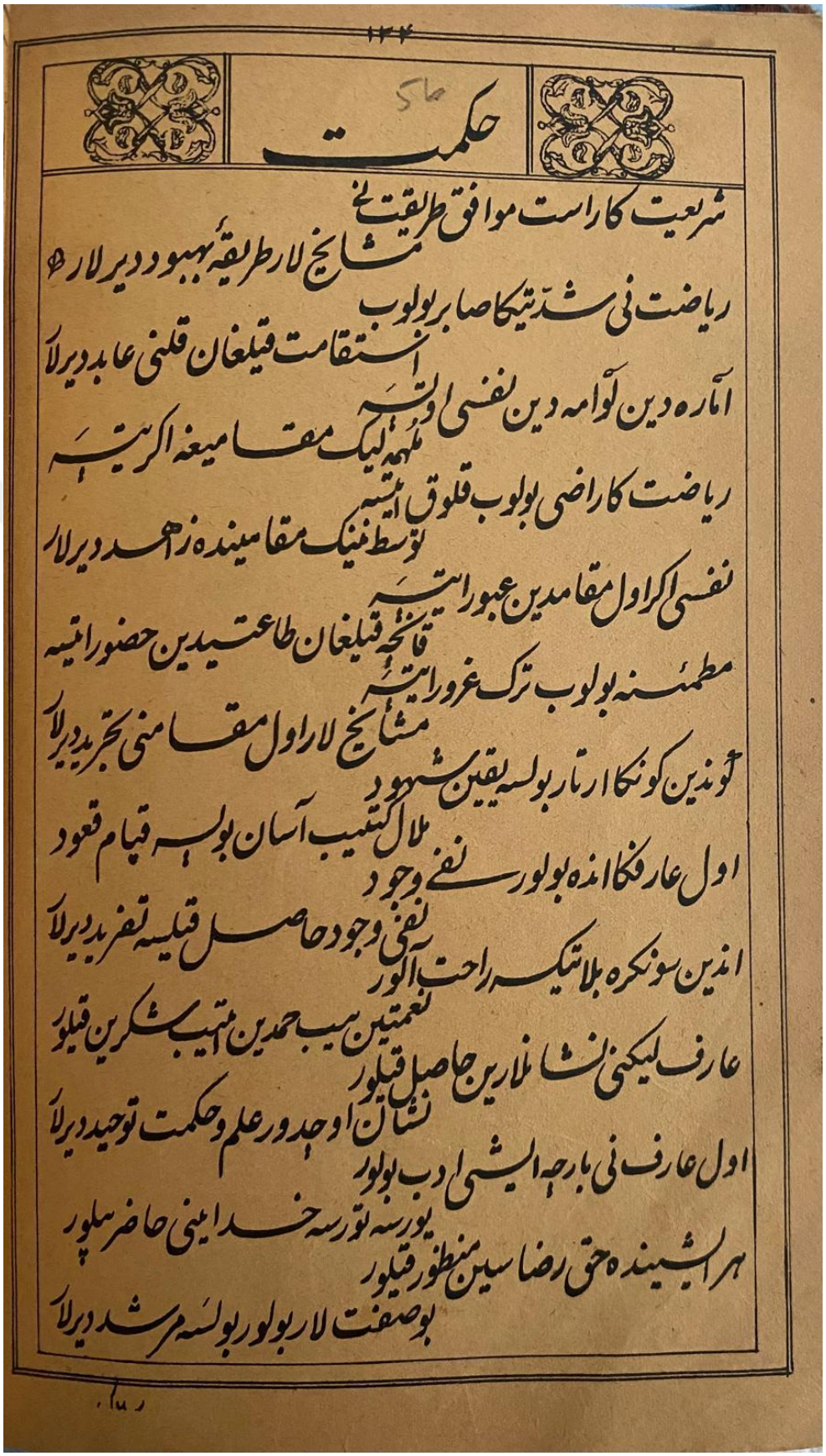

حکمت

شریعت کاراست موافق طریقت نی
مشایخ لار طریقه بهبود دیرلار

ریاضت نی شدتیکا صابر بولوب
استقامت قیلغان قلنی عابد دیرلار

آماره دین آوامه دین نفسی اولتیره
ملهه لیک مقامیغه اکریتیره

ریاضت کاراضی بولوب قلوق ایتیره
توسط منیک مقامینده زاهد دیرلار

نفسی اکراول مقامدین عبور ایتیره
قانچه قیلغان طاعتیدین حضور ایتیره

مطمئنه بولوب ترک غرور ایتیره
مشایخ لاراول مقامنی تجرید دیرلار

اوندین کونکا ارتار بولسه یقین مشهود
ملال کتیب آسان بولیه قیام قعود

اول عارف فکاندہ بولور نفی وجود
نفی وجود حاصل قیلیسه تفرید دیرلار

اندین سونکره بلا تیکسه راحت آلور
نعمتین بیب حمدین ایتیب شکرین قیلور

عارف لیکنی نشانلارین حاصل قیلور
نشان اوچدور علم وحکمت توحید دیرلار

اول عارف نی بارچه ایشی ادب بولور
یورسه توررسه خدایینی حاضر بیلور

هر ایشینده حق رضاسین منظور قیلور
بوصفت لار بولور بولسه مرشد دیرلار

سالک ایشی آسان بولمس نفسدین کیچمای
صافی بولماس ماسوادین کونکل اوزمای
تو تلار تمام قایم تورو ب ویقوا اوزمای
قیام قعود حاصل قیلیپ قاعد دیرلار
بول باهیبنی بولکان بارمو یولنی کورمای
جاندین عجیب درد طلب دورین سورمای
تازه حیات قولغه کیرماس عشق انتوماری
عشق اولتورکان عاشق لاّنی شهید دیرلار
مسکین عظیم طلب قیلسنگ حقیقت نی
شریعت کاموافق توت طریقت نی
هر اشینکده قویماس بولسنگ شریعت نی
اوشل ایشنی طریقه بهبود دیرلار

حکمت

ازل وقتده الله سویکان اولوشلوق قیل
بو دنیاده طلب دردین سورار دوستلار
یوزمینگ بلا آفت محنت یولین توتسه
قیتا پلماس انکا اوزین اورار دوستلار
دنیا کیلیب نظر قیلسه پروا قیلماس
اونگ وسولغه باقیب هرگز یولدین قالماس
چین قل بولور خواجه لیکنی کورکا الماس
دنیا قویوب دین یولیغه کیرار دوستلار
پیر مرشد مکمل غه اوزین سالور
نه بولورسه اخلاص ایله انی قیلور
نفسی اولورنکی سولور تسلیم بولور
بو نینین سالیب خنی متیده تورار دوستلار

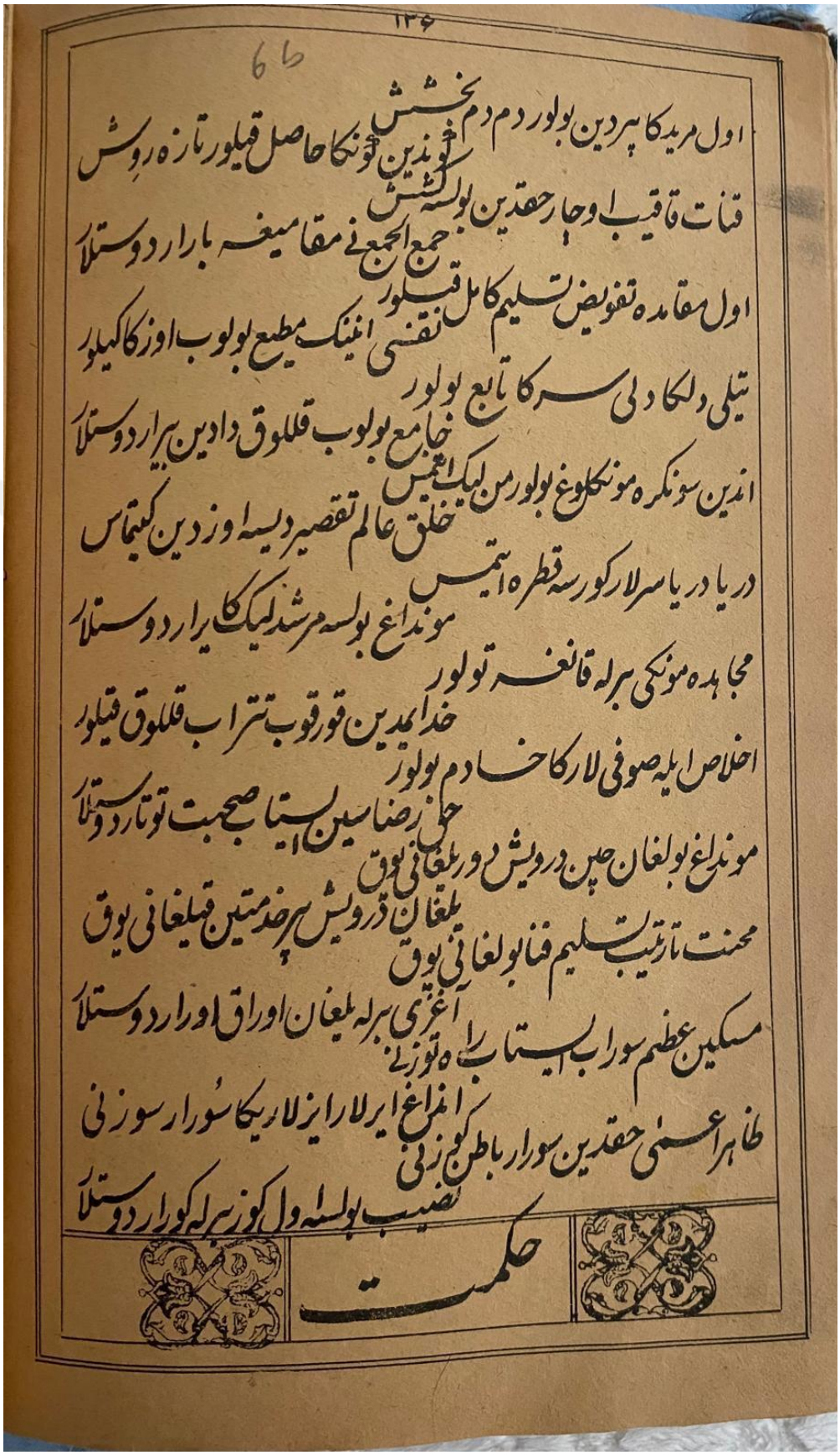

ط ۶

اول مرید کا پیر دین بولور دم دم بخشش
خوندین خونکا حاصل قیلور تازه روشش

قنات قاقیب اوچار حقدین بولسه کشش
جمع الجمع نی مقامیغه بارار دوستلار

اول مقامده تفویض تسلیم کامل قیلور
نفسی اینیک مطیع بولوب اوزکا کیلور

تیلی دلکا دلی سرکا تابع بولور
جامع بولوب قللوق دادین بیرار دوستلار

اندین سونکره مونکلوغ بولور من لیک امیس
خلق عالم تقصیر دیسه اوزدین کیتماس

دریا دریا سرلار کورسه قطره امیس
موندا غ بولسه مرشد لیک کا یارار دوستلار

مجاهده مونکی برله قانغه تولور
خدا یمدین قورقوب تتراب قللوق قیلور

اخلاص ایله صوفی لارکا خادم بولور
حق رضاسین ایستاب صحبت توتار دوستلار

موندا غ بولغان چین درویش درویلغانی یوق
یلغان درویش پرخدمتین قیلغانی یوق

محنت تارتیب تسلیم فنا بولغانی یوق
مسکین عظم سوراب ایستاب راه توزنی

آغزی برله یلغان اوراق اورار دوستلار
اندا غ ایرلار ایزلاریکا سورار سوزنی

ظاهر اعمی حقدین سورار باطن کوزنی
نصیب بولسه ول کوزبرله کورار دوستلار

حکمت

ای دوستلاریم طریقت نی یولی اولوغ
پر سیز قدم قویغان کیشی سرسان بولور

ناقص شیخ نی طریقت ده ویران دیرلار
ناقص شیخ نی طریقتی ویران بولور

اخلاص ایله دینا قویوب دین نج سویونگ
زهد و ورع برله نفس نی کوزین ایونگ

تون کون تیمای دل باشیکا یوزنی قویونگ
انشاء الله باطن یوزی تابان بولور

سالک اکر دلدین سرکا عبور ایتسه
جمع الجمع نی علامتین ظهور ایتسه

فنا لیکدین بقا تاپب حضور ایتسه
تضعیف دور اندین سونکره مردان بولور

معرفت نی دریاسیدین کوهر تاپمیش
بی کوهنی دل دامنی برله یاپمیش

مردانه لار علم حکمت تفضیل تاپمیش
بو صفت لار بولور بولسه رهبران بولور

اول مقامده نسبت کل اینمیش ظهور
پیش نماز دین آکورا یرمیش فیض و فور

باطنیدین بهره آلمیش نزدیک و دور
نزدیک و دور نسبتی کا کیسان بولور

اندین سونکره برجه الیشی ادب بولور
آذ بی ربی اذه تیلکا کیلور

عبد تنی مقامنده اوزنی تنور
حلم و حیا غالب کیلیب ترسان بولور

مسکین عظیم بولوب یکلیغ یاشینگ آفلت
فلک تنبی اویاتینگدین بیرکا باقیب

7b

اولوش بخشش تا بسنگ شینک آسان بولور

ثم ابولوب مصطفی غه قبوق قاقیب

حکمت

قیو قلغه حقیقت دین یولی نصیب
شریعت کا طریقت کا جویان بولور

تون کون تیمای صدقی برلان طلب قیلیب
ماسوی نی خلعت یدین عریان بولور

پر مرشد مکمل غه اوزین سالسه
باطن علمین اول مرشد دین سبق آلسه

جان و دلین حق ذکریغه مشغول قیلسه
خلوت ایستاب ایل کوزیدین پنهان بولور

جاندین قیناب مشغول بولسه عبادتکا
نفس اولدوروب عادت قیلسه قناعتکا

طاقت قیلسه ملامتکا اهانت کا
چین طالب لار قطاریندن بولغان بولور

هر اشیده خالص قیلسه نیتینی
دین یولیکا صرف ایلاسه همتینی

استقامت برله توتسه غیرتینی
ایرانلار دین اولوش نسبت آلغان بولور

مستولی بر قلب بولسه ذکری دائمی
بی تکلف تابسه دلده اندیشه نی

اندیشه دین راحت تابسه جمله تنی
فنای قلب و لاتین آلغان بولور

بیتار بولسه شرح صدرین مقامینه
باطنیدین کوچار خبث و کبر و کینه

تورت عناصر حجاب بولمس دل نورینه
باطن آنده خورشید نیکلیغ تابان بولور

مسکین عظیم باطن نعمت بالدین تا بلیغ
کیمکا بخشش بولکان بولسه قوتلوغ

بولغمت نی تاتقانلار نی بغری او تلوغ
تاتالمایین اولور بولسنگ ارمان بولور

حکمت

حق مولیسم نی تجلی ارادتی
کیمکا توشسه یولین تاپسه رهدان بولور

توکلت علی الله نی تیل کا آلیب
چین دل برله دیدار یغه جویان بولور

پیر کامل صحبتیغه اوزنی اورار
کوب ایشینده چلتن سفت تن یاری برار

اولوغ اولوغ عزیز ایران حالین سورار
اندین سونکره دشوار اشلار آسان بولور

شریعت بیش طریقت پیش حقیقت پیش
بیلور بولسنگ معرفت دور تورینجی پیش

بو ایشلار دین بهره آلیب اوشل درویش
اندین سونکره کر ضعیف دور مردان بولور

بو دریالارا سینده غواص بولور
تصنیبیحه هر بریدین کوهر آلور

نورا علی نور سرده حاصل قیلور
ذرّه بولسه خورشید نیکلیغ تابان بولور

غرقاب بولغان بوتورتولان دریاسیغه
وارث بولورانبیالار میراثیغه

فاضل بولوب همت باغلاردین یاسعنه
اول مقامده نسبت کل اعتبار ظهور
نسبتیدین بهره آلور نزدیک و دور
اذاغ عارف باطنی دورکوهرکا
اندین کیحای آلماغ اندین بویق امکانی
ای دوستلاریم بو دنیادوردین بازاری
جان برینکلار برچه ایشدین دین درکاری
مسکین عظیم مصطفی نی برایتی امیدا
حق مولیم نی مستحق رحمتی سن

حکمت

حق مولیم نی عنایتی بولسه کیمکا
مرید بولوب خدمت قیلیب مرشدلارکا
برچه ایشین کامل تو توب شریعتکا
باشدین کیچیب قدم قویوب طریقتکا

جان و دلین مشتاق ایتب معرفتکا
حقیقتت نی اسراریکا جویان بولور

پر امریکا لازم پلیب اطاعت نی
پیشه ایلار صبر و رضا قناعت نی

دایم قلیب اورلیب نفسیکا سیاستنی
چین طالب لار قطار یزده بولغان بولور

اندین سونکره طاعتیدین تامس ملال
حاصیلدین کیستار خبث فاسد خیال

ظاهر باطن سالک بولور صاحب جمال
خالیدین نور باطن تابان بولور

اندین سونکره دلدین سرکا عبور ایتار
نورت عناصر حجابیدین تمام اوتار

سر کوزیکا اسرار اندہ ظهور ایتار
سری الی الله نی پلکان بولور

اندین سونکره بولور بولکای جانی آگاه
جان آگاه برله میتب فنا فی الله

فنا لیقدین تا پار بولسه بقا بالله
جمعیتی اندہ بولور زینهار چندان بولور

اندین سونکره برچه ایشی ادب بولور
نهبت بایب حلم و حیا غالب کیلور

عبودیت مقامیدہ اوزنی تانور
تمام ایشی علم و حلم و احسان بولور

اندین سونکره بولور ایرمیش کیمیا نظر
تفراق آلسه بر نظرده ایلاهیش زر

اول عارف نی قیلیان تانور هر نی خبر
ظاهر قطره باطن ایچره عمان بولور

مسکین عظیم قل من دیمک سندین اوتیات
یتر یک اولوب حاصل قیلما بس تازه حیات
بیلور بولسنگ ایرانلار کابولدی وصفات
ایران صفت بولمای اولسنگ ارمان بولور

حکمت

دیدار طلب عاشقلار بردم غافل بولماسلار
لحظه غافل بولغان نی عارف عاشق دیماسلار
ایران اورون توزاتیب ایلیک ایاغ اوزاتیب
غفلت راحت دیه یاتیب بردم آرام آلماسلار
ظاهراتیب جیتجو باطن قیلیب محو هو
مشکلنی لار کفتکو قیلسه قولاق سالماسلار
عزیز ایران هر کونی توتوب آشینی یرکنبی
ایکی دنیا ملکیسنی بر سه قبول قیلماسلار
عاشقلار غه علامت آه اشک ندامت
عالم قیلسه ملامت هیچ نظر کا ایلماسلار
یتر یک یوروب اولکانلار فنا تسلیم بولکانلار
نقا ملکین آلغانلار کلدیک آچیلیب سولماسلار
سن هم عظیم ذاکر بول غافل بوریمه حاضر بول
حاضر ذاکر بولکانلار غفلت برله بولماسلار

حکمت

حرام شبهه طعام نی چین طالب لار تاماسلار
حلال طیب لقمه نی غفلت برله یوتماسلار
شریعت نی پیلمایین طریقت نی پیلمایین
مخلص مرید بولمایین مرشد لیک کا یتماسلار

تا بغایمودیب جان پاک تیریکیب یوریب بولوب خاک
بولنکا مودیب نفس هلاک توتی تلار تمام یاتماسلار
هودیب کوکسین تیشیارلارمی دیک قینیاتی شارلار
خب اوتیغه پیشارلار خام طمع دیمک کیتماسلار
قیلغان ذکر وطاعت نی دلده تابکان راحت نی
دنیغه قیلغان محنت نی دنیا اوچون سلماسلار
عارف لیکا تیماس سن فاضل بولمای آی اوشتول
علم حکمت توحید کا کامل بولمای تیماسلار
عاجز عظیم اتاکنی غنیک پندین آلغیل اکی اوغلوم
موعظه دیب مردانلار یلغان سوزنی اتماسلار

حکمت

شریعت کاراست موافق بولماکوبخه
طریقت کا طالب من دیب تیماس بولور
اخلاص برله پرنی توتوب باشدین اوتوب
طریق کیرکان بلا تیکسه قیتماس بولور
تولار تمام طاعت بیلان تیانماین
فیض سحر آلغوم مودیب یترا تماین
درد طلب رنجین تاریب اینکرانماین
طالب من دیب تانک آلقوبخه یاتماس بولور
نفسینکا اولمس عزت حرمت ترکین قیلمای
خوار لیق زارلیق مشقت نی راحت بیلمای
ماداناز ینیک ملامتین باشکا آلمای
دانا بولوب سر معنی کا تیماس بولور
کورکلیک طالب پرآلدیده ادب قیلور
نهیبت باسیب حلم وحیا غالب کیلور

بنجوک رضا تا بقوم تیو قانغه تو بور
مونکلوغ بولوب اوزلوک من ایلیک ایتماس بولور

پیر امرینی توتکان طالب نفسدین یزار
تون کون تینمای فکرین ایتور یغرین ایزار

حق یادیدین اوزکا ایشده تا بمس مزا
آگاه تور غفلت طعین تا بماس بولور

بی تکلف دلدین سرکا ایتار عبور
بلال کیتیب طاعتیدین ایتسه ظهور

مطیع بولوب ایمس بولسه نفی غرور
صافی بولوب سردین فطور کیتماس بولور

اندین سونکره علو تو تار همتی نی
تقوی برلان تو تار بولسه نسبتی نی

پرنجه یل دین یغه قیلغان محنتی نی
فانی دنیا عزیتکا ساتمس بولور

ای دوستلاریم بولدور ایراق قیلمیشلاری
صدق وصفا صبر ورضا روشلاری

تجرید تفرید تفویض تسلیم بولمیشلاری
تسلیم بولمای سالک ایشی تماس بولور

عاجز عظیم ایدینک ایران سوزلاریمنی
اوروب میدینک آیدین آرتق یوزلاریمنی

اوروب میدینک ایزلاریمنی
اورمای سلیمای حکمت روان ایتماس بولور

حکمت

بو دنیانی دین بازاری پلیب دوستلار
بازاراوتمای ساتوق سودا قیلغوم کیلور

دنیا

دنیا فانی عقبی باقی یقین بیلیب
دین یراغین آلیب عقبتی ایلیتکوم کیلور

دین یراغین آلکان قل لار عاقل تروز
یراغ آلمای غافل بورکان جاهل تروز

جاهل قل لار دین ایشیکا کاهل تروز
کاهل لار کا نصیحت لارا تیکوم کیلور

محنت تارتیب کامل بولوب شریعتده
باشدین ایوتوب قدم قویوب طریقتده

سر دین ایشیک آچیلور بولسه معرفتده
دا ما بولوب سر معنی کا تیکوم کیلور

آن تموتوا اسرار یغه اوزنی سالیب
یا علی مغ الله سری مذورانی بیلیب

معرفت نی دریا سیدین کوهر آلیب
قیمتینی بیلکا ملار کا ساتکوم کیلور

شکریم علو قیلسه کیسمی هستینی
استقامت برله تو تار حد متینی

جاندین لذید بیلیب حقنی طاعتینی
عظیم من هم اندا غ طاعت قیلغوم کیلور

حکمت

قیو مومن کعبه روضه غربین آیتی
مو لیم انی کنا هینی اوتارا ریمیش

هر قدم ده بر قل آزا دا یتا رایمیش
اول بنده نی نامه سیغه تبا رایمیش

تبا لما مین بیمار بولوب یولده قالسه
غریب لیکده رنجین تارتیب زنکی سولسه

ٹونی یتیب قضا یتیب اکر اولسه
محشر کاهه راحت برله یاتارایرمیش

تکریم انکا عطا قیلیش برفرشته
قبری اوزره تورارایرمیش یازو قیشته

محشر کاهه دعا قیلیب بوفرشته
یلده برحج اینیک اوچون ایتارایرمیش

میقات باریب تن کاچالسه احرامینی
تلبیه نی ایتیب یورسه تونی کونی

اللهم لبیک نی دیکان اوتنی
عرش و کرسی لوح و قلم تیارایرمیش

کروبی لار اوشل و قتده نظر سالیب
شیدا بولوب یورکانیکا رحمی کیلیب

اول بنده نی حاجتیغه دعا قیلیب
اندین سونکره مرحبا لار ایتارایرمیش

هوهو تیو کعبه تیه واله بولوب
کوزلارینی پیاله سی یاشقه تولوب

یتی قتله طواف ایتسه رنجی سولوب
اولوغ یخیچیک کناه لاری کیتارایرمیش

داخل بولسه اول مقام ابراهیمغه
صدقی برله زارانیکراسه الهیمغه

یارب توبه قیلدیم دیسه کناهیمغه
مغفرت اینیک دیسه یغه باتارایرمیش

چاه زمزم اوزره تورسه زمزم بولوب
کوزیاشینی سیلاب ایتیب یوزم بولوب

رحیم قبول قیلور مودیب غمکا بولوب
قبول قربت تانکی انکا آتارایرمیش

صفا

صفا مروه مزدلفه منا ایتیب
عرفات ده حاضر تورو ب وقوف ایتیب
تیلین دلکا تابع ایتیب رازین ایتیب
اجابت دعا ایدوب تا پارا یرمیش
اندین سونکره کعبه سری یتار بولسه
یتی قتله تقی طواف ایتار بولسه
حج قبولین حقدین امید تو تار بولسه
اندین سونکره انی حجی بتارا یرمیش
جمله ارکان مناسکلا رقیلور بولسه
صفا باریب ساچ و تیرناق آلور بولسه
لباس کیب احرامینی سالور بولسه
کلدیگ ایچیب حق شکرینی ایتارا یرمیش
اندین سونکره مدینه کا اوتار بولسه
سلام صلوات ایتیب وضه یتار بولسه
مصطفی دین قبول امید تو تار بولسه
انشاء الله انی قبول ایتارا یرمیش
یتکوم موکین اول مدینه نورکا یتکا
عرضیم ایتسام انبیالار سلطانیکا
یتمیش ایکی بیک لباس هایا یتکا
یتالماکان حسرت برله کیتارا یرمیش
اول آستان عالی ایرور ملک آشیان
نیچه یل لار نزول وحی ایدوب بولغان
دین یار و غی اندین حبیب عالم تولغان
اوشبو صفت محشر کاچه تا رتارا یرمیش
قیر صورت لیک بولوب کعبه محشر کیرمیش
اطراف ینکا کاکل لارین سالیب تورمیش

۱۴۶

حج اتیکانلار اول کاکل کا قولین امرمیش
بارین الیب جنت اچره کیرارمیش
محشر اولی بو حالت نی بابقیب کورار
بولار کیم دیب بربریدین سوال سورار
بیلالمایین بولار کیمدیب حیران تورار
اوشل وقتده کوکدین ندا یتارمیش
ندابولدور قیز کعبه بول حج اتیکان لار
کعبه اوچون مال وجاندین پاک اوتکانلار
جانانه دیب جان لذتین اونوتکان لار
عالی همت حاجی لار دیب یتارمیش
اول آخر حج یولینده یورکان قل تنیک
هوالغفور سیر اسیغین کورکان قل تنیک
کعبه روضه باریب یورزین سورکان قل تنیک
حاجتینی تنکریم روا یتارمیش
مسکین عظیم عاجز اعصی امتی
روضه تنکیر کا یتالمایین قاندور جکر
یا مصطفی عاجز قلغه ایلانک نظر
نظر تایکان قل نی سوتی آرتارمیش

حکمت

بنده لیکنی شرط ایدور عاجز لیق سنوغلوق
سلطان بولسنک عالمغه هر کز قیلمه اوغلوق
دنیا مهرین قویمایین حق یادینی ایتمایین
ایلغفسینک کورزین ایمایین بو بینک بولمس اوغلوق
قل من دیبان لاف اورمه خدمتینکا سوینمه
خواجه سویکان قلیغه اوزی بیرور تنوغلوق

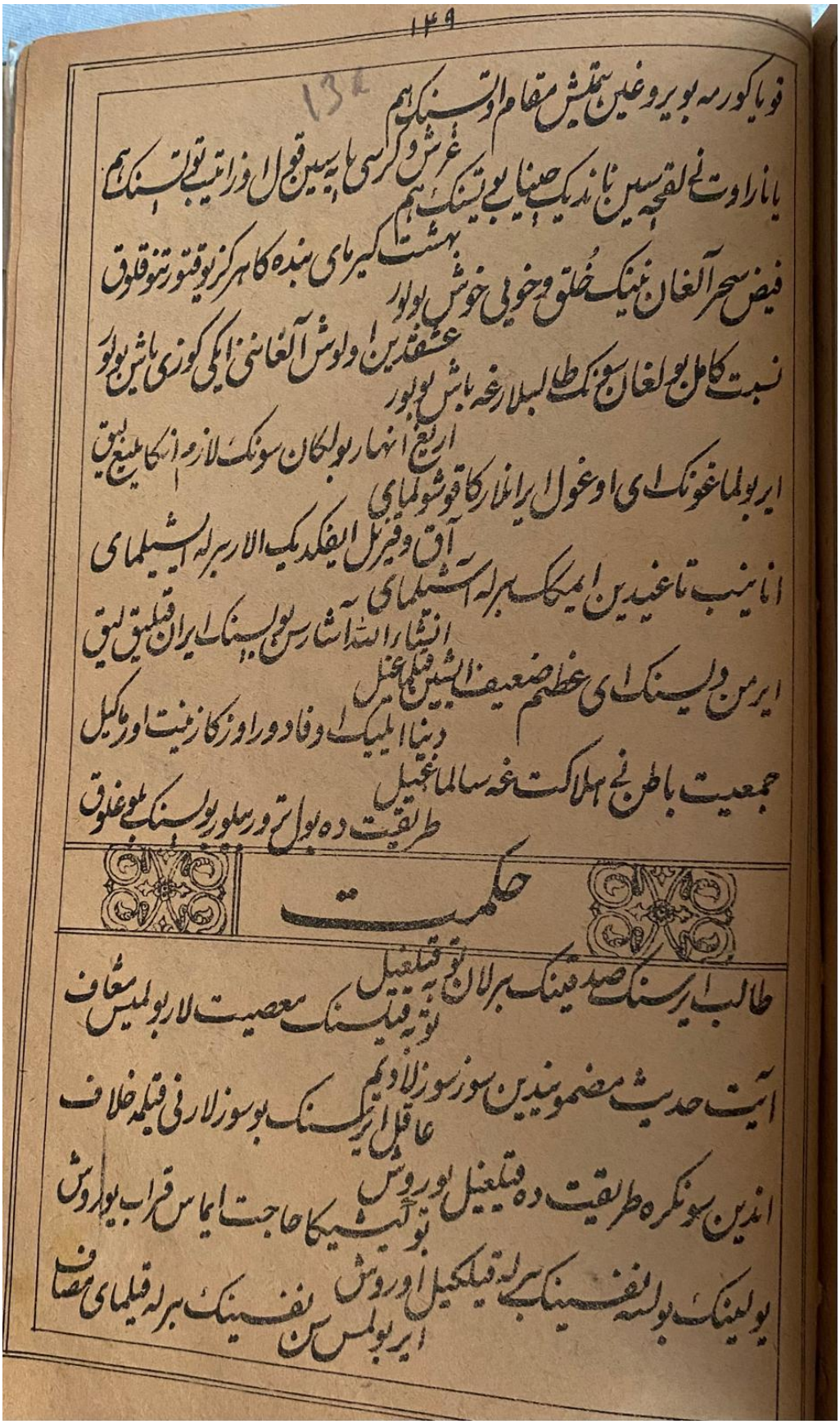

قویا کورمه بویروغین یتمش مقام اوتسنگ هم
یاماراوت نی لقمه سین ناندیک چینایو یتسنگ هم
فیض سحر آلغان بنینگ خلق وخویی خوش بولور
نسبت کامل بولغان سونگ طالبلار غه باش بولور
اربع انهار بولکان سونگ لازم انکا ملبغ لیق
ایربولماغونگ ای اوغول ایرانلارکا قوشولمای
آق وقیزیل ایکدیک الارسه له اشیلمای
انا ینب تاغیدین ایمکاک سه له اشیلمای
انشاء الله آشارسن بولسنگ ایران قیلیق لیق
ایرمن دیسنگ ای عظم ضعیف الشین قیلماغیل
دنیا ایلیک ایدفادوراوزکا زینت اورماکیل
جمعیت باطن نی هلاکت غه سالماغیل
طریقت ده بول تورسیلوریولسنگ بلوغلوق

حکمت

طالب ایرسنگ صدقینگ برلان بو قیلغیل
توبه قیلسنگ معصیت لاربولمیس معاف
آیت حدیث مضمونیدین سوزسوزلادیم
عاقل ایرسنگ بوسوزلارنی قیلمه خلاف
اندین سونگره طریقت ده قیلغیل یوروش
توکیشیکا حاجت ایماس قراب بولاروش
بولینگ بولسه نفسینگ برله قیلکیل اوروش
ایربولمس سن نفسینگ برله قیلمای مصاف

اخلاصیم نی قیلسون دیسنگ پیرم قبول
قل لاریکا ایت بولکیل و ایتیکا قل
طریقت ده ادب تروراصل اصول
اربع ادب برله ایتکین پرینگ طواف
صادق بولسنگ بویلو للارده باشینگ اونیه
راحت تاشلاب مال اورنیکا رقوم جیمه
ریاضت نی بوریتیکا توشوب قیمه
محنت تارتمای طالب من دیب اورمکن لاف
مسکین عظیم توبه لیک قل تقوی قیلور
تقوی لیک نی تمام ایشی ادب بولور
ادبلیغ قل اورعیبیکا انصاف قیلور
قنی سنده توبه تقوی قنی انصاف

حکمت

جهانی عیشینه باقمه دلا بقاسینه باق
وفاکا وعده قیلور وعده سین وفاسینه باق
دینسینکنی دشمنی دنیا تروراکر یلسنگ
یمان یخشینی دنیاده فرق اتیای دیسنگ
یمان یخشینی تابکان اوزآشنا سینه باق
طریق اصل عظیما شریعت حکمی ایرور
خدا رضاسی اوچون شرع مصطفی سینه باق

حکمت

هوکیمکا تیکسه دردطلب بیقرار ایتار
عاشق ایما بستوراولکه دل بیقراری یوق

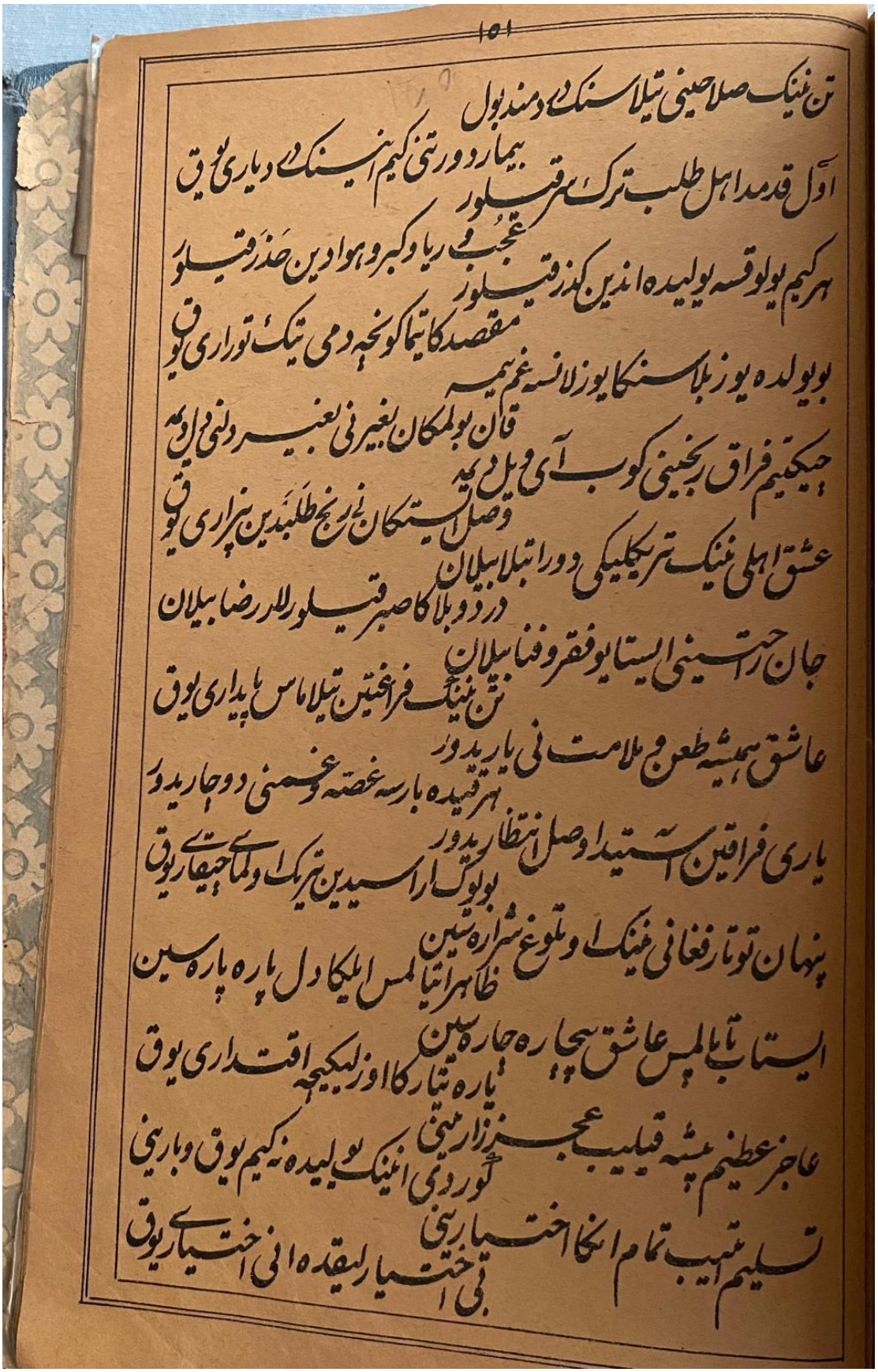

١٥١

تن منینگ صلاحینی تیلاسنگ دی مندبول
اوّل قدمدا اهل طلب ترک سر قیلور بیمار دورتنی کیم انینگ دیاری یوق
هر کیم یولوقسه یولیده اندین کدر قیلور عجب و ریا و کبر و هوادین حذر قیلور
بویولده یوز بلاسنگا یوز لانسه غم یمه مقصدکا یتماکونچه دمی تینگ توراری یوق
چیکتیم فراق رنجینی کوب آی و یل دیمه قان بولمکان یغیر نی یغیر دلنی دیدیمه
عشق اهلی منینگ تریکلیکی دورا تبلا بیلان وصل استکان نی رنج طلبدین بیزاری یوق
جان رحتینی ایستایو فقر و فنا بیلان درد و بلاکا صبر قیلور لار رضا بیلان
عاشق همیشه طعن و ملامت نی یار یدور تن منینگ فراغتین تیلاماس پایداری یوق
یاری فراقین آستیدا وصل انتظار یدور هر قیده بارسه غصه و غمنی دوچار یدور
پنهان تو تار فغانی منینگ اولتوغ شراره سین بویوک ارا سیدین تیرکلا ولما یچیقار یوق
ایستاب تا یالپس عاشق بیچاره چاره سین ظاهر اتیا لمس ایلیکا دل پاره پاره سین
عاجز عطیم پیشه قیلیب عجز زار مینی پاره تیار کا اوز لیکیچه اقتداری یوق
تسلیم ایتیب تمام انکا اختیار ینی گور دی منینگ یولیده نه کیم یوق و باری ینی
بی اختیار لیقده انی اختیار یوق

حکمیت

۱۹۵

الله یادی بالدین تا تیغ ای دوستلاریم غفلت طعین تا تسه بولمس مزاسی یوق
توبه تقوی طاعت بیلان عمراوتکارنیک حق مولیم نی معصیت کارضاسی یوق
دنیا سیزنی عشوه برلان فریب ایتار مغرور بولمانک عشر یتکا قولدین کیتار
عقبی باقی طلب قیلسنک بر کون بیتار الله حقی بوسوزلارنی خطاسی یوق
توب سانکنی یولدین اورکان نفس ظالم نفسین اورکان عارف عاشق کورلیک عالم
بیلالماسمن نخوک بولورمنی حالیم دین یولینی نفسدین قتیغ بلاسی یوق
نفس اولتورمای من من دیکان یلغان بولور من لیتک برله قدم قویغان یولده قالور
نفس اولدورکان تازه حیات حاصل قیلور دل حیاتین تابکان قل منیک هواسی یوق
فقر وفنا ایران یولین خوشلایکزلار کبر وریامن من لیسکنی تشلایکزلار
دیدار اوچون جانی قیناب تشلایکزلار طلب دردین موندین اوزکا دواسی یوق
مردانلارنی صحبتیغه اوزنی سالینک مالدین اوتوب جابدین اوتوب دعا آلینک
وقت اوتمایین دم غنیمت قدرین بیلینک اوتکاندین سونک ایر صحبتین قضاسی یوق

فنا بقا ملکین تمام کیزکان صادق
ماسوادین اربغ امیداوزکان صادق
برخداغه قیلیب سرین توزکان صادق
خلق عالم قل من دیسه بناسی یوق
اونی بیلکان عبدیت نی مقامیده
راحت الکان برچه صلوة صیامیده
سربوزمکان سکوتیده کلامیده
چین عارف دوریلغان بنکه رایی یوق
مسکین عظیم دیدار تیلاب جاندین اوتکین
تونلار تمام قیام توروب قانلاریوتکین
نصیب بولسه شهد شهود طعمین تاتکین
اوزکا ایشده عمراوتکارمه مزاسی یوق

حکمت

یاقادرادرکاهینکا یازکان قل من
رحم ایلاکیل سندین اوزکا پناهیم یوق
غفلت برله عمراوتکاردیم طاعت قیلمای
یمانلاردین بیراق قاجیب غزلت پیلمای
نفس اولتوروب یاضتکا عادت قیلمای
رحم ایلاکیل سندین اوزکا پناهیم یوق
سوزلاربولسام تیلیم کیتارلیغان سوزکا
درویش من دیب لاف اورارمن فعلیم اوزکا
قانلیغ یاشیم توکاربولدوم سیریغ یوزکا
رحم ایلاکیل سندین اوزکا پناهیم یوق
ذاکرلاردیک تانکه آتقوبخه تیزیم جوکوب
یادینگ برلان تورالمادیم پیلیم بوکوب

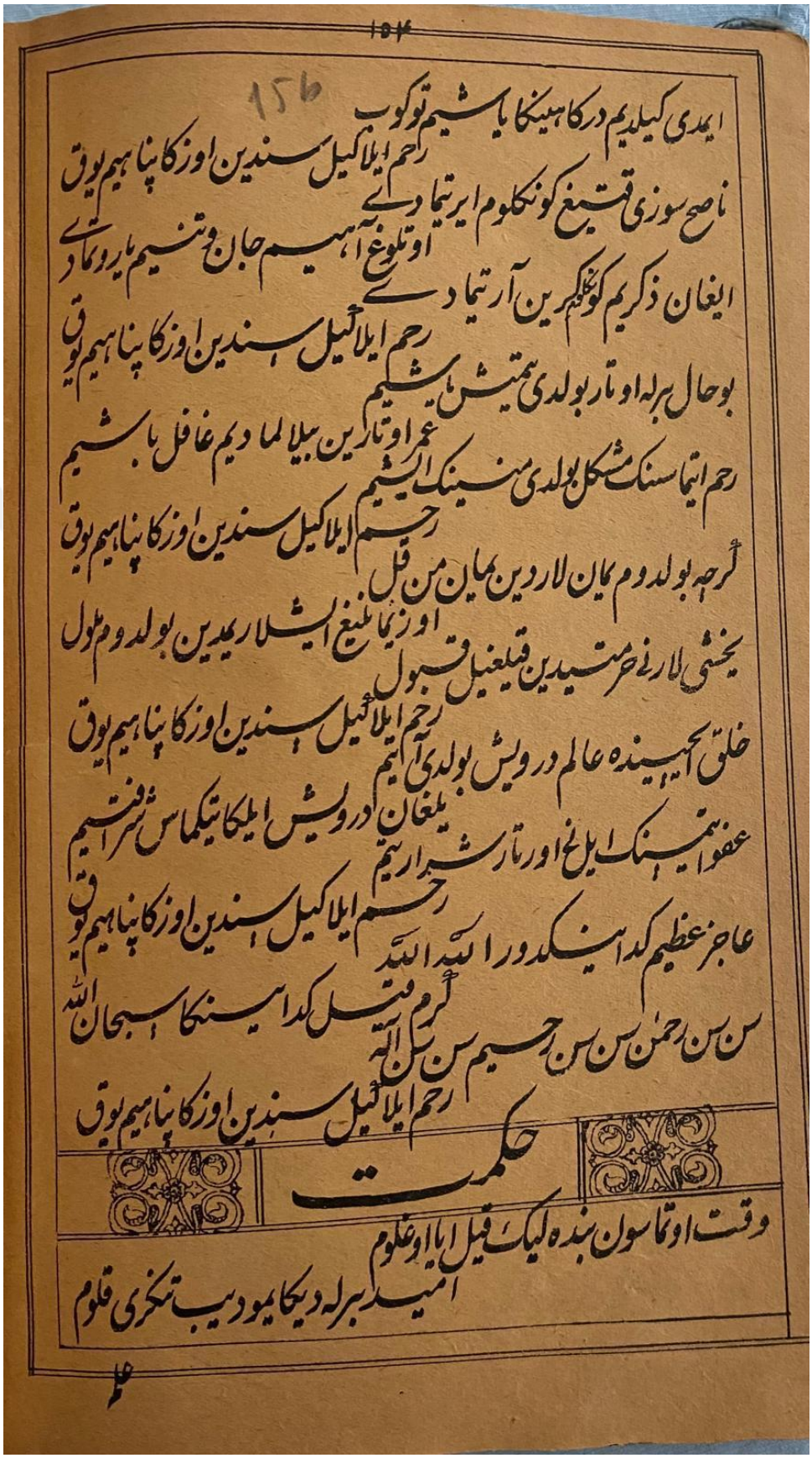

۱۵۶

ایمدی کیلدیم درکاهینکا باشیم توکوب
رحم ایلاکیل سندین اوزکا پناهیم یوق

ناصح سوزی قتیغ کونکلوم ایر تیمادی
اوتلوغ آهیم جان وتنیم یاروماسادی

ایغان ذکریم کونکلکیرین آرتیمادی
رحم ایلاکیل سندین اوزکا پناهیم یوق

بوحال برله اوتار بولدی همتیش باشیم
عمر اوتارین بیلا لما دیم غافل باشیم

رحم ایتاسنک مشکل بولدی منینک ایشیم
رحم ایلاکیل سندین اوزکا پناهیم یوق

گرچه بولدوم یان لاردین همان من قل
اوزیما تلنیغ ایشلاریدین بولدوم ملول

یخشی لارنی حرمتیدین قیلغیل قبول
رحم ایلاکیل سندین اوزکا پناهیم یوق

خلق ایچینده عالم درویش بولدی آیم
یلغان درویش ایلکاتیکماس شرفتیم

عفو ایتاسنک ایلنی اورتار شرارتیم
رحم ایلاکیل سندین اوزکا پناهیم یوق

عاجز عظیم کدا ینکدور الله الله
گرم قیل کدا ینکا سبحان الله

سن سن رحمن سن سن رحیم سن سن الله
رحم ایلاکیل سندین اوزکا پناهیم یوق

حکمت

وقت اوتماسون بنده لیک قیل ایاوغلوم
امید برله دیکایمودیب تنکری قلوم

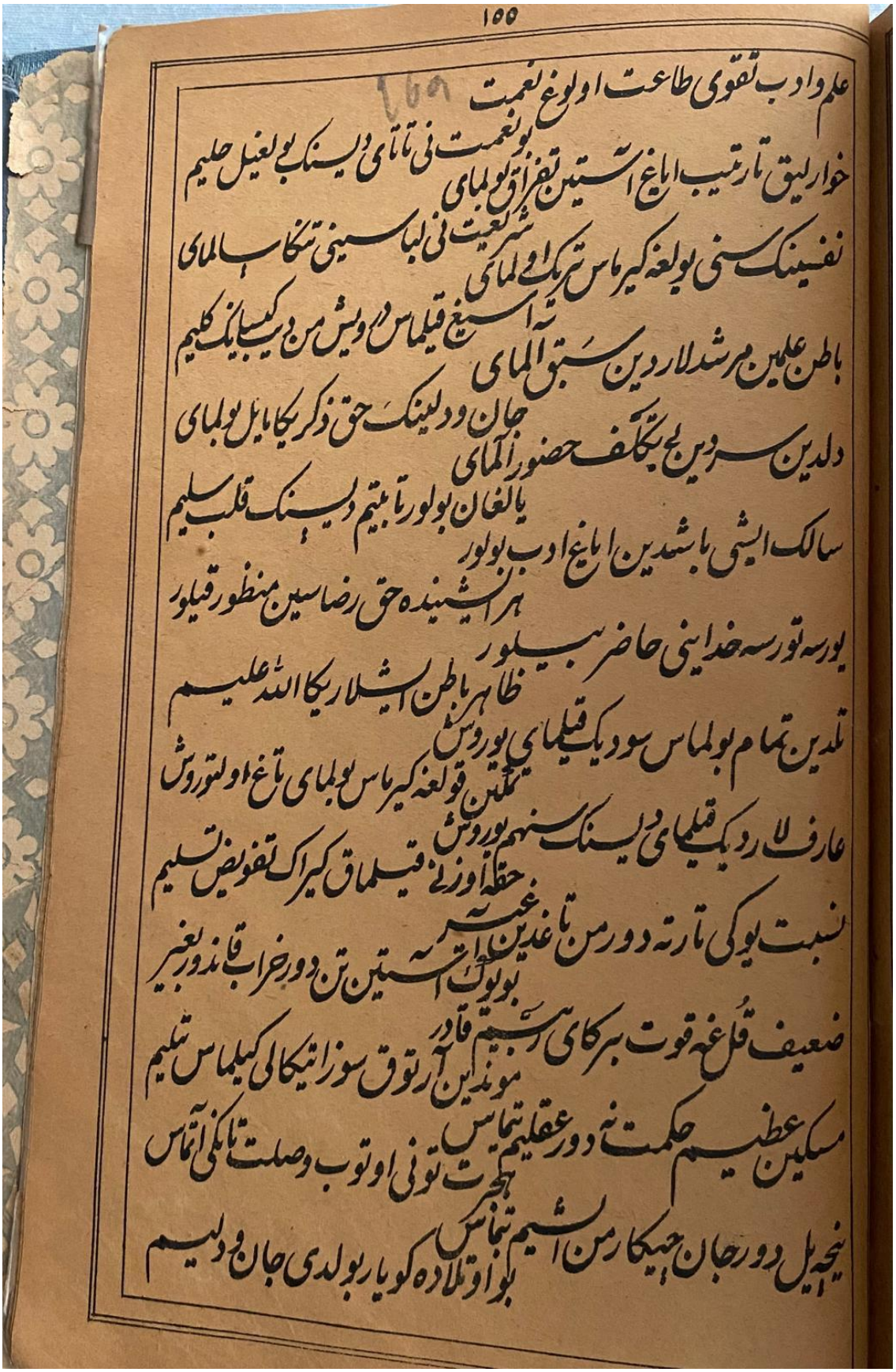

١٥٥

علم وادب تقوی طاعت اولوغ نعمت

خوار یقی تارتیب اباغ آستین تفرای بولمای بولغمت نی تاتای دیسنگ بولغیل حلیم

نفسینگ سنی بولغه کیرماس تریک اولمای شریعت نی لباسینی تنگا سالمای

باطن علمین مرشدلار دین سبق آلمای آسیغ قیلماس درویش من دیسه یانگ کلیم

دلدین سر دین ایچ بتکلف حضور آلمای جان ودلینگ حق ذکریگا بیل بولمای

یالغان بولور تابتیم دیسنگ قلب سلیم

سالک ایشی باشدین اباغ ادب بولور

هر ایشینده حق رضاسین منظور قیلور

یورسه تورسه خدایینی حاضر بیلور

ظاهر باطن ایشلاریگا الله علیم

تلدین تمام بولماس سودیک قیلمای یورویش

تمکین قولغه کیرماس بولمای تاغ اولتوروش

عارف لار دیگ قیلمای دیسنگ سنهم یورویش

حقه اوزنی قیلماق کیراک تفویض تسلیم

نسبت یوکی تارته دورمن تا غدین اغیر

بویوک آستین تن دور خراب قاندور یغیر

ضعیف قلغه قوت بر کای رسیم قادر

موندین آرتوق سوزاتیکالی کیلماس تیلیم

مسکین عظیم حکمت نه دور عقلیم تماس

هجرت تونی اوتوب وصلت تاکی آتماس

نیچه یل دور جان جیکارمن ایشیم تماس

بو اوتلاده کویار بولدی جان ودلیم

حکمت

16b

ایا دوستلار رشید الیغیم حدد ین ایشتی
حیران بولوب قیلور ایشیم بیلا لماسمن
یوراک بغریم جوش اوروبان عقلیم شاشتی
حیران بولوب قیلور ایشیم بیلا لماسمن
نیجه یل لار جانیم قینا نفس دین یرزدیم
عجیب بولوب مرشد ایزلاب ایلینی کیزدیم
پیرنی تاپتیم صحبتیده بغریم ازدیم
حیران بولوب قیلار ایشیم بیلا لماسمن
گوندوزلاری خدمت قیلیب کون یا نقوبجه
گیجه لاری حاضر تورردوم تا نک آتقوبجه
محنت تارتیم اوزیم غمکا اوگا کوبجه
حیران بولوب قیلار ایشیم بیلا لماسمن
اخلاص برله پیر امرینی محکم توتتوم
تریکیا اولوب تسلیم بولوب قللوق ایتتم
رضا تا باق دشوار ایکان قانلار یوتتوم
حیران بولوب قیلور ایشیم بیلا لماسمن
خلوت ایستاب یا نلار ده یاشیم توگتوم
بو نوم سالیب سلیم بولوب پسلیم بوگتوم
حجا لتدین اوزلفسیم نی اوزوم سوگتوم
گوندین گونگا شید الیغیم حدد ین ایشتی
حیران بولوب قیلار ایشیم بیلا لماسمن
مصلحیم کیستی قولدین عقلیم شاشتی
یورک بغریم جوش اوروبان قینا ب تاشتی
حیران بولوب قیلار ایشیم بیلا لماسمن

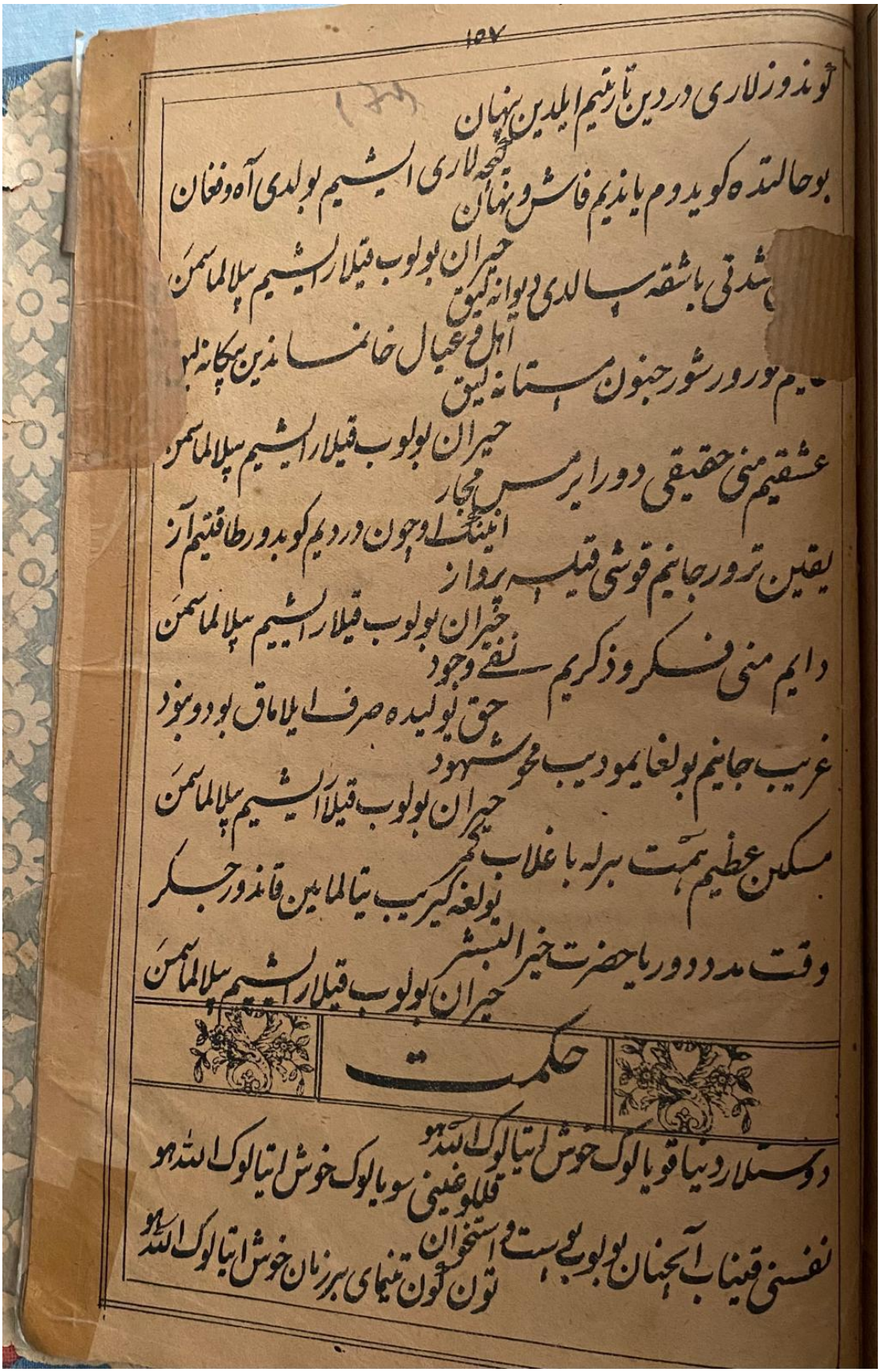

۱۵۷

تو ندوزلاری دردین تارتیم ایلدین پنهان
بوحالتده کویدوم یاندیم فاش و پنهان
حیران بولوب قیلار ایشیم پلا لماسمن

شدتی باشقه پالدی دیوانه لیق
اهل و عیال خانمانمدین بیکانه بولدم
حیران بولوب قیلار ایشیم پلا لماسمن

عشقیم منی حقیقی دورایرمس مجاز
اینلنگ وجون دردیم کوبدورطاقتیم آز
حیران بولوب قیلار ایشیم پلا لماسمن

یقین ترور جانیم قوشی قیلیب پرواز
دایم منی فکر و ذکریم نفی وجود
حیران بولوب قیلار ایشیم پلا لماسمن

غریب جانیم بولغا یمودیب محو شهود
مسکین عظیم همت برله باغلاب کمر
حیران بولوب قیلار ایشیم پلا لماسمن

یولغه کیریب یتا لمایین قاندور جکر
وقت مدد دور یا حضرت خیر البشر
حیران بولوب قیلار ایشیم پلا لماسمن

حکمت

دوستلار دنیا قویا لوک خوش ایتا لوک الله هو
قللو غنینی سویا لوک خوش ایتا لوک الله هو

نفسنی قینا ب آیحنان بولوب بیهوده
تون کون تنهای برزمان خوش ایتا لوک الله هو

طاعت قیلیب اولکو دیکب پر زرحمی کیلکو دیک
تکرم قبول قیلغو دیک خوش ایتالوک الله هو
صحبت توتالوک سرکا جانی اولاب سربرکا
دلنی دلکا سرنی سرکا خوش ایتالوک الله هو
حاضر سلیب خدانی تاسلاب رنگ وریانی
جوشلاب صدق وصفانی خوش ایتالوک الله هو
صحبت ایچره توشالوک میدیک قینابتاشالوک
حب اوتیغه پشالوک خوش ایتالوک الله هو
حقدین جذبه تیاردیب تنیدین ملال کتیاردیب
جانلار پروازایتاردیب خوش ایتالوک الله هو
دلدین سرکا برعبور ایتیب تاپیب خوش حضور
باطن امیتب غرق نور خوش ایتالوک الله هو
مراقبت تیکو دیک مکاشفت اوتکو دیک
شهد شهود تاتکو دیک خوش ایتالوک الله هو
تریک یوروب اولکالی تسلیم فنا بولکالی
لقا بلکین آلکالی خوش ایتالوک الله هو
ایستاب عظیم جان پاک تیریکتوروب انجیل خاک
بولماس برون تن هلاک خوش ایتالوک الله هو

حکمت

آزدیم یازدیم یازوقلاردین قاچیب کیلدیم
سندین اوزکا پناهیم یوق حسبنا الله
درکاهنکا ایمدی بویون سونوب کیلدیم
سندین اوزکا پناهیم یوق حسبنا الله
عصیان برله اوتی همه یازوقتیشیم
گیجه کوندوز دنیا فکری بولدی ایشیم

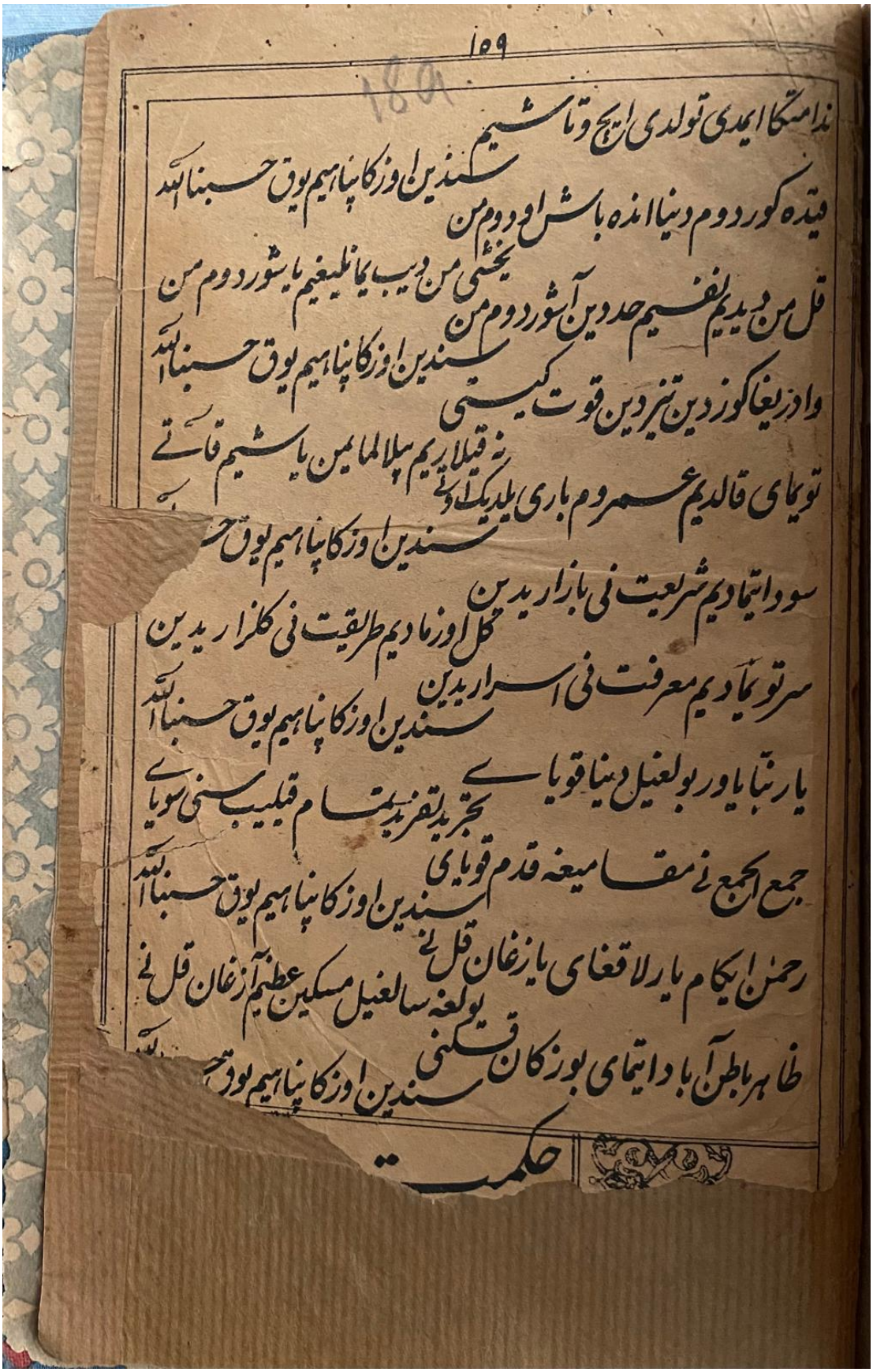

۱۵۹

ندامتکا ایمدی تولدی ایچ وتماشیم
سندین اوزکا پناهیم یوق حسبنا الله
قیده کوردوم دنیا اندہ باش اودوم من
یخشی من دیب یمانلیغیم یاشوردوم من
قل من دیدیم نفسیم حددین آشوردوم من
سندین اوزکا پناهیم یوق حسبنا الله
وادریغا کوزدین تیزدین قوت کیتی
قیلاریم پیلا لمامین یاشیم قاتی
تویمای قالدیم عمروم باری یلدیکا دنی
سندین اوزکا پناهیم یوق حسبنا الله
سودا ایتمادیم شریعت نی بازاریدین
کل اوزمادیم طریقت نی کلزاریدین
سر تو یمادیم معرفت نی اسراریدین
سندین اوزکا پناهیم یوق حسبنا الله
یار تبا یاور بولغیل دنیا قویای
تجرید تفرید تمام قیلیب سنی سویای
جمع الجمع نی مقامیغه قدم قویای
سندین اوزکا پناهیم یوق حسبنا الله
رحمن ایکام یارلاقغای یازغان قلنی
یولغه سالغیل مسکین عظیم آزغان قلنی
ظاهر باطن آباد ایتمای بوزکان قلنی
سندین اوزکا پناهیم یوق حسبنا الله

حکمت

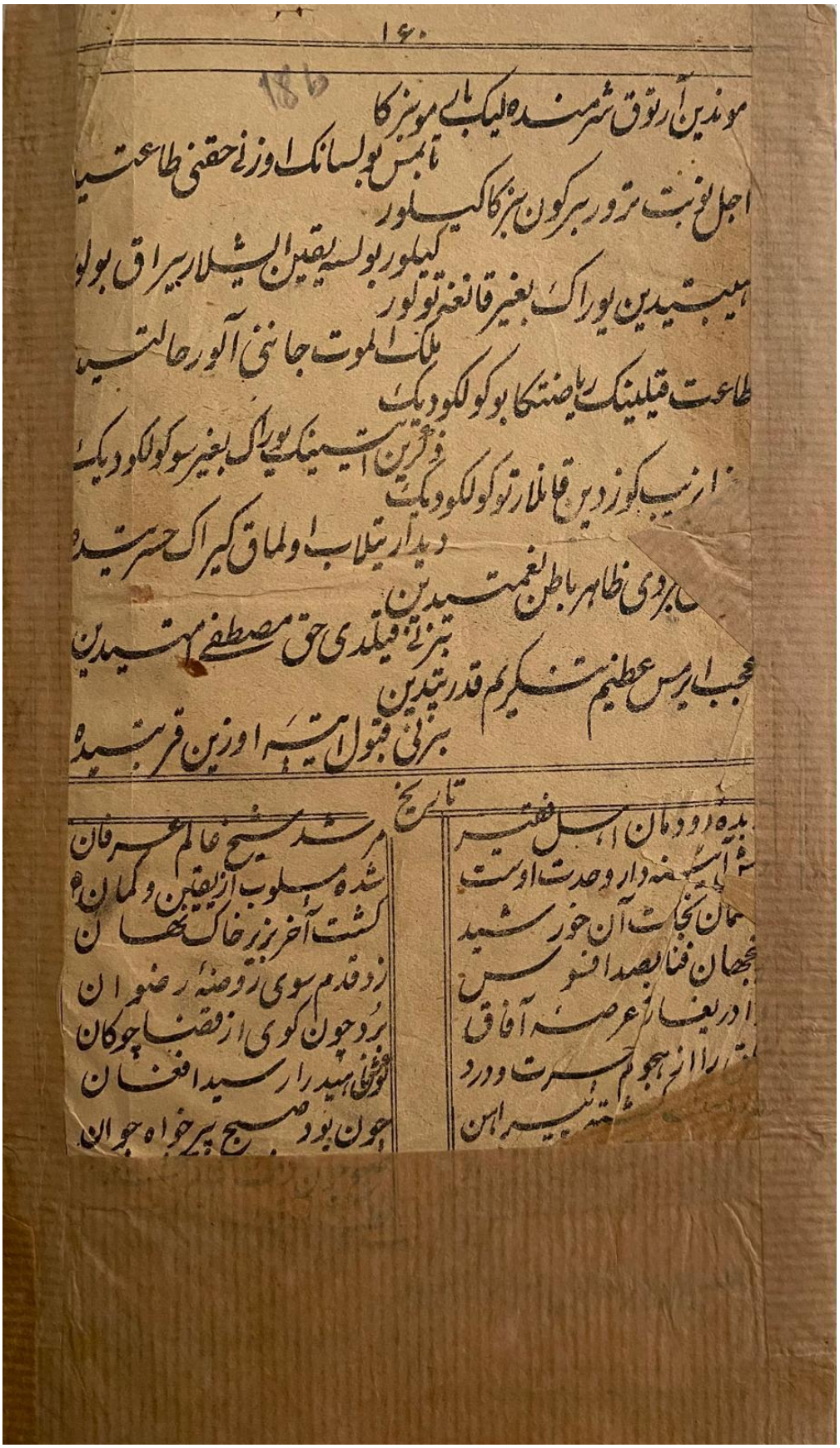

۱۶۰

مؤذین آرتوق شهر مسنده لیک مارے موسز کا
تا بس بولسانک اوزنے حقنی طاعتیه
اجل نوبت تروربر کون سز کا کیلور
کیلور بولسه یقین الشلار یراق بولو
هیبتیدین یوراک بغیر قانغه تولور
ملک الموت جانی آلور حالتیه
طاعت قیلینک ریاضتکا بوکولکودیک
ذکرین ایتینک یوراک بغیر سوکولکودیک
ارنیب کوزدین قانلار توکولکودیک
دیدار یتلاب اولماق کیراک حسرتیدین
ساربردی ظاهر باطن انعمتیدین
بزنی فیلدی حق مصطفے همتیدین
عجب ابرسم عظیم تنکریم قدرتیدین
بزنی قبول ایتسه اوزین قربتیده

تاریخ

بیده رود مان اهل فقر — مرشد شیخ عالم عرفان
شه آیینه دار وحدت اوست — شده مسلوب از یقین و گمان
همان نجات آن خورشید — گشت آخر بزیر خاک نهان
نجهان فنا بصد افسوس — زد قدم سوی روضهٔ رضوان
ادریغا از عرصهٔ آفاق — برد چون کوی از قضا چوگان
را از هجوم حسرت و درد — نوشتی هید را رسید افغان
تیه تیر اجل — چون بود صبح پیر خواه جوان